LIVSERINDRI NGER

JOHAN NICOLAI MADVIG

Johan Nicolai Madvig

Livserindringer

Fortale

I 1884 og Begyndelsen af 1885 nedskrev, ɔ: dikterede, min Fader — tildels efter Opfordring af Andre — de efterfølgende Livserindringer. Ligesom det imidlertid ikke havde været hans Hensigt at lade dem udgive, saalænge han levede, saaledes havde han ikke taget nogen Beslutning om, hvorvidt dette senere skulde ske. Da jeg tre Dage før hans Død kom op til ham, der da havde været sengeliggende i 8 Dage, og traf ham noget træt efter en temmelig søvnløs Nat, ytrede han, at, naar man i hans Alder kom til at ligge tilsengs uden at vide, hvorlænge det kunde vare, maatte man ialtfald være forberedt paa, at Sygeleiet først endtes med Døden, — og for dette Tilfælde overdrog han til mig som hans ældste Søn at tage Bestemmelse om, hvorvidt hans Livserindringer og mulig enkelte andre Ting derefter skulde udgives. Det følgende Par Dage, da hans Tilstand var bedre — han døde, som bekjendt, aldeles pludselig af en Blodprop den 12te Decb. f. A. —, kom Emnet ikke mere paa Bane. Netop paa Grund af Slægtskabsforholdet ønskede jeg imidlertid ikke at være ene om derefter at træffe Bestemmelse i saa Henseende — en Bestemmelse der i mine Øine altid har sine betænkelige Sider —, og det var først, efterat min Faders Discipel, Kollega og Ven: Professor i Historie E. Holm paa min Anmodning havde gjennemlæst Manuskriptet til Livserindringerne og tilraadet disses Udgivelse, at jeg besluttede mig dertil og derom traf Aftale med Forlæggeren. Inden min Faders Død havde jeg, paa enkelte Undtagelser nær hist og her, ikke kjendt andre Dele af Manuskriptet end dem, der angik Barndommen og Skoleaarene. Af enkelte ved Manuskriptet liggende løse Notitser maatte jeg vel antage, at det havde været min Faders Hensigt dels maaske at tilføie yderligere Bemærkninger om sin Stilling til flere af de Mænd, med hvilke han særlig gjennem det politiske Liv var kommen i nærmere Berøring, dels vistnok at foretage en Revision ialtfald af enkelte af de senere Afsnit, og mulig vilde derved nogle Partier af disse være blevne lidt udvidede, andre afkortede og den gjentagne Omtale af enkelte Ting sammendragen paa ét Sted. Dette var imidlertid ikke sket, og en saadan Revision var nu umulig; jeg maatte ialtfald, naar Optegnelserne skulde fremtræde som min Faders egne, anse mig for uberettiget til at foretage noget af den Art. Hvad jeg ved den af mig inden Trykningen foretagne Revision har troet at burde og kunne gjøre, har derfor alene bestaaet i at berigtige og supplere Angivelsen af Bogtitler, Datoer og Aarstal samt Smaafakta, at fjerne ligefremme Ord- og Sætningsfeil m. m.,

hidrørende fra en mindre nøiagtig Gjennemlæsning, uden derved at ændre Stilen og endelig at udelade Omtalen af enkelte saadanne ganske private Forhold og ubetydelige Anekdoter, der aldeles ingen Interesse kunde have for Offentligheden. Ved de af mig til Supplering og Oplysning tilføiede enkelte Anmærkninger har jeg ogsaa søgt strengt at holde mig til det rent Faktiske, idet jeg undgik enhver Antydning af egen Opfattelse. Hvad angaaer Retskrivningen, der i Manuskriptet var de benyttede forskjellige Sekretærers egen, da er den ved Trykningen søgt lempet, saavidt muligt, efter den af min Fader i de sidste Aar, i hvilke han endnu selv skrev, fulgte modificerede gammeldags Retskrivningsmaade.

Med Hensyn til de to Tillæg henviser jeg til de indledende Bemærkninger i selve disse. Derimod skylder jeg at tilføie, at min Fader vel i det sidste Par Aar paa Grundlag af de af ham særlig da i stort Omfang foretagne philosophiske Studier, til hvilke i selve Erindringerne gjentagende er hentydet, havde begyndt at diktere nogle foreløbige skematiske Antydninger og fragmentariske Bemærkninger om Tilværelse og Erkjendelse, men disse, hvorom han vistnok havde talt til Enkelte, havde ikke modtaget en saadan Afslutning enten i Form eller Indhold, at jeg har troet at burde eller kunne medtage dem her.

Forlæggeren har ønsket at ledsage Livserindringerne med medfølgende Billede af min Fader fra Universitetsfesten i 1879, udført efter Blochs bekjendte Maleri paa Frederiksborg, og efter Aftale er da Edv. Lembckes ene Sang fra Embedsjubilæet i samme Aar vedtrykt.

Jeg vil slutte disse Linier med at aftrykke nogle Ord, som en af min Faders nærmeste Disciple og Venner i Norge tilskrev mig efter hans Død, idet han mindede om sit sidste Besøg i 1885 i min Faders Sommerbolig: "Da jeg tog Afsked med Din Fader, greb han bevæget min Haand og sagde: Gud være med Dem! bevar i venlig Erindring en gammel Mand, hvis Haand De vistnok for sidste Gang trykker. Han stod da for mig saa stærk og klar og dog saa mild. Jeg kunde dengang ikke troe, at det skulde blive saa". Min Faders Aands- og Legemskraft bevaredes lykkeligvis usvækket til det Sidste, og hans lette, smertefrie Død befriede ham for den af ham saa frygtede Skæbne: aandelig og legemlig at overleve sig selv.

Den 30te April 1887.

J. N. A. Madvig, Overretsassessor.

I. Barndomsaarene paa Bornholm. 1804 til 1817

Motto: O Barndomstid,
hvor er du blid,
hvor lyse dine Drømme
og dine Minder ømme!

Mit Livsløb har ført mig bort fra de Egne og de Omgivelser, i hvilke jeg fødtes og tilbragte hele min Barndom, og langt fra de Livsvilkaar, under hvilke mine første Aar hengik. Denne Omskiftning vilde dog ikke have havt noget Usædvanligt og Mærkeligt, hvis der blot var Tale om Afstanden og Flytningen i Rummet. Men dermed forener sig for mig, foruden den store Forskjellighed i ydre Naturforhold, tillige Modsætningen imellem det da mest afsides og i sin Udvikling mest eiendommelige og afvigende Provindsliv i Danmark og saa det danske Kulturliv, saaledes som det fremtræder i sin almindeligste Skikkelse i Landets Hovedstad, i hvilken jeg nu uafbrudt har henlevet 64 Aar. Det er imidlertid saa langt fra, at denne tidlige Ombytning af Barndomshjemmet med andre Steder og andre Forhold har svækket og afbleget Minderne fra hint Hjem, at disse meget mere ikke blot strax ved Afbrydelsen indprægede sig dybere og skarpere gjennem Længsel og Savn, men nu i Alderdommen fremtræde med en Livlighed, en Lyst og Glands, hvorover jeg stundom selv undrer mig, og som tyder hen paa en neppe ganske ringe Indflydelse af de tidligste Indtryk paa selve min under saa forandrede Betingelser foregaaede Udvikling. Det er mig derfor ogsaa umuligt overhovedet at see tilbage paa og omtale mit senere Liv og dets Virksomhed uden at dvæle og ligesom at forfriske mig ved hine tidligste kjære Billeder og Erindringer, selv om jeg derved maatte trætte Andre. Og jeg kan derhos ikke fremkalde hos mig selv eller for Andre fremstille, hvad der nærmest og personlig angaaer min Barndom, uden i Billedet at inddrage et Omrids af hele den særegne Omgivelse og af hele den særlige Paavirkning af Natur, af Folkeliv og af Kultur, under hvilken jeg da levede. Det er et saadant Omrids, jeg her vil forsøge at give, saaledes at jeg deri indfører min egen lille Person.

Omtrent 16 Mile Øst for det nærmeste Punkt af Sjælland strækker Bornholm, som bekjendt, sin temmelig regelmæssige, skjævt aflange (rhomboidale) Firkant fra Nordvest, hvor Øen er fjernet 6—7 Mile fra Skaane, ned imod Sydøst med en Gjennemsnitslængde af 4 Mile og en Gjennemsnitsbredde af 2½ Mile. Øens Stenlegeme falder dels af mod Østersøen i bratte Klippevægge og Tinder, der paa den nordlige Del af Vestsiden naae en Høide af et Par hundrede Fod, og omgives dels af en sammenhængende, snart bredere, snart smallere Bremme af nøgne, i vild Uorden henkastede og gjennemkløftede Klipper. Kun paa en kortere Strækning af Sydøst- og Sydsiden, hvor Landet indenfor danner en lavere

Flade, afløses Klippebeltet af en Strandbred af Sand. Intetsteds frembyder Kysten derhos større Bugter eller naturlige Havne. Fra Nord og Syd hæver Landet sig til en kort fra Østsiden begyndende, mod Nordvest løbende Høideryg, der, efter at have dannet et Knudeparti, hvis øverste Punkt — det saakaldte Rytterknegten — naaer en Høide af omtrent 500 Fod, falder af mod Vest og Nordvest og ender i den før antydede høje Klippekyst. Med Undtagelse af hint Knudeparti, der er bevoxet med Skov ("Almindingen"), danner Resten af Høideryggen en udyrket, overalt af Klipper gjennembrudt, af en fattig Lyngvæxt bedækket Hede, der hist og her omslutter mindre Moser og Kjær, den saakaldte "Høilyngen", hvorved Landet deles i to omtrent ligestore, dog mod Syd noget bredere og jævnere Afsnit, som forene sig Øst og Vest for Heden[1]. Det fra Lyngen mod Kysterne nedstigende dyrkede Land, i hvilket Klippeunderlaget mangfoldige Steder bryder frem i Klinter, Bakker og Klippeflader, og som endog omfatter flere Høilyngen ganske lignende, udyrkede og afhegnede Stykker (Brændesmark, Brommelyng o. s. v.), gjennemfures af et ikke ringe Antal, tildels dybt i Klippen indskaarne, men den største Del af Aaret lidet vandrige eller ganske udtørrede Aaer og Bækkeløb, der saagodtsom alle ledsages af en smal Skovrand, medens derhos Smaaskove, hist og her i mere sammenhængende Grupper, tillige ere adspredte over hele Landet og paa enkelte Steder mod Vest og Nord gaae lige ned til Havet, udbredende sig for Øiet fra de høiere Punkter af Landet. Medens de bornholmske Skove savne den danske Bøgs yppige Kroner og kun have den mindre smukke Avnbøg[2], fremtræder paa Nordlandet et enkelt Sted Birkeskov paa nedfaldende Klippesider. Det dyrkede Land er med Undtagelse af ganske enkelte Punkter — navnlig hvor Smaaskovene strække sig lige ned til Kysten — ved et sammenhængende naturligt Stengjærde adskilt fra en smal Kyststrækning: "Udmarken", der foruden selve den nøgne Klipperand langs Kysten indbefatter en mellem denne og Gjærdet liggende Grusflade, bedækket med en saare tarvelig Græsvæxt og hist og her fremvisende nogle faa tynde Pilestammer omkring en lille Vandpyt, paa hvilken Udmark, der tidligere var Fælles- eller Statseiendom, nogle Faar og Gjæs og ganske enkelte Køer søge Næring. Over det hele dyrkede Land ligge Bøndergaardene adspredte uden nogensomhelst Forbindelse til Byer, skjøndt Navnet "By" (men kun i Sammensætning som Egennavn) forekommer som Betegnelse af enkelte ved Naturforholdene lidt mere samlede Grupper eller Rækker af Gaarde (Langedeby, Lyrsby, Gadeby o. s. v.). Huse som Modsætning til Gaarde findes kun sparsomt ved og imellem Gaardene (tildels som Undtagelser af særegen Oprindelse, f. Ex. gamle Gildesboer, Skoler o. s. v.), men derimod i noget større Antal dels langs med Høilyngen eller de mindre Lyngpartier med smaae fra Heden indvundne eller fra Nabogaarde udlagte Jordstykker, dels paa den førnævnte Udmark. Paa denne sidste ligger Alt, hvad der danner den særlige Kystbebyggelse, nemlig først, paa en enkelt Undtagelse nær,

samtlige Kjøbstæder — der alle igjennem "Byled" paa det førnævnte omkring Landet gaaende Stengjærde have Adgang til det dyrkede Land, naturligvis særlig til deres egen Byvang, og som paa de to Sider aldeles ikke afgrændses fra Udmarken, medens Havet danner den fjerde Side, — og dernæst en især paa Nordsiden talrig Række Fiskerlejer (i Ibsker og Øster Marie Sogne saaledes Listed, udtalt Lista, Bodilshavn eller Bolshavn, Ypnasted, Saltuna og Melsted samt Syd for Svanike Aarsdale) og imellem disse atter hist og her opdyrkede Pletter med enkelte Huse. Et Par Fiskerleier have taget Tilløb til at være Kjøbstæder ved Besiddelsen af en Kirke, ved deres Størrelse, Havneanlæg og nogle kommunale Indretninger, saasom Gudhjem og det forenede Allinge og Sandvig. En ganske afvigende Karakter har det inde i Landet liggende Aakirkeby, halvt Kjøbstad, halvt Øens eneste Landsby, opstaaet af et særligt Forhold i den katholske Tid. Af hele den her antydede Beskaffenhed følger, at Naturen og Jordoverfladen fremtræder i høi Grad individualiseret og virker paa Opfatning og Fantasi igjennem særlig udprægede Enkeltheder og dertil knyttede Navne. Ikke blot de allerfleste Gaarde have Navne (saaledes hedde de 5 nærmeste Gaarde Syd for Svanike Frendegaard, Styrsgaard, Kjøllergaard, Nørregaard og Skovsholm), hvilke Navne ofte hænge sammen med Slægtnavnene (f. Ex. Kofod paa Kofodgaarden, Munk paa Munkegaarden, Pil paa Pilegaarden), men ogsaa en utallig Mængde høie Bakker, Dale, enkelte Træer og særlig formede Klipper have faste Navne, der stundom fremkalde karakteristiske Sagn eller overtroiske Forestillinger (f. Ex. Tindingen og Jomfruen ved Svanikehavn, det lille og det store Tempel noget derfra o. s. v.).[3] Men alle disse Enkeltheder samle sig med det omgivende Hav til en rigt afvexlende Skjønhed, der gjorde et stærkt Indtryk paa mig, naar jeg som Barn en varm Sommerdag, kjørende paa en Vogn ad den mod Østermariekirke opstigende Landevei, saae nedover Gaarde, Marker, Smaaskove, enkelte Trægrupper og Klipper til den rolige og blaa Vandflade; de vestligere, storartede Kystpartier kjendte jeg ikke dengang. Destoværre har jeg ved senere Besøg fundet Skovene stærkt forhuggede, nogle næsten ødelagte.

Landet, der udgjorde en særlig Forsvarskreds under en Kommandant i Rønne, medens Amtmanden tidligere boede i Nexø, deler sig i 4 Herreder, hvert knyttet til sin Kjøbstad (Vesterherred til Rønne, Nørreherred til Hasle, Østerherred til Svanike, Sønderherred til Nexø) og i 16 Landsogne, hvoraf de fleste ere benævnede efter Kirkernes Helgennavne (Ibsker eller Ibskersogn, ɔ: Ibs eller Jacobs Kirkesogn, Øster og Vester Marker eller Mariesogn, Øster og Vester Lars eller Larskersogn o. s. v.)

Høilyngen gjør en i Befolkningens Samkvem og indbyrdes Forbindelser ikke umærkelig Grændse imellem de nordlige og sydlige Sogne. Den eiendommelige Naturbeskaffenhed og de historiske Forhold, derimellem maaske ogsaa i fjerne Tider en Indflydelse fra Østersøens sydlige og sydøstlige Bredder, have derhos fremkaldt særlige Tilstande og

Indretninger, hvoraf meget har bevaret sig gjennem Tidernes Løb, idet Øens afsides Beliggenhed og sammenligningsvis ringere Betydning medførte, at den hos Statsmagten almindelige Stræben efter at tilveiebringe Ensartethed gjorde sig mindre gjældende der, ogsaa efter at den Herlighedsret, som Erkebisperne i Lund i Middelalderen besad over Øen og udøvede gjennem deres Befalingsmand paa Hammershus og gjennem de Kanniker, hvis Erindring bevares i Navnet "Kannikegaard", var gaaet over til Kongen. Bornholm har aldrig havt nogen særegen Adel i egentlig Forstand, for hvis Fremtræden dens Forhold vare for smaae, om end enkelte Besiddere af større Gaarde af Erkebisperne havde som "Frimænd" tilkjøbt sig visse Fritagelser og Rettigheder for deres Gaarde og derved havde erhvervet en vis Anseelse for deres Familier, saalænge disse bevarede Besiddelsen, en Stilling, hvori endnu i det 17de Aarhundrede enkelte Familier, som Gagge Maccabæus og Kofod, forekomme. Ligesaalidt har nogen Slægt af den virkelige danske Adel varig bosat sig og erhvervet Eiendomme paa Bornholm[4]. Der har derfor heller aldrig paa Øen dannet sig samlede Godser af Hovedgaarde og underlydende Fæstegods med Livsfæste (undtagen for Huse). Endnu mindre findes der da noget Spor af Livegenskab. Den gammelnordiske Bondefrihed har uafbrudt bevaret sig der. Vel deles de bornholmske Bøndergaarde, efter Udsondring af et ganske lille Antal saakaldte Proprietærgaarde, et aabenbart nyt Navn for det ældre "Frigaarde" af den kort for oven antydede Oprindelse, i to Rækker: "Selveiergaarde" og "Vornedgaarde", der ere særskilt talte for hvert Sogn (første og anden Selveiergaard, første og anden Vornedgaard i Ibsker Sogn osv.), men Vornedgaardene, af hvilke ikke faa hørte til de store og ansete, adskille sig alene fra de andre ved en ubetydelig Afgift til Amtstuen ligesom Proprietærgaardene ved Fritagelse for nogle ringe Ydelser. Iøvrigt eies alle Gaardene med fuldkommen ens Ret som Selveiergaarde, navnlig ogsaa med Hensyn til Arvegangen. Der bestaaer nemlig en ganske eiendommelig og fra al dansk og nordisk Ret afvigende, tidligere paa fast Sædvane og Vedtægt beroende, men endnu saa sent som 1773 ved en kongelig Forordning af 14de Oktober fastsat og sanctioneret "Sæde- og Adgangsret" for de bornholmske Bøndergaarde, ifølge hvilken navnlig den yngste Søn ved Skifte efter Faderen som "Jorddrot" (i Udtalen forvansket til "Jorddront", "Gaarddront") faaer Gaarden udlagt til Eiendom mod en ringe Affindelse til sine Søskende og mod en Brugsret for Moderen, en Brugsret, som hun ved nyt Giftermaal overfører paa sin anden Mand. Er der derimod ingen Søn, tilfalder Gaarden den ældste Datter og hendes Mand. Tanken ved denne Arvegang, der gjenfindes i enkelte Egne af Tydskland, navnlig Schlesien, og i slaviske Lande, har naturligvis været den, at de ældre Brødre lettest kunde vinde sig en Stilling udenfor Fædrehjemmet, hvori den yngste blev tilbage, medens af Døtrene den havde Fortrinet, som snarest ved Giftermaal kunde vinde en Beskjermer for Eiendommen og de yngre Søstre, og denne Arvegang førte ogsaa i min Tid til, at de ældste

Sønner droge ud paa Frieri til broderløse Gaardmandsdøttre eller, hvis de her ingen Lykke gjorde, søgte Erhverv i en Kjøbstad eller paa Søen eller endelig levede som beskedne Medhjælpere og stille Onkler i Fædregaarden. [5]

Af ikke mindre indgribende Indflydelse paa Livet i de bornholmske Gaarde var det, at Bornholm aldrig inddroges under det almindelige Forsvarsvæsen ved Udskrivning til Krigstjeneste udenfor Øen, men beholdt sin egen Milits under indfødte Officerer, der udtoges af den mere ansete og mere velhavende Gaardmandsstand eller i Kjøbstæderne af dermed ligestillede Borgere, kun under Overbefaling af en kongelig, tidligere paa Hammershus, siden i Rønne boende Kommandant. Om denne Landmilits, der fremtræder i Beretninger om Begivenhederne i 1644 og 1660, og som atter kom i fuld Aktivitet i Krigsaarene fra 1807 af og vedligeholdt sin Skikkelse indtil Indførelsen af almindelig Værnepligt og en ny Hærordning, bevaredes Erindringen fra sammes stille Tid i min Ungdom ved de i Kirkerne til Minde om afdøde Officerer ophængte Faner og Indskrifter. — Af mindre Betydning for de indbyrdes Forhold, men et stærkt Vidnesbyrd om, at Bornholm tidligere ligesom laae noget udenfor Danmark, var og er Bevarelsen af den særegne gamle Matrikel, beregnet efter en Tønde Hartkorn, der kun er lidt større end 2/3 Tønde af almindeligt dansk Hartkorn, og Udskrivningen af Hartkornsskatterne med det halve Beløb for en Tønde bornholmsk Hartkorn af, hvad en Tønde almindeligt Hartkorn yder, hvortil knytter sig den væsentlige Afvigelse i Tiendepligten, at ingen Kongetiende ydedes. Endnu maa hertil føies den Ret til uhindret Brændevinsbrænden, som Bøndergaardene havde bevaret, og hvori først henimod Slutningen af Tiden fra 1807 til 1814 skete en dengang kun kortvarig Indskrænkning.

Disse særegne, som Privilegier opfattede og virkelig ved Bornholms Gjenindtræden under dansk Herredømme i 1660 efter den kortvarige Afstaaelse saaledes betegnede og bekræftede Forhold og Indretninger gave den bornholmske Bondestand en ganske anden Stilling og Standsfølelse ikke blot ligeoverfor Kjøbstadsbefolkningen, men ogsaa ligeoverfor Embedsmændene end den, der samtidig fandtes hos den danske Bonde i det øvrige Rige[6]. Bonden fra en jevn god bornholmsk Gaard, endsige fra de større, med ret smukke Bygninger og Haver forsynede, ofte af egen Skov omgivne Gaarde, følte sig Kjøbstadhaandværkeren og Skipperen afgjort overlegen. Med Eierne af de større Gaarde, især hvis de bare en Lieutenants eller endog en Kaptains Titel, kunde kun en Kjøbmand maale sig, der selv besad ikke altfor liden Jordeiendom og dertil maaske endog føiede en Borgerkaptains Titel og Rang. Heller ikke i den juridiske eller geistlige Embedsmand saae den fornemme og militært betitlede Gaardmand nogen Overmand, om han end ikke kunde undertrykke Følelsen af en vis Underordning i Dannelse og selskabelig Livsform. Den udenfor Bornholm opdragne (efter bornholmsk Sprogbrug den "førte") Embedsmand forstod ikke altid denne Selvstændigheds- og Lighedsfølelse. Naar nu hertil kom,

at den stærkt udprægede Dialekt, den nedarvede Forskjel i Dragt, især hos Kvinderne, den Bornholmeren manglende ydre Politur og de gammeldags og naive Omgangsformer traadte i Veien for let og fortroligt Samkvem og for Familieforbindelse, selv naar Embedsmanden ikke medførte en i Forholdene mindre let indgaaende Hustru, vil man forstaae, at en vis fremmed og mistroisk Stemning og i det hele en vis Afstand gjorde sig gjældende. Jeg erindrer, hvilken Opsigt det vakte, at den efter Fredens Gjenoprettelse i 1814 udnævnte Kommandant, en tidligere ved Gouvernementet ansat Kaptain af det kongelige Artilleri, da Oberstlieutenant, giftede sig med en baade vakker og rig Datter af en Kjøbmand fra min Fødeby Svanike, der derhos var en Gnier og Særling, og som selv ikke lidet overraskedes af det fuldbyrdede Ægteskab. — Indenfor den bornholmske Bondestand gjorde der sig iøvrigt ikke ringe Forskjel i Standsfordringer gjældende imellem Besidderne af de større og smukkere Gaarde og dem af de mindre, især de fattige og yderst tarvelig udseende saakaldte Lynggaarde.

En karakteristisk Erindring om Fortidens Indretning indeholdt — for ikke at tale om Sandemanden istedetfor Sognefogden — Bevarelsen i adskillige Sogne af "Gildesboer", hvis Beboer og Bruger havde den Forpligtelse aarlig paa bestemte Dage at beværte Sogneboerne med en vis Mængde Øl og (en modernere Tilsætning) Tobak. Dog vare disse Sammenkomster i Forfald og besøgtes neppe af ansete Bønder. Det faldt i min Lod som Kultusminister modstræbende at forvandle to, formodentlig de sidste, af disse Gildesboer til Skoler og Skolelodder efter Sogneboernes egen Anvisning[7].

De bornholmske Kjøbstæder, af hvilke jeg dog som Barn kun selv lærte at kjende Svanike og Nexø, sluttede sig meget nær til Landbefolkningen. Om en forskjellig Klædedragt for Kjøbstad og for Land var der ikke Tale, og Samkvemmet besværedes heller ikke ved Accise, hvis man ikke vil betegne som en Art Accise den frivillige Gave, der af Læs, som kjørtes igjennem Byleddet, gaves til en fattig Kone eller et halvvoxent Barn, der besørgede dettes Oplukning imod et Par Tørv, en Haandfuld Ax eller deslige, ved Reisevogne et Par Skilling. Kjøbstadborgere dreve ikke blot de særskilt skyldsatte Byjorder, men ogsaa de til disse grændsende eller ganske i dem indesluttede og stundom Kjøbstaden umiddelbart berørende saakaldte "Stæle", ɔ: som Bøndergaarde skyldsatte og betegnede, sammenhørende, men ubebyggede Jordlodder, der fra ældre Tid tilhørte Kjøbstadboerne — min Fader eiede saaledes "lille Vigestælen" ɔ:, saavidt jeg erindrer, femte Vornedegaardsstæl i Ibsker Sogn lige udenfor Byleddet —, og et saadant Agerbrug gav Kjøbmanden en noget større Anseelse. Handelsforbindelsen indskrænkede sig næsten ganske til Kjøbenhavn, hvorfra de gængse Artikler hentedes, og hvortil Landets ikke store Produktoverskud afsattes. Haandværksdriften var simpel, men bevægede sig ganske frit uden Laug eller Forskrifter om Lære og Prøver. En ikke ringe Del af Befolkningen

beskæftigede sig med Fiskeri og med Kvasefart til Kjøbenhavn, der udvidedes til Afhentning af Fisk fra Jylland (Fladstrand). Foruden Kvaserne havdes til Handelen paa Kjøbenhavn endel Jagter og i Nexø og Rønne, hvorfra flere Produkter udførtes (Sandsten, Porcellainjord, bornholmske Uhre), endog nogle faa større tomastede Fartøier. Et tremastet Skib hørte i min Barndom ikke hjemme i nogen bornholmsk Havn, men vel senere, da man fra Rønne selvstændig deltog i Sælhundefangst og andet Fiskeri i de nordlige Have. Nogle lidt mere velhavende Baadeeiere, især paa Øst- og Nordsiden af Landet, forbandt med Fiskeriet, hvad de kaldte "at seile til Skibe", ɔ: Kadreiehandel, hvorved neppe Told- og Karantainelovene meget nøie overholdtes. Til den indskrænkede Søfart fra de bornholmske Havne sluttede sig en forholdsvis meget stærk Udvandring af Søfolk til Kjøbenhavn og derpaa videre; de bornholmske Sømænd have til alle Tider havt et ligesaagodt Lov for Dygtighed og Raskhed baade i Koffardifarten og Orlogsfarten, som de have den Dag idag, om der end tiltroedes dem en vis Lyst til gjenstridig Sammenslutning, saa at det ikke skulde være godt at have flere Bornholmere ombord i et Koffardiskib, end det havde Master. Man fulgte dem fra Hjemmet med en Interesse, der for mig fremtræder særlig i Erindringen dels om den Glæde og Stolthed, som min Familie følte over en Fætter af min Fader (Styrmand Müller fra Vallensgaarden), der dekoreredes for sin Deltagelse i Fregatten Najadens Undergangskamp, ved hvilken han sagdes at have understøttet den fra Vraget ilandsvømmende tappre Chef, dels fra en anden Side om den store Iver, hvormed jeg som Barn gjentagne Gange gjennemlæste en af en bornholmsk Skibskaptain Agerbek udgiven meget simpel og ensformig Beretning om hans talrige Reiser i det ostindiske Kompagnis Tjeneste og de derunder udstaaede Møisommeligheder og Farer. De gifte bornholmske Styrmænd og Kaptainer, der enten endnu fore til Søs, eller som efter et strengt Liv udhvilede sig hjemme, dannede en dengang mere end nu mærkelig Koloni paa Kristianshavn, medens andre af dem trak sig tilbage til Bornholm selv. En Koffardikaptain Valeur Kofod, der under det ufrivillige Otium i Krigsaarene som gammel Ven korresponderede med min Fader og især i 1814 meddelte ham Nyheder og Rygter, stod for min barnlige Fantasi i en Fornemhedens Glands, der nærmede sig til den, som Skipper Adrian i Amsterdam indtager hos Holberg. Med endnu større Respekt saae man hen til Bornholmere, der havde svunget sig op til en Plads i det Borgeraristokrati, som Bryggere eller Grosserere da dannede, især naar de gavmildt understøttede nære Slægtninge, Mødre og Søstre, paa Bornholm. Ved Siden af Søfolkenes gjorde en anden bornholmsk Udvandring sig i min Barndoms Tid og endnu langt senere stærkt bemærket i Kjøbenhavn, nemlig Tjenestepigernes, idet foruden Maalet ogsaa i den første Tid efter deres Ankomst hertil den særegne Hovedpynt gjorde dem kjendelige; nuomstunder er denne Udvandring vistnok aftagen noget og mærkes ialtfald mindre ved den særegne Dragts Forsvinden.

At der i al bornholmsk Bedrift, saavel Agerbrug som Haandværk, viste sig en stærk Hængen ved det Overleverede, var en naturlig Følge af den afsides Beliggenhed og de smaae Forhold. Min Fader plejede at rose sig af, at han først havde indført Dyrkningen af Kløver i Svanike Byvang, hvorfra den langsomt udbredtes til Bondegaardene. En Landinspekteur, der tillige var Bestyrer af de kongelige Sandstensbrud ved Nexø, forbausede Befolkningen ved sin Dyrkning og Afsætning af Havevæxter, thi efter den almindelige Forestilling dengang trivedes f. Ex. Hvidkaal kun paa Amager, hvorfra næsten enhver hjemkommende Kvase medbragte nogle Skok Hvidkaalshoveder som Retourfragt. Boglige Kunster dreves trods Befolkningens opvakte og livlige Natur og Bondestandens freidigere Væsen ingenlunde ivrig, skjøndt Rønne havde en saakaldet Middelskole (en lavere Latinskole, i min Barndom under en Særlings lidet heldige Bestyrelse), som omtrent ved den Tid, da jeg forlod Bornholm, afløstes af en fuldstændig lærd Skole, der siden atter har veget Pladsen for en saakaldet høiere Realskole. Hverken Bogtrykkeri eller Boghandel existerede paa Bornholm; Bøger maatte særskilt forskrives fra Kjøbenhavn; Aviser, af hvilke jo i Aarhundredets Begyndelse i Kjøbenhavn kun udkom et Par, erindrer jeg aldrig som Barn at have set i Svanike og paa Østlandet; men vistnok var der heri som i Alt, hvad der angik Kulturindflydelser udenfra, en ikke ringe Forskjel imellem Rønne med dens temmelig talrige Embedsmænd og større Handel og de østlige Kjøbstæder, især Svanike. Almueskolevæsenet begyndte først i min Barndom at organiseres lidt fastere i Byerne og paa Landet endnu senere. Den faste Skole erstattedes i min Tid paa Landet af Mødrenes eller gamle og svagelige, men læsekyndige Menneskers eller omdragende og til Huse tagne Skoleholderes Undervisning. Af Sange og Viser havdes ikke meget og, saavidt mig bekjendt, intet gammelt og hjemligt eller ret karakteristisk. Det fra Kjøbenhavn Tilbragte var besynderlig tilfældigt; jeg hørte i min Barndom ved Vandring i smukke Sommeraftener eller efter Gilder ofte Klubsangen: "Manden med Glas i Haand" blive istemt eller Frankenaus Bryllupslykønskning til hans Søster: "Skilt fra Dig ved Bølger, Bjerge, Dale," der var ligesaa yndet som en tragisk Romance, der, saavidt jeg erindrer, handlede om en adelig Forfører og hans Offer. Et Par Viser af en samtidig bornholmsk Sømand om Strandinger og Søulykker bleve dog ogsaa sungne. Kaade unge Sømænd havde derhos hjembragt et Par lidet høviske Matros- og Soldaterviser ("o Rendsborg, o Rendsborg, saa mangen brav Soldats Grav" var den pæneste). Derimod levede endnu i mundtlig og folkelig Overlevering, skjøndt tilbagetrængte og hensygnende, en stor Mængde af de nordiske og germaniske Eventyr, som i Sverrig Afzelius, hos os særlig Thiele og Svend Grundtvig, i Tyskland Brødrene Grimm have samlet og udgivet. For mig og mine Søskende og begunstigede Smaavenner flød denne trods utallige Gjentagelser idelig nye Skat af "Sandsager" fra en gammel ugift Fasters Læber i mangen Aftendæmring, f. Ex. baade om "Tokken" ɔ: Kokken eller Hanen, der laae

død i Ølkarret, eller om Prindsessen paa Glasbjerget, til hvem Frierne rede op med Sølv-, Guld- eller Diamantsko under Hestefødderne, eller om Snehvide. Jeg troer ikke, at nogen i Svanike rigtig har overtaget Arven efter "Faster Malene". Til disse Sandsager og enkelte paa historiske Begivenheder hentydende Folkesagn, f. Ex. om Landgange af Folk fra Øst (Kurlændere) eller Syd og om deres Nederlag, sluttede sig som Næring for Fantasien og som pirrende Element i Gemyttet mangfoldig og stærkt udbredt Overtro. Den første Plads indtoge her de Underjordiske, der ikke blot betegnedes som virksomme i fjernere Tider eller sagdes paa visse hellige Aftener at holde Fest og dandse under visse Høie, der da hævede sig paa prægtige Søiler og med straalende Lys, og hvori vel en forbivandrende jordisk Kvinde kunde indtages (— en saadan Høi, "Svendshøi", laae paa min Faders Mark —), men som ogsaa mentes stundom endnu paa afsides Steder at vise sig skarevis over Jorden, saasom paa en imellem Strandklipperne indesluttet, rund Slette af nogle hundrede Fods Gjennemsnit med en paa skarp Kant stillet tynd Sten i Midten: "Hammersletten" tæt Vest for Svanike. I 1807 eller 1808 troedes de Underjordiske endogsaa at have afskrækket Englænderne fra en paatænkt Landgang ved at vise sig talrige og med skinnende Vaaben langs Kysten. En egen Ironi over denne Overtro, men tillige et Vidnesbyrd om dens Magt over et ubefæstet og sygt Sind afgav i min Barndom en stakkels Mand, Ole Haakensen, der stadig vandrede omkring paa Landet iført en gammel Soldatertrøie og en stor Chakot, med Sabel ved Siden, men tillige behængt med store og smaa Sold af Siv, hvormed han handlede. Krigerdragten bar han som den, der mente ved et Oprør at være fordreven fra sit Kongedømme hos de Underjordiske, til hvilket han dog fast haabede om nogle Aar at vende tilbage. Jeg spurgte engang, selv vaklende mellem Tro og Tvivl, denne fordrevne Regent, om han kunde skaffe mig de Underjordiske at se, men jeg befandtes ikke at være noget Søndagsbarn. Spøgerier og Gjengangere dreve i de forskjelligste Skikkelser deres Væsen paa mangfoldige Steder; udenfor min Faders Eiendom vandrede saaledes visse Nætter om Aaret: efter Nogles Beretning en sørgeklædt Mand med et tændt Lys i hver Haand, efter Andres en Mand med sit afhuggede Hoved under den ene Arm; et lidet Stræde imellem to Haver ikke langt derfra gjordes usikkert af et der omvandrende sort Svin; i en lille Vig af Havet imellem høie Klipper i den sydlige Udkant af Byen hørtes, naar Storm truede, Nødraab af de der omkomne Skibsfolk, og, forat den nyeste Tid ogsaa skulde give sit Bidrag til Skrækkebillederne, troede jeg og mine Brødre fuldt og fast, at en Politibetjent, der havde hængt sig i Raadstuen, spøgede hver Aften imellem de nærliggende Klipper, hvorigjennem Veien gik fra Legepladsen ved Stranden til vort Hjem, og, naar min nærmeste ældre Broder og jeg, hvad stundom skete, vare blevne uenige ved Legen, forsonede vi os altid for at gaa hjem sammen, idet vi med fuld theoretisk Klarhed udtalte den Sætning, at Spøgelser ikke angreb, naar To gik sammen. Den forunderlige Blanding, som undertiden viser sig

af virkelig Overtro med bevidst Opdigtelse for at gjøre sig vigtig, havde jeg Leilighed til at iagttage, da jeg en sildig Sommeraften med en Murer kjørte ud til min paa en Bondegaard boende Farbroder; han fortalte mig en saadan Række selvoplevede skrækkelige Historier om Trolde, der havde flyttet ham i Sengen rundtom i Værelset, og deslige, at jeg var halvdød af Angst, da vi naaede Gaarden, og han selv ikke vel tilmode, især da vi passerede en Busk med saamange lysende Sankthansorme, som jeg ikke mindes ellers nogensinde at have set. Levende Hexe og deres Kunster fattedes heller ikke, og med Gysen vandrede vi Drenge forbi et lidet Hus paa Udmarken, der beboedes af "Steffanskan", ɔ: Stefans Kone, der iblandt Andet ogsaa kunde danne et Trolddomsredskab, som i Skikkelse af et sort Strømpeskaft udsendtes for at malke fremmede Køer paa Marken og bringe Mælk eller Smør hjem. At overtroiske Kunster og formelig "Signen og Maalen" ogsaa anvendtes til Helbredelse af Syge, er naturligt. Den lærde Lægekunst var da paa hele Østlandet kun svagt repræsenteret af den i Nexø boende, med en tydsk halvstuderet Barbers fulde Præg optrædende Landkirurg og Forestillingen om Kvaksalveriets Utilladelighed meget svag. Da Kirurgen ikke kunde faae Bugt med et ondartet Saar hos min egen Fader, hentedes "den gamle Handskemager" fra Rønne, destoværre ikke med nogen Nytte, og det faldt Ingen ind heri at se noget Ulovligt.[8]

De særegne bornholmske Tilstande fik et nyt og stærkt fremtrædende Præg ved Danmarks Krigsforhold til England 1807 til 1814 og til Sverrig fra 1812 til 1814. For at hindre Englænderne fra at sætte sig fast paa Øen lod Regjeringen hele denne organisere som en Fæstning under en Gouverneur, hvortil mærkelig nok udnævntes en Søofficer, først en fra Bornholm stammende Kommandeurkaptain Kofod og dernæst, efter hans Død i 1808, den ved sin saare hæderlige Deltagelse i Slaget den 2den April 1801 og ved sin Færd som Næstkommanderende paa Linieskibet Prinds Christian i dets Undergangskamp bekjendte Kommandeur C. A. Rothe (død som Kontreadmiral og Holmens Chef), enten man nu efter Flaadens Bortførelse lettest kunde afse en dygtig høiere Søofficer, eller man ansaae en saadan for mest skikket til at møde et Angreb fra Søen. Han ledsagedes af en Stab af fem Landofficerer som Instrukteurer for de særlige Vaabenarter af Militsen, der sattes i en muligst kampdygtig Stand og som i Forhold til Øens Befolkning var talrig nok. Den bestod af 4 Musketerkompagnier, 1 Jægerkompagni, 4 Dragonkompagnier og 2 Artillerikompagnier (af ældre Folk endnu betegnede med Navnet "Haandlangere") foruden af 4 saakaldte Herredskompagnier, dannede af sindige Veteraner, der ikke lagde Vægt paa militær Prunk eller imponerende Optræden, og som vistnok bedst egnede sig til at udgjøre en hjemmesiddende Reserve, samt af 5 Borgerkompagnier (— Rønne havde nemlig 2 —), der heller ikke vare indøvede hverken til Parademarche eller Bajonetangreb, og hvis Uniform ikke var ganske uniform. Paa Kysterne, navnlig ved Kjøbstæderne og deres Havne, anlagdes Batterier, og det lille Svanike forsvaredes af to saadanne med tilsammen

fire Attenpundigere, det sværeste dengang i Marinen brugte Skyts, og et Par mindre med Tolvpundigere, ikke at tale om det dér stationerede Feltbatteri eller Halvbatteri. Over hele Landet oprettedes eller gjenoprettedes et System af Bauner, og paa enkelte Høider opstilledes Signalkanoner. Foruden de regelmæssige aarlige Vaabenøvelser i de enkelte Distrikter, der vare Festdage for Byerne og de nærmeste Gaarde, hvorfra Damerne mødte for at se Sønner og Brødre i fuld Officersglands, foretoges samlede Manøvrer, indledede med Baunernes Afbrænding og Signalkanonernes Affyring til stor Gammen for Ungdommen. I de sidste Krigsaar henlagdes tillige paa Bornholm en af de annekterede Batailloner af Dronningens Livregiment, hvis Hovedgarnison var Glückstadt, men denne tyske Afdeling, der stod paa en noget spændt Fod med det indfødte Militær, bortsendtes ved Udbrudet af Krigen i Holsten i Efteraaret 1813. Heldigvis kom disse Forsvarsanstalter ikke til at bestaae nogen alvorlig Prøve, men nogle mindre Krigsbilleder fremtraadte dog, og det for det meste alle i Nærheden af min Fødeby, hvis Beliggenhed gav Anledning til, at fjendtlige Krydsere færdedes udfor den og stundom nærmede sig, hvorved indtraadte Alarmering. I Efteraaret 1807 opstod endog en saa stor Frygt for en engelsk Landgang, at min Moder med sine daværende tre Børn sendtes op til en Bondegaard omtrent en Mil fra Byen og opholdt sig der i tre Uger. Billedet af endel af denne Gaards (store Gadebygaards) Omgivelser med den runde, af Træer omringede Dam udenfor Storstuen indprægede sig saaledes hos mig, at jeg fjorten Aar efter strax gjenkjendte den og endnu vilde gjenkjende den. I 1808 eller 1809 beskjød en engelsk Eskadre Kristiansø, og jeg stod da ved min Faders Side imellem en Mængde Mennesker, der fra en Bakke ved Svanike iagttog Skuespillet, hvoraf jeg har bevaret en dunkel Erindring. I de paafølgende Aar forefaldt oftere en kortere eller længere Kuglevexling imellem Strandbatterierne og et eller et Par Krigsfartøier, mest Brigger, en enkelt Gang en Fregat, som oftest fremkaldt inde fra Land for at afvise den overmodige udfordrende Fjende. Reglen var da, at Byens Børn med deres Mødre vandrede op til de høitliggende Marker og Bakker, hvor de vare udenfor Skudvidde; kun engang erindrer jeg med mine ældre Brødre og et Par andre Drenge at have unddraget os denne Udvandring for fra en Kløft imellem Klipperne at betragte den dog et temmeligt Stykke fra os foregaaende Skydning. Naar Faren syntes større, saasom ved to Briggers forenede Angreb, spændtes min Faders to Heste for Vognen for at bortføre Byskriverembedets Archiv; de to andre Heste vare indskrevne til Forspandstjeneste ved det bevægelige Artilleri. Ved samtlige disse Fægtninger, hvortil de i Byen hjemmehørende Artillerister og Borgerkompagniet ufortrødent gave Møde, indskrænkede imidlertid Blodsudgydelsen paa vor Side sig til, at en Ko blev skudt; mig bedrøvede det mest, at en Kugle, der sagdes at have truet min Moder, som var ved at samle os Børn til Udvandring, borttog en stor Gren af vort bedste Pæretræ. Gouverneuren, hvis Magtfylde forøgedes derved, at

Amtmandsembedet under hele Krigen lodes ubesat og bestyredes ved Konstitution af Byfogden i Nexø, nød en ubetinget Respekt og Anerkjendelse, ikke blot som Militær, men som en i høj Grad redelig og ubestikkelig Mand, en Anerkjendelse, der kom ham til Gode under Udførelsen af et meget vanskeligt Hverv. Det paalagdes ham nemlig af Hensyn til Knapheden af Levnetsmidler at forbyde al Brændevinsbrænden og at lade samtlige Brænderiredskaber aflevere til Opbevarelse i Kirkernes Klokketaarne (— de fleste Kirker have paa Bornholm et særskilt Træklokketaarn, "Stevelen", det tyske "Glockenstapel" —). Denne Foranstaltning berørte naturligvis Befolkningen meget stærkt, ogsaa som Brud paa overleveret Ret, og Ophidselsen gik saa vidt, at ved en Vaabenøvelse Skud med Stene og en enkelt Ladestok antoges af denne Grund rettede mod Gouverneuren. Da han imidlertid, efter at være gjort opmærksom herpaa, holdende foran Fronten et Par Gange havde ladet Mandskabet lade og fyre og derpaa sluttet Øvelsen, uden at der foretoges nogen Undersøgelse, forstummede Misfornøielsen, og med Freden forsvandt Foranstaltningen.

Krigen og det engelske Herredømme i Østersøen medførte midlertidig Savnet af visse Varer. Man kunde imidlertid finde sig i at lave sin Punsch med Tamarinther istedetfor Citroner og sin Kaffe af Ærter; men langt føleligere var det, at der engang i 1812 eller 1813 næsten ganske savnedes Salt. En af en Kaper opbragt Ladning solgtes da ved Auktion i Svanike skæppevis, og Skæppen betaltes med indtil 36 Daler af de rigtignok en yderst ringe Værdi repræsenterende gamle Kourantsedler. Endnu haardere føltes en anden Følge af Krigen, nemlig det næsten fuldstændige Ophør af al dansk Søfart og dermed af Erhvervet for de ellers udenfor Bornholm beskæftigede Søfolk. For begge disse Onder søgtes Erstatning i Kaperiet, der neppe fra noget Sted i Danmark dreves i den Udstrækning som fra Bornholm. Forsynede med Kaperbreve af Gouverneuren lurede alle Slags Fartøier lige fra en med flere Kanoner udrustet Skonnert, hvis dristige Fører bestod hæderlige Kampe med fjendtlige Orlogskrydsere og vandt den for en privat Kaperfører enestaaende Ære at udnævnes til Ridder af Dannebrog, ned til Fiskerbaaden med en halv Snes Mand, bevæbnede med nogle gamle Borgergeværer, paa de fra Østersøens østlige eller sydlige Havne kommende eller derhen styrende Skibe og indbragte talrige Priser. Disse og deres Ladninger solgtes for meget høie Beløb i de stedse dalende Kourantsedler, og der opstod ved disse Prisepenge pludselige Skinformuer, der brugtes med letsindig og overmodig Kaadhed, og det forekom virkelig, at en saadan kortvarig Matador tændte sin Pibe, om ikke med "Statsobligationer" som Salomon Goldkalb, saa dog med Femdalersedler. Men ved Siden af den lystige Rolle, som de overgivne Kapergaster en kort Tid spillede, fremtraadte den virkelige Elendighed undertiden synlig nok. Jeg erindrer at have set en Kaperbaad bemandet med omtrent tyve Mand, der alle havde været Skibsførere eller Styrmænd fra Kjøbenhavn, men nu af

Nød spillede i Kapernes Lotteri, saa vidt jeg husker uden Gevinst.

Under Bornholms Gouvernement henhørte som et fremskudt Fort Fæstningen Kristiansø, i daglig Tale altid blot "Øen" i Modsætning til "Landet" ɔ: Bornholm, bestaaende af to i Christian den 5tes Tid opbyggede, med Kanoner forsynede Taarne, et paa hver af to Klippeøer, og nogle særlige Batterier paa og imellem Klipperne. I Havnen imellem de to Øer laae den Gouvernementet underlagte Søstyrke: fire af de underlige, med en bred og en spids Hale forsynede, ved noget stærkere Søgang yderst ilde farne Kanonjoller, der et Par Gange besøgte Svanikehavn, og som jeg engang i 1812 eller 1813 saae under en livlig Kamp at forjage en svensk Orlogsbrig, der vilde tage Station mellem "Øen" og "Landet". Den noget over to Mile nord for Svanike liggende lille Fæstning var det faste og Blikket altid tiltrækkende Punkt, naar jeg ene eller med Legekammerater, ofte med min Faders Kikkert, iagttog det vide Hav og de i stille Magsveir henglidende eller med Storm kjæmpende Skibe. Den hemmelighedsfulde Stilhed, der hvilede over "Fæstningen", afbrødes i en vis Tid hyppig af Minesprængninger til Regulering af Terrainet. I Krigsaarene betragtedes den stundom med nogen Frygt og uvenligt Sind, fordi der aarlig udskreves et vist Antal Mænd fra Bornholm til Tjeneste der, ofte flinke Tjenestekarle, som Husbonden nødig vilde slippe; men kun i den allerførste Tid troede man at turde forsøge at indvirke paa Udskrivningen gjennem Gunst og Gave.

Naar jeg hidtil har fremkaldt for Tanken Billedet af hele Bornholm, maa jeg nu tilføie, at mit Barndomsliv dog ikke bevægede sig over hele denne Skueplads. Jeg saae, førend jeg vendte tilbage til Bornholm som Student, aldrig Vest- eller Nordvestlandet, hverken Rønne, Hammershus eller de smukkeste Egne i Rø Sogn. Jeg lærte kun at kjende Øster- og Sønderherred samt Høilyngen og Almindingen og kastede kun et stjaalent Sideblik til Røsogns østligste Klippevægge. Af Østlandets to Kjøbstæder havde Nexø unegtelig nogle Fortrin, som jeg under min Opvæxt betragtede med nogen Skinsyge. Dér fandtes en nogenlunde regelmæssig, af sammenhængende Gaarde og Huse dannet Gade med i det ringeste et toetages Huus; dér boede den konstituerede (efter Freden virkelige) Amtmand og Landkirurgen; dér var en grundmuret hollandsk Mølle og et Par tomastede Skibe; dér boede den Skræder ("Frederik Skræder"), der aarlig med sin Dreng og en Bagage af Klæde og Tøi hentedes til mine Forældres Huus som til andre Huse i Svanike for at fornye den mandlige Families Paaklædning; dér fandtes endelig en Bager, der regelmæssig bagte Hvedebrød og ugentlig sendte en Kone med Tvebakker til Svanike, hvilke forresten meget vel kunde gjemmes tre Uger og endda med stiv Ribssaft tjene til Traktement. Men eet Fortrin havde Svanike baade for Nexø og for de andre Kjøbstæder: den eiendommelige og maleriske Beliggenhed. Byen ligger lige der, hvor den mod Sydøst gaaende Nordgrændse af Landet pludselig skarpt bøier om imod Syd, i en uregelmæssig, af Klipper og Kløfter gjennembrudt

Fordybning imellem Havet og dettes Klippebremme paa den ene Side og paa den anden en halvcirkelformig Høining, der følger med Bygjerdet og gaaer over i Bymarken, men imod Nord springer over i et Par isolerede Bakker, som falde af imod Nordostpynten; den høieste betegnes ved Navnet "Kikkebakken" som det Punkt, hvorfra Havet og Færdselen derpaa iagttages. Paa Sydsiden af Høidedraget hæver sig Kirken med sit Spir, til hvilken man stiger op ad steile Bakker og Stier og en Vogn kun kunde naae op ad Omveie. Fra hele Høiden ser man ned over Husenes Tage og de talrige Havers rige Trævæxt ud imod Havnen og Havet. Hovedbyen havde ikke mindre end to Forstæder, den ene mod Nordvest: "Vigen" (udtalt Væjen) omkring og imellem høie Klipper ved en lille Bugt og Baadehavn, hvorfra man steg op til den endnu høiere Møllebakke, hvis to Møller kronede Adgangen til Byen paa denne Side, den anden: "Hullet" mod Syd i en særskilt Kløft, hvorfra man kom ud til en Udmarkslette: "Frændemark", for en Del besat med talrige, henimod en Snes i nogenlunde regelmæssige Rækker opreiste høie og smalle Bautastene, af hvilke vistnok nu mange ere forsvundne. Havet udenfor denne dannede "Frænderhed", den sædvanlige Ankerplads for de østfra kommende Seilskibe (— i min Barndom havde man jo kun saadanne —), der under vestlige Vinde og Storme ikke kunde omseile Landet. Nærmere inde mod Byen skød sig et Par lange og lave Klippeskær ud i den Bugt, hvorfra man naaede ind i Byens lille, under visse Vinde vanskelig tilgængelige Havn. Engang hvert Efteraar bedækkedes disse Skær og den nærmest liggende Kyst gjerne henimod Aften af en utallig Vrimmel af støiende Trækfugle fra Nord, der om Natten droge Syd efter i ordnede Skarer. Byen og de den omgivende Klipper laae aabne mod de fra Nord og Øst indbrydende Storme og de af dem fra den botniske og finske Bugt fremdrevne Bølger, der raste med voldsom Kraft; ethvert saadant Stormveir hed efter Hovedretningen, uden nøiagtig Adskillelse af Vindretningen i det enkelte Tilfælde, en Nordost. — Paa regelmæssige Gader maa der ved Svanike ikke tænkes; et svagt Tilløb til en saadan udgik fra Byens Hovedadgang: Byledet snart bredere, snart smallere, stigende og faldende, begrændset snart af Forhuse, snart af Baghuse, snart af Stengjerder om Haverne og endelig, efter at være trængt ned igjennem en smal Klippekløft (— nu er Klippen paa den ene Side fordetmeste bortfjernet —), standsende ved en Gaardport uden at naae det tilsigtede Maal: Havnen, til hvilken en Omvei maatte benyttes. — Iøvrigt laae Huse og Gaarde adspredte enkeltvis uden Orden, adskilte ved bredere og smallere Stræder i alle Retninger. Af Brolægning fandtes et Par Fortouge udenfor større Gaarde. Den aldeles overveiende Del af Byen var straatækket, og selv, da fra 1832 af Straatagene ogsaa i Bornholms Kjøbstæder dømtes til efterhaanden at forsvinde, gjorde de en fortvivlet og seig Modstand. Omtrent midt under den omgivende Høideryg fremvældede den rigelige "Bykilde", og i Nærheden af den laae "Bydammen". Om Solens kraftige Virkning paa det over Klippen udbredte Jordlag vidnede enkelte yppigbærende Morbærtræer

og endmere i en enkelt Have en aldeles sig selv overladt, vidtforgrenet Vinranke, der næsten hver Sommer bragte modne Druer. Imellem Byens Indvaanere, der ikke naaede 1000, savnedes ikke en Kreds af Honoratiores, der, da Præsten boede paa Præstegaarden ved Ibs Kirke, omtrent en Fjerdingvei fra Byen, bestod af Byfogden, Byskriveren, to Borgerkaptainer, et Par Kjøbmænd og Skibsrhedere samt Degnen. Den ene af Borgerkaptainerne kaldtes Kommandeur, fordi han i det første Krigsaar en kort Tid havde været Kommandeur for en af de fire Divisioner, hvori Militsen da inddeltes, og skrev sit Navn med den fremmede og fornemmere Form Davitzen, medens den anden ganske simpelt hed Mads Davidsen; men han var ogsaa kun Stabskaptain. Imellem Kjøbmændene indtoges Hæderspladsen af en Mand, der for Fortjenester af Byens Havns Uddybning og Sikring var bleven udnævnt til Dannebrogsmand kort efter Dannebrogsordenens Udvidelse og i lang Tid var den eneste saaledes hædrede paa Bornholm, idetmindste paa Østlandet. Det egentlige Skjelnemærke for Honoratiores var at kunne spille Lanter (det ogsaa hos Holberg forekommende Kortspil imellem fire Spillere) istedetfor Styrvolt eller Polskpas og at være optagen imellem Lanterspillerne. Hos Kvindfolkene udtrykte Rangen eller Rangfordringen sig i Hovedpynten, eftersom man ved festlige Leiligheder istedetfor den sædvanlige Hue og Korsklæde anlagde enten en vis ubeskrivelig Hovedbeklædning, der kaldtes "Hat og Hue", eller endog den saakaldte "Nølle": en liden Hue med en tvers over Hovedet opstaaende Kant, foran hvilken Tøiblomster anbragtes paa det tilbagestrøgne Haar. "Kjøbenhavnsk Dragt", hvis væsentligste Bestanddel var Straahatten og det, naar denne aftoges, kunstig opfæstede bare Haar, bares kun enten af meget fornemme Kvinder eller af Piger, der vare vendte tilbage fra en Udflugt til Kjøbenhavn, og disses Efterlignersker. En Frue eller Frøken fandtes ikke i Svanike. Min Moder, der holdt sig til "Hue og Hat" og endnu i sin Alderdom bar Korsklæde og gik med bare Arme til op over Albuen, hed i høflig Tiltale og imellem Honoratiores: Madame Madvig, men hos jævnere Folk og til daglig Brug: "Madvigskan" eller "Byskriversken". Da samtlige Honoratiores med Undtagelse af Byfogden i mine tidligste Aar vare indfødte Bornholmere og havde bornholmske Hustruer, bar Livet da et aldeles rent bornholmsk Præg.

I denne By og i disse Omgivelser tilbragte jeg tretten freidige og lykkelige, om end alvorlige Indtryk ikke savnende Barndomsaar, de sidste under Anelse om og Længsel efter større Forhold og videre Blik.

Indtil for ganske kort siden (Foraaret 1884) kjendte jeg kun mine Forfædre paa Mandssiden indtil min Oldefader. En ivrig og heldig Genealog har nu oplyst, at min Tipoldefader: Hans Olufsen Madvig under Krigen mellem Danmark og Sverige mistede alt sit Jordegods og al sin Ejendom i Skaane for sin Troskab mod den danske Konge Christian den 5te — Jordegodset har formodentlig udgjort en hel eller halv Bondegaard — og til Gjengjæld derfor efter nogen Tids Ophold i Kjøbenhavn i 1681 udnævntes

til kongelig Skovrider paa Bornholm, hvor han døde 1701 paa Kobbegaarden i Østerlarsker Sogn, idet der formodentlig dengang ikke har været nogen Skovriderbolig ved Almindingen. Familienavnet stammer fra Fiskerleiet Matvik imellem Ronneby og Karlshamn i Blekingen. Han efterlod sig et talrigt Afkom. Hans ældste Søn Ole Hansen Madvig, døbt i 1675 i Hellaryd Kirke i Skaane, — den eneste, af hvem der mig bekjendt lever Afkom, — blev, efter at have været Constabel ved "Haandlangerne" (og formodentlig Avlsbruger), i 1727 Byskriver i Svanike og Herredsskriver i Øster og Sønder Herred, et Embede, hvortil dengang, som bekjendt, ingen juridisk Fordannelse krævedes; han byggede den Gaard i Svanike, hvori efter ham min Bedstefader og Fader boede. Hans Søn Jørgen Olsen Madvig, der 1745, efter skriftligen at have besvaret de af det juridiske Facultet fremsendte Spørgsmaal og efter mundtlig Prøve hos Amtmand Urne[9], erklæredes for "ej ubekvem et Skriverembede at forestaae", efterfulgte 1750 sin Fader i de samme Embeder. Han efterfulgtes atter 1798 i Embedet som Byskriver i Østerherred, idet Sønderherred fraskiltes, af sin i 1764 fødte Søn, min Fader Poul Anthoni Madvig, der, efter at have faret nogle Aar tilsøs og bragt det til at være Styrmand, tog dansk juridisk Examen og i nogle Aar var Faderen adjungeret. Til Erstatning for det fraskilte Herred blev min Fader enten strax eller siden tillige Toldbetjent. Man ser, at jeg saaledes kan regne, om ikke mine 16 Ahner af Byskrivere ligesaavel som Oldfux sine af Snyltegjæster, saa dog tre saadanne, og det endda af Byskrivere paa samme Sted, et Embede, jeg maaske ogsaa selv, om end ikke i uafbrudt Rækkefølge, kunde have opnaaet, hvis min første Livsplan var bleven fastholdt.

Min Fader giftede sig i 1798 med Margrethe Benedikte Kofod, født i 1777 paa Proprietærgaarden Skovsholm[10] i Ibsker Sogn. Hun hørte til en af de videst forgrenede bornholmske Bondefamilier, ligesom paa den anden Side baade min Oldefader og Bedstefader havde havt og min Fader havde flere Søskende (dog kun enkelte Brødre og disse uden videre Afkom), saa at det ikke kunde fattes deres Børn paa Slægtninge i alle Grader eller paa fast Tilknytning til bornholmsk Liv, hvorfra dog alle Sønnerne skulde løsrives. Min Fader var af Naturen livlig og munter og havde i sin Ungdom udmærket sig ved Raskhed, navnlig som dristig Rytter. Af boglig Dannelse havde han kun lidet — jeg har aldrig hørt ham omtale sin Examen eller Forberedelsen dertil —, men han besad en naturlig god Forstand, var arbeidsom og fremfor alt hæderlig og redelig, derhos religiøs uden Prunk; jeg erindrer, at han om Søndagen, naar der var Hindring for Kirkegang, stundom i Ensomhed læste en Prædiken for min Moder. Denne var ligeledes en frisk og freidig, men tillige alvorlig, kraftig og energisk Natur, Egenskaber, der end mere fremtraadte under hendes lange, ofte møisommelige Enkestand. I sin Ungdom havde hun været en god Skøiteløberske, noget i den Tid vist saare sjeldent. Af mine Forældres Ægteskab, der var stiftet i Kjærlighed og førtes i trofast Enighed og Lykke,

fødtes 7 Børn, der kom til Skjelsaar og Alder: 5 Sønner og 2 Døttre, foruden en Søn, der døde i spæd Alder. Af disse 7 Børn, hvoraf de to ældste bleve Sømænd, var jeg det tredie og den tredie Søn. Af de to Sømænd druknede den ene i 1825, den anden døde i 1879 i Hamborg, hvor han var bosat, og samme Aar døde min ene ugifte Søster, medens den anden, der var gift og boede i Svanike, allerede var død i 1877 og min ene yngre Broder, der var Snedkermester i Kjøbenhavn, var død i 1868. Af alle mine Søskende er saaledes kun min yngste Broder, der lever som Læge i Haderslev, tilbage.

Efterretningen om min Fødsel bragtes min Fader nede paa Udmarken ved Auktionen over en indstrandet Ladning Pibestaver, en glædelig og indbringende Forretning, og de ved Auktionen tilstedeværende Honoratiores tilligemed den engelske Skibskaptain fulgte min Fader hjem for at feire Fødselen ved nogle Glas. Iøvrigt bragtes jeg ikke af Storken, men kom ligesom alle nyfødte Børn i Svanike fra "Davids Dam", et lille Vand i Bymarken. Jeg voxede op, fulgt med korte Mellemrum af mine 4 yngre Søskende, i et stille, fredeligt, ofte muntert, men tarveligt Hjem, der paa engang var en Embedsmands og en Avlsbrugers, thi min Faders Indtægter af de to forenede Embeder vare i den ulykkelige Tid fra 1807 af utilstrækkelige for den talrige Familie og maatte udfyldes ved Driften af den Jord, som han havde arvet fra sine Forfædre, men behæftet med Gjæld. Endda blev det min Fader, især da langvarig Sygdom stødte til, vanskeligt at komme igjennem, og jeg har været Vidne til Bekymring og Sorg i den Anledning, men aldrig til deraf opstaaet Tvist[11]. Mit Hjem omfattede altsaa ved Siden af Byskriverkontoret — hvis hele Arbejde bestredes af min Fader, en ganske kort Tid med Bistand af en Søstersøn og siden af mig, — en lille Avlsgaard med dertil hørende Tyende, nemlig en "Hoveddreng"[12] eller Avlskarl og en Halvdreng eller ringere Karl, stundom med nogen extra Hjælp, — og der førtes under min Moders Ledelse med Hjælp af et Par Piger en fuldstændig bornholmsk Landhusholdning. Karakteristisk for Landbrugets Standpunkt var Besætningens Bestand: 4 Heste og 3 Køer; der pløiedes altid med 4 Heste. Den hele Husstand samledes til alle Maaltider i det Værelse, der paa engang var Dagligstue og Spisestue og opvarmedes af en dygtig Bilæggerovn; dog var den ene Halvdel deraf ud imod Gaden forbeholdt mine Forældre, som spiste Middagsmaden der ved et eget Bord med os Børn, medens min Fader til andre Dagstider sammesteds talte med Besøgende og om Aftenen læste og skrev eller spillede et Parti Piquet med min Moder eller min ældste Broder og i sin sidste Levetid med mig. Morgen og Aften spiste Børnene med Tjenestefolkene i den nedre Ende af Stuen de samme daglige Retter. De mindste Børn sov, naar Slagbænken i Forældrenes Sovekammer ikke kunde optage dem, i Pigekamret, de lidt mere voxne Drenge stundom i det om Vintren bitterlig kolde Karlekammer med Stengulv. Om Vinteraftenerne kartede og spandt Pigerne i samme Værelse under min Moders Tilsyn og Deltagelse omkring et fælles paa en høi Træopsats stillet Lys, og Billedet af hele denne Virksomhed under alle

Slags munter og alvorlig Samtale og Fortælling, ja stundom Sang, er ofte fremtraadt for min Erindring, naar jeg læste Livius's Skildring af Lucretias og hendes Terners sildige Arbeiden med Ulden ved Lys. Væven stod derimod i Pigekamret, men brugtes ofte og tilsaaes altid af min Moder. Jeg lærte med mine Søskende at kjende det hele regelmæssige Kredsløb igjennem Aarets Tider af Bagning, Brygning, Brændevinsbrænden, Slagtning med tilhørende Saltning og endelig Lysestøbning, thi hvert større Hus besørgede alt Sligt hjemme; kun den jævnere Mand eller de Fattige benyttede de meget lidet fremtrædende Haandværksdrivende ved f. Ex. at bringe den hjemmelagte Deig til Bageren; Bagerens Opgave var da væsentlig at bage for Andre, kun i ringe Omfang at bage Brød til Salg. Talrige Smaaeiendommeligheder ved den bornholmske Husholdning ligesom ved Husets Udstyr og Møblering rinde mig herved i Minde, men jeg skal indskrænke mig til at nævne to. Paa en bestemt Tid af Aaret sendtes Tjenestekarlen og to leiede Mænd med Heste og Vogne og forsynede med tilstrækkeligt Mundforraad ud i Høilyngen, hvor de under nogle Dages Bivouakering skar (afskrællede) et betydeligt Antal Fladtørv og tillige huggede Lyng, stundom paa en lille, for Aaret kjøbt Plet i Almindingen, hvor den skaanede Lyngvæxt var langt frodigere; ved deres Tilbagekomst med det indvundne Forraad af adskillige Læs, erhvervede i vaadt og koldt Veir med endel Besvær, vederkvægedes de med en rigelig Forpleining, hvori vi Børn med stor Glæde deltoge. Naar det første Slædeføre var lagt ved Vinterens Begyndelse (og Sneen lægger sig tidligere og holder sig bedre paa Bornholm end i Sjælland), udsendtes derhos meget aarle om Morgenen 3 store Slæder til Fiskerleiet Snogebæk paa Sandstrøget sydfor Nexø og kom om Aftenen, stærkt belæssede med Sand, hjem efter en ofte for Folk og Heste meget anstrængende Tour over Bakker og ad daarlige Veje, hvor da Modtagelsen var ligesaa varm. Sandet var foruden til andet Brug nødvendigt til den idelige Bestrøen af de feiede Gulve; et Gulv uden frisk Sand ansaaes ikke for pynteligt. Stranden ved Svanike leverede kun grovt Grus. — Til virkelig Deltagelse i Bedriften kaldtes de ældste Sønner om Sommeren ved at sættes til at vogte Køerne. Jeg selv ydede dog kun i ringe Grad denne Tjeneste, da jeg først var for lille og siden fandtes brugbar i anden Retning, men jeg ledsagede ikke sjeldent mine Brødre derved og erindrer endnu, hvorledes jeg paa en over Marken løbende Vei ivrig byggede Fæstningsvolde af Støv og besatte dem med Ærtebælge som Kanoner, thi krigerisk var Tiden. Jeg vover neppe at fortælle, at det engang en hed Sommerdag faldt mig med fire eller fem andre Drenge i en Alder af 7—8 Aar ind at klæde os ganske nøgne af og løbe tversover Agre og Enge hen til en lille skyggefuld Lund, hvorfra vi derpaa under største Angst og Frygt for Straf ilede tilbage.

Vi Børn opdroges trods al Kjærlighed i gammeldags strenge Former. At sige "du" til Forældre var aldeles uhørt; sædvanlig brugtes i Tiltalen tredie Persons Form ("vil Moder", sjeldent: "vil hun, Moder"), og jeg beholdt

senere hen temmelig længe denne Form i Brevene til min Moder, da jeg vidste, at "du" forekom hende fremmed. Endnu i 1840, da min Moder første og eneste Gang besøgte Kjøbenhavn og saae mine Børn, bemærkede hun, at deres "du" i Tiltale til mig forekom hende underligt, men hun vænnede sig dog meget hurtig til Børnebørnenes kjærlige "du". Vi spiste, medens min Fader levede, *staaende* ved vore Forældres Bord med Undtagelse af de ældste, voxne eller næsten voxne Brødre. Vor daglige Fodbeklædning var Træsko, til hvis Forfærdigelse en Træskomand aarlig opholdt sig nogle Dage i Huset. Legemlig Tugtelse anvendte min Fader ikke, fordi han engang havde overilet sig mod et af sine ældste Børn i denne Retning, men han overdrog ikke sjeldent min Moder at straffe os paa denne Maade. Jeg selv, der var føjelig og godmodig og unegtelig indtil en vis Grad Kjæledægge, erindrer dog kun to Gange at have faaet Hug af min Moder, den ene Gang med en varig Eftervirkning. Det var ikke usædvanligt, at man krydrede Rugbrød, der gaves Børn, med lidt Brændevin istedetfor med Smør ("Brændevinsbrød"), og jeg havde faaet Smag for denne Spise; da det nu derhos var Skik, at der bødes Folk fra Landet, som kom i Forretninger til min Fader, en Snaps, og der ofte blev en Levning tilbage i Glasset, sneg jeg mig oftere til at tømme disse Levninger; derved var jeg engang bleven beruset og faldt staaende i Søvn med Armene lænede i en Vinduesfordybning; min Moder kom til og opdagede ved et Forhør Tilstanden og dens Aarsag, hvorefter fulgte en alvorlig Revselse med min Faders Ridepisk. Yderst nedslaaet over den uvante Beskæmmelse, gjorde jeg, der dengang neppe var mere end 11 Aar gammel, mig selv det Løfte aldrig at smage Brændevin, et Løfte, som jeg i mangfoldige Aar holdt aldeles bogstavelig og siden af Føielighed kun har brudt i yderst ringe Grad, ved egentlig dansk Brændevin saa godt som aldrig.

Ved Siden af Opdragelsens Krav paa ærbødig Lydighed gik dog, som omtalt, en inderlig gjensidig Familiekjærlighed, der sjeldent fremtraadte tydeligere, end naar vi Børn i varme Sommeraftener leirede os paa Husets Trappe omkring Fader og Moder, den første med sin Pibe, alle lyttende til de Raab, hvormed fra alle Sider Vogterdrengene drev Kvæget hjem. Ligeoverfor os legede lystige Skader i en lang Række Kirsebærtræer i Gjenboens Have, i hvis Hegn man havde sagt os, at der var en Sten, der vendte sig, hver Gang den lugtede varmt Brød, uden at vi selvfølgelig kunde finde denne mærkelige Sten. Jeg nød det særlige Fortrin at være min Faders hyppige Ledsager paa hans jevnlige Vandringer igjennem hans Sædemarker og Enge. For at lege i fri Luft med jevnaldrende Kammerater lagdes der os, naar vi vare komne ud over de første Aar, ingen Hindring i Veien, og Standsforskjel gjorde sig her slet ikke gjældende. Kun et Par Huse var det paa Grund af Beboernes Smuds og Usædelighed eller Tyvagtighed forbudt os at betræde, ligesom vi ikke maatte have Omgang med Børnene derfra. Jeg erindrer, med hvilken Medlidenhed jeg betragtede en fattig og berygtet Enkes af alle skyede Børn, ægte Smaabilleder af Pariastanden.

Under vore Lege tumlede vi os i Byen, paa Udmarken og i Klipperne ved Havet, hvor det sig mangfoldig brydende og bugtende Vand og Smaafisk, som vi fangede og satte i smaae Saltvandspytter, skaffede megen Underholdning. Den almindeligste Legeplads for Drengene var om Efteraaret og Vinteren ved Havnen, hvor Søfolk og Fiskere om Aftenen holdt en Art Sladderbørs, ved hvis Forhandlinger vi stundom vare ivrige Tilhørere.

Vore Lege bare stærkt Præg af den omgivende Natur; vi opkastede store Grusdæmninger, der kæmpede mod de mellem Klipperne indtrængende Bølger; vi opbyggede, naar Vandet veg tilbage, i Hast af flade Stene Smaataarne, paa hvilke vi kneisede stolt, naar den tilbagevendende Bølge omgav dem, men hvorfra vi ogsaa stundom styrtede med Stenhoben ned i Vandet; vi sammensatte med Pinde Skibe eller Flaader af tørre Rørsiv og sendte dem ud paa Bølgerne med Master og Papirseil. Mange Børn havde ogsaa større og mindre, med velvillige Fiskeres og Tømmermænds Hjælp tilveiebragte og kunstmæssig med Seil tiltaklede og med Ror forsynede Træskibe: Jagter, Slupper, Skonnerter og Brigger, med hvilke der krydsedes paa Damme og i Smaabugter af Havet. Vore temmelig store og aflange Kælker slæbte vi ikke langsomt hen ad Jorden, men ad en speilglat, paa en Bakkeskrænt anlagt Bane fore vi liggende paa Maven og styrende med Spidserne af Træskoene i pilsnar Fart ned; kække og øvede Drenge stillede sig paa denne Fart i opreist Stilling, holdende sig ved Slædens Trækketoug, tversover en liggende Kammerat paa Slædemederne, en Idræt, der ikke altid var farefri. En yndet Øvelse var ogsaa, siddende paa en flad Sten, at fare nedad en skraa og noget hvælvet Klippeside, hvor der snart dannede sig et meget glat Spor; men Øvelsen var meget angribende for et vist Klædestykke. Ifølge Tidsforholdene gjordes den almindelige Tagfat og Kapløben til en Efterligning af Kaperiet ("tage til Kaps"). Om Sommeren legede ogsaa Smaapiger, selv af de bedrestillede Familier, med paa den grønne Udmark, og jeg bevarer Mindet om et Par meget kjære Legesøstre, der tillige vare min ældste Søsters Veninder; den sidste af dem døde i 1884.

En ikke ringe Del i vor Sommerglæde havde Svømningen, hvortil der var den ypperligste Leilighed, og som Enhver lærte sig selv under ringe Anvisning af en ældre Broder eller Kammerat ved Hjælp af først to og siden en Aare under Armene istedetfor Svømmesele. Det var herligt fra det friske Vand at krybe op paa den af Solen gjennemvarmede Klippe og der klæde sig paa; jeg har bragt det til indtil 6 Gange efter hinanden at iføre mig Skjorten og atter at krybe ud med nye Kammerater; jeg var en god og dristig Svømmer, og jeg afviste det som en skammelig Bagvaskelse, da i mit niende eller tiende Aar en Kone, som laae og vaskede paa et Klippeskær, til hvilket jeg svømmede hen, paastod at have trukket mig ved Haaret op paa Klippen, fordi Kræfterne svigtede mig. Da jeg ellers ikke kan gjøre mig til af synderlig Færdighed i legemlige Kunster, er jeg stolt af endnu efter det fyldte 80de Aar at svømme let og godt baade forlængs og baglængs. — En

enkelt Gang mindes jeg at have deltaget i et Bombardement paa en Gniers Pæretræer, der hang udover Havegjerdet, hvorved jeg dog, uagtet jeg indtog en fremskudt Post, gav Afkald paa Andel i Udbyttet.

Familielivets jevne Gang afbrødes naturligen ved visse aarlige Mærketider, af hvilke St. Hansdag og Julen vare de vigtigste, skjøndt ogsaa Fastelavn, om end ikke hvert Aar, feiredes med en lille Ringrenden til Hest af Byens i besynderlige Dragter udpyntede Karle. St. Hansdag feiredes i selve Byen ved en lille Kilde mellem Havklipperne, hvori der da kastedes Blomster, og paa en lille Slette i Nærheden, hvor de unge Fiskere og Sømænd og Pigerne dansede, medens der beværtedes fra Vogne. Mere glimrende var dog Forsamlingen i Almindingen, hvorhen der den Dag valfartedes tilvogns og tilfods fra hele Landet, og hvor man spadserede i de smukke Skov- og Klippepartier, dandsede og gjorde sig lystig og tilgode. Det Hele havde nogen Lighed med Dyrehavsfesterne, som disse vare i deres Glandstid for halvhundrede Aar siden, men Glæden var langt inderligere paa Bornholm ved at sammentrænges paa én Dag og ved Fjernelsen af alle Gøglerboder, ligesom ogsaa Naturomgivelserne vare langt mere storartede. Jeg erindrer tre eller fire Gange at have ledsaget mine Forældre til denne Fest. Til en lignende, men mindre Fest, der paa en anden Dag holdtes i et meget venligt og af talrige Nattergale (paa Bornholmsk "Fjældstavne") beboet Skovparti imellem Svanike og Nexø: "Buskene", kom jeg kun én Gang. Længere hen paa Sommeren gaves der Børnene en lille Gave, hvormed de vandrede til Fiskerleiet Listad og kjøbte Ret til at spise sig rigtig mætte i de mangfoldige Kirsebærtræer i de derværende Haver. — Julen holdtes overalt i By og paa Land med stor Lystighed selve Juleaften i Hjemmene med Karle og Piger og indbudne Mænd og Kvinder, der havde deltaget i Aarets Arbeider, og som stode i et Slags Klientelforhold til Huset. Der dandsedes og gjordes Løier, hvorved blandt andet de af Karlene om Efteraaret fyldte Nøddesække og listige Snit i disse spillede en Rolle. Der blev spist og drukket, og de Fattige glemtes heller ikke. Foruden hvad der i Dagens Løb var sendt til Gamle og Svage, stode hele istykker skaarne Brød, Kar med Ærter og Gryn, Stykker af Flesk og Pølser i Beredskab for at uddeles til de fattige Børn, der gik om og sang for Døre og i Forstuer, og det tillodes os Børn ved dem, vi kjendte fra Legepladsen, at føie et extra Tillæg til den ellers bestemte Gave. Julemorgen udmærkedes ved en Morgengudstjeneste: Ottesangen, hvor de til Kirkens Belysning fornødne Tællelys vare indsamlede ved frivillige Bidrag, og vi Børn undlode ikke at bede Moder om at give sin Andel rundelig, thi i Grunden var denne Gudstjeneste ved Lys, ved hvilken Degnen "læste" (nemlig en Prædiken eller et Stykke af en Prædiken af en Postil), en Juleglæde for Børnene og Tjenestetyendet. I den paafølgende Juleuge, i hvilken Familierne flittig besøgte hinanden, beværtedes alle Besøgende, især af den jevnere Klasse, rundelig med den allerede Juleaften indviede Festdrik: "Honning og Brændevin", ɔ: Brændevin skænket sædvanlig i et Ølglas og omrørt med en

stor Klump Honning (naturligvis uden at Glasset just fyldtes helt eller tømtes af den Enkelte). Nytaarsmorgen hilsede Borgerkompagniets Tambour og Piber i Forening paa Borgerofficererne, Byfogden, Byskriveren og enkelte andre Honoratiores og trakteredes overalt, hvoraf da Følgen var, at de endte med en overstadig Rus til Latter for Byens Ungdom. — Det vil af det Foregaaende ses, at ogsaa disse Festligheder havde deres Særegenheder paa Bornholm ved Siden af de for hele Norden fælles Karaktertræk.

Udenfor Juletiden afbrødes den daglige Stilhed, foruden ved Sammenkomster og Familiefester i Byen selv, ved ikke sjeldne Besøg hos Slægtninge og Bekjendte paa de større Gaarde paa Landet eller af disse i Byen. Naar den trestolede Stadsvogn var trukken frem for at forspændes til at "kjøre i Marken" (den idetmindste hos os Børn staaende Betegnelse for en saadan Udflugt), sad jeg med den ene eller den anden af mine Søskende timevis paa Vognen, førend Reisen tiltraadtes, længselsfulde efter den venlige Modtagelse og de nye Gjenstande, der ventede os paa Vallensgaarden — Landets største Gaard, hvor under Pantsættelsen til Lybækkerne i Frederik den 2dens Tid den lybske strenge Landfoged havde boet, — eller paa store Hallegaard i Bolsker Sogn, hvis Besidderinde, den firsindstyveaarige "Lars Mariska", ɔ: Lars Mauritsens Enke, hvert Aar selv ved Besøg hos os bragte en stor Dunk Honning — eller paa lille Ravnsgaard hos vor eneste Farbroder nær ved Randkleveskaar eller paa andre ved Slægtskabs- eller Venskabsbaand til vore Forældre knyttede Gaarde. Min Moders Fødegaard, det en god Fjerdingvei fra Svanike smukt beliggende Skovsholm, hvor hendes Broder boede, besøgte vi tilfods og ligeledes, men sjeldnere, den fjernere Helvedesgaard nær ved Paradisbakkerne, hvor min Moders Søster boede. Om Vinteren skete lignende Udflugter i Kane og Slæde, hvorved det et Par Gange hændte sig, at vi under min Faders egen Styrelse kjørte vild paa de tilsneede Veie og Marker og tilsidst væltede. Stundom var der forberedt eller improviseredes et lidet Bal, og var Antallet af de Gjæster, der overnattede paa Gaarden, for stort, hjalp man sig med at sove i "Søskendeseng", idet i Storstuen eller et andet Værelse en Række Stole lagdes ved Siden af hinanden med Benene opad og der saa paa Stoleryggene som Hovedleie og Gulvet udbredtes, hvad der havdes ved Haanden af Sengeklæder og Madratser, suppleret med Hø og Halm; Gjæsterne lagde sig da ganske eller næsten paaklædte paa de udbredte Lagener og dækkede og varmede sig efter Leilighed.

Iblandt de Optrin, der satte Befolkningen i Bevægelse og vakte livlig Deltagelse, maae Vrag, det vil sige Strandinger, ikke forbigaaes. Strandinger paa Bornholm vare i den Tid, saavidt jeg kan skjønne, endel hyppigere end nu, især i Krigsaarene, da Fyrene paa Kristiansø og paa Hammeren ikke brændte, og Flertallet indtraf paa Landets Øst- og Nordside. Naar et Skib om Dagen saaes i farlig Nærhed af den klippefulde Kyst eller om Natten Nødskrig hørtes, udbredte Efterretningen sig saare

hurtig, undertiden ved høie Raab paa Gader og Veie, og fra alle Sider ilede da ikke blot Mænd, men om Dagen ogsaa Kvinder og Børn til Skuespillet. Til Befolkningens Ære maa det siges, at der gjordes, hvad der kunde gjøres, for at komme det i Nød stedte Skib eller de allerede Skibbrudne til Hjælp; men Kystens Beskaffenhed, der paa de fleste Steder gjorde det umuligt at gaae ud med en Baad, — man havde kun almindelige Fiskerbaade, ofte endda ikke i Nærheden, — gjorde ikke blot Ydelsen af Hjælp før Strandingen, men ogsaa Bjergningen af Mandskabet fra det strandede Skib vanskelig. Stod imidlertid Skibet fast paa og imellem Klipperne og vare Folkene, ofte med Raskhed og Ringeagt for Faren, bjergede, da gjorde sig unegtelig en Stemning gjældende, der erindrede om Holbergs Anholtsboere, der "leve kristelig og nære sig af Vrag", Noget, der ikke maa regnes en fattig Befolkning i en besværlig og næringsløs Tid for strengt til Last. Ikke blot de, der som virkelige Bjergere og Forbjergere efter regelmæssig Indskrivning deltoge i Bjergningen, men ogsaa de, der ifølge visse Stillinger havde en Bjergerlod — f. Ex. Sandemanden, hvis Strandingen var sket paa et Landsogns Kyst, — eller som paa anden Maade havde Udsigt til Fortjeneste, saasom ved Toldopsyn eller især Auktion over det indstrandede Gods — i hvilket Tilfælde min Fader var —, tænkte paa Ladningens Omfang og Værdi, og en livlig og munter Travlhed varede i flere Dage og fornyedes senere. Jeg erindrer engang som Barn ved Nytaarstid at have været upaaagtet Vidne til en Samtale imellem mine Forældre, i hvilken min Fader, der baade ifølge sin hele Karakter og Erindringen fra hans egen Ungdom havde den største Deltagelse for Sømandens Farer og Lidelser, med alvorlig Tak imod Forsynet udtalte, at han ikke vidste, hvorledes han skulde have gjennemstridt det trange Aar, "hvis ikke Vorherre havde sendt de to deilige Vrag".

Den glade barnlige Leg under de her skildrede Forhold blandede sig for mig, efterhaanden som jeg voxede til, stundom med bløde og halvt melankolske Drømmerier og Indtryk, nærede af den Naturs Karakter, i hvilken jeg ofte ensom streifede om, ikke uden Berørelse af overtroiske Forestillinger. Jeg erindrer, af hvilken Rædsel jeg engang pludselig grebes ved høilys Dag paa den tidligere nævnte Hammerslette, saa at jeg i ustandselig Fart over Klipper og Kløfter styrtede hjem og sittrende kastede mig i min Moders Skjød, og hvorledes jeg en anden Gang, da jeg skulde bringe et Brev til Nexø for min Fader, imellem Klipperne Nord for Fiskerleiet Aarsdale (en Fjerdingvei fra Svanike mod Syd) begyndte at vandre om i mørke Grublerier og efter nogen Tids Omflakken, ude af Stand til at udføre et Ærinde, som jeg ikke sjeldent før havde udført, grædende vendte tilbage til Hjemmet og søgte Tilgivelse og Trøst.

Til Legene og Drømmerierne sluttede sig tidlig Undervisning og Skole i naiv Skikkelse og fremadskridende igjennem smaae Trin. Først sendtes jeg til en "Skolemoder", en gammel, værkbruden Kone, hos hvem vi sad 6 eller 7 Børn paa en lille Bænk foran en stor Kiste. Kistelaaget fik et haardt Slag

med Skolemoders Stok, naar nogen af os vakte Utilfredshed, og grovere Forsømmelse eller Forseelser fremkaldte en bestemt Trusel med at bringes op til "Bobbarægus", et frygteligt Væsen, der skulde hvile paa et Skind oppe paa Loftet. Enkelte Gange bragtes endog en forhærdet Forbryder nogle Trin opad Trappestigen til Loftet, men med forsigtig Beregning erklærede Skolemoder altid, inden Øiet kunde naae det uhyggelige Rum, at hun for denne Gang vilde eftergive den forfærdelige Straf imod Løfte om Bod og Bedring. Vi medbragte daglig vort Smørrebrød, hvoraf det Halve sattes paa Skolemoders Bord, og et lidet Lerkrus med "Drikka" (meget tyndt Øl); jeg var dengang saa lille, at jeg to Dage efter hinanden tabte og ituslog mit Krus ved at række efter Klinken paa Halvdøren (— thi alle Huse i Svanike havde da endnu Døre af to Stykker over hinanden —). Fra Skolemoder flyttedes jeg til en meget sygelig Skoleholder, der, skjøndt boende i et privat Hus, vel maa have havt en Slags offentlig Ansættelse, siden jeg dér engang saae Amtsprovsten. Efter hans Død fulgte jeg med nogle andre Drenge og Piger hans unge, kjønne og overordentlig blide og milde Enke Elna ind i et andet lille Hus, hvor hun fortsatte Undervisningen; efter nogen Tid begyndte hun dog at sygne, sørge og græde, og, efter at Skolen i nogen Tid var standset, saae ikke blot vi, men ogsaa vore ellers i slige Ting ikke særdeles mildt dømmende Forældre med dyb Sorg den stakkels Kvinde begraves med et nyfødt Barn som Offer for en Forfører. Jeg avancerede derpaa op til en Mand, der kaldtes Kaptain, og hos hvem jeg erindrer at have set nogle Gjenstande, der hentydede paa Landmaaling og Tegning, men ogsaa Skolegangen hos ham varede kun kort. Der indrettedes nemlig da en fast offentlig Skole under en ny Degn, der dog ikke var Seminarist, men en forhenværende Haandværker (Glarmester) fra Kjøbenhavn, foreløbig med Plads i Byens Raadstue og i selve Thingsalen, hvorfor Undervisningen maatte hvile paa Retsdagen. Her saae og beundrede jeg for første Gang en Vindovn, da ellers kun Bilæggerovne vare kjendte i Svanike. Endelig fik man ogsaa et eget Skolehus. Jeg lærte der at skrive og regne godt, det sidste efter Chr. Cramers Regnebog, lige indtil "Vexelregning eller Cambiokonto", og fremstilledes i Juli 1816 ved Præsentation af Skolen for Amtsprovsten og for Biskop Frederik Münter som den, der havde læst Balles Lærebog 6 Gange og var imod Slutningen af den 7de Gang. Udenfor Regning, Bibelhistorien og Lærebogen husker jeg derimod ikke, at der var Tale om nogen anden Læregjenstand, og i det sidste Aar af mit Ophold i Svanike besøgte jeg neppe Skolen. Min Dygtighed i Skolen skaffede mig ved den Tid en af de mest ufortjente Udmærkelser, jeg har modtaget, idet jeg, da der skulde udtages fire af Skolens Drenge til i Forening med Degnen at lede og støtte Sangen i Kirken, fik Plads imellem de Udvalgte, skjøndt Gud veed, at jeg aldrig i mindste Maade har været Sanger. Forresten mærkede vi meget lidet til Skolens Forbindelse med Kirken. Den præstelige Virksomhed i Byen og Sognet var saare ringe, idet Præsteembedet den længste Tid af min Barndom beklædtes af en godmodig, men yderst

affældig og noget forfalden Mand og derefter af En, til hvis kristelige Sindelag Almuen efter Rygterne fra hans forrige Sogn paa Bornholm ingen Tiltro havde; den traditionelle Ærbødighed for og Deltagelse i Gudstjenesten holdt sig dog temmelig usvækket. — Den tidlig vaagnede Lyst hos mig til Kundskab og Anelse om en videre aandelig Horizont fandt yderst ringe Midler til Næring ved Læsning, allermindst ved en nogenlunde sammenhængende Læsning. Maaske spirede de adspredte og blandede Sædekorn netop derfor desto kraftigere, omend skjulte og i Stilhed. Der behøves ikke mange Linier til en nogenlunde fuldstændig Opregnelse af de Bøger, som jeg foruden Bibel og Psalmebog fandt enten hos min Fader eller hos en gammel, noget gnaven, forhenværende Skipper, der var gift med en Faster af mig, eller hos en velstaaende Fisker og Kadreier, med hvis Børn jeg og mine Søskende stode i det nærmeste Omgangsforhold. Til de to første Bind af Holbergs Komedier i den gamle Udgave af tre Bind samt en gammel Duodezudgave af Peder Paars med saare naive Træsnit, hvilket Digt jeg trods de mange mig uforstaaelige klassiske Allusioner læste med stor Glæde, kom Ramus' Udtog af Clausens Oversættelse af Snorre Sturleson, som jeg ivrig studerede med den mest ubetingede Tilslutning til Sverre og Birkebenernes Parti mod Baglerne, Caspar Peder Rothes meget udførlige, men for mig aldrig trættende Biographi af Tordenskjold, en dansk Oversættelse af en Levnedsbeskrivelse af den franske Søhelt Dugay-Trouin, i hvilken især Skildringen af Rio Janeiro og Indseilingen dertil fængslede mig, samt en Oversættelse af en svensk Roman fra første Halvdel af forrige Aarhundrede: "den svenske Robinson eller den svenske Adelsmand Gustav Landskrons mærkelige Hændelser", af hvilken Bog jeg kun husker, at der deri etsteds skildredes en Reise over Brenner og gjennem Etschdalen til Italien, en Skildring, der gjorde det dybeste Indtryk paa min Phantasi og vakte Længsler, der først skulde tilfredsstilles i 1869 og det ikke uden en haard Skuffelse ved Indtrædelsen i det forjættede Italien, thi jeg foer da i en kold Nats Mulm forbi Botzen, Roveredo og Trient, hvilke Navne fra min Barndom stedse vare ledsagede af Forestillingen om Vindruer og anden sydlig Vegetations Pragt. Fremdeles havde og slugte jeg den gamle danske Oversættelse af Gallands Bearbeidelse af tusend og én Nat, med hvis Trylleverden Smollets af Tode oversatte Roman: Humphrey Clinker dannede en besynderlig Modsætning, men som dog fængslede mig ved en Skildring af det skotske Høiland, som indprægede sig dybt og i Studenterdagene smeltede sammen med Walter Scotts Billeder. Til denne Hovedhær sluttede sig den tidligere nævnte lille Bog af Agerbek, Sommerfeldts Geographi, en Oversættelse af Sallust og som lettere Tropper "den danske Kongebog", Till Uglspil, "Vigolais eller Ridderen med Guldhjulet" og et Par oversatte franske Ridderromaner, hvori foruden Keiser Carl Kong Dagobert og "Soldanen af Ægypten" spillede en Rolle, ikke at tale om "Finkeridderen". En mere ædruelig Belæring vilde Kloppenburgs Geographi have givet mig, hvis den ikke strax endog for Drengen havde

røbet sig som forældet og ubrugbar ved totalt at stride imod de Forestillinger, jeg af de Voxnes Fortællinger og maaske et eller andet populært Skrift gjorde mig om Napoleon og hans Herredømme. Af Pontoppidans pietistiske Bog "Menoza" dannede jeg mig og bevarede nogle Forestillinger om Danmark og andre europæiske Lande, især Tydskland, og om Herrnhuter og Grev Zinzendorf. Om jeg som Dreng paa Bornholm har set et Verdenskort eller et Kort over Europa, husker jeg ikke; men de temmelig mange Søkort, jeg fik i Hænde, vakte og dannede geographiske Forestillinger. Til den omtalte underlig sammensatte Litteratur kom 1813 en ringe, men ligesaa besynderlig Forøgelse. Da Brændevinsbrænding var bleven forbudt paa Bornholm udenfor Kjøbstæderne og i disse antoges ikke at tilvirkes i tilstrækkelig Mængde, kjøbte en driftig Urtekræmmer i Kjøbenhavn, der tillige var Chorist ved det kongelige Theater, en lille Ladning Brændevin, hvormed han seilede til Svanike; her optraadte han paa én Gang som Handelsmand og Sanger. Da han havde leiet et Værelse i mine Forældres Hus, efterlod han der som en Foræring tre Theaterstykker, nemlig to høist ubetydelige oversatte Lystspil og det yderst rørende, dengang paa alle Privattheatre omvandrende Sørgespil (med lykkelig Udgang) Julius von Sassen; jeg erindrer, med hvilken inderlig Bekymring jeg spurgte min Moder, om Stykkets Indhold var sandt, og af hende, der aldrig havde set nogen Art af theatralsk Fremstilling, nogenlunde beroligedes. Den bildende Kunst repræsenteredes i Svanike kun af simple kolorerede Kobberstik eller Træsnit. To saadanne Billeder, der fremstillede Ludvig den 16des og Marie Antoinettes Henrettelse, prydede mine Forældres Storstue og betragtedes af mig med dyb Deltagelse.

Tidlig medførte min Skrivefærdighed og Lethed i at opfatte det Skrevnes Indhold, at jeg anbragtes til at hjælpe min Fader ved Kontorarbeider, ved at afskrive Thingsvidner og andre Retsakter og især ved at indskrive Skjøder og Pantebreve i vedkommende Protokoller. Efterhaanden udvidedes denne Virksomhed, navnlig da min Fader i 1815 og 1816 var syg og længe sengeliggende. Saare eiendommelig fremtraadte dette ved Auktionsvæsenet. Den daværende Byfoged led, som jeg straks nærmere skal omtale, af Sovesyge og havde et meget uforstaaeligt Mæle. Naar nu i disse Aar en Auktion skulde foretages udenfor Byen, lod Byfogden sin Vogn forspænde og befordrede da som Kusk (— thi han satte Pris paa sin Færdighed i denne Retning —) Degnen og mig ad ofte meget betænkelige Veie, især med en sovende Kusk, til Auktionsstedet. Der satte han saa Auktionsretten og oplæste Auktionskonditionerne, hvorefter han gik ind i Huset og satte sig paa en Stol; Degnen oplæste derpaa atter Konditionerne, hvorefter Auktionen foregik med ham som Opraaber og Fører af Auktionshammeren og mig som Skriver, idet min Fader tillige var Inkassator. Jeg erindrer, at Amtmanden kom tilstede ved en Auktion i Ibsker Præstegaard efter den førnævnte svage Præsts Død og med nogen Forundring betragtede den ungdommelige Skriver og spurgte Byfogden,

om det dog gik an at betroe mig Protokollen; han henvistes til selv at iagttage mig og fandt sig tilfredsstillet.[13]

Ogsaa som Toldembedsmand kom jeg en enkelt Gang til at optræde under Omstændigheder, der særlig indprægede sig i min Hukommelse. Et Skib, ladet med Tømmer, strandede 1815 eller 1816 i en lille, men ved Omgivelserne meget interessant Bugt: "Salenebugten", Vest for Gudhjem, i hvilken den ved usædvanlig høje Brinker udmærkede Bobbeaa falder ud, dannende Grændseskjellet imellem Øster og Nørre Herred. Efterat nu først Spørgsmaalet om, paa hvilken Jurisdiktions Forstrand Skibet stod temmelig langt ude i Søen, var afgjort til Gunst for Øster Herred, begyndte den besværlige og langsomme Indbringen af Ladningen til Stranden, og Optegnelsen og Numereringen af de ilandbragte Stykker betroedes mig. Jeg tilbragte saaledes mindst 8 Dage imellem de mig aldeles ubekjendte Bjergere, med hvilke jeg hver Aften fra den ensomme Strand, hvor der kun laae et enkelt Udmarkshus, over Bakker og gjennem smukke Trægrupper gik op til en Gaard, hvor vi havde Nattekvarter. Medens de gjorde sig en lystig Aften efter Dagens Møie, vandrede jeg forladt og tungsindig omkring i den stille, alvorlige Egn, sysselsat med Tanken paa mit Hjem, min syge Fader og mine egne Længsler og Drømme. — Den vanskeligste og besynderligste Opgave, der stilledes mig under denne min første Virksomhed paa Embedsbanen, var den danske Bearbejdelse af en paa Hollandsk afgiven Forklaring over en Stranding. Den kom istand ved fælles Flid af den neppe meget fintfølende eller nøieregnende Strandingskommissionær og mig, der anvendte hele mit Kjendskab til Sømandssproget og en vis anticiperet sammenlignende Sprogforskning, men vakte hos mig stærk Formodning om, at Fartøiet med Flid var sat paa Land. Jeg udtalte dette for min sengeliggende Fader, der ikke gav mig Uret og udtalte sin Tilfredshed over ikke at have at gjøre med Forklaringens Beedigelse for Retten.

Til Benyttelsen af min Hjælp ved Kontorarbeidet sluttede sig meget naturlig Tanken paa min videre Uddannelse. Byfogden, der stod i det venskabeligste Forhold til min Fader, og som selv var juridisk Kandidat med bedste Karakter, manuduceret af A. S. Ørsted, paatog sig gratis at veilede mig til dansk juridisk Examen. Jeg begyndte da i en Alder af høist 11 Aar med at lære Schlegels Natur- og Folkeret udenad og at examineres deri. Jeg erindrer nu kun, at Bogen begynder med en kort Definition af Erkjendelsen *a priori* og *a posteriori* og indeholder en temmelig udførlig Oversigt over Natur- og Folkerettens Historie, der først hos mig vakte Forestillingen om sammenhængende videnskabelig Forskning og Litteratur, og hvorfra, foruden Hugo Grotius og Puffendorf, ogsaa enkelte mindre betydelige Navne have bevaret sig i Erindringen. Ogsaa Bogens øvrige Indhold vakte vel, medens det lærtes udenad, enkelte Tankebevægelser. Byfogden led af Sovesyge i en Grad og i en Form, som aldrig siden, endog blot tilnærmelsesvis, er fremtraadt for mig. I Retten

faldt han, medens han examinerede et Vidne eller en Inkvisit, idelig i Søvn, men bevarede temmelig vel Tankegangens Kontinuitet, saa at han, naar han efter et Par Minutter vaagnede, kunde modtage Svar paa det forud givne Spørgsmaal og diktere til Protokollen. Paa samme Maade gik det ved min Examination; han spurgte, blundede, tabte stundom den sjeldent eller aldrig bortlagte Tobakspibe, og, naar han da støiende og harkende vaagnede, maatte jeg være tilrede med Svaret og modtage et nyt Spørgsmaal. — Efter Tilendebringelsen af Naturretten skulde der tages fat paa Hurtigkarls danske Ret. Men denne Bog var ikke tilstede, heller ikke hos min Faders Ven Amtmanden, og, inden den kunde skaffes fra Kjøbenhavn, afbrødes hele dette Studium, hvormed endogsaa havde været forbundet en meget ringe og ligesaa hurtig standset Undervisning i Tydsk, dels derved at Byfogden flyttede op paa Landet, dels ved min Faders Død. Den ovenfor berørte Syslen med Kontorforretninger og meget kortvarige juridiske Undervisning bleve dog ikke uden Betydning for min senere Udvikling. Den vakte min Sands for retlige Former, Forhandlinger og Begrebsbestemmelser og lagde Grunden til en Evne til at finde mig tilrette i administrative Forhandlinger, som i mit senere Embedsliv kom mig tilgode.

Min Fader døde efter lange Lidelser i Oktober 1816. Efterat Taleevnen den sidste Dag havde svigtet ham, medens hans urolige Bevægelser syntes at antyde et Ønske om at se Nogen eller Noget, førte min Moder mig hen til ham, og han lagde da velsignende sin Haand paa mit Hoved. — Først to Maaneder efter fødtes min yngste og, som tidligere omtalt, eneste endnu levende Broder, der, efter fra 1854 til 1864 at have været Fysikus i Haderslev, fremdeles lever der som praktiserende Læge. Der fulgte et tungt Aar. Medens jeg delte min Moders Sorg og saae hende kæmpe med Bekymringerne over den Fremtid, der fuld af Trang og Savn laae for hende og Børnene[14], betoges jeg, samtidig med at jeg foreløbig vedblev at udføre noget Skriverarbeide hos min Faders Eftermand, tillige af den heftigste og voldsomste Længsel efter en høiere aandelig Uddannelse. Tanken om at lade mig, som det hedder, studere var allerede opstaaet, medens min Fader levede, hvortil, efter hvad mig er fortalt, bl. A. Biskop Münters velvillige Yttringer om mig ved den tidligere berørte Visitats skulle have bidraget, — og enkelte Skridt vare allerede gjorte i denne Retning, saaledes som de kunde gjøres under ydre Tryk og saare ringe Bekjendtskab med de herhid hørende Forhold[15]. En meget rig og meget velgjørende, paa Bornholm født Dame, Etatsraadinde Marie Kofod, hvis Navn baade i Kjøbenhavn og paa Bornholm er knyttet til meget betydelige Legater, men hvis Slægtskabsforhold til min Moder var tvivlsomt og i ethvert Tilfælde meget fjernt, lovede at betale Halvdelen af Udgiften ved mit Ophold i en By med Latinskole, og Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler tilstod mig, efter Sigende tildels efter Anbefaling af Biskop Münter, der skal have bevaret mig i Erindring[16], fri Undervisning uden foregaaende Prøvetid i den Skole i hvilken jeg maatte blive indmeldt, hvorved først var tænkt paa

Herlufsholm (i Kjøbenhavn antoges der ikke at være god Plads for mig). Amtmanden paa Bornholm havde imidlertid to Sønner i Frederiksborg Skole, og det bestemtes da, at jeg ogsaa skulde sendes derhen. Inden Alt endnu var afgjort, var jeg bleven aldeles ustyrlig efter at komme afsted og pinte min stakkels Moder, der havde ondt ved at tilveiebringe det tarveligste Udstyr og sørgede ved at sende sit kjære Barn bort til hende aldeles ubekjendte Omgivelser og Forhold. Under stor Angst for at komme for silde, da jeg havde faaet at vide, at Skoleaaret begyndte den 1ste Oktober, seilede jeg i de første Dage af den nævnte Maaned 1817 med en Onkel, der var Skipper, til Kjøbenhavn, ledsaget af min sextenaarige ældste Broder, der da skulde tiltræde sin anden Reise til Vestindien. Jeg forlod min Moder endnu i den gamle Familiegaard; ikke længe efter flyttede hun fra den ind i et høiere oppe paa Klippen liggende lille Hus, hvor hun boede i over tredive Aar, og hvor jeg har besøgt hende som Student, som Professor og som afskediget Minister og sagt hende det sidste Farvel. Som blivende Mærke fra mit Hjem medtog jeg en ægte bornholmsk Udtale, som under de forskjelligste Livsstillinger aldrig ganske er udslettet[17].

Jeg kan ikke slutte Skildringen af mit bornholmske Liv uden endnu at nævne en Række af Indtryk, som jeg 10 Aar gammel og i den fjerne Afkrog af Danmark, som min Fødeø da udgjorde, modtog af større Begivenheder udenfor samme. Baade mit Skriverarbeide og Omstændigheder og Forhold i min Familie henledede stærkt min Opmærksomhed paa den forfærdelige Rystelse, som Statsbankerotten i Januar 1813 fremkaldte, og den Nød, hvori hele Fædrelandet da var stedt, og Deltagelsen i Sorgen derover skærpedes, da samtidig med Napoleons Fald det gamle Dobbeltrige Danmark—Norge opløstes[18]. Jeg lyttede begjærlig efter enhver Efterretning derom, der i forvirret og uklar Skikkelse fandt Veien til vort Hjem. Tilfældigvis forøgede den ganske usædvanlig strenge Vinter 1813—1814 vor Isolering. Næsten hele Østersøen var tilfrossen, og, efterat en voldsom Nordoststorm havde brudt Isen og paa Østsiden af Bornholm kastet uhyre Masser deraf op paa Klippen, hvor der dannedes en sammenhængende Isvold, tillagdes Søen atter, saa at Beboerne færdedes tilfods vidt ud paa Havet uden for hin Vold. Gouverneuren paa Bornholm, der havde modtaget Meddelelser om de fremmede Troppers Indtrængen i Holsten, var derimod i længere Tid aldeles ubekjendt med de Begivenheder, der vare fulgte efter. For at skaffe nogen Kundskab herom og for i det Ringeste at faae at vide, om Danmark endnu var i Krig med Sverig, udsendtes en Expedition af syv behjertede Sømænd med en noget større almindelig Fiskerbaad, der dels blev trukken over Isen, dels roedes igjennem aabne Revner til den nærmeste svenske Kyst, hvorfra de bragte Efterretningen om Freden i Kiel tilbage. Men ogsaa Beretningerne om Kongressen i Wien bleve paa Bornholm Gjenstand for min Opmærksomhed og barnlige Politiseren.

II. Skoleaarene i Frederiksborg. 1817 til 1820

De faa Dage, jeg paa Veien til Frederiksborg tilbragte i Kjøbenhavn, have kun efterladt hos mig en uklar og mørk Erindring. Uden nogen paa en Gang fast og kjærlig Støtte, pintes jeg paa den ene Side af Følelsen af min forladte og ensomme Stilling og af Savn og Længsel efter det moderlige Hjem, paa den anden Side af urolig Higen efter det Sted og den Gjerning, hvortil jeg søgte hen, med Angst for ikke at naae Maalet i rette Tid. Med min Broder tog jeg først ind i et af en Bornholmer bestyret og fornemmelig af Bornholmere søgt Sømandslogis i en Kjælder i Lille Torvegade paa Kristianshavn, hvorfra det forekommer mig, at jeg flyttedes til et lidt mere anseligt Hus af samme Art i Lille Kongensgade, i hvilket jeg engang blev tagen med paa en Dandsebod, og hvor der en Aften foræredes mig en saakaldet Udgangsbillet, for at jeg i det kongelige Theater kunde se "en Entrée", det vil sige en lille Dands, der gaves efter Hovedforestillingen, men jeg var dengang for lille til fra Parterret at see Noget. Derimod saae jeg, ført af nogle Landsmænd, ude paa Amager de paa Steile og Hjul liggende Kroppe af de syv Børnehusfanger, der vare henrettede efter Opstanden og Ildspaasættelsen i Straffeanstalten paa Kristianshavn kort Tid i Forveien; med Rædsel vendte jeg mig bort fra dette Skuespil, der, saa vidt jeg husker, ikke siden er givet hos os. Af andre Mærkværdigheder saae jeg Intet, uden hvad der tilbød sig for Øiet paa mine korte Vandringer med min Broder, som forberedte sig til sin Vestindiefart. For den Velgjørerinde, der havde tilsagt Hjælp til min Undervisning, blev jeg ikke forestillet og erindrer overhovedet ikke Noget om, hvad der foretoges til Ordningen af min Fremtid. Kun husker jeg, at et ældre Næstsødskendebarn af mig paa min Faders Mødreneside, der som Koffardikaptain laae ledig i Kjøbenhavn, havde Del deri og virkede for mig.[19] Med ham tiltraadte jeg ogsaa efter en Uge eller noget mere tilfods Vandringen til Frederiksborg, idet vi underveis lod os hjælpe frem af en eller anden Bondevogn. Det var blevet ganske mørkt, da vi, jeg i det Ringeste med temmelig Angst, gjennemvandrede "Store Dyrehave", en større sammenhængende Skovstrækning, end jeg indtil da havde set. Da vi vel omtrent Kl. 8 naaede Byen, kom vi, jeg ved ikke hvorledes, formodentlig ved den Opmærksomhed, som vor bornholmske Udtale vakte, i Samtale med en Mand, der udenfor en Kjøbmandsgaard var ifærd med at stige til Hest. Det viste sig at være en Pastor Gad, der havde været ansat paa Bornholm og der stiftet Bekjendtskab med min Fader, men som da var Sognepræst i Skjævinge Nord for Hillerød (Fader til den senere Biskop Gad i Fyen og fem andre Præster). Da han mærkede vort Ubekjendtskab med Forholdene og vor Raadvildhed, gik han velvilligen strax med os til sin Ven, Rektor og Professor Bendtsen og fik mig meldt til Møde i Skolen næste Dag, skjøndt denne iøvrigt saa milde Mand ikke var uden Betænkelighed ved at optage

den lange trettenaarige Dreng som nederst i nederste Klasse, især med det Privilegium strax at være Gratist. Fra Skolen førte Præsten os dernæst til Forstanderen for Byens Hospital Dahlerup, hos hvem de to Sønner af Amtmanden paa Bornholm, min Faders og Præstens fælles Ven, vare satte i Kost, og hvor jeg straks indtingedes til at boe med dem i det samme lille Kvistværelse med Skraatag og et enkelt Vindue[20]. I dette boede jeg da i tre Aar, hele min Skoletid, i hvilken jeg ikke fjernede mig over en halv Mil fra Byen med Undtagelse af et Par korte Feriebesøg i Skjævinge, hvorfra jeg endog med en eller to af Sønnerne engang foretog en Vandring over Frederikssund til Jægerspris, og af en halv Dags Udflugt til Fredensborg med et Par af Studenterne fra Skolen.

Byen Hillerød eller, som den i daglig Tale hedder, Frederiksborg, adskilte sig fra de øvrige inde i Landet liggende Kjøbstæder, hvis stille Præg og, især under Datidens yderst indskrænkede Kommunikationsmidler, stærkt fremtrædende Afsondring den iøvrigt delte, ved Latinskolen, ved Slottet med den deilige Naturomgivelse af Skove og Smaasøer, ved en Garnison af en Husareskadron, hvis yngre Officerer naturligvis overstraalede Skolens Adjunkter, endsige øverste Klasses Disciple, samt endelig ved foruden Amtmand og Amtsforvalter imellem sine Beboere at tælle enkelte pensionerede militære og civile Embedsmænd, men som alle levede i saare beskedne økonomiske Vilkaar. Med en vis Stolthed dvælede Indvaanerne ved Erindringen om Frederik VI's i 1815 i Slottet og Slotskirken foregaaede Kroningsfest. Latinskolen, i hvilken der faa Dage efter min Indtrædelse høitideligholdtes Trehundredaarsfest for Reformationens Indførelse med en latinsk Tale af Rektor, hvoraf jeg naturligvis ikke forstod et Ord, bar i 1817 paa endnu ikke faa Minder om Tilstanden før Skolereformen af 1806, der under Landets yderlige Nød og Fattigdom kun langsomt og tildels famlende blev gjennemført. (Om denne Famlen bærer ogsaa den — uden Tvivl af Engelstoft conciperede — uklare og i nogle Punkter rent forvirrede Forordning om de lærde Skoler af 1809 stærke Vidnesbyrd.) Fattigdommen mærkedes overalt, i hele Læreapparatet og i Lærernes trykkende Kaar. Skolens Virksomhed og Anseelse holdtes væsentlig oppe ved dens Rektor. Denne for mig og mange Andre uforglemmelige Mand var vel ikke nogen fremragende Aand, besad ingen strengt videnskabelig philologisk Gjennemdannelse og havde ikke ved et kort Ophold i Gøttingen, hvor han promoveredes som Doctor philosophiæ, ganske kunnet gjennembryde den Begrændsning af Synskredsen, som befæstedes ved hans Ansættelse i den lille By ved den Skole, hvori han selv var opdragen af sin Fader, hans umiddelbare Forgænger, især da Omsorgen for en talrig Familie i trange Tider hvilede tungt paa ham; men han var en Mand af dygtige og omfattende Kundskaber, hvori han uden Tvivl overgik de fleste af sine samtidige Kolleger med Undtagelse af O. Worm i Horsens, af Troskab og Iver i sin Embedsgjerning og fremfor Alt af et overordentlig mildt og

kjærligt Gemyt, der omfattede enhver god og villig Discipel med faderlig Omhu. Mig, hvem han snart fik kjær, har han ikke blot ydet en omhyggelig Undervisning, ogsaa udover Skoletimernes Grændse (— thi jeg og Andre bragte ham om Aftenen vore extra Stile, efter hans med egen Haand skrevne Opgaver, til Gjennemsyn og Rettelse, og jeg bevarer et levende Billede af, hvorledes han stod der ene med mig i en Skoleklasse, der tjente ham til Arbeidsværelse, i sin tarvelige, af et Reb sammenholdte Kappe ved et eneste Tællelys —), men han har derhos indgydt mig Tillid og Fortrøstning og opretholdt mit Mod, der maaske ellers vilde have svigtet, ligefra den Tid, da han ved den første Kvartalsexamen efter min Indtrædelse i Skolen sagde til mig: "Du lange Bornholmer maa tage dig ordentlig sammen, naar der skal blive Noget af dig", indtil han i mit sidste Skoleaar skrev i min Karakterbog: "Madvig maa huske paa ἀίεν ἀριστεύειν καὶ ὑπείροχος ἔμμεναι ἄλλων"[21][22]. Han læste Latin, Græsk, Hebraisk og Fransk, men kun i øverste Klasse, i hvilken Disciplene pleiede at tilbringe tre eller dog 2 Aar, og han hjalp mig til hurtig at komme under hans umiddelbare Paavirkning ved at lade mig gjennemgaae hver af de tre lavere Klasser (Skolerne havde dengang kun fire) paa et halvt Aar, medens der ellers krævedes mindst et Aar. Ligesom skarp logisk Form i Begrebsudvikling og Forklaring ikke just var hans stærke Side, saaledes var hans æsthetiske Dannelse og Betragtning bleven staaende omtrent ved 1790—1800 uden at berøres af Øhlenschlæger; i Fransk, hvorfor han havde Interesse, og hvori han selv havde udgivet en lille Syntax, læste han med os, foruden Noget af Voltaires Karl XII, Stykker af Laharpes cours de littérature, der vare os for vanskelige, og af Voltaires Henriade, som han betragtede som et sandt episk Digt. Det forekommer mig ret mærkeligt, hvorlidet den ved Øhlenschlæger og Andre vakte Bevægelse og nye Retning i Litteraturen efter omtrent et Decenniums Forløb mærkedes i en By saa nær Kjøbenhavn med en lærd Skole og en Kreds af Beboere, hos hvilken en noget høiere Dannelsestrang kunde forudsættes; ogsaa her gjorde Tidens Nød og Fattigdom sig gjældende. I Skolen repræsenteredes den danske Skjønlitteratur alene af Sanders Odeum (1807), hvori dog fandtes Øhlenschlægers "Skattegraveren" og "Guldhornene", og Rahbeks danske Læsebog, hvori fandtes en Scene af Hakon Jarl. Værre saae det naturligvis ud med den fremmede, navnlig den tydske Litteratur. For den danske Litteraturs Vedkommende skete heri dog nogen Forandring, da J. P. F. Dahl, der — efter et indholdsrigt akademisk Liv i Kjøbenhavn — et Par Aar havde været konstitueret som Docent i Philosophi ved Kristiania Universitet, ansattes som Overlærer i Frederiksborg. Som Lærer i de gamle Sprog var Dahl, trods sine gode Kundskaber, mindre heldig paa Grund af hans Undervisnings Bredde og langsomme Fremrykning, men i øverste Klasse var hans Undervisning i Modersmaalet (dansk Stil) vækkende og befrugtende. Ogsaa til Bekjendtskab med den nyere Litteratur og Poesi ledede han de mere opvakte Disciple hen, forsaavidt hans egen med saare

ringe Midler tilveiebragte Bogsamling ved Udlaan strakte til; Bekjendtskabet med Schiller skylder jeg ham; til Goethe naaede jeg ikke i Skolen. (Spinoza nævnedes først flere Aar senere imellem Dahl og mig.) De øvrige Lærere ved Skolen vare jevne Mænd med ringe speciel Fagdannelse og paavirkede mig ikke udover den brugte Lærebogs Grændser. En af dem blev ved den Elendighed, hvori en uden Tvivl oprindelig god og velbegavet Natur var nedsunken ved sørgelige økonomiske og huslige Forhold og ved det derimod brugte Trøstemiddel, en Gjenstand for min og de bedre Meddisciples dybe Medlidenhed; vi holdt over, at han ikke aabenbart krænkedes og spottedes; men, at i de høiere Klasser af 12 Disciple 8 eller 9 i hans Time spadserede i Skolegaarden, kunde ikke hindres. Uheldigvis var dette Skolens Religionslærer. En Timelærer i Skrivning, Gymnastik o. s. v. nød ikke samme Hensyn og Skaansel. Nøiagtig Gjennemførelse af ydre Orden og Kontrol med Lærernes Virksomhed laae ikke for Rektor Bendtsens milde og bløde Karakter og endnu mindre Strenghed ligeoverfor Ulykkelige.

Min Hengivenhed og Ærbødighed for min Rektor drog min Interesse overveiende hen til de Fag, hvori han underviste med Alvor og dyb Tro paa Gjenstandens Vigtighed, og, da Skolearbeidet ingenlunde optog min hele Tid og Kraft, søgte jeg at føie Noget til. Jeg læste paa egen Haand Plautus's Aulularia ved Hjælp af Schmieders meget overfladiske Kommentar og Aischylos's Eumenider ved Hjælp af et efter F. C. Petersens Forelæsninger nedskrevet Hefte; navnlig til det sidste Arbeide vare baade min Forkundskab og mine Hjælpemidler meget utilstrækkelige. Jeg havde i min Skoletid kun Benyttelsen af et forældet græsk-latinsk Lexikon (Schrevelius's), der tilhørte mine to Stuekammerater, hos hvem jeg ogsaa laante Badens latinske Ordbog; derimod var jeg selv, jeg ved ikke hvorledes, kommen i Besiddelse af Eschenburgs Encyclopædi i den klassiske Litteratur og tilegnede mig deraf endel historiske Kundskaber om Oldtiden og et ganske foreløbigt Bekjendtskab med og Interesse for philologisk Litteratur. Et Bevis paa, hvor ivrig jeg drev Studiet af Latin, var endelig en efter min Rektors specielle Tilskyndelse udarbeidet Fremstilling i et Par hundrede latinske Hexametre af Sagnet om Demophon og Phyllis; Digt kunde jeg ikke kalde dette i November 1820 tabte Værk. Udenfor de gamle Sprogs Omraade var jeg blottet for næsten alle Midler til Tilfredsstillelse af min Videbegjærlighed og Læselyst. Med stor Iver studerede jeg en Bog over den franske Revolutions Historie, hvis Forfatter og Navn jeg har glemt, og optog derfra i Hukommelsen et stort, men vistnok saare lidet kritisk sigtet Stof. Archenholz's Geschichte des siebenjährigen Krieges faldt ligeledes tilligemed et andet større Værk af speciellere militær Karakter (jeg tror af Tempelhof) tilfældig i mine Hænder og sysselsatte mig stærkt. En i Byen boende Familie, af hvilken en Søn var min Meddiscipel i øverste Klasse, havde en stor Samling af A. Lafontaines paa Dansk oversatte Romaner, hvilke igjennem denne

Kammerats Medvirkning udlaantes og læstes af os i stort Omfang tilligemed Spiess' "Ulykkens Boliger og Elendighedens Huler" (hvis jeg husker Navnet rigtig), hvormed vi forsynedes fra samme Sted.

Med mine Skolekammerater stod jeg i det bedste Forhold, og de fleste af dem, med hvilke jeg sad sammen i øverste Klasse, have siden givet mig talrige, med Tak modtagne og besvarede Prøver paa bevaret Velvillie. Med nogle stiftede jeg et Venskab, der fortsattes langt udover Skolen; med et Par bestaar dette endnu, derimellem med min ene Kontubernal, der med usvækket Hengivenhed har hængt fast ved mig (den anden, skikkelig, men ringe begavet, døde tidlig efter et lidet glædeligt Liv). Med ingen traf jeg dog saaledes sammen i aandelig Retning og Bestræbelse, at en fremmende Indflydelse paa min Udvikling deraf kunde fremgaae, uden forsaavidt venlige og kjærlige Berørelser og Stemninger aldrig savne Betydning for den senere Gemytsudvikling og Livsopfatning.[23] At dog i de hyppige Møder paa vort lille Kammer med to eller tre Kammerater af øverste Klasse stundom ret alvorlige Spørgsmaal kom frem, derom vidner den Erindring, jeg har, at jeg der engang udviklede den aldeles selvstændig hos mig opstaaede Betænkelighed ved, at den guddommelige Aabenbarings Indhold var kommen til os gjennem den historiske Overleverings Tilfældighed og Usikkerhed, derimellem ogsaa de kritiske og philologiske Tvivl og Spørgsmaal ved Bibeltexten. Den med en Udtalelse af Lessing stemmende Grundtvigske Opdagelse, der sætter *Symbolum apostolicum* som et gjennem de første Aarhundreder sikkert bevaret Skrin, var da ikke gjort.

Trods mit gode Forhold til Skolen og mine Kammerater hvilede der over mit Forhold og Væsen gjennem hele min Skoletid et tungt Tryk. Fattigdom og Savn vedblev, uagtet den ovenfor nævnte Velgjørerinde snart paatog sig at udrede hele Betalingen for mit Logis og Ophold, at omgive mig paa alle Sider; den afskar mig Anskaffelsen af Læremidler og paatrykte efterhaanden mit Ydre et altfor tydeligt Præg. Om Deltagelse i Noget udenfor Skolen, der krævede Udgift, f. Ex. Dandseundervisning, kunde der ikke være Tale. Jeg erindrer, at jeg for at kunne yde mit Bidrag til en Fødselsdagsgave til vor kjære Rektor maatte sælge det eneste Klenodie, jeg havde medbragt fra Hjemmet, en lille Sølvmedaille, der var givet mig i Faddergave. Nøden blev mig desto bittrere, fordi jeg havde Bevidstheden om, at min Moder, der i det fjerne Hjem havde at sørge for fire yngre Søskende, alligevel for min Skyld paalagde sig forholdsvis store Opoffrelser og Savn, og fordi jeg bar Fattigdommen mellem Fremmede, der ikke altid forstod dens Virkninger eller ydede den Deltagelse eller dog Skaansel. I det Hus, i hvilket jeg boede, og hvis med mig jevnaldrende Sønner vare mig gode Kammerater, maatte Omsorgen for den talrige egne Børneflok, hvis Opdragelse faldt byrdefuld nok, aflede Interessen temmelig fra de der anbragte fremmede Skoledisciple og sjeldent og sparsomt lade disse tilflyde en Opmuntring og venlig Ytring, og til ingen anden Familiekreds havde jeg Adgang. Jeg trak mig sky og forknyt tilbage i mig selv, og kun

sjeldent gjennembrød en vis stolt Trods min Forknyttelse, som da jeg en Aften, efterat en adskillige Aar ældre Datter af Huset ved det store Fællesbord i nogen Tid havde drillet mig ved en Fortælling, der fremstillede mig i et komisk Lys, pludselig rejste mig op med det Udbrud: "Gjentager De Fortællingen endnu engang, erklærer jeg det for Løgn, Jomfru", og derved imponerede hele Forsamlingen, den strenge og myndige Husfader iberegnet. Ogsaa paa Skolen kom det en enkelt Gang til et lignende Udbrud ligeoverfor en Lærer, som jeg ellers vel kunde lide, men som havde tilladt en af ham forkælet Meddiscipel ustraffet at krænke mig[24]. En Erstatning for Meget, jeg savnede, bød mig i de tre Somre, jeg var i Frederiksborg, den deilige Skovnatur, i Særdeleshed Indelukket og Præstevangen, i hvilken sidste vi Drenge anlagde vore Græsbænke, og baade Sommer og Vinter den stolte Slotsbygning, hvis Kirke var Byens Sognekirke, og hvis Klokker og Uhr hørtes vidt om i Skovene og vakte Minder og Drømme, ligesom Aftenvandringerne under Taarne og Hvælvinger, der rungende gjengav hver Sang og hvert Udraab. — Jeg har allerede sagt, at jeg stod fuldkommen udenfor Selskabslivet og selskabelige Fornøielser i Frederiksborg (kun engang medtoges jeg til en Forestilling paa et Privattheater), og desto naturligere synes jeg at kunne og burde forbigaae "de tredive Tyranner", men kan det dog ikke ganske. Med dette Navn, som kom i Brug just i min Skoletid, betegnedes endnu længe derefter vidt og bredt imellem alle, der havde nogen Forbindelse med Frederiksborg, den Kreds af smukke eller dog tækkelige og tiltrækkende unge Piger af bedre Familier, der i hine Aar udmærkede Frederiksborg og oplivede dets Baller og dets Spadseregange, om endog Tallet 30 ikke ganske naaedes, ligesaalidt som man i det Afsnit af den græske Historie og den romerske Keiserhistorie, hvorfra Benævnelsen hentedes, kan udfylde Rammen helt med Navne. Efter min hele Stilling til Selskabslivet har jeg ikke vexlet noget Ord med nogen af disse Tyranner med Undtagelse af de to, med hvem jeg boede i Hus, og af hvilke den ene forekom mig at være en af de alleryndigste, og maaske en til, men jeg har dog, saavidt mit allerede dengang noget svage Syn tillod, glædet mig ved Beskuelsen og været inddraget i den eiendommelige, maaske ikke i alle Henseender sunde Athmosphære af Fortryllelse og Forelskelse, som de udbredte. Et særligt Indtryk erindrer jeg at have modtaget og søgt ved om Sommeraftener vandrende igjennem Staldbygningerne foran Slottet at høre to unge Piger, som jeg neppe nogensinde ellers mødte, synge indenfor det aabne Vindue i Husareskadronens Chefs Bolig. Da jeg i Sommeren 1819 forberedtes til Konfirmation paa den eiendommelige Maade, at jeg efter Professor Bendtsens Aftale med Sognepræsten paa Grund af mine Arbeider ved Indtrædelsen i øverste Klasse (man pleiede ellers at konfirmeres i tredie Klasse) fritoges for hvert andet Møde hos Præsten, deltog to Døtre af en Adelsmand, der beboede et Landsted ganske nær ved Frederiksborg og havde en Mellemting imellem et Hof- og et Forstembede, og som hørte til

Tyrannerne, i Konfirmandundervisningen. De traadte som andre Døtre af Honoratiores altid i Følge med Præsten ind i Konfirmandværelset, hvor de jævnere Familiers Børn og jeg som den eneste Repræsentant for Latinskolen forud samledes. Jeg har altsaa aldrig vexlet noget Ord med dem, hvilket jeg desuden efter Forskjellen i vor Stilling ikke vilde have vovet, men jeg glædede mig aldeles uskyldigen hver Gang ved Beskuelsen af deres ædle Skikkelser og deres Skønhed, og jeg har bevaret disse rene Billeder ved Siden af det, jeg daglig saae i Hjemmet, indtil denne Dag med trofast Glæde, og, da jeg i 1850 ved et Taffel paa Frederiksborg Slot havde deres Moder til Borddame, kunde jeg ikke lade være at sige hende, hvilken stille Hengivenhed jeg havde ydet Døtrene, med hvem jeg aldrig har talt.[25]

Den 24de September 1820 tog jeg paa den sædvanlige Maade, men med dyb Bevægelse Afsked med min Rektor og med Skolen. Det var Skik, at Dimittenderne paa en bestemt Aften en efter en gik ind til Rektor i den Skoleklasse, hvor han sad ved sit ensomme Lys, og der modtog sit Skoletestimonium under en fortrolig og kjærlig Tiltale og Formaning. Denne bar for mit Vedkommende det stærkeste Præg af hans Godhed og besvaredes, omend ikke i Ord, med den inderligste Tak. Et besynderligt Indtryk gjorde det, at den stille Mand, der i Skolen uden Undtagelse tiltalte sine Disciple i øverste Klasse i 3die Person med Ordet "man" (f. Ex. "man er en Æsel, Nielsen"), efter Overrækkelsen af Testimoniet ligesaa uforanderlig anvendte Pronomenet "De"; det var Emancipationstegnet. Og dog har jeg i min Skoletid aldrig betraadt den Mands Familiebolig nede under Skolen, som var mig saa god, og som jeg elskede saa høit; saa streng var Afsondringen imellem hans vistnok saare tarvelige Husliv og Skolen. — Særegne Forhold bevirkede, at jeg i mine akademiske Aar yderst faa Gange og yderst kort gjensaae Frederiksborg og Bendt Bendtsen; jeg har ofte bebreidet mig, at jeg ikke noksom ydede ham Gjengjæld for den kjærlige Stolthed, hvormed han fulgte sin Lærlings Fremskridt paa den akademiske Bane som Lærer i hans Yndlingsfag: Latin; jeg er vis paa, at han satte Pris paa, at hans tredie Søn — den for nogle Aar siden, efterat han havde taget Afsked som Rektor for Ribe Kathedralskole, afdøde Carl Bendtsen, en kjær Kammerat og Ven af mig, — som philologisk Student var min Respondens, som det da hed, da jeg i 1828 disputerede for Doktorgraden. — Den 25de September 1820 kjørte jeg med en Meddimittend, som jeg holdt af, paa en til hans Raadighed stillet Vogn til Kjøbenhavn, for den 1ste Oktober at indstille mig til Examen artium, saaledes som den dengang afholdtes ved Universitetet.

III. Studenteraarene, Embedsexamen og Magistergrad. 1820—1826

Ved Ankomsten til Kjøbenhavn fandt jeg mine ydre Forhold foreløbig ordnede, idet jeg paa den førnævnte Velgjørerindes Bekostning og ved fra hende udgaaet Omsorg var tinget i Pension hos en borgerlig Familie i smaae Vilkaar og Midler anviste til mine Fornødenheder, saaat jeg befriet fra Bekymring og Tryk i denne Henseende kunde gjennemgaae Examen artium. Dens Udfald — jeg opnaaede Udmærkelse — tilfredsstillede ikke blot særdeles min Velgjørerinde, til hvem jeg fra nu af fik en nærmere stadig Adgang, men især min kjære Rektor, af hvis Dimittender i en længere Aarrække ingen havde havt samme Held, og som, med Ret eller med Uret, ansaae sig for mindre vel anskreven hos en af de indflydelsesrige Examinatorer, og Glæden var desto større, da tilfældigvis i 1820 ingen anden Kandidat blev udmærket[26]. Efter Examen fik jeg den ene af de to Pladser i Kommunitets- og Regentsstipendiet, der ere forbeholdte Dimittender fra Frederiksborg, uden at det faldt Regentsprovsten ind at se en Misbrug deri, at jeg boede frit udenfor Regentsen (— jeg troer dog, at jeg selv overlod de saakaldte Regentspenge til den Gratist, som Provsten indlagde paa det mig anviste Værelse —), hvad der var fremkaldt ved, at min Velgjørerinde havde den Forestilling, at Regentsen var et betænkeligt Sted for et saa ungt Menneske. Men hertil kom ganske uventet en anden betydelig Understøttelse, idet daværende Etatsraad L. Engelstoft sendte Bud efter mig og opfordrede mig til med en Ansøgning at henvende mig til Grev A. V. Moltke-Bregentved om det Moltkeske Stipendium for Embedsmænds studerende Sønner og denne Ansøgning bevilgedes endog med en overraskende Anticipation. Paa hvilken Maade Engelstoft i det mig af ham til Greven medgivne Brev havde skildret min Stilling, veed jeg ikke. Han havde slet ikke hos mig erkyndiget sig nøiere derom, og jeg modtog de Understøttelser, der dengang uden nogetsomhelst Initiativ eller ivrig Bestræbelse fra min Side faldt i min Lod, uden nogen Overveielse af, om jeg ikke ubillig begunstigedes paa Andres Bekostning[27]. De Savn, der i min Skoletid saa haardt havde trykket mig, vare saaledes i ethvert Tilfælde for flere Aar blevne afløste af en relativt større Velhavenhed, end jeg til nogen anden Tid af mit Liv har befundet mig i, og, skjøndt jeg baade ved Bogkjøb og ved at hjælpe mine Brødre under deres Forberedelse til Styrmandsexamen og ved andre Udgifter, der vare mindre berettigede, af og til bragte mine Finantser i nogen Uorden, bør jeg dog med Tak anerkjende, at jeg i fire Aar kunde hengive mig til mine Studier uden nogensomhelst Bestræbelse for Erhverv eller Bekymring for mine Fornødenheder.

Mine Studenteraar faldt i en Tid, i hvilken Erindringen om nær forudgaaede tunge Tilskikkelser hvilede over Landet og i Hovedstaden

stærkt paatrængte sig igjennem Ruiner, derimellem Universitetsbygningens, eller gjennem ufuldendte Nybygninger, og med denne Erindring forbandt sig den endnu tilstedeværende, paa alle Sider sig aabenbarende økonomiske Nød og Fattigdom. Heller ikke Landets høieste Undervisningsanstalt: Universitetet befandt sig i nogen blomstrende eller tilfredsstillende Tilstand. Naar et isoleret og fra livlig Udvexling af Kræfter og ansporende Væddekamp afskaaret Universitet altid kan have Vanskelighed ved i alle Retninger at holde sig paa det tilbørlige Standpunkt, maatte denne Vanskelighed særlig gjøre sig gjældende, naar som dengang de materielle Betingelser i en længere Aarrække svigtede ikke blot ved det ydre Apparat af Bygninger, Samlinger og deslige, men ogsaa ligeoverfor Lærerpersonalet, idet ikke faa Medlemmer af dette levede i meget trange Vilkaar, medens baade Landets økonomiske Forhold og nedarvet Vedtægt hindrede Udsondringen af de ikke længer brugbare Kræfter og disses Erstatning med nye. Dertil kom, at de i Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede tildels under Hertugen af Augustenborgs ikke altid sikre og selvstændige Ledelse antydede og paabegyndte Reformer og Indretninger under den efter 1807 følgende Ulykkesperiode, da ogsaa Hertugen selv fjernedes, gik istaa, hvorpaa i den Retning, i hvilken mine Studier førte mig, det i den spædeste Alder henvisnede pædagogiske Seminarium frembød et Exempel. Gammelt og Nyt blandede sig stundom paa en besynderlig Maade, der for mig afprægede sig i et lille Træk. Hver Student skulde efter Immatrikulationen vælge sig et Medlem af Konsistorium til saakaldet Privatpræceptor. Denne skulde efter de ældre Bestemmelser have et særligt Tilsyn med de til ham paa denne Maade knyttede Studenter og støtte dem; men af en saadan nærmere Forbindelse var end ikke det allerringeste Spor blevet tilbage; to Dage efter Immatrikulationen havde Studenten ofte glemt, hvem der var hans Privatpræceptor, og Præceptoren, hvilke Studenter der havde valgt ham. Men, naar Studenten efter fuldendt akademisk Kursus og ved Ansættelse i et Embede løste det saakaldte Testimonium publicum, tilfaldt af Betalingen derfor 2 Rigsdaler Privatpræceptoren. Jeg valgte til Privatpræceptor Historikeren Abraham Kall, tidligere ogsaa Professor i Græsk, dels af Respekt for Mandens Ry for udbredt Lærdom, dels fordi andre mig maaske mere tiltalende Navne vare optagne, da Touren kom til mig at vælge; thi Studenterne skulde ligelig fordeles imellem samtlige Konsistoriales. Mandens videnskabelige og akademiske Virksomhed var imidlertid ophørt længe iforveien, og jeg har aldrig set ham, da han ikke længer gik ud. Medens i flere Retninger hæderlige Navne indgød Agtelse og enkelte kastede en særlig Glands over Universitetet (— Ørsted havde i 1819 gjort sin Opdagelse af Elektromagnetismen —), fremtraadte paa andre Punkter Svaghederne stærkt, vistnok fornemmelig, men dog ikke udelukkende, i det philosophiske Fakultet (der dengang tillige omfattede det mathematisk-naturvidenskabelige); selv raa Mangel paa al sømmelig

Holdning og Anstand savnede ikke en enkelt, oprindelig ikke ubegavet Repræsentant. — I det almindelige, navnlig æsthetiske Litteraturliv stod endnu Rahbek med nogle mindre betydelige Veteraner som Repræsentant for eller Minde om Tiden før Øhlenschlæger, og, uagtet det sagdes at høre til de Formaninger, som min Privatpræceptor A. Kall, medens han endnu saae Studenter, i sin gammeldags Strenghed pleiede at give disse: ikke at drikke Dus med Rahbek, fandt jeg mig selv hædret ved i mit 17de Aar at indtræde i Dusbroderskab med den elskværdige gamle Mand; Bakkehuset selv var derimod allerede dengang lukket for nye Gæster, endsige saa unge. Efter den heftige Kamp imellem Øhlenschlæger og Baggesen og den Sidstes Bortdragen var der indtraadt en Art mat Stilstand, og, skjøndt Værket: Nordens Guder var udkommet i det nærmest forudgaaende Aar, mærkedes dog Pieteten imod Digteren ikke saaledes, som man skulde have ventet, da der i 1820 skete et raat Angreb paa ham i Anledning af et af ham affattet Universitetsprogram[28]. Det var Skade, at man ikke havde fundet noget andet Middel til at sikre Digterens Existens end et Professorembede, hvortil han hverken ved Aandsretning eller Uddannelse egnede sig. Grundtvigs første Kampperiode var afsluttet, og den anden skulde først aabnes med Angrebet paa Clausens Rationalisme. Ingemanns sentimental-romantiske Digtervirksomhed var ikke trængt videre igjennem, I. L. Heiberg havde som Lektor i Kiel foreløbig standset sin digteriske Produktion, Poul Møller var paa sin Kinareise, og Henrik Hertz, Christian Winther og Christian Wilster fandt saaledes en temmelig fri Plads ved deres da begyndende Optræden, der knyttede sig nær til Studenterverdenen. — I Studenterlivet var der kommet en mærkelig og følgerig Bevægelse ved Dannelsen af Studenterforeningen, Formen for et før ukjendt friere og alsidigere Samliv, i Sommeren 1820. I denne indtraadte jeg i Løbet af den første Vinter og deltog med Iver i Livet indenfor samme i hele min Studentertid; jeg bragtes derved strax i nærmere Bekjendtskabs- og Venskabsforhold til en hel Række ansete og dygtige Studenter udenfor mit eget Specialfag, der vare adskillige Aar ældre end jeg, derimellem f. Ex. Juristen og Historikeren J. V. Jacobsen (død som Etatsraad og Kommitteret i Rentekammeret), den philologisk dannede Æsthetiker C. A. Thortsen, der for faa Aar siden er død som afskediget fra Rektoratet ved Randers Skole, og Digteren Henrik Hertz, ikke at glemme den i flere Retninger begavede og elskværdige, men ved en tidlig begyndt Tunghørighed i sine Livsforhold endel tilbagetrængte Frederik Fabricius, der i Alder stod mig langt fjernere, — Forbindelser, der virkede vækkende paa mig i flere Retninger. Jeg deltog fra Begyndelsen lige ivrigt i Foreningens litterære Forhandlinger (— jeg erindrer, at jeg i mit andet eller tredie Studenteraar i Foreningen oplæste en Afhandling af mig om Hertug Henrik Løve og opponerede stærkt imod en af Historikeren, siden Kunstlæreren L. N. Høyen da opstillet Thesis om Kardinal Fleurys udmærkede politiske Dygtighed —), i dens smaae parlamentariske

Kamplege og i dens selskabelige Fornøielser, iblandt Andet, medens Foreningen i et Par Aar havde nogle smaae Sommerværelser med Have paa Vesterbro, navnlig som Keglespiller. Ogsaa med Mange af dem, der kom til Universitetet samme Aar som jeg uden at vælge samme Fag, stod jeg i et livligt, ikke med det første Aar afsluttet Samkvem. Tidlig knyttedes jeg saaledes til Juristen F. U. Timm, først noget senere derimod til den baade videnskabelig og kunstnerisk (i Musik) saare begavede Ernst Bojesen, begge mine trofaste Venner indtil deres Død; fra den sidste var jeg i det første Par Studenteraar bleven holdt borte dels ved en vis Skinsyge imellem de navnlig ved Bekjendtskab med den nyere Litteratur mere udviklede Studenter fra Kjøbenhavn paa den ene Side og paa den anden Provindsskolernes Dimittender, hvis stiltiende Repræsentant jeg var bleven ved den akademiske Anseelse, som den første Examens Udfald havde skaffet mig, dels dog ogsaa ved en noget forskjellig Individualitet. — Min Aandsretning og de tidligere modtagne Indtryk lode mig ved Tanken paa et Embedsstudium kun Valget imellem Retsvidenskaben og Philologien, der, efterat den ved Universitetsfundatsen af 1788 indrettede philologiske Skoleembedsexamen i en lang Række af Aar var gaaet i Forglemmelse, atter havde faaet en Plads imellem Embedsexamensfagene ved Anordningen af 24de Oktober 1818, rigtignok i en noget broget Skikkelse. Ved Siden af klassisk Philologi, Hebraisk og Historie examineredes der saaledes dengang, for at omfatte alle eller dog de fleste og vigtigste Skolefag, ogsaa i Philosophi, Theologi og Mathematik, naturligvis dog saare elementært og overfladisk, saaat Philologien med Historie ikke blot gav Examen det almindelig vedtagne Navn: "store Philologicum", men ogsaa dens væsentlige Indhold. Den i Frederiksborg vakte og til Anelse om Videnskab og Lærdom hos mig udviklede Interesse overveiede, dengang jeg blev Student, afgjort den fra Bornholm medbragte og derfra kun paa det Elementære og Praktiske henvisende Retning; jeg valgte derfor Philologien, et Studium, hvorom allerede, ogsaa ved en vis Nyhedens Tiltrækning, en omend ikke talrig, saa dog virkelig ivrig og alvorlig stræbende Kreds havde begyndt at danne sig. Et Par af denne Kreds: de tidligere theologiske Kandidater Flemmer, død som Rektor i Frederiksborg, og J. Hage, siden Overlærer i Roskilde, død som Journalist, samt B. Borgen, død som afskediget fra Rektoratet ved Metropolitanskolen, stode mig dog i Alder temmelig fjernt og deltog ikke i min Tid i de philologiske Forelæsninger og Øvelser, hvorimod Henrichsen (Student fra 1818), Olsen (fra 1819) og Elberling (fra 1819), der døde som Rektorer eller afskedigede fra Rektoraterne i Odense, Viborg og Roskilde, samt Rasmussen, der blev Student med mig, men var nogle Aar ældre (død ung), og jeg selv dannede en igjennem vor hele Studietid bestaaende inderlig Forening, en fast Stok (af os selv i Spøg paa Latin benævnt *baculus fixus*), der imidlertid først fuldstændig knyttedes 1821, efterat jeg og Rasmussen havde tilendebragt "anden Examen". — Paa denne philologisk-philosophiske Examen — som

den officielt kaldtes — rettede jeg senere, nemlig i 1832, efter i nogle Aar som Docent at have medvirket ved den, i en Afhandling i Maanedsskrift for Litteratur, hvorom siden vil blive at tale, et stærkt Angreb og udtalte tilsidst i 1849 som Minister den endelige Dødsdom over dens hele Indretning, efterat allerede Universitetsdirektionen i 1845 havde udvirket en kongelig Resolution, der forudsagde dens Ophævelse. Jeg har, saalænge denne Examen og Forberedelsen dertil bestod, som Professor for min Del redelig søgt at udrette det Bedste, der efter Omstændighederne lod sig udrette ved den, og jeg har under mine Forelæsninger til samme kunnet glæde mig ved de Studerendes Velvillie og Imødekommen, men jeg har hverken i de mellemliggende Aar eller ved nu at opfriske det hele Billede og ved at gjennemgaae min som Student og Professor gjorte Erfaring fundet Anledning til at forandre min Dom om den. Vistnok havde Examens anden Del, der omfattede dels Logik og Psychologi under Et som theoretisk Philosophi og Moral som praktisk Philosophi, dels Astronomi og Physik, forsaavidt en større Berettigelse end de løsrevne og tilfældige Stumper og Stykker, der ved første Del føiedes til Skolekurset, idet den, dog med Undtagelse af Moralen, virkelig bød de unge Studenter noget Nyt; men Forelæsninger i et halvt Aar for et meget talrigt, til at høre Forelæsningerne vel nominelt forpligtet, men i Virkeligheden meget løst sammenhængende Auditorium var en saare uheldig Form for Meddelelsen og Befæstelsen af positiv Elementærkundskab, især naar den derved forudsatte mathematiske Kundskab var meget forskjellig og ikke samtidig øvedes, hvortil kom, at man i et Hovedfag: Physiken ikke naaede til den for Aandens Vækkelse vigtigste Del, den chemiske Physik; Ingen hørte i Forelæsningerne til anden Examen af Ørsted et Ord om Elektricitet eller Magnetisme. En kjær Ven, imellem hvem og mig Uenigheden om anden Examen og Forhandlinger derom langt senere endog fremkaldte nogen Kulde, nemlig Mathematikeren Christian Jürgensen, fremhævede gjerne den Indflydelse, som Berøringen med betydelige Videnskabsmænd og deres levende Fremstilling maatte have paa de Unge; men selv for den baade dygtige og aandrige Docent var det vanskeligt at lægge fuld Kraft og Liv i dette hvert Aar under de givne Vilkaar gjentagne Kursus. Det er hermed ingenlunde sagt, at jeg er tilfreds med den Maade, hvorpaa der senere af Philosophien alene skabtes en Art anden Examen, og hvorpaa det derhenhørende Kursus en Tidlang behandledes. — Hvad mig selv angaaer, modtog jeg ved den nævnte Examens første Del i flere Fag meget ugunstige Indtryk: i Latin saaledes ved Indholdets Fattigdom og Overfladiskhed, i Historie (om det østgothiske Rige) ved Foredragets Tørhed og Mathed, i Mathematik ved den uden Tvivl dygtige og skarpsindige Professors (Degens) totale Mangel paa Plan og paa Forelæsningernes Anlæg efter nogetsomhelst bestemt Maal[29]. Fra at yde Forelæsningerne til den anden Del af anden Examen den tilbørlige Opmærksomhed, med Undtagelse af Sibberns, som allerede vare begyndte og havde fængslet mig i det første

Semester, tilstaaer jeg, at jeg afledededes ved en ensidig Hengivelse til en philologisk Interesse. Imellem de i Januar 1821 (ved Frederik VI's Fødselsdag) udsatte akademiske Prisopgaver havde nemlig den philologiske, der omhandlede Ciceros i de verrinske Taler og andetsteds adspredte Notitser og Domme om Værker af den bildende Kunst og hans deri for Dagen lagte Indsigt og Smag, vakt min Opmærksomhed, og over denne Opgave kastede jeg mig derfor, skjøndt ganske uforberedt, hvad Anskuelse af Kunstværker og Bekjendtskab med Kunsthistorie angik, og frembragte, idet jeg helligede min meste Tid til en vistnok overfladisk, men dog foreløbig for mig ikke unyttig Læsning af Cicero, da ogsaa en latinsk Afhandling, der uden Tvivl bar det stærkeste Præg af Umodenhed, men som dog belønnedes med et Accessit, medens Præmien tilkjendtes den ældre og vistnok med Hensyn til noget Kunstkjendskab langt bedre forberedte Olsen. Men herved og ved samtidig Læsning af Græsk skete et saa stort Indgreb i Forberedelsen til anden Examen, at jeg kun opnaaede en af de sidste Pladser imellem de temmelig talrige Udmærkede, og endda er det mig næsten uforklarligt, hvorledes jeg i Historie og maaske endnu i et Fag til opnaaede Laud.

Efter Tilendebringelsen af det første akademiske Aar, i hvilket jeg ogsaa havde opfrisket mine Barndomsminder ved et Besøg hos min Moder og derhos i Sommerferien ved et Ophold hos Etatsraadinde Kofod paa hendes Gods Aastrup imellem Roskilde og Holbæk havde gjort et senere aldrig fornyet Bekjendtskab med et rigt Herregaardsliv, kastede jeg mig med fuldt Alvor over den klassiske Philologi. Deri vare dengang fire Professorer ansatte, af hvilke dog den ene: Brøndsted i hele min Studietid og i flere Aar derefter var fraværende i Udlandet. B. Thorlacius, Professoren i Latin, havde vel efter sin Fader, den nordiske Oldforsker Skule Thorlacius, arvet et anset Navn og selv i sin Ungdom faaet et vist Ry for Lærdom; i Virkeligheden havde han imidlertid kun en temmelig udbredt, men overfladisk og aandløs Læsning i klassisk, især latinsk og islandsk, Litteratur uden nogensomhelst sikker og ved skarpere Tænkning ordnet enten sproglig eller historisk Indsigt; af den nyere philologiske Bevægelse i Tydskland ved Wolff og Hermann var han bleven ganske uberørt, og selv Heynes Indflydelse havde kun i ringe Grad paavirket ham. Hans skriftlige Behandling af det latinske Sprog havde aldrig været streng korrekt og var efterhaanden bleven i høi Grad skjødesløs; dertil kom, at der meget tidlig (— han var i 1820 kun 45 Aar gammel —) var indtraadt en Slappelse ogsaa i Hukommelsen, der fremtraadte stærkt i de to eneste Forelæsninger, som jeg og mine fire nævnte Studiefæller hørte hos ham efter anden Examen, hvoraf den ene over Ciceros nys delvis gjenfundne Skrift *de republica*; af de øvrige af ham i hine Aar udenfor Kurset til anden Examen anmeldte Forelæsninger og Øvelser er neppe nogen kommen istand. Hos N. Schow, Professor i Græsk og Archæologi, var der tidlig, som der sagdes: af Sorg over Tabet af hans Haandskrifter og litteraire Samlinger fra et langt

Ungdomsophold i Udlandet, opstaaet en forunderlig aandelig Forstyrrelse og Forvirring i den hele Kundskabskreds, der ved Siden af et besynderligt Væsen i mange Aar gjorde den ulykkelige Mand til en Gjenstand for de unge Studenters Latter og Spot. Den Erfaring, jeg selv ved at examineres af ham ved Examen artium i Pauli Brev til Galaterne gjorde, afkræftede ikke de næsten utrolige Historier, der fortaltes om hans Feiltagelser. Jeg foreslog mine philologiske Venner, at vi, da den gamle Mand dog skulde examinere os, burde vise ham den Opmærksomhed at høre Noget hos ham, og vi bad ham da at give os en Oversigt over græsk Palæographi og paa Bibliothekerne øve os i at læse græske Haandskrifter, hvormed han i sin Ungdom havde givet sig meget af, men Udfaldet var et saadant, at det kun efterlod en Blanding af Forundring, Spot og dyb Medynk. Der blev derefter kun tilbage min senere mangeaarige trofaste og velvillige Kollega F. C. Petersen, der vel ikke var nogen skarpsindig eller selvstændig Philolog, især ikke i exakt grammatisk Retning, men en flittig, den tydske philologiske Litteratur omhyggelig benyttende Mand med stor Imødekommen mod os Yngre, der, foruden at høre hans mythologiske og archæologiske Forelæsninger, hvert Semester samledes hos ham til Fortolkningsøvelser over græske Forfattere og dér tumlede os med stor Frihed og Iver. Jeg gjorde det til min Opgave ved disse Øvelser, istedetfor Excerperen af Scholier og nyere Commentarer over Pindar og Tragikerne med tilføiede lidet begrundede Meninger, at trænge paa Uddannelsen af en selvstændig Sprogindsigt og Sprogtakt, bygget paa mere omfattende Læsning og egen grammatisk Iagttagelse og ved Siden deraf paa historisk Opfatning, hvorfor ogsaa prosaiske Forfattere inddroges i Kredsen; jeg erindrer endnu, hvor ubarmhjertig jeg tvang mine Venner til at følge mig igjennem den græske Syntax og ikke sparede vor taalmodige Præses for Forlegenheder med den ulykkelige Partikel ἄν. Til Øvelserne hos Petersen føiedes Disputerøvelser paa Latin i Sammenkomster paa Walkendorfs Kollegium, af hvilke Sammenkomster ogsaa fremgik et ikke meget veloverveiet litterært Foretagende, men som dog har sin Betydning som Minde om den ungdommelige Iver og den fælles Aand, der besjælede os, nemlig det per quinque juvenes Haunienses paabegyndte Aftryk med enkelte Tilføielser af Italieneren C. Garatonis Anmærkninger til Ciceros Taler, et dengang Norden for Alperne lidet bekjendt og vanskelig tilgængeligt Arbeide. Det blev mig imidlertid klart, at Garatonis Anmærkninger vare for tilfældige og usammenhængende i deres Form til saaledes særskilt at udgives, og, da Touren kom til mig at besørge et Afsnit, var det mig meget kjært, at Forlæggeren ikke viste Lyst til Fortsættelse. Af græske og latinske Forfattere gjennemarbeidede jeg et forholdsvis meget betydeligt Pensum, naturligvis ikke Alt lige grundig, ligesom jeg ogsaa opgav dem til Examen med Haabet om, at Totalindsigten skulde opveie Manglerne i Memorering af det Enkelte. Ved Siden af denne Forfatterlæsning fik jeg Tid til et temmelig omfattende historisk Studium

og gjennemgik navnlig for Middelalderens Vedkommende meget omhyggelig Raumers da nye og meget anerkjendte Arbeide over Hohenstauferperioden, hvoraf dog de to sidste, Forfatningen skildrende Bind endnu ikke vare udkomne, idet jeg selv læste betydelige Stykker af et Par didhørende middelalderlige Skrifter (Otto Frisingensis, Helmold og Arnold af Lübeck). Hertil kom et ikke ganske ringe Arbeide med Hebraisk (3 Mosebøger, Josva, Ruth, Salomons Ordsprog og Jesaias). Endda beholdt jeg, understøttet af en let Opfattelse og sikker Hukommelse og ved at være fri for ethvert Biarbeide, Tid til en ikke ganske ringe Læsning af dansk og tydsk Skjønlitteratur tilligemed Oversættelser af Walter Scotts Romaner. Det er maaske her Pladsen at indskyde den ogsaa for hele den følgende Tid gjældende Bemærkning, at min æsthetiske Nydelse og Dannelse, hvis Extensitet jeg altid har underordnet Intensiteten, i original Skikkelse foruden den gamle Litteratur kun har omfattet Dansk, Tydsk og noget Svensk; engelsk og italiensk Poesi har jeg kun kunnet nyde i Oversættelser og derfor ogsaa i indskrænket Maal; den franske har ikke tiltrukket mig.

Under saadant Arbeide hengik Aarene 1821—1824, omend ikke aldeles uforstyrrede. I Efteraaret 1823 indtraadte nemlig en Begivenhed, som maatte faae en væsentlig Indflydelse paa min Livsplan og Livsgang. Jeg forlovede mig nemlig da, i en Alder af 19 Aar, med Datteren af den Familie, hos hvilken jeg boede, og som levede i trange og usikre Kaar. Da hun derhos var nogle Aar ældre end jeg, var jeg mig fuldt bevidst, at jeg derved paatog mig den Forpligtelse at styre regelmæssig og ad lige Vei hen mod en ikke for fjern Embedsansættelse med Opgivelse af Planer og Udsigter, der ellers kunde synes berettigede og naturlige. Det var ikke let, men Beslutningen toges og fastholdtes, og det Offer, som jeg derved bragte, blev gjengjældt og opveiet ved en til Livets Ende trofast, inderlig Kjærlighed og Overbærelse med Feil fra min Side. Hvis end ikke mine Stipendier havde stundet til Ende med Sommeren 1824 og fortsat Modtagelse af den rigelig ydede private Understøttelse havde kunnet synes en Misbrug, maatte derfor selve det saaledes stiftede Forhold, især da det noget maatte overraske min Velgjørerinde, paaminde om og opfordre til Afslutning af Examensstudiet. Jeg indmeldte mig saaledes i December 1824 til den indtil da kun med én Kandidat (Flemmer) i sin nye Form afholdte Examen. Den mundtlige Prøve fandt Sted den 7de Februar 1825, og der tilkjendtes mig Karakteren Laudabilis unanimi consensu, den ved nævnte Examen vedtagne Form for Udmærkelse[30]. Ved Prøven havde jeg den tilfældige Ære, at E. G. Gejer og endnu en anset Svensk — vistnok Atterbom — paa en Gjennemreise vare tilstede en kort Tid. Den næstfølgende 26de Mai underkastede jeg mig i Metropolitanskolen den foreskrevne praktiske Prøve med Karakteren Laudabilis.

I den sidste Tid før Examen havde jeg været stærkt anstrengt og trængte til nogen Hvile. Denne indtraadte dog ikke i en saadan Form, at jeg, for en Tid løsreven fra den Kreds af Sysler og Gjenstande, i hvilken jeg

hidtil havde været fastholdt, frit kunde hengive mig til nye Indtryk og Tankerækker. Jeg maatte paatage mig et ikke ganske ringe Undervisningsarbeide og vikarierede iblandt Andet et Par Maaneder som Lærer i Borgerdydsskolen paa Kristianshavn i den øverste Klasse, jeg husker ikke om baade i Latin og Græsk eller blot i det ene Sprog, for Flemmer, den eneste Undervisning, jeg overhovedet har givet som Lærer i en Skole. Ved Siden heraf udfyldte jeg mit Bekjendtskab med og Læsning af de gamle, navnlig græske, Forfattere og syslede endog en kort Tid med Arabisk for nogenlunde at fuldstændiggjøre Billedet af den semitiske Sprogform; men min Hovedopgave blev at afslutte mit akademiske Studium og habilitere mig som videre fremadstræbende Philolog ved et Prøveskrift for Magistergraden, der dengang, fra 1824 af, i en Række Aar var adskilt fra den philosophiske Doktorgrad. Stoffet til et saadant Prøveskrift tilbød sig lettest og nærmest i de kritiske og exegetiske Optegnelser, som jeg efterhaanden havde samlet til græske og latinske Forfattere, og i de grammatiske og i det Hele sproglige Bemærkninger, som jeg havde sat i Forbindelse dermed; det var i denne grammatisk-kritiske Retning, at mine Studier hidtil overveiende havde bevæget sig, og hvori jeg følte mig selvstændig og sikker. At jeg deraf særlig fremdrog, hvad der angik Cicero, og saaledes den latinske Side, medens den græske havde udøvet en fuldt saa stærk Tiltrækning paa mig, havde sin Grund dels i Følelsen af, at jeg paa dette Punkt var i Besiddelse af et større, om en enkelt Forfatter samlet Materiale, dels i Harmen over det af Uvidenhed, Tankeløshed og Hovmod sammensatte Uvæsen, hvormed i de nærmest forudgaaende Aar en tydsk Philolog J. A. Goerenz havde vidst at imponere sine Landsmænd som Kritiker og Bearbeider af Ciceros philosophiske Arbeider. Saaledes opstod den Afhandling, hvorover jeg den 14de Juli 1826 disputerede (Emendationes in Ciceronis libros de legibus et Academica, 205 Sider i Oktav), men som foreligger trykt i en noget anden Form end den, hvori den først var udarbeidet, idet Fakultetet forlangte den hele Indledning, der indeholdt en fuldt retfærdig, men i Formen streng og aldeles tilintetgjørende Bedømmelse af Goerenz's Arbeider og flere ikke milde Domme om adskillige andre ældre og nyere Philologer udeladt, en Fordring, som jeg ogsaa selv nu maa anse for at have været saa meget mere berettiget, som ingen af Censorerne var istand til at paatage sig noget Ansvar paa dette Omraade, men hvorved Afhandlingen ikke destomindre tabte sit almindelige Grundlag og det, der skulde sammenbinde Rækken af enkelte Bemærkninger, Textrettelser og Forklaringer, tildels med temmelig omfattende Digressioner ogsaa til græsk Sprogbrug. Jeg kommer nedenfor tilbage til dette første Ungdomsarbeide.

IV. Ansættelse ved Universitetet. Embeds- og videnskabelig Virksomhed. 1826 til 1848

Universitetsvirksomhed

I Sommeren 1826 fik Professor Thorlacius Tilladelse til i to Aar at foretage en Udenlandsreise paa den Betingelse, at en dertil egnet yngre Mand formaaedes til under hans Fraværelse at besørge Examinationen og Forelæsningerne i Latin, navnlig de til anden Examen nødvendige, imod, foruden Betalingen for den private Forelæsning i hvert Vintersemester, at faae et særligt Honorar af 300 Rdl., til hvilket Beløb den nævnte Forelæsningsindtægt ligeledes omtrent kunde anslaaes. Thorlacius underhandlede herom med Poul Møller (Digteren) og mig hver for sig, men vi meddelte hinanden indbyrdes det gjorte Tilbud. Poul Møller, der ikke havde gjort latinsk Philologi til sin nærmere Opgave, skjøndt han i nogen Tid tænkte paa at underkaste sig philologisk Embedsexamen, foretrak at følge en til ham paa samme Tid stillet Opfordring om at gaae til Kristiania som Docent i Philosophi, og jeg overtog da, tilskyndet af Udsigten til derved at opnaae en fremtidig fast Ansættelse ved Universitetet, Vikariatet for Thorlacius med saa kort Varsel, at jeg først den 25de September konstitueredes som midlertidig Docent fra 1ste Oktober, paa hvilken Dag Examen artium begyndte, til hvis Forberedelse jeg allerede flere Dage iforveien underhaanden havde maattet medvirke. Dermed var min Livsbane, omend tilsyneladende kun foreløbig, dog i Virkeligheden i det Væsentlige bestemt ikke blot for en lang Række Aar, men i dens Helhed. Thorlacius vendte vel i Sommeren 1828 tilbage fra Udlandet, hvormed min Konstitution saaledes var tilende, og, da jeg under denne havde vundet Anerkjendelse hos de Studerende og de Universitetslærere, med hvilke jeg samvirkede ved anden Examen, tilbød man mig, skjøndt man ønskede at knytte mig til Universitetet, eftersom ingen af de derved normerede Pladser var ledig, foreløbig et af de Reisestipendier, der dengang af Fonden *ad usus publicos* næsten efter fast Regel paa to Aar tildeltes unge Videnskabsmænd, der syntes at egne sig for Universitetet. Dette Tilbud vilde jeg selvfølgelig ogsaa, hvis jeg blot havde havt at tage Hensyn til mig selv alene, have grebet med Begjærlighed som svarende baade til Længsler, jeg havde næret fra de tidligste Aar, og til mit i Øieblikket tilstedeværende aandelige Behov; men den Bestemmelse, jeg engang havde taget, og de Forpligtelser, der drog mig i modsat Retning, samt en opstaaet Frygt for, at jeg, hvis jeg modtog Stipendiet, ved min Hjemkomst vilde blive henvist til at vente paa Thorlacius's dengang efter al Sandsynlighed først fjerne Afgang, saa at jeg imidlertid maatte søge andre Udveie, bevirkede, at jeg trængte paa for strax at blive fast ansat, — og der havde imidlertid dannet sig en saadan Mening om Trangen til en yngre, strengere uddannet og efter

strengere Methode virkende Universitetslærer i Philologi, navnlig latinsk Philologi, at mit Ønske opfyldtes, og at jeg den 16de September 1828 udnævntes til Lektor i Philologien. Kort efter, den 8de November, disputerede jeg ved Høitidelighederne i Anledning af Prinds Frederik Carl Christians, siden Frederik VII's, første Formæling for den philosophiske Doktorgrad. Thorlacius, der i Vinteren 1828—29 ved Siden af mig holdt Forelæsninger i Latin til anden Examen, skjøndt kun for et ringe Antal Tilhørere, blev henimod Slutningen af Sommeren 1829 ramt af et apoplektisk Tilfælde og døde, da dette gjentog sig, i Begyndelsen af Oktober 1829, hvorefter jeg den 17de November s. A. udnævntes til Professor extraordinarius i Philologi — ifølge Kommunikationen særlig i det latinske Sprog og dets Litteratur —, i hvilken Embedsstilling jeg forblev indtil 1848. Den Løn, hvormed jeg først ansattes, var 800 Rd., hvortil kom 100 Rd. som Honorar for den Forpligtelse paa Latin at skrive samtlige Universitetsprogrammer, dengang tre hvert Aar, siden, da Rektorskiftet sloges sammen med Reformationsfesten, to. Endnu førend jeg udnævntes til Professor, havde jeg den 7de August 1829 giftet mig. Da mit Ægteskab ikke blev barnløst, indtraadte der snart en betydelig Trang til forøget Indtægt, og jeg søgte derfor det i 1832 ved R. Rasks Død ledigblevne Embede som Bibliothekar ved Universitetsbibliotheket, hvortil jeg valgtes af Konsistorium; Valget bekræftedes af Universitetsdirektionen den 29de December 1832. Denne Stilling beholdt jeg indtil 1ste Oktober 1848, da jeg fratraadte den, fordi jeg den 22de Juli s. A. var bleven udnævnt til Undervisningsinspektør ved de lærde Skoler, hvilken Post jeg atter tilligemed mit Professorembede opgav den 16de November 1848 for at overtage Stillingen som Kirke- og Undervisningsminister. Disse korte Angivelser omfatte de faste ydre Punkter for min Livsbevægelse i 22 Aar. Det var et stille, arbeidsomt Professorliv, hvori der først i de sidste ni Aar under Kristian VIII's Regjering viste sig nogle Spor af aktiv Deltagelse i offentlige Anliggender udenfor mit Embede. De, der altsaa overhovedet noget nærmere ville kjende min Færd i dette Tidsrum, maae finde sig i at følge mig igjennem en noget detailleret Fremstilling af min Embedsvirksomhed og navnlig mine videnskabelige Bestræbelser. Men, førend jeg gaaer over til denne Fremstilling i det Enkelte og til, forsaavidt det her kan og skal ske, tillige at vise, hvorledes mit rent personlige Liv føiede sig sammen med denne Virksomhed, paatrænger der sig en almindelig Betragtning, som jeg maa forudskikke til Belysning og Forstaaelse af det Hele.

Det vil allerede af det Sagte være klart, at mit Liv indtil 1848 var et uafbrudt Arbeidsliv i en bestemt Retnings og Opgaves Tjeneste, idet Forberedelsesstadiet umiddelbart fulgtes af Embedsgjerningen, uden at der imellem begge Afsnit faldt et saadant frit Mellemrum, som Kandidataarene for de Fleste, der skulle forbinde Videnskab og Embede, frembyde til Overveielse af og Forberedelse paa det Kommende og til Bearbeidelse af

Personligheden under Omskuen paa de forskjellige Livsinteresser og Livsbestræbelser i Forhold til det særlige Kald og den særlige Gjerning. Jeg gik fra min egen Examen og fra den kort efter paafulgte Disputats over et Fagemne umiddelbart over til at examinere og docere i samme Fag og fortsatte derefter denne Virksomhed uafbrudt indenfor de givne Grændser. En kort Tid kunde nu vel herunder den omhyggelige Indsamling af Specialkundskab og Arbeidet paa en i det Enkelte klar og forstandsmæssig Ordning af denne tilfredsstille; men Trangen til et alsidigere Overblik og til en dybere Begrundelse, der førte ud over Specialvidenskaben, var tilstede og gjorde sig efterhaanden gjældende med Uro og Kamp, endog tildels fremkaldt ved Spørgsmaal og Opgaver indenfor Specialvidenskabens Omraade. En Forelæsning over Philologiens Encyclopædi, som jeg holdt i Sommeren 1830, vakte en saa stærk Følelse af min almenvidenskabelige og philosophiske Dannelses Utilstrækkelighed, at jeg næsten bragtes ud af Fatning og i Sommerferien, umiddelbart efter mit første Barns Fødsel, maatte søge Ro og Ligevægt ved en kort Fraværelse fra Hjemmet og Ophold hos Venner i Nordsjælland. Jeg var da saa stærkt rystet, at jeg, hvis jeg ikke havde havt Pligter mod min Familie, havde havt stor Lyst til ganske at afbryde min Virksomhed og opgive min Embedsstilling. Denne med Møie gjennemgaaede Krisis gjentog sig derhos, omend i en mindre paafaldende Skikkelse, i Sommeren 1832, medens jeg paa engang dels efter en ikke forud fuldt gjennemtænkt Plan og med ufuldkomment Herredømme over Stoffet holdt en Række ogsaa af adskillige Ældre og det ikke blot Philologer besøgte Forelæsninger over Sprogets Væsen og forskjellige Skikkelser, dels stærkt optoges af Spørgsmaalene og Striden om det lærde Skolevæsen. Kun langsomt og efterhaanden lykkedes det mig fredelig at forene det ivrige Specialstudium med en stille Sysselsættelse med almindeligere Spørgsmaal. Philologien beholdt derved sin Betydning for mig som et væsentligt Led i Tilveiebringelsen og Bevarelsen af den historiske Kulturbevidsthed, der tjener Nutidens særlige Dannelse til Grundlag og orienterende Korrektiv, men som heller ikke selv kan undvære Befrugtelsen og Stødet fra Nutidsdannelsen. Det philologiske Arbeide var mig vel ogsaa kjært ved den virtuosmæssige Sikkerhed, der deri lader sig opnaae i Løsningen af Detailopgaver, men denne Kjærlighed kunde ikke fjerne den videregaaende Higen. At søge en overfladisk Tilfredsstillelse for denne Higen gjennem Tilegnelsen af det en Tid lang herskende philosophiske Systems — det Hegelskes — Formler var min hele Natur imod, og først længere hen, for en Del først i den anden Periode af mit akademiske Liv, fandt jeg Tid og Leilighed til et mere sammenhængende Studium af de philosophiske Systemer fra Spinoza og dernæst fra Kant af. Jeg betragter det som en ikke ringe Del af mit Livs Lykke, at der i en høi Alder gaves mig Ro og bevaredes mig Kraft til paa min Vis saaledes at afslutte og fuldstændiggjøre mit Livs aandelige Indhold[31].

Med Savnet af et saadant friere Pusterum, som en Udenlandsreise før

min faste Embedsansættelse vilde have givet, hang den Indskrænkning i ydre Anskuelse af Natur- og Livsphænomener sammen, som var en Følge af mit hele Livs og min hele Udviklings udelukkende Tilknytning til et enkelt Sted og en enkelt Anstalt, Kjøbenhavns Universitet, igjennem en lang Aarrække. Jeg blev 42 Aar gammel, inden jeg betraadte en fremmed Jordbund, fraregnet en Kjørsel gjennem Skaane og et Besøg paa Kullen, og indtil 1845 havde jeg af selve Danmark ikke set Andet end Bornholm og Sjælland. Jeg har aldrig hørt en eneste Times Forelæsning ved et fremmed Universitet og ligesaalidt overværet en Undervisningstime i en Skole udenfor Danmark og saaledes savnet enhver Leilighed til Sammenligning. Den paa personligt Bekjendtskab beroende Tankeudvikling og Samvirken med fremmede Videnskabsmænd, den Forstaaelse af Ens egne Bestræbelser, som ved saadan Berøring lettes, har jeg maattet undvære. For et ikke ganske ringe Tab regner jeg det ogsaa ikke tidlig at have modtaget en Impuls til og havt Leilighed til at vinde Færdighed i mundtligt og skriftligt Udtryk i de fremmede levende Hovedsprog. De sociale Forhold, hvorunder jeg levede i Hjemmet, bødede ikke derpaa, og Manglen, som jeg først senere ufuldstændig afhjalp, har ikke blot været mig til Hinder med Hensyn til videnskabeligt Samkvem, men ogsaa indskrænket min Evne til at virke for vigtige Interesser i anden Retning[32].

Endnu maa jeg her, tildels i modsat Retning, nævne den ikke ringe Indflydelse, som min Deltagelse i Stiftelsen og Redaktionen af det med Aaret 1829, faa Maaneder efter min Udnævnelse til Lektor, paabegyndte Maanedsskrift for Litteratur fik paa min hele Stilling og Virksomhed i de første Aar af mit Professorliv. Allerede ved at optages som den yngste i en Kreds af de dygtigste og mest anerkjendte Universitetslærere, derimellem H. C. Ørsted, v. Schmidten og Hornemann, hvortil Andre udenfor Universitetet sluttede sig, saasom J. L. Heiberg, og ved efterhaanden at træde i nær personlig og venskabelig Forbindelse med de fleste af dem foruden med Mænd som Poul M. Møller og N. Möhl følte jeg mig opmuntret og støttet. De i Redaktionens Møder, hvor alle Bidrag oplæstes, førte Forhandlinger indeholdt baade et Værn mod Hengivelse til Fagensidighed og et Bidrag til frugtbar Vækkelse, især i den første Tid, hvor denne Paavirkning ogsaa for mig var af den største Vigtighed.[33] — Ikke uden Betydning i de samme Retninger var ligeledes min tidlige Optagelse som Medlem af Videnskabernes Selskab den 27de December 1833.

Min Lærervirksomhed ved Universitetet var i de to Aar, i hvilke jeg var konstitueret for den fraværende Thorlacius, overveiende knyttet til den saakaldte anden Examen, skjøndt jeg allerede da begyndte at arbeide for et speciellere philologisk Studium og imellem mine Tilhørere derved havde min senere trofaste Ven og Medarbeider Wesenberg, og ligeledes efter den Tid, lige indtil 1847, vedblev Forelæsningerne til den nævnte Examen, om hvis Beskaffenhed jeg ovenfor har talt, at udgjøre en særlig Afdeling af mit Arbeide, i hvilken jeg maatte følge den ved Lov og Vedtægt fastsatte Form

og søge at udrette, hvad der med den lod sig udrette. I hvert Vintersemester forklarede jeg i tre ugentlige Timer en latinsk Digter eller Prosaist, og i tre andre Timer gjennemgik jeg afvexlende enten den romerske Litteraturhistorie eller de romerske Statsindretninger i et almindeligt Omrids. Forelæsningerne holdtes indtil omkring 1840 paa Latin, i Antikviteter og Litteraturhistorie efter et af mig i samme Sprog dikteret Grundlag. Det Tilfældige i denne Fordeling af Stoffet for de forskjellige Aars Studenter kunde jeg ikke raade Bod paa, thi i den givne Tid at foredrage begge Discipliner saaledes, at der fremkom en virkelig Helhed eller Sammenhæng, var umuligt. Den latinske Form hindrede naturligvis derhos en friere og lettere Bevægelse, en fyldigere og klarere Udprægen af visse, f. Ex. æsthetiske, Forestillinger. Jeg har oftere udtalt og fastholder endnu, at det gamle Sprog endog i Skolen, omend i en meget indskrænket Øvelsesform, og endmere for vore Philologer bør fremtræde og føles i levende Meddelelse, men, anvendt ved de nævnte Forelæsninger uden al Forberedelse for et talrigt Auditorium til sammenhængende Læreforedrag, stod Latinen som en løsreven Levning fra den ældre rent latinske Skole og meget lidet støttet i sin Betydning derved, at enkelte Forelæsninger ved Specialfakulteterne ligeledes da endnu holdtes paa Latin. Examinationen paa Latin var ofte meget pinlig ikke blot for Kandidaten, men ogsaa for Examinator. Jeg tillod mig derfor endelig paa egen Haand at gaae over til Brugen af det danske Sprog, men jeg er ikke ganske vis paa, om ikke disse Forelæsninger, om hvis Hensigtsmæssighed i det Hele jeg selv havde været med til at vække Tvivl, derved tabte en vis traditionel Ærværdighed. Jeg gjorde mig den største Umage for baade i Behandlingen af Forfatterne at vække Interesse for disse og at forøge og klare Sprogindsigten, ganske vist især i de første Aar ikke uden at medtage for Meget af philologiske Specialiteter, og i Forelæsningerne over Litteratur og Statsforfatning at fremdrage og vække almindelige Forestillinger om Stat og Litteratur. Den Alvor og Iver, hvormed jeg tog Sagen, fandt Anklang, maaske i Førstningen understøttet af min Ungdom og ligefremme Optræden, der stillede mig næsten paa en kammeratlig Fod med mine Tilhørere, og skaffede mig et talrigt Auditorium; dog tør jeg ikke negte, at i de senere Aar Interessen maaske fra begge Sider aftog noget. Da jeg begyndte min Virksomhed, fremtraadte der paa disse Forelæsninger ikke sjeldent ligeoverfor Docenterne en vis Kaadhed og stundom plumpe Drillerier, dels en Levning fra tidligere Tiders Raahed, dels en naturlig Følge af den Indretning, der paalagde et stort Antal ligefra Skoletugten frigjorte unge Mennesker uden Hensyn til individuel Lyst og Behov daglig at høre fem (i andet Semester fire) foreskrevne Forelæsninger, tilmed i hin Tid, da Universitetsbygningen endnu laae i Ruiner, tildels paa forskjellige Steder og i lidet hyggelige eller Ærefrygt indgydende Lokaler, for ikke at tale om enkelte Professorers mindre heldige Væsen og Optræden. Disse Udskeielser lykkedes det mig ved velvillig, bestemt og kort Optræden

næsten ganske at holde mig fri for, ja vel endog efterhaanden at bidrage noget til i det Hele at formindske og fjerne; idetmindste erindrer jeg, at den elskværdige Professor i Zoologien Reinhardt (den ældre), der hvert tredie Aar holdt den naturhistoriske Forelæsning for dem, der ikke hørte Hebraisk, betegnede mig som den, hvem det bedst overdroges at give de unge Studenter Tilrettevisninger ved enkelte alvorligere Leiligheder.[34] Ikke uden Betydning for det uafbrudte Velvilliesforhold mellem mig og mine yngste Tilhørere var, troer jeg, min Bestræbelse for ved første og anden Examen at forbinde Humanitet og mild Form med ikke for lavt stillede Fordringer og min Villighed til ved de skriftlige Prøver at gjøre Rede for Bedømmelsen, hvilken min ældre Kollega Petersen og jeg søgte at gjennemføre med en tidligere noget savnet Konsekvens. — Til de behageligste Minder, jeg har bevaret om mit Forhold til de yngste Studerende i mine tidligste Docentaar, hører Erindringen om de latinske Disputerøvelser, som jeg et Par Aar, uden al Forbindelse med Examen, holdt for en mindre Kreds. I disse Øvelser, hvori Latinen snart blev Vehiklet for en fri og flersidig Tankeudvexling, deltoge saaledes i Vintersemestret 1827—28 F. C. Bornemann, O. Lehmann, Martensen, E. Hornemann og Flere. Bornemann, Martensen og endel Andre, derimellem mærkelig nok et Par allerede da ret ivrige og senere end ivrigere Grundtvigianere, gjentog disse Øvelser i et Semester efter det første akademiske Aar, hvor da Latinen endmere maatte vige for de stundom livlige Kampe om Indholdet.

Fyldigere og, som jeg haaber, mere frugtbringende (ogsaa for min egen Udvikling) var den efter et friere og høiere videnskabeligt Maal anlagte Virksomhed, som forbandt mig med de Studerende, der hengav sig til Philologien som Fag. Det, hvorefter der her først maatte stræbes, var Tilegnelsen og Meddelelsen af en rationel, til Færdighed og Takt uddannet Indsigt i det gamle Sprog. Den rationelle Indsigt maatte bygges paa en klar Forstaaelse af Sprogets almindelige Væsen og forskjellige Udviklingsformer og fremtræde i et den særegne latinske Sprogform med logisk Bestemthed udtrykkende grammatisk System, der da tillige vilde antyde den rigtige Fremstilling af den beslægtede græske Sprogbygning. Jeg optog altsaa nødvendig den almindelige, om man saa vil, philosophiske Sprogbetragtning som en Del af mit Fagstudium og min Fagundervisning og som positivt Underlag for denne Sprogbetragtning den komparative Sprogforskning i den Udstrækning, som jeg ansaae for tilstrækkelig for dette Øiemed, idet jeg ikke gik ud paa etymologisk Detailforskning, men paa en i egen Anskuelse hvilende Erkjendelse af de to saakaldte klassiske Sprogs Stilling i den hele Æt, til hvilken de høre, og paa et sikkert Indblik i de vigtigste sidestillede Sprogætters Grundtyper, en Bestræbelse, hvori mit tidligere erhvervede Kjendskab til den semitiske Sprogform kom mig tilgode.[35] Jeg haaber, at Mænd som Westergaard, Lyngbye, V. Thomsen og Wimmer, der alle have været mine Tilhørere, have medtaget Adskilligt fra mig til deres i særlige og fjernere Retninger førte Studier. — Den næste

Opgave, jeg stillede mig, og mod hvilken jeg tidligere havde stilet hen, var Udprægningen af en sikker, alle Momenter ligelig omfattende Methode for Behandlingen af Oldtidsværkerne, navnlig da Litteraturværkerne, til Fastsættelse af deres Plads og Form og til udtømmende Udfinden af deres Indhold og Vidnesbyrd. Grændsen imellem Græsk og Latin maatte naturligvis her falde bort. Med denne Forberedelse skulde da gaaes frem til Beskuelse af Oldtidens Kulturindhold, som det fremtræder dels i enkelte Hovedskikkelser og Hovedværker, dels i Overblik over hele Sider af Oldtidslivet, saaledes at ikke en forudfattet Betragtning af Oldtiden som en bedre Mønstertid lagdes til Grund, men Blikket paa engang rettedes paa det Almenmenneskelige og Fælles og paa de karakteristiske Modsætninger imellem det Antike og Primitive og det Moderne, naturligvis med Fremdragen af det Skjønneste og Bedste i den primitivere Kultur. Efter de her antydede Grundtræk søgte jeg, vistnok ikke altid sikkert og konsekvent, at indrette mine Forelæsninger og Øvelser. Imellem Forelæsningerne blev mere og mere Forelæsningen over philologisk Encyclopædi den vigtigste. Efter en muligst skarp Bestemmelse og Begrændsning af Philologiens Opgave som Form for den alsidige historiske Beskuelse af Kulturtilstande og specielt af den klassiske Philologis Opgave foredrog jeg i denne Forelæsning den hele almindelige Sprogbetragtning som Grundlag for det specielle Studium af Græsk og Latin og dernæst den philologiske Methodik, Kritiken og Hermeneutiken i dens forskjellige Former, f. Ex. som særlig archæologisk, hvorefter jeg sluttede med et Overblik over de Discipliner, i hvilke Philologien som historisk Videnskab samler og fremstiller Hovedretningerne i den antike Kulturudvikling. Der var Afsnit af denne Forelæsning, som jeg beklager ikke at have fundet Tid og Leilighed til at udgive. Til denne centrale Forelæsning sluttede sig udførlige Foredrag over de romerske Statsindretninger med en almindelig Indledning om Kilderne til den romerske historiske Oldkyndighed og over den romerske Litteraturs Historie samt enkelte Forelæsninger over speciellere Gjenstande, saasom (før Udgivelsen af min latinske Grammatik) over Afsnit af den latinske Sproglære og over antik Metrik.[36] Af latinske Forfattere behandlede jeg hele Værker eller Stykker af Lucrets, Virgil, Horats, Elegikerne, Persius og Juvenal, Cicero (Taler og philosophiske Skrifter), Seneca og Tacitus dels i Forelæsninger, dels saaledes, at efter en forudskikket orienterende Indledning de Studerende øvede sig i Fortolkning af det Enkelte med ligeligt Hensyn til Indhold og Iagttagelse af den grammatiske og lexicalske Sprogbrug. Af den specielle archæologiske Side (Monumenterne udenfor Litteraturen) behandlede jeg alene de latinske Indskrifter i en enkelt Øvelsesrække foruden leilighedsvis i Antikviteterne. Den Adgang, som ved de tydske Universiteter de philologiske Seminarier give til at kræve skriftlige Prøvearbeider af de Studerende og til at yde et Vederlag for mere omfattende og sammenhængende Øvelsesarbeider, kunde stundom savnes. — Efter Udgivelsen af min latinske Grammatik i 1841 foredrog jeg et Par

Gange efter Anmodning græsk Syntax efter samme System, hvoraf fremgik den i 1846 trykte Fremstilling af samme, ligesom jeg da holdt Øvelser over græske Prosaister, i Førstningen uden Anmeldelse i Lektionskatalogen for ikke at støde min for den græske Philologi særlig ansatte Kollega. Med særlig Tilfredshed erindrer jeg en i de Aar holdt Øvelse over Thukydid, hvori syv særdeles flinke Studerende deltog med den livligste Interesse; destoværre døde to af dem (Schwartz og Christensen) kort efter, den ene efter faa Dages Sygdom, og en tredie kun faa Aar derpaa ved Begyndelsen af hans Embedsbane (Borries); en 4de (Fibiger) er død senere, og kun tre af dem leve saaledes endnu. Mine fleste Tilhørere fra dette Tidsrum af min Virksomhed indtage nu, efterat dog ikke ganske faa af dem ere gaaede bort eller satte i Hvile, med et Par fra min senere Virksomhedsperiode samtlige Rektorpladser ved vore Skoler og andre Lærerstillinger. — Oftere havde jeg den ved vort isolerede Universitet sjeldne Opmuntring at se en eller endog samtidig flere norske Studerende, derimellem den senere Expeditionssekretær i Kirke- og Skoledepartementet Hartvig Nissen, imellem Tilhørerne eller Deltagerne i mine Øvelser, nogle Gange en svensk, saaledes en kort Tid P. Genberg, død som Biskop i Kalmar efter i kort Tid at have været Statsraad for "Ekklesiastikærenderne". Med Glæde saae jeg af og til en Ikke-Philolog imellem Tilhørerne ved en Forelæsning; for særlige Forelæsninger af populærere Art over latinske Forfattere eller romerske Forhold var der neppe Modtagelighed; jeg følte i det Ringeste intet Kald dertil.

Forfattervirksomhed

Til min akademiske Virksomhed føiede sig en ganske omfattende Forfattervirksomhed, tildels i nær Sammenhæng med hin og i derved betinget Form. Endnu som konstitueret Docent udgav jeg, med Benyttelse af en i Universitetsbibliotheket opbevaret Kollation af et Pariserhaandskrift, i latinsk Brevform (Epistola critica ad Orellium af 1828) et textkritisk Arbeide over de sidste Bøger af Ciceros verrinske Taler, hvorefter endnu samme Aar fulgte min Disputats for Doktorgraden, i hvilken jeg saaledes klarede Forholdet imellem de ægte Levninger af den Midten af det første Aarhundrede efter Christus tilhørende Samling af historiske Oplysninger til Ciceros Taler af G. Asconius og de mindst tre Aarhundreder senere, men tildels med hine sammenblandede Stykker af forskjellige Skolekommentarer, at Resultaterne strax anerkjendtes og ikke senere ere betvivlede. — Fra 1829 af fulgte derefter en lang Række latinske Programmer til de akademiske Fester (det første, i Anledning af Prinds Ferdinands og Arveprindsesse Carolines Formæling, skrevet saa hurtig, at jeg nær ikke selv havde faaet Bryllup), i hvilke dels undersøgtes Spørgsmaal af de romerske Statsantikviteter eller den latinske Litteraturhistorie, dels meddeltes Bemærkninger til Textberigtigelse og Forklaring af latinske Skribenter (Lucrets og Juvenal), navnlig en gjennemgribende Textbehandling af fem hidtil i denne Henseende meget forsømte Taler af Cicero,[37] dels behandledes flere tvivlsomme eller urigtig fremstillede Punkter af den latinske Sproglære. I 1834 udgav jeg de indtil da udkomne Programmer i en Samling under Titlen: Opuscula academica, hvortil i 1842 kom en ny Samling: Opuscula academica altera med Tilføielse af nogle Smaastykker af beslægtet Indhold. Naar jeg nu ser tilbage paa denne særlige Del af mit Forfatterskab, føler jeg vel paa den ene Side en vis Tilfredshed, idet samtlige disse Afhandlinger, fremgaaede af Undersøgelser, hvortil mine Forelæsninger førte mig, indeholdt og videnskabelig begrundede bestemte Resultater, der for den allerstørste Del ere gaaede over i den philologiske Erkjendelse, derimellem nogle af større Omfang og Rækkevidde, saasom Undersøgelsen om de romerske Kolonier, ligesom ogsaa saavel de enkelte Programmer som især Samlingerne i den philologiske Verden vandt en større Opmærksomhed og Indflydelse, end der pleier at blive slige Leilighedsskrifter og Samlinger deraf tildel.[38][39] Men paa den anden Side følte jeg allerede dengang og udtalte i Fortalen til den første Samling en Misstemning ved denne spredte og tilfældige Meddelelse af Enkeltheder, i hvilken den samlede Anskuelse, hvortil de knyttede sig, neppe kunde antydes. Saare trykkende var mig derhos det ufortjente Skin af Pedanteri, der faldt paa mig, naar disse tildels paa Philologiens specielle Enemærker sig bevægende Undersøgelser i latinsk Indklædning i Universitetets Navn stadig udsendtes til alle Sider til Folk,

hos hvem det var lige urimeligt at forudsætte Modtagelighed enten for Indholdet eller for Formen.

Naar jeg hvert Aar omtrent tre Gange skulde levere en videnskabelig Afhandling til Programmet, maatte jeg naturligvis hente Stoffet fra alle Philologiens Enemærker, ogsaa de fjernere og speciellere, saameget mere som Forholdene væsentlig indskrænkede mig til den latinske Philologi og ethvert Forsøg paa at vinde Indgang hos det ikke-philologiske Publikum ved Valget af populære Emner allerede ved den latinske Indklædning var tilstrækkelig betegnet som unyttigt. Det var mig derfor en stor Lettelse, da det i 1837 ved en ny Ordning af de akademiske Fester bestemtes, at de akademiske Programmer herefter skulde skrives dels af hvert Aars Rektor, dels af de øvrige Professorer efter Tour, saa at jeg kun personlig for min Embedstid beholdt Forpligtelsen til at skrive Programmerne ved overordentlige Leiligheder og da væsentlig paa Dansk. Jeg efterkom denne Forpligtelse ved i 1840 som Indbydelsesskrift til Universitetsfesten i Anledning af Kong Christian VIII's og hans Dronnings Kroning at udgive: "Blik paa Oldtidens Statsforfatning med Hensyn til Udviklingen af Monarkiet og en omfattende Statsorganisme" — en Afhandling, der indeholder Antydninger af den Betragtning af Oldtidens, ogsaa særlig den romerskes, politiske Liv, som jeg senere har udført videre,[40] — og dernæst i 1842 ved, da Universitetets Rektor Brøndsted pludselig var død af Følgerne af et Ulykkestilfælde, i Indbydelsesskriftet til Kongens Fødselsdag den 18de September at levere første Stykke af en Afhandling om Sprogets Væsen, Udvikling og Liv. Dette ikke meget omfattende Arbeide (35 Sider i Kvart), der maatte udføres uden foregaaende Varsel i faa, endda ikke for andre Beskæftigelser frie Uger, har stedse været mig et af de kjæreste af mine Smaaskrifter, fordi det lykkedes mig deri, skjøndt i en ikke blot streng, men tung Form, kort, klart og, om jeg saa maa sige, med ædruelig Sanddruhed at fremstille indtil et vist Punkt (Ordenes Udprægning til særlige Funktioner i Sætninger) Sprogets naturlige Fremkomst af den menneskelige Forestillingsevne igjennem det sig tilbydende Stof (Lyden) og dets Befæstelse og Udvikling gjennem ubevidst Samarbeide af de i Meddelelsen Deltagende, med Afvisning af mange forvirrede, hule eller famlende og usikre Forestillinger selv hos Mænd som J. Grimm og W. Humboldt.[41] Manglen af en ydre Anledning af samme Art og andre tildels overmaade forskjellige Opgaver, der trængte sig imellem, bevirkede, at den afbrudte Traad først gjenoptoges i 1856 og 1857 i den da af mig som Universitetets Rektor i to Programmer udgivne udførlige Afhandling: Om de grammatikalske Betegnelsers (Formers) Tilblivelse og Væsen. Jeg naaede deri frem til en for min hele Opfattelse saare vigtig Klaring af de hos Mange og derimellem hos udmærkede historiske Sprogkjendere forekommende falske og halvt overtroiske Forestillinger om Modsætningen imellem de saakaldte organiske eller Form-Sprog og de moderne, mindre formrige Sprog og til den ikke mindre vigtige Berigtigelse af visse

Forestillinger om Forholdet imellem Folkenes Aandsudvikling og Sprogbygningen. Til Fremstillingen af det til grammatisk Formbygning eller anden Betegnelse fremskredne Sprogs videre Udvikling og Bevægelse har jeg for andre Arbeiders Skyld ikke kunnet naae udenfor mine encyclopædiske Forelæsninger, hvor Sprogbetragtningen gjennemførtes i sin Helhed, saaledes som jeg i en noget lettere og populærere Skikkelse foredrog den i en Række Forelæsninger, som jeg i Efteraaret 1870 efter Opfordring holdt i Kristiania. Et med disse Programmer beslægtet Arbeide havde jeg i 1835 forelagt Videnskabernes Selskab: Om Kjønnet i Sprogene, især i Sanskrit, Latin og Græsk, der er trykt i Selskabets philosophiske og historiske Afhandlingers 5te Rækkes 5te Del, i hvilket adskillige under Skinnet af Dybsind sig skjulende Fordomme ere fjernede og ved Siden af Eftervisningen af Kjønsforestillingens tilfældige og derfor saare vaklende Optræden i Sproget tillige et Hovedpunkt af Kasuslæren: Forholdet imellem Nominativ og Akkusativ paa den ene Side og de øvrige Kasus paa den anden Side først er bragt paa det Rene, saaledes som det nu væsentlig betragtes af de Allerfleste.

Disse sproglige Afhandlinger (tilligemed de i 1871 som Program udgivne sprogvidenskabelige Strøbemærkninger) ere senere oversatte paa Tydsk og udgjøre den større Del af mine "kleine philologische Schriften" (Leipzig 1875). Derimod er deri ikke optaget to i Videnskabernes Selskab forelagte Afhandlinger om nogle Punkter af Sprogenes Forhold og Stilling i Kulturudviklingen (ved Selskabets Jubelfest i 1842) og om den antike Metriks Grundbegreber, hvilken sidste i Udtog er optagen i Oversigten over Selskabets Forhandlinger for 1841 og derfra uden min Medvirkning oversat paa Tydsk i "Gelehrte Anzeigen der bayerischen Academie" for 1842. Den gaaer ud paa at bevise en Sætning, som man ikke skulde troe trængte til noget Bevis, nemlig at den antike Versbygning hvilede paa Kvantiteten, ikke som vor paa Accenten, fordi i de Gamles prosaiske Udtale virkelig Kvantiteten, ikke Accenten, var det Fremherskende; her som paa andre Punkter maatte jeg baade mod Philologer og Ikke-Philologer kæmpe for den Anskuelse, at Natur, ikke Kunst og Valg, var Grundlaget for de gamle Folks Benyttelse af deres Sprog. — Jeg kom tilbage til denne Gjenstand i 1867, da jeg i et Program udgav første Stykke af en kortfattet græsk Metrik, som der destoværre dengang ikke blev Leilighed til at slutte, og som det nu vilde være mig vanskeligt at fuldende, skjøndt jeg havde stor Lyst dertil for at bringe Simpelhed og Klarhed tilveie paa et Omraade, som falsk Spekulation og Indblanding af en endda, hvad Oldtiden angaaer, meget usikker Musiklære har gjort til et af de vildsomste og mest afskrækkende i Philologien.

Til denne lange Række af monographiske Arbeider, hvortil endnu i 1830 kom en Textudgave til Skolebrug af (12) udvalgte Taler af Cicero (senere oftere udgivne paany) og i 1835 af Ciceros Cato major og Lælius med ikke faa Rettelser, der retfærdiggjordes i Fortalerne og i et i mine Opuscula

optaget Program, samt i 1843 af "Carmina selecta poetarum aliquot latinorum", sluttede sig endelig et større Værk, nemlig min i 1839 udkomne Bearbeidelse af Ciceros Skrift: de finibus bonorum et malorum. I denne Bearbeidelse søgte jeg paa et enkelt vigtigt og vanskeligt Skrift af den latinske Prosas Hovedforfatter strengt at gjennemføre de Grundsætninger for kritisk Textbehandling og fyldig Fortolkning, som jeg havde tilegnet mig, idet saavel enhver Særegenhed i Sprogbrugen oplystes, som Indholdet opklaredes i sig selv og i dets Sammenhæng med og Afhængighed af den græske Skolephilosophi og heller ikke Svagheden i Ciceros philosophiske Forfatterskab og de deraf fremkomne Pletter oversaaes eller tildækkedes. Idet derhos tillige til Methodens Retfærdiggjørelse og til Advarsel og Belærelse det Mangelfulde og rent Forkerte i den nærmest forudgaaende (Goerenz's) Behandling af dette Ciceros Skrift maatte paavises, voxede Kommentaren med særskilt tilføiede Excurser op til et betydeligt Omfang, men indtog tillige, som jeg vel tør sige, strax en siden ikke anfægtet Plads som veivisende Hovedarbeide paa det nærmeste philologiske Omraade. Efter en ved Omfanget betinget langsom Udbredelse fremtraadte Værket i en ny Udgave i 1869, hvorefter med kortere Mellemrum fulgte en tredie i 1876[42].

Fra dette omfattende specielle og med "Eruditionens" ydre Mærker optrædende Arbeide førtes jeg over til en almindeligere og i meget beskednere Form sig indklædende Opgave, idet jeg opfordredes til at udarbeide en latinsk Skolegrammatik, som kunde afløse Badens, der havde været benyttet i en lang Aarrække. Jeg tilstaaer oprigtig, at jeg i Begyndelsen med en vis Fornemhed afviste Tanken om at skrive en Bog, der for lang Tid uadskillelig vilde knytte mit Navn til Skolebænken og hos den opvoxende Slægt med Navnet forbinde en eiendommelig Forestilling om min Person, men jeg overvandt snart denne Modstræben ved at gjøre mig det klart, hvad der kunde udrettes ved at gyde det traditionelle Stof og de igjennem Aarhundreder forplantede løse Begrebsbestemmelser og usikre og kun halvt træffende Regler i en ny Form, i hvilken Indsigt i Sprogets Stræben og Bevægelse forenede sig med omhyggelig Iagttagelse og fik Udtryk i skarpt formulerede og begrændsede og just derved trods Skinnet af Vanskelighed lettere Begrebsbestemmelser og Regler, og hvor frugtbar Gjennemførelsen af et saadant Arbeide vilde være for mig selv. Paa denne Maade opstod min første Gang i 1841 udgivne latinske Sproglære, der ledsagedes af nogle særskilt udgivne "Bemærkninger i Anledning af Professor Madvigs latinske Sproglære". Det ikke lidet Nye i Bogens hele Anlæg og Udførelse vakte i Begyndelsen nogen Modstand, og Professor P. Hjort i Sorø laante denne stærke Ord, som jeg maatte tilbagevise. Berettiget indtil en vis Grad kunde den Anke være, at jeg i Syntaxen i min Iver for at lade Systemet gjennemtrænge alle Stoffets Forgreninger havde medtaget Enkeltheder, der ikke behøvedes, og været noget for rundelig med Exempler. Derpaa raadedes senere Bod ved en

Forkortning, der dog først skete ved fjerde Udgave, en Forkortning, hvorved imidlertid Lærerne og de philologiske Studerende tabte. — Paa Tydsk udkom Bogen, forsinket ved min Oversætters Langsomhed, først i 1844 og derefter endnu to Gange i den udførlige Skikkelse samt siden i en af en tysk Skolemand (Tischer) foretagen Forkortelse. Den af mig selv forkortede Redaktion udgaves først i 1867 paa Tydsk. Som egentlig Skolebog kunde min Sproglære ikke trænge igjennem eller holde sig i Tydskland; dertil var de tydske Boghandleres og Gymnasiallæreres forenede Interesse i Forbindelse med Uvillien mod at laane en Skolebog fra et fremmed Land, især det forhadte Danmark, for stærk, saameget mere som Forfatteren fra 1848 af særlig var lagt for Had som dansk Minister; men dette har ogsaa ved de philologiske Seminarier i Tydskland været tilhinder for en fuld Tilegnelse af Systemet og Begrebsbestemmelserne. Fra Tydsk oversattes Bogen paa Engelsk og har saavel i England som i Amerika oplevet en Række Oplag; i Holland er den almindelig indført i Skolerne i en udførligere og en kortere Form ("der groote Madvig" og "der kleene M", som Navnet mødte mig i Leyden i 1875); hvilken Udbredelse den franske og den italienske Oversættelse have, veed jeg ikke; en portugisisk Oversættelse fremkaldte en lille Feide imellem Oversætteren og Forsvarerne af de ældre indenlandske Grammatiker[43]. — Til den latinske Grammatik sluttede sig som en naturlig og næsten nødvendig Fortsættelse min græske Syntax, der, efter at være foredragen i Forelæsninger for de philologiske Studerende, udkom i 1846 (anden Udgave i 1857), en Bog, som jeg forsaavidt tillægger en større Betydning, som der her endnu mere savnedes et naturligt og konsekvent System. Den tyske Bearbeidelse af den græske Syntax, der udkom i 1847, kunde saameget mindre i Øieblikket overvinde den samtidig udbrudte Forbitrelse imod alt Dansk, som ogsaa Forlæggeren, en yderst ivrig Forkæmper for Schleswigholsteinismen, gjerne opgav Bogen. I Stilhed skaffede den sig dog ved Universiteternes philologiske Seminarier en Plads, og det var i flere Aar næsten umuligt at opdrive et Exemplar af den fuldstændig udsolgte Bog. En ung Franskmand, som under sit Ophold ved tydske Universiteter havde lært Bogen at kjende, bad mig i 1883 samtidig om at skaffe ham et Exemplar og om Tilladelse til at oversætte Bogen paa Fransk. Dette foranledigede en ny tydsk Udgave, samtidig med at den franske Oversættelse udkom i Paris i 1884. I denne nye tydske Udgave betegnedes Bogen som bestemt "für Schulen und jüngere Philologen"; kun for de sidste er den imidlertid i Virkeligheden ligefrem beregnet; Skolerne kan den efter den Udstrækning, som den græske Undervisning der har, kun komme til Nytte igjennem forsigtig Anvisning af Læreren. Fra Tydsk oversattes Bogen paa Engelsk efter den ansete Thomas Arnolds (Guizot's Vens) Foranstaltning i 1853[44].

Den lange Række af philologiske Skrifter, som her ere opregnede, og til hvilke endnu kunde føies kritiske Meddelelser til mine jævnaldrende Venners og til Disciples philologiske Arbeider, de betydeligste til

Henrichsens Udgave af Ciceros Værk de oratore (i 1830) og til Tidsskriftet "Philologus" i Tyskland, havde, naturligvis med Undtagelse af den latinske Grammatik, i Danmark et meget lille Publikum udenfor hin Kreds af Venner og Disciple. Nogle heftige og gnavne Angreb i de første Aar fra den besynderlige, af J. L. Heiberg under Navnet Anas Torquillus forevigede Pedant T. Baden, hvoraf Ingen tog Notits, er det ikke værdt nærmere at omtale; derimod maa jeg vel her sige et Par Ord om mit Forhold til den tydske philologiske Verden idethele. Dette var noget eiendommeligt. Mine tre første Arbeider (de to Disputatser og Epistola ad Orellium) fandt strax meget velvillig Modtagelse og de deri nedlagte Resultater fuld Benyttelse. Ved de to Bind Opuscula med deres mangesidige Indhold og ved Udgaven af de finibus indtog jeg dernæst, det tør jeg vel sige, en anerkjendt Plads imellem de ledende Philologer paa det latinske og romerske Omraade, men ingenlunde uden en Række Anfægtelser og Angreb og uden en bestemt Uvillie fra visse Sider til at lade mine Arbeider og Anskuelser faae Indgang og Virkning. Det forekom en stor Mængde tydske Philologer af den almindelige Art som en Anmasselse, at paa dette Omraade, paa hvilket Tydskland i lang Tid havde havt en aldeles afgjort Overvægt (— "præcipua sine dubio hujus studiorum generis sedes" kaldes Tydskland af mig selv i Fortalen til første Bind af Opuscula —), en ung Mand fra et lille Land, der hidtil ikke havde frembragt nogen betydelig aktiv Deltager i den philologiske Litteratur, og i hvilket ogsaa i dette Fag en bestemt Afhængighed af Tydskland havde hersket, pludselig ikke blot optraadte selvstændig og med Fordring paa fuld Ligeberettigelse, men endog tillod sig skarpe Domme og Udtalelser om Meget, der spillede en vis Rolle i den tydske klassiske Philologi. Jeg har altid, hvad jeg ogsaa for faa Aar siden har udtalt i en lille Afhandling i det Letterstedtske nordiske Tidsskrift (for 1880, 6te Hefte "om de smaae Folks Stilling og Vilkaar i det almindelige Aandsliv og Kulturbevægelsen") betragtet det som en Slags Erstatning for de mange Vanskeligheder, der lægges os Medlemmer af de smaae Folk iveien ved at skaffe vort Tankearbeide Indgang og Indflydelse i den store videnskabelige og litterære Bevægelseskreds, at vi kunne indtage en upartisk og af Øieblikets tilfældige Strømninger i de store Lande nogenlunde uafhængig Iagttagerstilling, og denne Stilling har jeg fra Begyndelsen af ikke blot hævdet i Stilhed ligeoverfor Philologien i Tydskland, men jeg har med Uforbeholdenhed udtalt de af mig gjorte Iagttagelser om falske Retninger og forfeilede Arbeider eller Udvæxter ved Siden af det Gode, hvor der syntes at være Opfordring dertil, selv ligeoverfor høit ansete og af mig selv i andre Henseender anerkjendte Mænd, saasom Niebuhr, W. Humboldt og den af en talrig Discipelskare altfor høit stillede G. Hermann (og nylig Th. Mommsen). Det kunde da ikke undre mig, at der fra underordnede Forfattere, navnlig de stundom altfor skrivelystne Gymnasiallærere, fremkom en Række Bebreidelser imod mig for Miskjendelse af tydsk Fortjeneste, for Overmod og Forfængelighed og

for bitter Dadelsyge, af og til ikke uden Forvanskning af, hvad jeg havde sagt, hvorpaa jeg allerede i mit andet Skrift (Epistola ad Orellium p. 2) var nødt til eftertrykkelig at gjøre opmærksom[45]. Jeg trøstede mig snart ved kompetente og upartiske Medforskeres Anerkjendelse uden at forlange, at de særlig skulde tage mig i Forsvar hos deres Landsmænd, og ved den efterhaanden ogsaa de mindre Velvillige aftvungne Respekt. At mangen en af mig fremsat Bemærkning vilde have virket mere, hvis jeg havde været Lærer ved et tydsk Universitet, tog jeg som et naturligt Forhold. Med det tydske Recensentvæsen har jeg aldrig indladt mig i den allermindste Forhandling. Kun gjorde det mig stundom ondt, at der hos mine egne Landsmænd opstod den Forestilling om mig, at jeg havde en særlig Tilbøielighed til at strides med Tydskere som saadanne, medens man rigtignok samtidig lagde mig en overdreven Forkjærlighed for tydsk Sprog og Litteratur i vor Skoleundervisning til Last, og at jeg, skjøndt mild og hensynsfuld i personligt Samkvem, blev haard indtil Grovhed, naar jeg i philologiske Anliggender tog den latinske Pen i Haanden. Det virkelige Forhold er dette, at jeg med en levende Nationalfølelse, der ikke tillod mig frivillig at lade mig annektere som Tydsker[46], stedse har forbundet en taknemmelig Paaskjønnelse af, hvad jeg i min almindelige og specialvidenskabelige Dannelse skylder tydsk Paavirkning, og at jeg, hvergang jeg nødtes til en bestemt og advarende Paavisning af det Urigtige og af den videregaaende Misvisning, der røbede sig i enkelte Feil, med ængstelig Omhu har overveiet, hvorvidt det var nødvendigt at gaae i Udtrykkets Strenghed for ikke at svække eller borttage det Indtryk, jeg i Sandhedens Interesse vilde frembringe; mangt et strengt Ord er kun nedskrevet med Modstræben, medens det vel kan hænde, at et kort og prægnant Udtryk ligeoverfor en overmodig eller forfængelig Forkerthed er grebet med en vis Tilfredsstillelse. Enkelte større Fremtoninger af sær uheldig Art har jeg anset det for min Pligt grundig og fuldstændig at forvise, og ved disse har de tydske Philologers Omdømme stiltiende ganske givet mig Ret og ladet det Hele falde i Forglemmelse (saasom ved Goerenz's Behandling af Ciceros Skrifter eller Alschefskys af Livius, ved Ramshorns "lateinische Grammatik" osv.)[47]. Adskillige tydske Philologer have givet mig Leilighed til ved Meddelelser og Bidrag til deres Arbeider at vise et Sindelag, for hvilket i Videnskaben national Antipathi var aldeles fremmed (Orelli, Zumpt, Halm, Baiter, Kiessling).

Udenfor min philologiske Forfattervirksomhed ligger den større og vigtigere Del af min Medarbeiden i Maanedsskrift for Litteratur; thi vel anmeldte jeg der (og i dansk Litteraturtidende) de fleste i hin Periode herhjemme udkomne klassisk-philologiske Skrifter, mine egne undtagne, men efter selve Skrifternes Natur har ingen af disse Anmeldelser nu Krav paa at erindres, og en lille, strax i det første Aar opstaaet Kontrovers angaaende en Anmeldelse af Rektor, Professor Blochs Udgave af Ciceros udvalgte Taler havde kun en vis Betydning, forsaavidt den betegnede

Modsætningen imellem den strengere videnskabelige Form, som jeg søgte at gjøre gjældende paa det philologiske Omraade, og den ældre slappere Tradition. Heller ikke en sammesteds skreven Afhandling: "Om Betydningen af den Sætning, at man i Skolen kun skal skrive Latin for at lære at forstaae Latin" (Bind XIX) eller de i Antal kun faa, men mere omfattende Bidrag af historisk og æsthetisk Art, som jeg leverede i Maanedsskriftet, er der nu Anledning for mig til nærmere at omtale, skjøndt jeg ikke med Utilfredshed ser tilbage paa den Maade, hvorpaa jeg fremhævede det fine psychologiske Blik, den ædle Livsbetragtning og den harmoniske og skjønne Form i Fru Gyllembourgs Noveller og i Sten Stensen Blichers Arbeider drog Skjelnelinien imellem hans ypperlige og troe Billeder af hjemlig Natur og hjemlige Menneskeskikkelser og de mindre heldige Forsøg paa at overskride Grændsen for den naturlige Begavelse og dens Uddannelse, eller trods en mange Aar senere fremkommen Indsigelse fortryder i C. Baggers "Min Broders Levned" at have paavist et unegteligt Talents Udskeielse i, hvad man nu vilde kalde realistisk Retning. Langt vigtigere baade i og for sig og ved sine Virkninger var den igjennem 4 Hefter af Maanedskriftets 8de og 9de Bind (1832 og 1833) gaaende og imellem 150 og 200 Sider omfattende Anmeldelse af en Række i Aarene 1829—1832 udkomne Skrifter om det lærde Undervisningsvæsen, hvortil et Program fra Sorø havde givet det første Stød. Denne Afhandling bærer vistnok i sin hele Form mere end tilbørlig Præget af den haarde og alvorlige indre Kamp, hvorunder den er udarbeidet, men indeholder tillige, hvad jeg endnu tillidsfuldt udtaler, under den haarde Skal en ikke ringe Tankefrugt. Stillet imellem modsatte Ensidigheder lykkedes det mig, under Opgivelse af mange traditionelle Fordomme, at vinde et friere og fastere Stade, fra hvilket den historisk-philologiske Side af Skoleundervisningen viste sig i et klarere Lys og forsonede sig med de til berettigede Grændser indskrænkede Krav fra Naturkundskabens og den moderne Dannelses Side. Istedetfor den forældede Betragtning af den gamle Verden og dens Værker som en for den nyere Dannelse regelgivende, men uopnaaelig Mønsterverden sattes Henvisningen til den primitive, i en særlig Form afsluttede antike Kultur og Litteratur som det fælles Udgangspunkt og Grundlag for den moderne, i forskjellige Nationaliteter sig udfoldende Dannelse og til Nødvendigheden af Bekjendtskab med hin fælles Forudsætning for Orientering og fuldere Indsigt i Menneskekulturen i det Hele, og istedetfor Anprisningen af de gamle Sprog som de i eminent Forstand logiske sattes Nødvendigheden af Kjendskab til dem for at forstaae Sprogudviklingen, for grundig at lære de nyere Sprog og for at forfølge de i Sprogene udprægede Forestillingers Bevægelse. Derhos optoges og behandledes i speciel og praktisk Form Spørgsmaalet om de forskjellige Dannelsesmidlers rette Sammenordning i et enkelt og helt Skolekursus med rigtig Begrændsning mod Universitetet, hvortil dengang ved anden Examen en Del af det Skolen tilhørende Stof var henlagt i Brudstykker. Naturligvis tilfredsstillede denne Udvikling ikke alle

mine allerede i Skolelivet virkende philologiske Venner, endsige de ældre Skolemænd. Medens saaledes Bojesen udtalte, at en saa fordomsfri og alsidig Behandling af det foreliggende Spørgsmaal hidtil ikke var fremkommen, betegnede Elberling de kun med længere Mellemrum trykte Afsnit af min Afhandling som uforstaaelige sibyllinske Blade. Ligeoverfor Naturvidenskabens og den moderne Dannelses Forkæmperes Misstemning mod Skolen i dens hidtilværende Opfattelse og Skikkelse aabnede der sig ved Afhandlingen en Udsigt til Overenskomst; hvorledes det i saa Henseende kom til praktisk Forhandling og Handling, bliver nedenfor at omtale[48]. — Endnu troer jeg at burde nævne min Andel i en Artikel i Maanedsskriftet, der bærer et andet Navn, og som i sin Tid gjorde stor Opsigt og fremkaldte en ikke ringe Bevægelse. I 1831 oplæste H. N. Clausen i et Redaktionsmøde en Artikel, hvortil Anledningen var tagen af Oberstlieutenant Abrahamsons 8de Rapport til Kongen om den indbyrdes Undervisnings Fremgang. Artiklen indeholdt en i sig selv velvalgt og morsom Anthologi af de svulstige, krybende og i det Hele smagløse Udtalelser af Rapportens Forfatter og af en stor Mængde Provster og andre Geistlige, der anbefalede sig ved Iver for den hos Frederik VI i høi Gunst bragte Methode ("denne gode Sag", som den kaldtes) og ved næsten underdanig Ærbødighed for den kongelige Adjutant, der i denne Methodes Navn beherskede Almueskolevæsenet, disponerede over Ordener og øvede Indflydelse paa Befordringer; men den savnede en Konklusion og et Maal, hvortil der styredes hen. Baade andre Redaktionsmedlemmer og især jeg bemærkede, at Artiklen i denne Form kun vilde fremkalde Latter over enkelte Personer og sætte ondt Blod uden tilsvarende Udbytte; jeg foreslog derfor, at Artiklen skulde omredigeres saaledes, at den gik ud paa at vise, at man paa Grund af hele Rapportens og de enkelte Udtalelsers Tomhed og Mangel paa ethvert virkeligt Indhold, efter at have gjennemgaaet denne og alle de foregaaende Rapporter, slet ikke havde Midler til at danne sig en Dom om den indbyrdes Undervisnings virkelige Skikkelse i Skolerne og dens Virkninger, men alene fik at vide, at Mekanismen paa Papiret sagdes indført i saa og saa mange Skoler, og at der derfor trængtes til en alvorlig Undersøgelse for at adskille løgnagtigt Skin og forfængelig Leg fra Virkeligheden. Det overdroges da mig og N. David at forhandle med Clausen om en saadan Omredaktion, paa hvilken han ogsaa villig gik ind. I den nye Skikkelse blev Artiklen modtagen med fuld Tilstemning af alle Forstandige, der længe havde anet, at der paa dette Omraade dreves et uværdigt Spil, men den vakte naturligvis ikke blot Abrahamsons og de øvrige af Satiren trufne Personers Forbitrelse, men ogsaa Harme hos Kongen, der i god Tro og med Forvisning om at fremme noget Nyttigt havde overladt hele Sagen til Abrahamson. Af Frygt for Forstemningen mod det allerede iforveien som noget oppositionelt betragtede Maanedsskrift meldte da ogsaa Engelstoft sig strax ud af Redaktionen, men Skyerne spredte sig, og den hele forkerte Indblanding af en begavet, men

ærgjærrig Generalstabsofficer i Skolestyrelsen ophørte kort efter, og selve den indbyrdes Undervisnings Methode, der aldeles ikke passede til vore Skoler, trængtes tilbage til en saare beskeden Stilling, skjøndt den Bestemmelse, at enhver theologisk Kandidat, der vilde befordres til Præsteembede, iforveien skulde aflægge en Prøve i en saakaldet Normalskole for den indbyrdes Undervisning, indrettet i Sølvgadens Kaserne, først ophævedes ved en af mig som Minister udvirket kongelig Resolution.

Bibliotheksvirksomhed

Efter Redegjørelsen for min Skribentvirksomhed i denne Periode — et Par Brochurer kommer jeg siden til at nævne — maa jeg et Øieblik vende mig til det Embede, som jeg ved Siden af Professoratet beklædte, nemlig som Universitetsbibliothekar. Jeg havde, som ovenfor sagt, søgt dette Embede af økonomiske Grunde, ikke af Lyst til den bibliothekariske Virksomhed, men jeg er mig bevidst at have besørget det med samvittighedsfuld Troskab og deri at have gjort nogenlunde Fyldest. For Bogvæsenet i Almindelighed med dets Krav paa Opmærksomhed for Rækker, Kostbarheder, Sjeldenheder osv. har jeg aldrig havt Interesse: Bøgerne vare mig altid kun Redskaber for det videnskabelige Studium eller den æsthetiske Nydelse. Men jeg medbragte ved Siden af Pligtfølelsen et uundværligt Hjælpemiddel i en let og tro Hukommelse, og, ligesom jeg selv glædede mig ved som Bibliothekar at have til fri Raadighed et rigt Apparat i mit eget Fag, saaledes var det mig magtpaaliggende i samtlige til Universitetsundervisningen hørende Fag, understøttet af fagkyndig Bistand, at anskaffe saa Meget af det Bedste i Litteraturen, som Midlerne tillod, og at gjøre det Anskaffede saa tilgængeligt for Ældre og Yngre, som god Orden tilstedede. Havde jeg i Begyndelsen et betydeligt Arbeide ved at orientere mig fuldstændig i Bibliothekets Indhold, opstod der efterhaanden et ikke ringe Mismod ved saaledes daglig, med Unddragelse af Tid og Tanke fra mine specielle og alvorlige Studier, at sysle overfladisk med alle Videnskabers Apparat, og jeg ombyttede derfor i 1848 gjerne Tilsynet over de stille og lydige Bogrækker med noget mindre fredelige Sysler, dog uden at opgive Interessen for den for Universitetet, dets Lærere og Studerende saa overordentlig vigtige Institution. Under min Styrelse blev et nyt og liberalere Reglement for Udlaanet udarbeidet og gjennemført og et særeget Læseværelse blev indrettet, medens der hidtil ingen anden Plads havde været for dem, der paa Bibliotheket benyttede Bøger eller Manuskripter, end selve Udlaansværelset med dets Sneverhed, Uro og uhyggelige Trækvind. Manuskriptsamlingen, der i et fugtigt Rum havde været udsat for at beskadiges, fik derhos en bedre og rummeligere Plads, idet det i Bibliothekslokalet (dengang, som bekjendt, Loftsetagen over Trinitatis Kirke) opstillede og da unegtelig indskrænkede Museum for nordiske Oldsager, hvis Besøgere i ikke ganske ringe Grad forstyrrede Bibliotheksvirksomheden, flyttedes ud. Den vigtigste Tjeneste ydede jeg dog Bibliotheket ved betimelig og med al Kraft at trænge paa Tilveiebringelsen af et nyt Lokale istedetfor det ikke blot ved sin Beliggenhed ubekvemme, men efterhaanden aldeles utilstrækkelige, hvori Ordenen næsten ikke mere lod sig opretholde (se Selmers Universitetsaarbog 1842 S. 11). Da endelig flere Aar senere, efterat jeg fra Ministeriet var vendt tilbage til Universitetet, Midlerne til en ny

Bibliotheksbygning søgtes og bevilgedes, deltog jeg stadig og ivrig i alle om dette Anliggende og om Bygningens Indretning førte Forhandlinger, ligesom jeg ogsaa, da min tidligere mangeaarige, trofaste Medhjælper, der var bleven min Efterfølger ved Bibliotheket, var nær ved aldeles at tabe Modet under Forberedelsen til og Ledelsen af den vistnok saare besværlige Flytning og nye Opstilling, maatte træde til for at støtte hans driftigere og mere energiske Medhjælpere: afdøde Bibliothekar Gundorph, der da bar Hovedbyrden, og den endnu levende Bibliothekar Hannover. Og, ligesom jeg som Bibliothekar til Indlemmelse i Bibliotheket havde modtaget det saakaldte Classenske Lægeselskabs Bogsamling, tør jeg vel ogsaa sige, at det senere efter Bibliothekets Flytning var mig, der som Konsistoriums Delegerede med Geheimeraad Tillisch paa det Classenske Fideikommises Direktions Vegne afsluttede den derefter af Kultusministeriet bekræftede Overenskomst om det i flere Retninger vigtige og kostbare Classenske Bibliotheks Sammensmeltning med Universitetsbibliotheket; thi ogsaa da svigtede praktisk Handlekraft den brave Mand, der nærmest skulde repræsentere dette sidste. Endnu før denne Forhandling havde jeg havt en mærkelig Leilighed til at se, hvorledes baade hos denne redelige, lærde Forsker (P. G. Thorsen) og hos den med ham aandsbeslægtede, omend mere fremragende, mod mig altid saare velvillige Werlauff, der styrede det kongelige Bibliothek, den frygtsomme Fredsommelighed og Angsten for enhver alvorlig Kamp lammede selv den varme Kjærlighed, hvormed begge Mænd omfattede de dem betroede Bogsamlinger[49].

Hvad jeg ved min Bibliotheksbestyrelse beklager, er, at det ved det ringe Maal af personlige Kræfter, der da havdes til Raadighed ligeoverfor det bestandig stigende Udlaan og Benyttelsen af Læseværelset (foruden Bibliothekaren kun en Underbibliothekar og en yderst ringe lønnet Assistent), ikke var mig muligt at tage alvorlig fat paa Tilveiebringelsen af et høist nødvendigt Realkatalog (en ringe Begyndelse med Seddelskrivning gjordes) eller at føre en Journal; jeg efterlod derfor kun en stor Hob uordnede Breve og Dokumenter.

Anden offentlig Virksomhed

I Forbindelse hermed skal jeg endnu kun nævne, at jeg som Medlem af Videnskabernes Selskab i 1834 (den 21de November) blev valgt til Medlem af dets Ordbogskommission, hvori jeg sad indtil Udgangen af November 1848, og at jeg i 1837 valgtes til Medlem af Kommissionen for Udgivelsen af Regesta og Diplomatarium m. m.

Den her kortelig skildrede Embedsgjerning og Forfattervirksomhed i Forening med den stadige Bearbeidelse af min egen videnskabelige Personlighed gjorde saadanne Fordringer til mine Kræfter, at der i lang Tid ikke blev Plads for nogen Trang eller Evne til en videre gaaende Deltagelse i offentlige Anliggender. Kun ved Universitetet selv tog jeg Del i visse Reformbestræbelser, især med Hensyn til Sammensætningen af Konsistorium, og i Marts 1837 indgav jeg et Andragende om en Forandring i saa Henseende, foreløbig uden Resultat[50]. Og dog er det allerede af Hensyn til det paafølgende Tidsafsnit ikke muligt her ganske at forbigaae mit Forhold da til Politiken, saa beskedent dette end stillede sig. Fra min første Indtræden paa Embedsbanen havde jeg sluttet mig til det Flertal imellem mine Kolleger, navnlig af de yngre, som ikke troede det overleverede absolute Monarki, baaret af Frederik VI's jævne og elskværdige, men ogsaa Jævnheden hos Andre foretrækkende Person, istand til at fyldestgjøre Tidens Krav, ligesaalidtsom det havde gjort Fyldest i Aarhundredets to første Decennier, og som heldede til konstitutionelle Tanker og Forhaabninger, men vistnok temmelig spagfærdige. En stærkere Bevægelse med ikke lyse Udsigter begyndte i 1830 med Schleswigholsteinismens aabenlyse Optræden (Uve Lornsen), hvorefter fulgte Oprettelsen af den slesvigholstenske Fællesregjering paa Gottorp og af de fire Provinsialstænders Forsamlinger. En endnu alvorligere Skikkelse antog Bevægelsen under Christian VIII, der, uden som Forgængeren at omgives af en tilvant Pietetsfølelse, ikke kunde unddrage sig Indflydelsen af visse Erindringer fra Norge og derpaa byggede Krav. Udsigten til den kongelige Mandslinies Uddøen rykkede nærmere; Kongens Svogers, Prindsen af Augustenborgs, Udnævnelse til Statholder i Hertugdømmerne og Regjeringens vaklende og svage Optræden ligeoverfor den aabenbare Tilsidesættelse og Krænkelse af den danske Nationalitet i Slesvig vakte en dyb Misstemning, der ogsaa omfattede den hidtil populæreste af Regjeringsmændene: A. S. Ørsted. Medens Arvefølgepatentet af 1846 stødte paa stærk Modstand fra Slesvigholstenerne og deres Tilhæng i Udlandet, gav det, selv om dets Opfattelse opretholdtes, ingen Sikkerhed for, at den danske Nationalitet kom til sin fulde Ret indenfor Monarkiets Grændser. Jeg var imellem dem, der dybt følte Krænkelsen og Faren, men der var i al den Tid, hvorom der her er Tale, Intet, der kunde bevæge mig til at ombytte en bekymret

Tilskuers Rolle med en aktiv Deltagelse. Jeg havde intet fuldt gjennemtænkt og mig selv tilfredsstillende Raad at give, ingen Plads og Stemme, der kunde give Advarsler, som allerede udtaltes af Andre, forøget Vægt. Havde jeg Noget forud for ikke faa af dem, der da førte Ordet, var det en efterhaanden (jeg kan ikke nu sige, i hvilken Orden og med hvilke Mellemrum) modnet Indsigt i og Følelse af de Opgavers Vanskelighed, der skulde løses; jeg saae, at Bestræbelserne for Monarkiets Bevarelse i dets Helhed og for en konstitutionel Regjeringsform idelig krydsede hinanden, og jeg følte, at der hos dem, hvem jeg i det Hele stod nærmest, baade med Hensyn til Holsten og med Hensyn til Slesvig lagdes en større Vægt paa det folkeretlige og traktatmæssige Grundlag og en mindre paa det da virkelig bestaaende folkelige Statsgrundlag, end jeg kunde billige. Jeg følte at det maatte komme til en grundig Opgjørelse imellem Dansk og Tydsk, selv med Fare for at tabe det Tydske, men tillige, at ingen dansk Regjering kunde stille sig denne Opgave uden at tvinges dertil ved en voldsom Rystelse[51]. Jeg ledetes ogsaa derved, selv om jeg havde havt friere Raadighed over en større Kraft, til Afholdenhed. Jeg har altid havt en afgjort Uvillie imod uden et klart og bestemt Maal at deltage i "Røre" (en dengang og siden fra en vis Side meget brugt og yndet Kategori) og en stundom maaske for ængstelig Ulyst til at deltage i Forbindelser, der kunde hindre mig i med Selvstændighed at følge min Overbevisning i forekommende Spørgsmaal. Jeg var derfor uden nærmere Forbindelse med nogen af de Grupper, for ikke at sige Partier, der dengang deltoge i den offentlige Forhandling fra et halvt eller helt oppositionelt Standpunkt, saavel de Ældres (hvortil hørte P. G. Bang, Neergaard, Tutein og som mere fremrykkede David, Clausen og Schouw) som de Yngres (Lehmann, Monrad, Ploug osv.). Og dog var min Stilling med Hensyn til de offentlige Anliggender en noget forskjellig under Frederik VI, medens jeg fra det første Trin paa Embedsbanen arbeidede mig fremad, og under Kristian VIII, ved hvis Regjeringstiltrædelse jeg regnedes imellem de for Fagdygtighed anerkjendte og hos de Studerende vel ansete og populære Professorer, og med hvem jeg som Medlem af Videnskabernes Selskab var bleven bekjendt, da han i nogle Aar som Prinds var Selskabets Præsident, skjønt vistnok kun paa Afstand og uden nogensomhelst Adgang til personlig Tilnærmelse, endsige til at give politiske Raad[52]. — Kristian VIII's første Regjeringsdag kaldte mig endog til en gjentagen offentlig Optræden, men som ganske svarede til den her betegnede Tilbageholdenhed, idet den gik ud paa Paamindelser til Andre om Besindighed. Da jeg den 3die December 1839 henimod Middagstid fra det Indre af Byen, hvorhen Bevægelsen i Anledning af Thronskiftet havde kaldt mig, vendte tilbage til min Bolig paa Nørregade, mødte jeg ved Metropolitanskolen daværende Lektor, senere Konferentsraad og Notarius publicus Abrahams, der med stor Uro og Bekymring fortalte mig, at et stort Antal Studenter var samlet i Universitetsbygningens Vestibule og Korridorer, hvorfra de vilde drage ud til Amalienborg for at bringe den nye

Konge en Hilsen og et Leveraab, uden Tvivl med Antydning af politiske Ønsker og Fordringer. Jeg gik da ind i Vestibulen og op paa Rummet over Trappen, bad om Ordet og forestillede de Studerende kort, men alvorlig, at det i sig selv ikke var sømmeligt udenfor det Palais, hvori Frederik den VI's Lig laae og hans Enke sad i Sorg, at bringe den nye Konge en ny og særlig Hyldest efter den, der naturligen var ydet ham ved selve Udraabelsen til Konge, og at i ethvert Tilfælde et saadant improviseret og uanmeldt Tog, for hvis gode Orden og Iagttagelse af tilbørlige Grændser Ingen havde Ansvaret, kun vilde fremkalde uhyggelige Sammenstød med Politi og Vagter. Man hørte mig villig og det Hele blev opgivet. Men til samme Dags Aften havde de yngre Ledere af Oppositionspressen: Lehmann, Monrad, Ploug og Andre stævnet de Studerende til et Møde i Hôtel d'Angleterre's store Sal for at vedtage en Adresse til den nye Konge om i Tilslutning til sin Fortid i Norge at give Danmark en Grundlov efter den norskes Forbillede. Jeg gik da hen til dette Møde og fraraadede det hele Foretagende, om hvis Ubetimelighed jeg havde en inderlig Overbevisning, idet jeg dels lagde dem, der virkelig kunde betragtes som Studenter ved Universitetet, paa Hjertet, at Studenterstanden ikke havde nogen Ret og Kald til at stille sig i Spidsen for Folket og at tale paa dettes Vegne, dels forestillede dem, at de uden Tvivl for den allerstørste Del savnede ethvert Bekjendtskab med den Grundlov, de opstillede som Mønster, dels udviklede, hvor vanskeligt det under det danske Monarkis indviklede Sammensætning og Forhold var for den ny tiltrædende Konge at give nogetsomhelst Tilsagn om en Grundlov, især i bestemt Retning. Mit Foredrag blev hørt med Opmærksomhed; det kunde naturligvis i den blandede Forsamling, hvoraf maaske Flertallet slet ikke i egentlig Forstand udgjordes af Studenter, og hvor ingen Regel var given for Deltagelse og Stemmeret, ikke forhindre Adressens Vedtagelse, men det bevægede en stor Mængde til at holde sig tilbage og svækkede i væsentlig Grad Betydningen af det Hele. Adressen blev indsendt, lagt til Side og glemt; men, da mine Ytringer om Studenterstandens ubestemte Grændser og det Misbrug, der derfor kunde drives med Studenternavnet, havde givet Anledning til en i Møder og Blade fortsat Forhandling om en Organisation og Repræsentation af Studenterstanden, bragtes jeg derved til at udgive en Brochure: "Et Par Ord om Studenteranliggender", hvori jeg ved Siden af stærk Hævdelse af Studenternes aandelige Frihed ligesaa bestemt fremhævede den Begrændsning af deres Ret til aktiv politisk Optræden, navnlig korporativt, der fulgte af deres juridiske og økonomiske Uselvstændighed og af deres Mangel paa en i Livets Gjerning vunden Erfaring. Den lille Piece fandt ikke ringe Indgang og formindskede ikke paa nogen Maade det velvillige Forhold imellem Studenterne og mig. Min hele Optræden havde været absolut individuel, men fandt Tilslutning hos mine Kolleger. Med Regjeringsmænd, endsige med Kongen, havde jeg i de Dage og Uger end ikke den fjerneste Berørelse, og min Udnævnelse til Ridder af Dannebrog den 28de Juni 1840 i Anledning af Kroningen skete kun efter

sædvanlig Orden.

I 1843 fandt det første skandinaviske Studentertog til Upsala Sted. Kongen, der betragtede Sagen ugunstig og frygtede for Ubesindigheder, troede, at det vilde være hensigtsmæssigt at formaae en indflydelsesrig og populær Professor til at følge med Toget som modererende Iagttager og Raadgiver, og lod H. N. Clausen, der jo ellers ingenlunde var *persona grata*, opfordre til at paatage sig dette Hverv; men Clausen indsaae meget vel, at han af Studenterne vilde blive betragtet med mistænksom Uvillie som en ubeleilig Paapasser og af Kongen faae Utak, hvis der indtraf noget Ubehageligt, som han ikke havde kunnet hindre, og han bad sig derfor fritagen. Opfordringen rettedes da mundtlig igjennem Universitetsdirektionens Medlem, den bekjendte Jurist J. O. Hansen, der altid viste mig stor Velvillie, til mig, men med samme Udfald, just ikke til Hansens Forundring. — Aaret efter oprettedes af endel Mænd, der livlig interesserede sig for aandeligt Samkvem og gjensidig Velvillie og Tilnærmelse mellem de tre nordiske Folk, i Kjøbenhavn det skandinaviske Selskab. Jeg var med varm Interesse for Formaalet, omend med nogen Tvivl om Rigtigheden af Formen for og Udstrækningen af de paatænkte Sammenkomster og om Foredragenes Virkning, imellem Stifterne og holdt i et af Selskabets første Møder den 27de Januar 1844 et Foredrag, som kort efter blev udgivet under Titlen: "Om Skandinavismens Forhold til den almindelige Kultur". I Overensstemmelse med den Betragtning, som jeg stedse har fastholdt og forsvaret, hævdede jeg deri paa den ene Side de skandinaviske Folks Ret og Pligt til at gjøre sig selvstændig gjældende efter deres Eiendommelighed og Kræfter i det almindelige Kulturarbeide og vindicere sig deres særlige Nutids og Fortids Andel deri, men afviste paa den anden Side skarpt en selvgod, sig afsondrende og overvurderende Nordiskhed med tydeligt Henblik ikke blot til den grundtvigske Retning, men ogsaa til "Fædrelandets" og Andres daværende ungdommelige Overdrivelser. Foredraget vandt stærkt Bifald; men, da jeg havde berørt Ensidigheder, der dengang indenfor den egentlige Oppositions Rækker skulde skaanes, udbragte Orla Lehmann, der førte Forsædet ved det paafølgende Selskabsmaaltid, en Skaal for "Moderation i Moderationen". Jeg var for maadeholden; derved var min Stilling til Oppositionen, som den da og stundom siden førtes, forsaavidt ret klart betegnet; men jeg vandt ligesaalidt særlig Gunst paa den anden Side. Det skandinaviske Selskab selv udfoldede jo iøvrigt paa Grund af Forholdenes Udvikling kun en ringe og kortvarig Virksomhed[53].

Under denne Afholdenhed fra politisk Optræden faldt det i min Lod temmelig pludselig at kaldes til Deltagelse i et meget vigtigt administrativt Anliggende. Den Forhandling, der fra 1829 af var ført om det lærde Skolevæsen, havde efterhaanden ledet Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler til den Overbevisning, at en omfattende Reform var nødvendig, og, efterat Direktionen — hvis kraftigste og indflydelsesrigeste

Medlem dengang, efter J. P. Mynsters Udtrædelse og den svage og forhen afskedigede Engelstofts Gjenindsættelse som første Medlem, aabenbart var den ovenfor nævnte Etatsraad Hansen — i Almindelighed havde sikret sig Kongens Samtykke, anmodedes uden nogetsomhelst kongeligt Kommissorium med kort Varsel H. C. Ørsted, J. F. Schouw og jeg om at sammentræde med Direktionens Medlemmer til en fortrolig Forhandling om det hele Anliggende, saaledes at altsaa Ørsted og Schouw skulde repræsentere den mathematisk-naturvidenskabelige Side af Dannelsen, jeg den historisk-philologiske. Forhandlingerne førtes i Hansens private Bolig paa Grundlag af et Udkast, hvori jeg vel tør sige, at de af mig i 1832 udtalte Anskuelser i det Hele vare optagne, navnlig hvad angik Ophævelsen af den saakaldte anden Examen og Inddragelsen af dens Stof med Undtagelse af Philosophien i Skolen og Henlæggelsen af Afgangsprøven til Skolerne selv, hvis Undervisningstid udvidedes med ét Aar[54]. Med en Anstrengelse, der navnlig for Engelstoft var aldeles overvældende, førtes det Hele tilende i et Par Dage, og Resultatet fremtraadte i den af Kongen approberede provisoriske Undervisningsplan for nogle af de lærde Skoler af 1844, idet der først skulde gjøres en Prøve med Planen i Metropolitanskolen og Skolerne i Odense og Kolding. Til at kontrolere denne Prøve ved at overvære Afgangsexamen i disse tre Skoler og deltage i Censuren bestemtes Ørsted, jeg, der strax efter i "Dansk Folkeblad" gav en Fremstilling af, hvad der ved den nye Skoleform tilsigtedes, og Professor Velschow. De ifølge heraf i Aarene 1845—1848 foretagne Skolereiser, der bragte mig i endnu nærmere Forhold til Ørsted, og som for første Gang førte mig til Fyen og Jylland, ydede mig ved Siden af Hovedopgaven en kjærkommen Forfriskelse, medens de forberedede min senere mangeaarige og kjære Virksomhed ved de lærde Skoler.

Personlige Forhold og Reise

Om mine private og huslige Forhold i denne Aarrække skal jeg fatte mig kort, thi Erindringerne derom tilhøre og vedkomme i det Væsentlige kun mine Nærmeste. Med min trofaste og hengivne Hustru, der to Aar før vort Bryllup med mig havde besøgt min Moder paa Bornholm,[55] førte jeg et stille og beskedent Liv i en snever Kreds, snart omgiven af en Børneflok, idet der indtil 1839 fødtes mig to Døtre, to Sønner og atter to Døtre, af hvilke den ene dog døde ganske spæd og den anden berøvedes os i en Alder af 9 Aar til bitter Sorg den 8de Marts 1848. Ved Siden af Opdragelsen af mine egne Børn var det selvfølgelig min ueftergivelige Pligt at fritage min Moder, der havde gjort saa store Opofrelser for mig, for Omsorgen for mine to yngste Brødre, af hvilke den næstyngste oplærtes til Snedker her i Byen og den yngste opholdt sig i mit Hus i de nærmeste Aar, efterat jeg var bleven gift, medens han gik i Skole og efterat han i 1835 var bleven Student, indtil han som saadan blev Regentsalumnus. Jeg havde for at gifte mig stiftet en i Forhold til mine aarlige Indtægter betydelig Gjæld, og denne var, inden mine Indtægter forbedredes noget ved Bibliotheksembedet, forøget saaledes, at det heller ikke senere lykkedes mig at tilveiebringe Ligevægt, selv med Tillæg af nogen Indtægt af litterære Arbeider, der imidlertid dengang betaltes efter en meget lavere Maalestok end nu. Finantsielt Talent har jeg, i det Ringeste i mine egne Anliggender, aldrig udviklet. Jeg har i en Række Aar følt daarlige Kaars Sorg, Ydmygelse og forstyrrende og lammende Tryk i en ikke ringe Grad, og jeg søgte i den Tid gjentagende forbigaaende Lettelse af dette Tryk ved økonomiske Udveie, der gjorde Ondet værre. Omtrent i 1843 indtraadte der dog en Forbedring og Orden; men jeg gik ikke destomindre det paafølgende Livsafsnit imøde med en ikke ringe Byrde, for hvilken det heller ikke nogensinde senere er lykkedes mig at gjøre mig ganske fri[56]. At dette uheldige Forhold ogsaa medførte en vis selskabelig Isolation, er naturligt. Manden drages, naar han finder en vis Anerkjendelse, stundom ud af denne og har i selve Anerkjendelsen en Trøst og Opreisning; paa Hjemmet hviler Byrden helt. Med stor Glæde erindrer jeg derfor den Vederkvægelse, som i en Række af Aar i den dengang korte Sommerferie Opholdet i Frederikssund hos en Slægtning af min Hustru bragte os alle, og jeg betragtede det som en Triumph, da jeg i Sommeren 1845 selv gik til at leie et Par Værelser for min Familie og mig paa den saakaldte gamle Bakkegaard, hvormed der, da Stedets Eier var Enkedronning Marie Sophies Hofchef, fulgte Adgang til den dengang for Publikum utilgængelige Søndermark. Mine philologiske Tilhørere gik ind paa, at jeg i den Sommer læste over Cicero *de natura deorum* om Morgenen fra Kl. 7 til 8, hvorefter jeg kunde dele hele Dagen mellem Mark og Skov og den græske Syntax, der udarbeidedes derude. — Til tidligere smaae Sommervandringer tilfods med

nogle kjære Venner (Bojesen, Mathematikeren Chr. Jürgensen og Astronomen P. Pedersen) (derunder en lille Udflugt til Kullen i 1839) sluttede sig nu en hyppigere Omgang med et Par kjære Familier (derimellem min endnu levende Ven, Etatsraad Møhls og den ikke ubekjendte bornholmske Pastor Marckmanns, hvis Hustru var en Datter af Notarius publicus H. G. Olsen). Den største Opmuntring beredes mig imidlertid, da der i 1846 af Universitetsdirektionen udvirkedes mig en Understøttelse af 400 Rdl. til i Sommerferien at foretage en kort Reise i Tydskland. Naar det i Resolutionen betegnedes som min Reiseopgave at gjøre mig bekjendt med det tydske høiere Undervisningsvæsen, var dette et temmelig let gjennemsigtigt Skin, idet Reisen maatte gjøres paa en Tid, da ogsaa i Tydskland Ferierne indtraadte. Det virkelige Øiemed saae Direktionen ligesaavel som jeg i en efter mange Aars uafbrudte og strenge Arbeide saare ønskelig Forfriskelse, forbunden med Adgang til i visse Retninger at udvide Blikket og til at stifte et, omend indskrænket, personligt Bekjendtskab med tydske Videnskabsmænd, og dette Øiemed opnaaedes. I Forening med to Venner (de nævnte E. Bojesen og P. Pedersen) tiltraadte jeg Reisen den 31te Juli — efter midlertidig at have bosat min Familie i et lille Hus i Øverød ved Søllerød — og ilede i en deilig og varm Sommer med mine Reisefæller hurtig, men med livlig Opmærksomhed for alt det Nye, som Natur, Kunst og Folkeliv tilbød, over Berlin, Dresden, Prag, Wien, München, Heidelberg, Frankfurt og Göttingen og tilbage over Hamburg og Kiel, hvorfra jeg den 3die September igjen naaede til Kjøbenhavn. Ved at lægge Veien fra Wien til München over Semmering gjennem Steiermark, over Ischl og Salzburg fik jeg et foreløbigt Indtryk af Bjergnaturen. I Berlin[57] fandt jeg den venligste Modtagelse hos Böckh, Savigny og Zumpt ligesom i Göttingen hos C. F. Hermann og H. Ritter (Forfatter af "Geschichte der Philosophie"); det har glædet mig mange Aar efter at se, at Böckh udtrykkelig engang paaberaabte sig Ytringer af mig i den Samtale, vi en Timestid førte med hinanden. Paa flere Steder var der derimod enten ikke Tid til at opsøge de Mænd, jeg kunde have ønsket at tale med, eller de vare paa Ferieudflugter. Paa den sidste Del af Reisen, omtrent fra Heidelberg af, havde jeg Leilighed til at bemærke den heftige Bevægelse, som det kort forinden udkomne aabne Brev om Thronfølgen i det danske Monarki havde fremkaldt, og den stærke Sympathi, som det var lykkedes Slesvigholstenerne at vække for sig, allermest i Universitetsbyerne, ligesom jeg ogsaa i det vestlige Tydskland modtog et levende Indtryk af den i sig selv naturlige Længsel efter Tydsklands Enhed og denne Længsels Retning henimod Preussen. Jeg kom til Kiel samme Dag, som Advokat Olshausen, en af Slesvigholstenernes ivrigste Ledere, var ført som Arrestant til Rendsborg, og maatte i Hotellet, hvori jeg overnattede, høre paa den Kattemusik, der bragtes den da fra Kjøbenhavn ankomne nye Chef for det i Kiel garnisonerende Jægerkorps, for hvilket Slesvigholstenerne havde ønsket en til deres Parti hørende

Officier sat i Spidsen. — Reisen havde i al sin Korthed for mig været ikke blot oplivende, men frugtbringende.

V. Tidsrummet som Minister. 1848—1851

1848 før Ministerudnævnelsen

Af det hidtil skildrede stille Studie- og Embedsliv og af den tilbageholdende Iagttagerstilling udreves jeg i Omvæltningsaaret 1848 først til en enkelt energisk Fremtræden i den politiske Forhandling og dernæst til en politisk og administrativ Virksomhed, der for nogle Aar ganske løsrev mig fra mine tidligere Beskæftigelser og gav mine Kræfter og Bestræbelser en anden Retning. Faa Dage efter Christian VIII's Død den 20de Januar 1848 offentliggjordes Reskriptet af 28de Januar, indeholdende de naturligvis ialtfald i det Væsentlige før Thronskiftet fastsatte Grundtræk af en paatænkt Fællesforfatning for hele Monarkiet. Det var mig ikke noget Øieblik tvivlsomt, at istedetfor den Svaghed og Vaklen, over hvilken der hidtil kunde klages, forelaae der nu det afgjørende Valg af et System, ved hvilket det danske Monarkis Karakter fra Grunden af forvanskedes og det danske Folks Ret opofredes for en endda meget usikker Bevarelse af den ydre løse Sammenhæng imellem de Landsdele, der vare blevne samlede under det danske Kongehus, i Form af en ligedelt dansk-tydsk Stat, i hvilken, forsaavidt den vedblev at bestaae, det tydske Element vilde underkue det fra Begyndelsen af nedværdigede danske, og at man derfor var kommen til et Punkt, hvor en bestemt Indsigelse maatte reises, en Afvisning udtales. Grundtrækkene gik, som bekjendt, ud paa en fælles Stænderforsamling med ligemange Deputerede fra Kongeriget [c. 1,300000 Indbyggere] og fra de forenede Hertugdømmer [c. 800000 Indbyggere], hvis Forbindelse udtrykkelig bekræftedes, med afvexlende Møde i Kongeriget og i Hertugdømmerne. I Hovedsagen bedømtes vistnok Reskriptets Indhold paa samme Maade af alle udenfor Regjeringskredsen staaende, over vore offentlige Forhold tænkende Mænd; men Ordførerne for Oppositionen havde hidtil saa ensidigen lagt Vægt paa en konstitutionel Forfatning for hele Monarkiet, at de bragtes ud af Fatning og ligefrem forbløffedes ved denne eiendommelige Imødekommen. Et Par Dage efter Reskriptets Offentliggjørelse traf jeg i botanisk Have hos J. F. Schouw sammen med Clausen, L. N. Hvidt, L. Høyen, Lehmann, Monrad, Ploug og Tscherning til en Samtale derom, uden at jeg nu kan gjøre Rede for, hvorledes eller af hvem jeg, der ellers slet ikke hørte til denne Kredses Fortrolige, var bleven indbudt til Mødet. Stemningen var saare trykket, og L. N. Hvidt udtalte tilsidst, at Folket var mat og modløst og ikke kunde sættes i en kraftig Bevægelse, hvorpaa man efter nogen Indsigelse af mig og Høyen skiltes ad. Inderlig utilfreds og misfornøiet gik jeg hjem og skrev samme Aften og næste Formiddag den Artikel, der, efter at være gjennemlæst af en eneste Ven (den ovenfor nævnte Magister P. Pedersen), sendtes til "Fædrelandet"s Redaktion og optoges i "Fædrelandet" for 4de Februar: "Et Par Ord om det i

Hans Majestæts Reskript af 28de Januar 1848 antydede Grundlag for en Forfatning i dets Betydning for den danske Nationalitet." Artiklen, der var skreven med den stærkeste Overbevisning og varmeste Følelse, vakte, tildels just derved, at den kom fra en navngiven Mand, der hidtil havde holdt sig ganske udenfor den politiske Polemik, en ualmindelig Opsigt og fremkaldte i vide Kredse den Stemning og den tillidsfulde Tilslutning, som man havde tvivlet om at kunne fremkalde. Pressen tog tilorde, og i en hos Professor Clausen den 23de Februar holdt Forsamling af 45 Mænd med mere eller mindre indflydelsesrige Navne, hvoriblandt ogsaa jeg var, vedtoges den Erklæring imod Forfatningsreskriptet, som derefter trykkedes i "Fædrelandet" for 28de Februar. Men med dette Møde ophørte foreløbigen min Deltagelse i Bevægelsen,[58] og jeg blev i det Hele udenfor de Begivenheder, der nu paafulgte, og som vel ikke vare uden Paavirkning af den fra Februarrevolutionen i Paris udgaaede almindelige Bevægelse, men især bleve drevne frem ved de ogsaa af hin Bevægelse paavirkede Optrin i Holsten og Sydslesvig, der endte med aabenbart Oprør og Brud af Statsforbindelsen. Grunden til denne Afholdenhed fra min Side var aldeles overveiende den dybe Sorg, der rammede mig, idet mit yngste elskelige Barn i de sidste Dage af Februar angrebes af en Hjernebetændelse og efter haarde Lidelser bukkede under for Sygdommen den 8de Marts. Men desforuden havde Andre baade ved Anlæg og Evner og ved tidligere Virksomhed ikke blot et langt nærmere Kald til at gribe ledende ind i Folkebevægelsen, men ogsaa en almindelig anerkjendt Berettigelse og Forpligtelse til en aktiv Deltagelse i Dannelsen af en ny Statsform og i Sagernes Styrelse under denne. Om den hele Situation vil jeg iøvrigt nedenfor komme til at udtale mig nærmere; men om Nødvendigheden af at ombytte den alderssvage Absolutisme og dens Bærere med en friere og folkeligere Regjeringsform og med nye og yngre personlige Kræfter var der, hvad jeg strax bør nævne, for mig ingen Tvivl. Jeg sluttede mig forsaavidt gjerne til Martsministeriet og ønskede det oprigtigen Held til Løsningen af dets ligesaa vanskelige som for Fædrelandet vigtige Opgaver, om der end hos enkelte af de nye Ministre var Adskilligt i Anskuelser og Optræden, som ikke havde min fulde Sympathi, eller som endog vakte Betænkelighed hos mig; med ingen af dem stod jeg i noget nærmere Forhold eller endog blot i almindelig Omgangsberørelse. I Løbet af Foraaret og Sommeren fulgte jeg, medens jeg troligen øvede min Embedsgjerning, med den inderligste Deltagelse Kampen i Slesvig og med Spænding Forberedelserne til den nye Forfatning[59]. Da modtog jeg ved Midsommerstid fra Monrad som Kultusminister en Opfordring til at paatage mig et nyt Embede, som han agtede at oprette for en Undervisningsinspektør ved de lærde Skoler, idet jeg samtidig opgav Embedet som Universitetsbibliothekar. Jeg havde selv i de tidligere omtalte Artikler fra 1832 udtalt mig for, at der maatte skabes en livligere Forbindelse imellem Undervisningsvæsenets Overbestyrelse (dengang Universitetsdirektionen) og Skolerne og

tilveiebringes et nærmere og stadig sig fornyende Bekjendtskab med Skolernes Personale og dettes Arbeide, Anskuelser og Ønsker gjennem en regelmæssig Inspektion. Jeg gik derfor gjerne ind paa Ministerens Forslag, saamegetmere som de i de nærmest forudgaaende Aar i Forening med Ørsted og Velschow foretagne Skolereiser baade havde bestyrket min Overbevisning om Ønskeligheden af et saadant Forbindelsesled og skaffet mig en vis Forberedelse. Sagen blev hurtig ordnet, og under 22de Juli udnævntes jeg til Undervisningsinspektør ved de lærde Skoler i Henhold til en Instrux, hvortil jeg selv havde gjort Udkastet. Om den Virksomhed, jeg i dette Embede udøvede, vil det, da den foreløbig snart afbrødes, være naturligere at tale ved dens Gjenoptagelse i 1852 og de følgende Aar.

Den første Reise, som jeg i mit nye Embedes Medfør gjorde, førte mig efter Afslutningen af Skolearbeidet sammen med en Del af Hæren og med dens Hovedkvarter, der, efter Felttogets Ende i 1848 med Vaabenstilstanden i Malmø, i Slutningen af September var i Horsens. Derfra ilede jeg over Aarhus og Kjøbenhavn til Bornholm for i dettes 2den Valgkreds at søge Valg til den grundlovgivende Rigsforsamling, hvilket jeg med Lethed opnaaede (den 5te Oktober) uden at imødekomme det fremsatte Ønske, at jeg skulde forpligte mig til at arbeide for Bevarelsen af Bornholmernes Særstilling med Hensyn til Værnepligten. Jeg havde, idet jeg søgte dette Valg, ikke den fjerneste Tanke paa at ombytte min videnskabelige Gjerning og mit Universitetsembede med en politisk Stilling og Hovedvirksomhed; jeg dreves kun af Lyst til efter Evne at gjøre de efterhaanden hos mig modnede Anskuelser gjældende ved den forestaaende Afgjørelse af vore ydre og indre Anliggenders Ordning.

Novemberministeriet i Almindelighed

I Rigsforsamlingen, der aabnedes den 23de Oktober, blev det, medens man endnu ikke var rykket langt frem i Forhandlingerne om en Forretningsorden, snart bekjendt, at der var indtraadt Uenighed i Ministeriet, og at en Krisis var udbrudt. Uden Anelse om, at denne kunde komme til at berøre mig selv, fandt jeg kun Anledning til ikke uden Virkning at bekæmpe en hos en Del af Forsamlingen fremtrædende Tilbøielighed til ubetimelig at gribe ind i Krisens Gang og Udvikling. Pludselig anmodedes jeg af Grev A. V. Moltke, hvem det af Kongen var overdraget at danne et nyt Ministerium, om en Samtale i hans Palais og kunde vel, efter hvad der forlød om det Clausen gjorte Tilbud om at overtage Kultusministeriet og hans Vægring derved, formode Samtalens Hensigt. Greven, med hvem jeg ikke siden 1830 havde havt den mindste Berørelse, trængte med den ham eiendommelige elskværdige Godmodighed ind paa mig for at bevæge mig til at hjælpe ham til at afslutte den besværlige Opgave og hindre de Ubehageligheder, som en Forhaling let kunde fremkalde i Rigsforsamlingen og andetsteds. Efter en Dags Betænkning gav jeg mit Tilsagn, og Ministeriet udnævntes den 16de November, idet Clausen indtraadte som Minister uden Portefeuille med Bibehold af sit Professorembede. Jeg har siden forelagt mig og forelægger mig i dette Øieblik paany med Alvor det Spørgsmaal, om jeg handlede rigtig i dengang at ombytte min hidtilværende Virksomhed med Ministerstillingen, og om jeg ved at gjøre det ledes af rene Bevæggrunde. Jeg kjender for godt den menneskelige Svaghed og min Delagtighed i den til at turde paastaae, at ingensomhelst Lyst til Indflydelse og Anseelse hin Dag ubevidst eller halvbevidst har rørt sig i min Sjæl, men jeg tør med frelst Samvittighed erklære, at jeg aldeles overveiende lod mig bestemme af Hensyn til Pligt, maaske skjærpet ved en Trang til selv at vinde en alsidigere Livsuddannelse og en fyldigere Beskuelse end den, som den uafbrudte Færden mellem Bøger og Studenter ydede. Jeg kunde heller ikke troe, at jeg fortrængte Nogen, som med Hensyn til de stillede Hovedformaal kunde og vilde gjøre Forsøget med bedre Evne, eller som medbragte bedre Forudsætninger. Til Forklaring af min Beslutning skal jeg iøvrigt endnu kun gjøre en kort Bemærkning om den daværende Situation og min egen politiske Anskuelses Forhold til den. Det var, skjøndt ingen officiel Bekræftelse fremkom, ingen Hemmelighed, at Martsministeriets Opløsning, bortset fra andre Disharmonier imellem Personer og Karakterer, var fremkaldt derved, at Udenrigsministeren: Grev Knuth tilligemed tre andre Ministre: Lehmann, Monrad og Tscherning havde, da de danske Befuldmægtigede ved de i London forestaaende Underhandlinger om Monarkiets Anliggender skulde forsynes med Instruxer, forlangt, at der for det overveiende sandsynlige Tilfælde, at det

saakaldte Eiderprogram, der gik ud paa, at Slesvig med Bibehold af særlige provindsielle Institutioner skulde konstitutionelt forbindes med Kongeriget til at danne den egentlige danske Stat, hvortil det tydske Hertugdømme Holsten skulde staae i et friere og løsere Forhold, ikke helt lod sig gjennemføre, skulde optages som subsidiært Grundlag en Beføielse til at gaae ind paa en Udskillelse af en Del af det sydlige Slesvig, der da skulde forbindes med Holsten, medens Resten forbandtes med Kongeriget (Slesvigs Deling), men at Kongen, støttende sig til de øvrige Ministre, havde afslaaet dette. Da hele Ministeriet var enigt om den principale Paastand, der skulde opstilles, og da det var aldeles urimeligt at antage, at de tre, den ældre Regjering tilhørende og dens Anskuelser nærmere staaende Ministre: Moltke, Bluhme og Bardenfleth skulde have villet sætte alt ind derpaa med Afvisning af enhver anden Udvei, laae det nær at antage, at der, medens Eiderprogrammet tilsyneladende fastholdtes, bagved Afslaget skjulte sig Tanken paa at opnaae en Ordning ved saadanne Lempelser med Hensyn til Slesvigs Stilling, hvorved det kom til at danne et fælles Mellemled imellem Kongeriget og Holsten og derved ogsaa bandt dette nærmere til det øvrige Monarki (den saakaldte Helstatstanke). Til denne Side heldede da ogsaa rimeligvis i det Hele det fremmede Diplomati, der helst regnede med den bekjendte gamle Størrelse: det danske Monarki, uden at bryde sig om dets indre Forhold og de store Betænkeligheder, som en saadan kunstig Ordning indeholdt, men ganske vist og fremfor Alt den Magt, til hvem vi nærmest støttede os i Kampen mod "Oprøret" og Tydsklands Indblanding, nemlig Rusland, der hverken i og for sig sympathiserede med en efter nationale Hensyn beregnet, klar og bestemt Afgjørelse eller med milde Øine saae paa, hvad der fremkom fra den demokratiske Side af Ministeriet. Naar nu jeg, der stedse har betragtet Nationaliteten som den sande og eneste faste Grundvold for Staterne, og som heller ikke i mere end én Henseende kunde undgaae Betegnelsen som Demokrat, indtraadte i det Ministerium, som Grev Moltke i November 1848 dannede, var det med den bestemte Hensigt at vogte paa, at der ikke ved de fremtidige Underhandlinger vedtoges Noget, der tilføiede det danske Folks og dets Nationalitets berettigede Krav Skade eller fremkaldte Fare for samme, og saaledes opfattedes ogsaa af Almenheden min og Clausens Stilling og Opgave, og denne Opfattelse omgav os med en vis Popularitet, om end ikke hos de egentlige "Bondevenner"; men jeg var ogsaa temmelig sikker paa, at denne Gunst ikke fulgte mig, naar jeg aabenlyst vedkjendte mig, at jeg betragtede en Afstaaelse af en Del af Sydslesvig ikke blot som det, hvortil vi efter forgjæves Forsøg i andre Retninger maatte komme tilbage, men som det, hvorpaa vi egentlig direkte burde styre løs, og som i og for sig selv var billigt og rigtigt. I det første Statsraadsmøde, i hvilket jeg deltog, udtalte jeg klart og tydelig, at jeg, villig til at underkaste mig den da givne Situation og de deraf følgende Forsøg, men overbevist om disses Frugtesløshed, forbeholdt mig i sin Tid at komme tilbage til den Udvei, der

for Øieblikket ikke turde betrædes.

Under den heftige indre Bevægelse og overhængende Fare udenfra var der i Marts 1848 ved en Forbindelse imellem Repræsentanter for det Overleverede og de nye, hidtil udenfor Administrationen staaende Mænd, der bares frem af Folkestemningen, blevet dannet en Art foreløbig ministeriel Diktatur, hvori imidlertid det sidste Element ikke blot ved Antallet havde en afgjort Overvægt. Da nu just Ministrene af denne Side i November traadte ud, fordi de hverken hos Kongen fandt Bifald eller hos Befolkningen turde regne paa Understøttelse for den Modifikation i deres oprindelige Program, som de erkjendte for nødvendig, i det Ringeste som subsidiær Udvei, var det naturligt, at den til den anden Side hørende Ministerpræsident, hvem det overdroges at danne det nye Ministerium, vel ikke paa Grundlag af en vedtagen Forfatningslov, men dog ligeoverfor en allerede til Vedtagelsen af en saadan Lov sammentraadt Forsamling og et denne forelagt Udkast, søgte sine Medarbeidere overveiende imellem Mænd, der allerede før Marts Maaned havde havt Andel i Regjeringsforretningerne og Plads i Kollegierne, men saaledes, at Frygten for et Brud med den nye Retning i Statslivet og med den nationale Stræben udelukkedes. Det nye Ministerium rykkede derved i Personer og Former lidt længere til Høire, men uden nogen Reaktion. At iøvrigt noget nærmere bestemt Hensyn paa en harmonisk Samvirken gjorde sig gjældende, vil jeg ikke sige. De Kræfter, der overhovedet vare til Raadighed, tillode ikke noget strengt Udvalg, og Gjennemførelsen af et saadant Hensyn laae ikke for Grev Moltkes Personlighed ligesaalidt som efterhaanden at paatrykke det engang dannede Ministerium en nogenlunde fast Gang. Grev Moltke var en saare elskværdig Privatmand, en *grand seigneur* med fuld Følelse af denne Stillings Forpligtelser, og havde Styrke nok til den passive Opofrelse for at lette Statsmaskinens nogenlunde jævne Gang at underkaste sig den ikke altid behagelige Samvirken med Mænd af meget afvigende Anskuelser, Livsvaner og Omgangsformer; men han besad ligesaalidt klart og omfattende Blik paa indviklede Statsforhold som streng Arbeidsomhed eller energisk Beredvillighed til Meningskamp. I selve sin Godmodighed og sin sociale Stilling fandt han Midler til at omgaae Vanskeligheder og udskyde Afgjørelser. Uden nogensomhelst diplomatisk Øvelse eller Erfaring paatog den mere end tresindstyveaarige Mand sig Ledelsen af Udenrigsministeriet, understøttet med Hensyn til det Formelle ved den diplomatiske Korrespondance af en brav, men hverken ved Begavelse eller ved i høiere Stillinger vunden Erfaring fremragende og derhos meget sygelig Mand: Kammerherre, siden Geheimeraad A. H. Bille. Den Karakter af ubestemt Passivitet, der herved paatryktes Regjeringen, var imidlertid under de givne Forhold maaske endog ret heldig, indtil det Tidspunkt, da det i Slutningen af 1850 eller Begyndelsen af 1851 gjaldt om at benytte den relativt gunstige Stilling til en selvstændig og aktiv Optræden. Af de civile Ministre medførte Bang som Indenrigsminister stor Arbeidskraft og

Arbeidslyst, omfattende juridisk Indsigt og, navnlig hvad Landboforholdene angik, ogsaa administrativ Erfaring, men der fattedes ham Forstaaelse af høiere politiske Spørgsmaal og Karakterfasthed; hans Betragtning havde ligesom hans ydre Væsen ofte noget Vulgært og Simpelt. Finantsminister Grev Sponneck (den eneste der foruden den senere indtraadte Rosenørn med mig endnu er tilbage af dette Ministeriums Medlemmer) forenede betydeligt Talent og Fagkundskab med ungdommelig Kraft og Mod; han ledede baade sit eget Ministerium med Dygtighed og Sikkerhed og hævdede i det Hele en ikke ringe Indflydelse. I almindeligere politiske Spørgsmaal vare hans Anskuelser imidlertid neppe meget faste, og man mærkede vel hos ham en vis aristokratisk farvet Lyst til med Benyttelse af Omstændighederne at naae en overlegen Rolle og Stilling. Krigsministeren: General Hansen medbragte fra sin Tjeneste i Frederik VI's Generalstab og i Generalkommissariatskollegiet den ældre militære Rutine; han besad Sands for Orden og Regelmæssighed og en til Stivsind og stødende Særhed udartende Fasthed; det hele konstitutionelle Væsen var ham fremmed og imod; i Felttoget 1848 havde han havt Sammenstød med den udmærket begavede Stabschef Læssøe og kunde ikke overvinde sin Uvillie mod ham; det faldt ham derhos overhovedet vanskeligt at fastholde Grændsen imellem sin Virksomhed som Krigsminister og Førelsen af den aktive Armee, en Vanskelighed, hvortil jo ogsaa vore smaae Forhold kunde bidrage Noget. Bardenfleth, en saare elskværdig og agtværdig Personlighed, men hverken særdeles skarpsindig Jurist eller hurtig og sikker i en Debat, og Zahrtmann, der havde tabt noget af Sømandens Energi og Djærvhed som Adjutant og Hofmand hos Christian VIII, gjorde sig ikke meget bemærkede udenfor deres Specialministerier. Moltke, skjøndt i sit Væsen og sine Følelser grunddansk, Hansen og Zahrtmann havde Vanskelighed ved at gjøre sig fortrolige med andre Forestillinger om Monarkiets og dets Deles Sammenhæng end dem, hvorunder de længe havde virket, især med Tanken om en løsere Stilling for Holsten. Bardenfleth og Sponneck holdt vel paa Slesvigs Tilslutning til Kongeriget, men uden at gjøre sig Nationalmodsætningens Forhold til det slesvigske Spørgsmaal ret klart. Bang gik med sine Tanker ikke meget udover Kongeriget, til hvilket hans tidligere Opgaver ganske havde indskrænket sig. Rosenørn, der i September 1849, efter at være nedkommen fra Island, hvor han var Stiftamtmand, afløste den af Ministervirksomheden trætte Bang som Indenrigsminister, var en arbeidsom og samvittighedsfuld Mand med mange Kundskaber, men fortabte sig selv i sit eget Fag lidt i smaalig Detail og var i almindeligere politiske Spørgsmaal uklar og i Debatten ofte uheldig. Imellem disse Mænd indtraadte nu jeg aldeles blottet for administrativ Øvelse og Rutine, ubekjendt med alle Former. Det faldt mig imidlertid ikke vanskeligt temmelig hurtig at sætte mig ind heri og i den mit Specialministerium vedkommende Lovgivning, dels ved Hjælp af en vis fra min Barndom

stammende Aandsretning, dels, hvad jeg med stor Tak paaskjønnede, ved den Understøttelse, som jeg fandt hos min tidligere Foresatte, nu min Departementschef: Konferentsraad J. O. Hansen. Andre Vanskeligheder berededes mig paa den ene Side ved mit saare ringe Bekjendtskab saavel med det hele høiere Embedspersonale som med de hidtil udenfor Embedsstanden politisk virksomme Mænd (— thi med den yngre politiske Opposition og Journalistik havde jeg som anført heller ikke hidtil staaet i nogensomhelst nærmere Forbindelse —), paa den anden Side ved min Uvanthed til det høiere Selskabslivs Former og det vedvarende økonomiske Tryk, hvorunder jeg levede[60]. Adgangen til ved nogen Berørelse med de fremmede Diplomater baade at lære deres Forestillinger nærmere at kjende og maaske at indvirke berigtigende paa dem, i det Ringeste forsaavidt de i mig og Clausen blot saae radikale Demokrater, afskares mig tillige ved min med Undseelse forbundne Mangel paa Færdighed i Fransk og derhos ved den besynderlige Isolation, hvori de fremmede Diplomater levede efter Opløsningen her i Landet af enhver Art af regelmæssig kongelig Repræsentation. Alle disse Forhold ligesaavelsom min Mangel baade paa Evne og Lyst til at samle om mig Noget, der lignede et Parti, forbød mig at stræbe efter en ledende Stilling i Statsraadet, hvorvel jeg ikke negter, at jeg tiltroede mig selv at se mere tilbunds i vor politiske Stilling og Betingelserne for dens Klaring end de fleste af mine Kolleger, og i Rigsdagsforhandlingerne ikke savnede Evne til i rette Øieblik at gribe virksomt ind. Personligen stod jeg i det bedste Forhold til alle mine Kolleger med Undtagelse af General Hansen, der en Tidlang nærede og ytrede en dog efterhaanden forsvindende Uvillie imod mig.[61] I Statsraadet stod naturligvis Clausen mig nærmest som Repræsentant for den samme Grundanskuelse, men dels gik han meget nødigen ind paa den Indrømmelse, hvortil Nationalitetsprincipet maatte føre med Hensyn til Sydslesvig, dels fordunkledes hans Betragtning af Holstens Forhold ved en under den lange tidligere Kamp mod tydsk Overmod og tydske Overgreb naturligen fremkaldt Bitterhed, der navnlig fremtraadte ligeoverfor Universitetet i Kiel. I indre Spørgsmaal mærkedes det undertiden, at Clausen som Minister uden Portefeuille ikke ret overskuede de praktiske og administrative Krav og stundom paavirkedes noget formeget af sin Stilling som theologisk Universitetslærer. Naar jeg nu ved i Erindringen at sammenfatte Totalbilledet af det Ministerium, om hvis enkelte Medlemmer jeg her har talt, og ved at maale den deri samlede politiske Dygtighed stundom kommer til at tænke paa de Ord, hvormed Axel Oxenstierna opmuntrede sin Søn Jacob, da denne havde Betænkelighed ved at paatage sig Underhandlingerne ved Fredskongressen i Münster og Osnabrück: "*Nescis, mi fili, quantilla prudentia mundus regatur*," vil jeg dog dermed ingenlunde have sat det hele Ministerium eller mig selv lavere end mange andre konstitutionelle Ministerier, hvori ikke — en sjelden Undtagelse — en overlegen genial Styrer leder det Hele. Det var et Ministerium af

redelige, uegennyttige Mænd, og det blev et efter de givne Omstændigheder for Landet og sig selv, saalænge det bestod, lykkeligt Ministerium; Aarene 1849 og 1850, ja Størstedelen af 1851 høre til Danmarks bedste og ærefuldeste Aar.

Ministeriets Forhold til Kongen var strengt statsretslig set naturligvis noget forskjelligt før og efter Grundlovens Vedtagelse; i Virkeligheden kom Spørgsmaalet herom dog ligesaa lidt frem som om Ministeriets Stilling til Slesvig og Holsten efter Vedtagelsen af den foreløbig alene i Kongeriget i Kraft traadte Forfatning. Efterat Enevoldsmagtens Tøiler i Marts 1848 vare faldne Frederik VII ud af hans ikke stærke Hænder (— thi deri bestod, naar vi ville tale sandt, Gaven af Friheden —), havde Kongen trukket sig tilbage til Frederiksborg i Omgivelser efter sit Valg og ytrede ikke synderlig Deltagelse for de offentlige Anliggender eller i det Ringeste Lyst til alvorlig at sysselsætte sig med dem eller gribe ind i dem. Det laae ikke for Grev Moltke, hvormeget han endog bevarede den nedarvede Hengivenhed og Ærbødighed for Monarken, at fremkalde en Forandring heri ved maaske besværlige Forhandlinger og ved nøiagtige Regler og Former. Jeg erindrer ikke, om det nye Ministerium efter dets Dannelse i sin Helhed præsenteredes for Kongen; men vist er det, at Kongen meget sjeldent deltog i Statsraadets Forhandlinger, selv ved vigtige Spørgsmaal baade om ydre og indre Anliggender, og heller ikke krævede eller modtog meget indgaaende Beretninger derom. Kun i Sager, der berørte Kongens Sympathier og Antipathier i Forhold til Personer, stundom blot grundet i Luner, kunde enkelte Gange Vanskelighed opstaae. Var Ministeriets Handlefrihed paa Grund heraf stor, forringedes paa den anden Side (— jeg vilde krænke min Overbevisning ved ikke at sige dette —) den Understøttelse, som, navnlig i Underhandlingerne med Udlandet, den nedarvede Kongeværdighed skulde yde, ved visse personlige Svagheder hos Frederik VII, derimellem en Mangel paa Herredømme over Indbildningskraft og Ord. Hvorvidt ved Ministerskiftet i November 1848 og atter mod Slutningen af 1851 en diplomatisk Indflydelse, navnlig fra russisk Side, har paavirket Kongen igjennem en Kanal udenfor Ministeriet, derom har jeg ingen Vished. Det i November 1848 af ham givne Afslag paa den af Flertallet af Martsministrene gjorte Indstilling om et subsidiært Grundlag for Forhandlingerne i London kan jeg efter mit hele Kjendskab til Frederik VII's Karakter ikke tilskrive ialtfald en bestemt Beslutning af ham selv[62].

For min Andel i det samlede Ministeriums Virksomhed og for Bestyrelsen af det mig særlig betroede Ministerium skal jeg nu i det Følgende efter Evne søge at gjøre Rede.

Den grundlovgivende Rigsforsamling

Det nye Ministerium begyndte sin Virksomhed med Dagen efter dets Udnævnelse i Rigsforsamlingen at erklære (se dens Forhandlinger Sp. 345), at det vilde fortsætte det Regjeringssystem, der var fulgt af det tidligere Ministerium, og at det vedkjendte sig det forelagte Grundlovsudkast i dets Helhed. Forinden imidlertid det til et Udvalgs Overveielse overgivne Grundlovsudkast kom til Forhandling i Forsamlingen, optoges dennes Tid, efterat den havde fastsat sin Forretningsorden, af Behandlingen af det samtidig forelagte Udkast til en Lov (Forordning) om Værnepligten, som herefter skulde være almindelig. Denne Gjenstand indeholdt direkte kun ét Punkt, der berørte mig som Kultusminister, nemlig Spørgsmaalet om den geistlige Ordinations Forhold til Værnepligten. Dette Punkt fremkaldte imidlertid, efterat jeg havde klaret nogle Misforstaaelser med Hensyn til Adgangen til geistlig Ordination (Forhandlingerne Sp. 619), ikke synderlig Strid eller Vanskelighed. Derimod gav den saakaldte Septemberlov — ɔ: Forordningen af 23de September 1848 om en extraordinær Udskrivning af hidtil ikke værnepligtige Mandspersoner, fødte i Aarene 1823, 1824 og 1825, en Forordning, der ogsaa fandt Anvendelse paa et Antal Studenter, — baade ved en særlig af den bekjendte Jurist: Professor J. E. Larsen derom stillet Interpellation og ved at inddrages under den almindelige Forhandling om Værnepligtssagen Anledning til udførlige og heftige Forhandlinger, hvori uden Tvivl fra visse Sider Misstemningen mod Forordningens Ophavsmand: Tscherning havde sin Del. I denne Forhandling kunde jeg, da man idelig kom tilbage til Studenterne, et Punkt, hvorpaa hverken Krigsministeren eller Justitsministeren ret kunde gaae ind, og hvori min Kollega Clausen i ikke ringe Grad sympathiserede med Angriberne, ikke undgaae at tage Ordet, og jeg gjorde det med fuld Overbevisning til Forsvar for Forordningen og dens Anvendelse paa Studenterne, idet jeg tillige tilbageviste de allerede ved denne Leilighed fra Grundtvig fremkomne uklare Lovprisninger af Frivilligheden som almindelig Kilde til at tilveiebringe Krigsmandskabet, men fuldtud anerkjendte den Nytte, som de Frivillige og derimellem ikke mindst de Frivillige af Studenterstanden havde ydet Hæren i det foregaaende Felttog. Det lykkedes mig ved dette Foredrag (Forhandlingerne Sp. 1005) fuldstændig at afslutte Forhandlingen af det nævnte Spørgsmaal og derhos at sikre mig en vis Betydning i Forsamlingen, medens jeg ved denne bestemte Optræden slet Intet tabte hos de akademiske Borgere.

I Grundlovssagen hverken vilde eller kunde Ministeriet vel forlade det Grundlag, som indeholdtes i det af det foregaaende Ministerium forelagte Udkast, men det hævdede dog i sin den 12te Februar 1849 afgivne Erklæring (Forhandlingerne Sp. 1474) Retten til og Nødvendigheden af at undergive dette, der var udarbeidet efter de dengang paa det europæiske

Fastland gængse og af den engelske Forfatnings ydre Former uden Indtrængen i dens Væsen og Forudsætninger abstraherede konstitutionelle Forestillinger, uden Tvivl med særlig Benyttelse af den belgiske Forfatningslov, men tillige under Indflydelse af den i 1848 baade andetsteds og her stærkt fremtraadte demokratiske Bevægelse, en indgaaende Prøvelse. Opmærksomheden maatte saavel fra Ministeriets som fra det af Forsamlingen nedsatte Udvalgs Side først og fornemmeligen rette sig paa Bestemmelserne om Folkerepræsentationens Sammensætning. Jeg nærede dengang som nu den Overbevisning, at den Forestilling, som man har hentet fra England om et Tokammersystems afgjørende Betydning for en rolig og besindig Udvikling, men som man har maattet søge at tilfredsstille med ganske andre Elementer end de hidtil i England givne og uden at kunne støtte dem ved Traditionens Magt og andre sociale Forholds Bistand, ikke var fuldt berettiget, og at det, som tilsigtes, lod sig bedre og fuldstændigere opnaae ad en simplere Vei, navnlig i en mindre Stat som vor, nemlig ved i ét Kammer at optage i passende Forhold og Styrke de særlige konservative Elementer og ved Bestemmelser, der sikrede Forretningsgangen mod al Overilelse (— thi i et græsk eller norsk Etkammersystem har jeg aldrig set noget Mønster —). Jeg lagde heller ikke Skjul paa denne Overbevisning; thi, hvad der i den af Ministeriet den 24de Marts 1849 afgivne Erklæring om Repræsentationsspørgsmaalet sagdes om en i Ministeriets Skjød fremtraadt afvigende Anskuelse til Gunst for et Etkammersystem (Forhandlingerne Sp. 2147), angik væsentlig og, saavidt jeg erindrer, næsten alene mig. Men, da jeg hverken i Ministeriet eller i den mere konservative Side af Rigsforsamlingen kunde vente at finde nogen Understøttelse herfor, sluttede jeg mig til Bestræbelserne for at give Landstinget et bedre Grundlag end den i Udkastet som eneste Middel opstillede Diætløshed for Medlemmerne. Ved den endelige Behandling blev det, da Bang trak sig tilbage, mig, der paa Ministeriets Vegne maatte føre Kampen, først imod et Forslag af Andræ, der gik ud paa et ubrugbart Etkammersystem (27de April 1849, Forhandlingerne Sp. 2917), dernæst for det fra Udvalget efter Forhandling med Ministeriet fremkomne Forslag til Landstingets Sammensætning i de meget stærkt bevægede Møder den 30te April og 1ste Mai, i hvilke efter Afvisning af temmelig bitre Angreb og Beskyldninger mod Ministeriet Sagen gjennemførtes og Grundlovsarbeidet frelstes fra Standsning og stor Forstyrrelse (Forhandlingerne Sp. 2952, 2962, 2975, 2997 og 3014). At det saaledes i 1849 vedtagne Grundlag er blevet bedre og sikkrere i 1866, erkjender jeg; men, at det da dannede Landsthing i sin særskilte Stilling øver en bedre og kraftigere Indflydelse paa Lovgivningsarbeidet i Almindelighed, end de samme Elementer vilde have øvet i en enkelt Forsamling, derom maa jeg endnu tvivle. Derimod har jeg ingen Tvivl om, at det var et stort Misgreb og Uheld, at man i 1849 af doktrinær Respekt for Tokammersystemets Renhed opgav det Forslag, der

først var gjort af Udvalgets Flertal og betingelsesvis anbefalet og tiltraadt af Ministeriet, at Finantsloven skulde behandles i forenet Rigsdag, altsaa under lige Medvirkning af begge Things Medlemmer. Vistnok var den af Ministeriet først stillede Betingelse med Hensyn til Antallet af Landstingets Medlemmer i Forhold til Folkethingets ikke ganske bleven opfyldt, men man var dog kommen den meget nærmere: i ethvert Tilfælde burde der været underhandlet yderligere, hvorved man maaske var kommen til den endelige Afgjørelse af Finantsloven i et efter et endnu bedre Forhold dannet Fællesudvalg, istedetfor at Udvalgets Flertal, forladt eller dog ikke fastholdt og støttet af Ministeriet, trak sig tilbage og altsaa Udkastets Bestemmelse blev staaende. Denne giver vel tilsyneladende Landsthinget lige Ret med Folkethinget over Finantsloven, men berøver det i Virkeligheden Evnen til at opretholde eller indføre nogensomhelst ikke absolut bunden Bevilling mod Folkethingets Flertal, naar det ikke vil fremkalde en Konflikt, til hvis Løsning Forfatningen intet Middel byder. Min egen personlige Mening i denne Sag findes noksom antydet i Rigsdagstidenden Sp. 6367 ff., hvor jeg ogsaa tilstrækkelig efterviste, at i andre Stater med Tokammersystem det første Kammer enten slet ingen Del havde i Finantsloven eller kun en uvæsentlig[63]. Min uforandrede Betragtningsmaade af hele dette Forhold fik jeg som Landsthingsmand tidlig og flere Gange Leilighed til at udtale (man se f. Ex. Landsthingstidenden for 5te Session 1853—54 Sp. 1954 og for 7de Session 1855—56 Sp. 1051 ff.) og har senere paa andre Steder gjort den gjældende, navnlig i mine i 1882 udgivne "Bemærkninger om Landsthingets og Folkethingets indbyrdes Stilling ved Behandlingen af Finantsloven med særligt Hensyn til den sidst sluttede Rigsdagsforsamling" og de dertil sig sluttende "yderligere Bemærkninger". Medens jeg nedskriver disse Blade (April 1885), have vi Leilighed til atter at skjønne, til hvilke Følger og Tilstande en virkelig Konflikt imellem begge Rigsdagens Thing paa dette Omraade fører.

En særlig Opgave tilfaldt mig som Kultusminister ved Forhandlingen af det lille Afsnit af Grundlovsudkastet, der angik de kirkelige Forhold. Naar jeg paa det Punkt først kraftig understøttede den af Udvalgets Flertal foreslaaede nye Paragraf om Folkekirkens Ordning ved Lov, der med Udeladelse af den specielle Bestemmelse om et forudgaaende Kirkemøde optoges i Grundloven som § 80, da havde dette sin Grund i min inderlige Overbevisning baade om, at Kirken ikke i Længden i en konstitutionel Stat kan vedblive at staae i den Forvikling med og Afhængighed af den rent politiske Statsmagt, hvori den i de protestantiske Lande var bragt under Fyrsternes Enevælde, og om Nødvendigheden af at holde udenfor Grundloven specielle Afgjørelser, som slet ikke hørte derhen, og som slet ikke vare tilbørlig overveiede i deres Sammenhæng og Rækkevidde, f. Ex. om Sognebaandet. Medens Vanskeligheden af Tilveiebringelsen af en saadan Kirkeforfatningslov, hvilken Kirken væsentlig maatte give sig selv,

ingenlunde undgik min Opmærksomhed, og medens jeg navnligen var mig vel bevidst, hvad der fattedes mig selv til ledende Medvirkning ved dens Tilblivelse, fastholdt jeg dengang og fastholder endnu, navnlig ligeoverfor den grundtvigianske Lære om Præstefriheden, at Staten kun kan træde i et særligt Beskyttelses og Understøttelses Forhold og overlade store Eiendomme og Indtægter til et paa et fast Grundlag bygget og fuldt organiseret Samfund. En lignende Betragtning bragte mig til ved Grundlovens § 81 at holde paa, at Tilstedeligheden af religiøse Samfund skulde betinges ikke blot af, hvad der i dem "foretoges", men af, hvad der i dem "lærtes", idet det religiøse Samfund ligeoverfor Staten kun karakteriseres ved sin Lære, hvoraf Handlingerne fremgaae, forsaavidt de skulle tilregnes Samfundet, ikke Individerne. Derimod kunde jeg ikke slutte mig til eller støtte den af Udvalgets Flertal foreslaaede Paragraf, som gik ud paa at sikre de til Kirken, Skolen og milde Stiftelser henlagte Midler en særlig Ukrænkelighed, fordi jeg ikke kunde anerkjende den hele Betragtning, ifølge hvilken disse efterhaanden af Staten eller dog ved Statens Medvirkning tilveiebragte og til visse Formaal henlagte Midler som en samlet og dog efter Formaalene ingenlunde ensartet Masse ganske skulde unddrages Statsmagtens Indflydelse uden nogen klar Bestemmelse om, hvem der skulde regulere og vaage over den fremtidige Anvendelse. Min Stilling syntes ved dette Punkt at ville blive saameget vanskeligere, som min Kollega Clausen med stor Iver optraadte til Forsvar for Paragrafen, men det blev mig snart klart, at Forslaget vilde falde, udenat jeg behøvede aktivt at optræde derimod; min fuldstændige Taushed var tilstrækkelig. Den samme eller næsten den samme Taushed kunde jeg da ogsaa iagttage ligeoverfor et Forslag af nogle Medlemmer udenfor Udvalget, der gik ud paa i Grundloven at indbringe nogle Bestemmelser om Almueskolevæsenet.

Efter Afslutningen af Behandlingen af selve Grundlovsudkastet forestod der mig endnu under Forhandlingen af Udkastet til Valgloven en temmelig heftig Kamp, idet Tscherning for at svække Betydningen af den for Valgbarhed til Landstinget i Grundloven vedtagne Betingelse af Udredelsen af 200 Rd. i direkte Skat til Staten eller Kommunen vilde have Tienden medregnet ved Opgjørelsen af dette Skattebeløb, medens jeg paa Regjeringens Vegne maatte hævde, at der ved Bestemmelsen i Grundloven ikke var eller kunne være tænkt paa Tienden, der aldrig var opfattet eller betegnet som Stats- eller Kommuneskat, endsige som direkte Skat, og heri fandt Medhold saavel hos de specielt Sagkyndige som hos Forsamlingens Flertal.

Efter et strengt Arbeide lykkedes det saaledes den 5te Juni med Sanktionen af Grundloven og Valgloven at bringe Rigsforsamlingens Opgave tilende. Hvilke Spirer i Grundloven selv foruden de ovenfor udtrykkelig nævnte og hvilke Tidsforhold der have havt Indflydelse paa Opfattelsen og Anvendelsen af Grundloven, er det her ikke Stedet at

undersøge eller at udtale nogen Dom om.

Virksomhed som Kultusminister i og udenfor Rigsdagen

Ligesom ingen af Martsministeriets Medlemmer havde Medlemsplads i Rigsforsamlingen (— Tscherning indtraadte først i denne efter Nedlæggelsen af Ministerposten —), havde ogsaa Clausen og jeg ved vor Indtrædelse i Ministeriet anset det for rigtigst strax at nedlægge vore Mandater som Medlemmer af Rigsforsamlingen. Ved de første Valg til Folkethinget efter Grundlovens Vedtagelse stillede jeg mig imidlertid — den 4de December 1849 — som Kandidat og valgtes paa Frederiksværk, ɔ: i Frederiksborg Amts 4de Valgkreds, med hvilken Kreds jeg iøvrigt kun havde den tilfældige Forbindelse, at min yngste Broder da havde en udbredt og paaskjønnet Lægevirksomhed sammesteds.

Medens Grundlovsforhandlingerne med Tilbehør varede (November 1848 til Begyndelsen af Juni 1849), havde jeg naturligvis i det mig betroede specielle Ministerium ved Siden af at besørge de løbende Forretninger begyndt paa de større Arbeider og Opgaver, der forelaae. Kultusministeriet var dannet ved Sammensmeltning af, hvad der hidtil havde hørt under Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler og under det danske Kancellis Departement for Kirkevæsenet og Almueskolevæsenet, hvorhos tillige derunder var inddraget de videnskabelige Samlinger (det store kongelige Bibliothek) og de Kunstanstalter og Kunstsamlinger (Kunstakademiet, den kongelige Malerisamling o. s. v.), som forhen havde ligget udenfor de kongelige Regjeringskollegiers Omraade; efter min Tiltrædelse lagdes endnu det kongelige Theater som Nationaltheater og det dermed forbundne Kapel ind under dette Ministerium. Af de saaledes til Omsorg og Behandling under mig samlede Gjenstande kjendte jeg dem, der havde ligget under Universitetsdirektionen, af egen Erfaring, naturligvis Universitetsanliggenderne nøiere end det lærde Skolevæsen, med hvilket jeg dog, bortset fra mine tidligere Overveielser deraf, siden 1845 havde staaet i direkte Forretningsforbindelse; med de øvrige Gjenstande havde jeg derimod, hvad Indretning og Ordning angik, hidtil ikke havt nogen særlig Opfordring til at sysselsætte mig. Det traf sig nu saa, at der ved min Indtrædelse i Ministeriet forelaae til Afgjørelse efter flere Aars Overveielse og Forberedelse adskillige vigtige Sager vedkommende Universitetet og de lærde Skoler. Dette var paa den ene Side heldigt for mig, forsaavidt det paa engang tvang mig til at udforme mine Tanker og Meninger i bestemte Beslutninger og Forskrifter og gav mig Leilighed til at vinde en vis Anerkjendelse for Drift og Arbeidslyst, men det udsatte mig paa den anden Side for en heller ikke udebleven Mistanke om ensidig Lyst til at beskæftige mig med denne Side af det Kultusministeriet paahvilende Arbeide og ringere Iver for at fremme de andre Sider, især dem, der hidtil havde ligget under Kancelliet, og der unegtelig i en Række Aar havde været behandlede noget slendriansmæssig og uden dybere

aandelig Interesse hos den dermed specielt betroede Deputerede. I Virkeligheden var denne Mistanke meget ubillig, thi jeg rettede strax mine Tanker paa de her stillede Opgaver; men, medens saavel disses egen Vanskelighed som mit personlige Savn af en tidligere Forberedelse maatte rykke Behandlingen af dem længere ud i Tiden, turde jeg ikke forsømme at fremme, hvad der paa det andet Omraade til Gavn kunde og burde fremmes, især da her den administrative Anordnings kortere og lettere Vei kunde benyttes. Saaledes fremkom i 1849 og 1850 i Form af Bekjendtgjørelse af kongelige Resolutioner en Række tildels vigtige Foranstaltninger vedkommende Universitetet og de lærde Skoler. Ved Universitetet forandredes ved Bekjendtgjørelse af 13de Mai 1850 den tidligere Inddeling af det akademiske Aar — i et Sommer- og et Vintersemester med Sommerferien i Midten af det ene og Juleferien i Midten af det andet — til den endnu gjældende med et Foraars- og et Efteraarssemester, adskilte ved de imellem Semestrene faldende Ferier, af hvilke Sommerferien forlængedes endel, men saaledes at, afvigende fra Konsistorii Indstilling, ved Fjernelsen af andre Afbrydelser Forelæsningstiden nøiagtig blev ligesaa lang som før, og under 1ste September 1850 omdannedes Sammensætningen af det akademiske Raad, Konsistorium, paa den endnu bestaaende Maade, idet der med Benyttelse af de forskjellige indkomne Forslag skabtes en ny Kombination af det hidtil eneraadende Anciennitetssystem med et af Valg fremgaaet Element, og idet der oprettedes en almindelig Forsamling af de akademiske Lærere, hvilken det overdroges saavel frit imellem Konsistorii Medlemmer at vælge Universitetets Rektor for hvert Aar, hvilket Embede hidtil havde skiftet efter en fast Tour, som at besætte fem Pladser i Konsistorium og derhos at overveie og erklære sig om Anliggender af almindelig Interesse for Universitetet. Ligeledes gaves der efter Andragende fra vedkommende Fakulteter ved særlige Bekjendtgjørelser flere Bestemmelser vedkommende de akademiske Examina, f. Ex. under 23de September 1849 om Ophævelse af Brugen af det latinske Sprog ved theologisk Embedsexamen og Indførelsen af en særlig Prøve for Bekjendtskab med det kirkelige og patristiske Latin. Den vigtigste af disse Examensbestemmelser og den, ved hvilken mit eget Initiativ og min egen Anskuelse havde gjort sig mest gjældende, var Anordningen af 2den Februar 1849 om de Examina, der skulde give Adgang til overordnede Lærerpladser ved de lærde Skoler, altsaa den historisk-philologiske Skoleembedsexamen, der afløste den i 1818 indrettede philologiske Embedsexamen, og om polyteknisk Examen eller en Magisterkonferens som Kvalifikation for Overlærerembede i de mathematiske og naturvidenskabelige Fag, en Anordning, der naturligvis var af stor Betydning for de lærde Skoler[64].

For Læreanstalten i Sorø var den kongelige Resolution af 12te April 1849 af afgjørende Vigtighed. Derved ophævedes ganske den akademiske Undervisning dersteds, hvis Nytte og Betydning aldrig havde vundet fuld

Anerkjendelse, og som allerede under Christian VIII var bragt i Opløsning for istedetfor den at grunde en Art folkelig Realhøiskole, en Plan, der hverken havde kunnet vinde fast Skikkelse eller Tillid og Bifald udenfor et enkelt Parti. Den gjennemgribende Forholdsregel udgik fra min Side af en længe og ved den omhyggeligste Prøvelse modnet Overbevisning, og Grundene for den vare saa klare og stærke, at de enkelte Indsigelser baade dengang maatte forstumme og senere paany have maattet vige. Jeg har gjentagne Gange paavist, hvorledes det ridderlige Akademi i Sorø i Historien kun viser sig som et to Gange (under Christian IV og Frederik V) gjentaget og snart mislykket Forsøg paa, med Tilsidesættelse af den af Frederik II i Sorø grundlagte lærde Skole, at stifte en særlig, for vor nuværende Statsform og vor Tids Anskuelser aldeles fremmed aristokratisk Undervisningsanstalt, og at der derfor ikke fra Fortiden kan hentes nogensomhelst Støtte eller Pietetsgrund for Gjenoprettelsen eller Vedligeholdelsen af en særlig, den almindelige lærde Skoles Grændser overskridende Læreanstalt, men at ethvert Forslag til en saadan maa retfærdiggjøres ved Paavisningen af et berettiget Formaal, der ikke kan tilfredsstilles ved Landets øvrige Læreanstalter, navnlig Universitetet, og af Byen Sorø som særlig skikket til dette Formaals Realisation, og denne Paavisning er udebleven. Sidste Gang og udførlig har jeg udtalt mig om denne Gjenstand i en Erklæring, som jeg som Undervisningsinspektør ved de lærde Skoler efter Ministeriets Opfordring den 11te Januar 1868 indsendte over den Betænkning, der under 9de August 1867 var afgiven af en i Anledning af et Andragende fra Soransk Samfund om en udvidet Virksomhed for Sorø Akademi nedsat Kommission. Denne Erklæring, der er trykt i Lindes Meddelelser angaaende Sorø Akademi for Aarene 1857—78 (Kjøbenhavn 1880) S. 41—58 og særskilt, er skreven noget skarpt, fordi jeg følte en vis Harme over den Maade, hvorpaa Kommissionens Medlemmer uden al Enhed og Sammenhæng havde søgt hver lidt Plads for sin Yndlingsidé og dernæst i Forening deraf havde sammensat et aldeles løst Skin af Helhed, men den er fuldt retfærdig. De rige Midler, der ere samlede i Sorø, tildels hidlagte andetstedsfra (Maribo Kloster), tildels kunstig hidlokkede (den Holbergske og den Kalkreutzske Donation), tildels opsparede i en lang Uvirksomhedsperiode, maae, forsaavidt de overskride en liberal Tilfredsstillelse af Skolens og Opdragelsesanstaltens Krav, betragtes og behandles som en almindelig Fond til Fremme af høiere Undervisnings- og Oplysningsformaal, men rigtignok efter en fastere Plan, end der hidtil viser sig.

Ved de lærde Skoler gjennemførtes under 13de Mai 1850 som almindelig Norm den Undervisningsplan, der fra 1845 af foreløbig havde været fulgt og prøvet ved tre Skoler, med de ikke store Modifikationer, som den vundne Erfaring havde givet Anledning til, og samtidig ophævedes den hidtilværende Examen artium, idet Modenhedsprøven henlagdes til Skolerne. Efterat ved denne Foranstaltning den hidtilværende anden

Examens Lærestof ligeledes for Størstedelen var overgaaet til Skolerne, gaves Bestemmelserne for det ved Universitetet tilbageblivende philosophiske Kursus og den dertil hørende Prøve ved Bekjendtgjørelsen af 7de September 1850. De Forhandlinger og Overveielser, der vare indledede angaaende Indførelsen af en særskilt Realundervisning ved de lærde Skoler, medens den videnskabelige Realskole i Aarhus nedlagdes, bragtes derimod først tilende efter min Fratrædelse fra Kultusministeriet.

En allerede før Ministeriets Oprettelse begyndt Forhandling om en Indskrænkning i de lærde Skolers Antal samtidig med Skolernes Udvidelse kom til Afslutning ved kongelig Resolution af 6te Mai 1850, hvorved Slagelse Skole nedlagdes og Rønne lærde Skole forvandledes til en høiere Realskole, dog under Forbehold af Forhandling med Rigsdagen om de dens Kontrol undergivne Pengespørgsmaal, der især ved Slagelse Skole vare af Vigtighed, et Forbehold, der opfyldtes ved det i Rigsdagens 3die Session 1851 forelagte Lovudkast om de økonomiske Forhold ved Nedlæggelsen af den lærde Skole i Slagelse og om Rønne lærde Skoles Overgang til en Realskole.

En ikke liden Vægt lagde jeg paa, at det System, der i de nærmeste Aar før min Indtrædelse i Ministeriet ved den almindelige Skolefonds forøgede Indtægter havde udviklet sig, nemlig i større Omfang end før at bøde paa den meget utilstrækkelige Løn for den yngste Lærerklasse, Adjunkterne, ved Gratialer efter vilkaarligt Skjøn, afløstes af en fast Regel for Oprykning igjennem forskjellige Lønningsklasser efter Anciennitet, hvilket skete ved kongelig Resolution af 10de Marts 1849. Denne Resolution blev en Forløber for den nogle Aar efter tilveiebragte Lønningslov for hele Lærerpersonalet ved de lærde Skoler af 28de Marts 1855, forbunden med Avancementsbestemmelser, til hvilken Lovs Tilveiebringelse jeg som Undervisningsinspektør medvirkede og gjorde Forslag, omend den endelige Lov fjernede sig endel fra Forslaget.

Det ligger saa klart for Dagen, at endel af de saaledes ved kongelige Resolutioner efter Ministeriets Indstilling afgjorte vigtige Sager, navnlig om Sorø Akademis og Slagelse og Rønne Skolers Nedlæggelse og om de lærde Skolers Undervisningsplan, under almindelige Forhold vilde have krævet Rigsdagens Medvirkning og Afgjørelse ved Lov, at det ikke paa nogen Maade kunde undgaae min eller Statsraadets Opmærksomhed, i hvilket naturligvis Sagerne forhandledes, førend de forelagdes Kongen. Det var saaledes ganske i sin Orden, at Grundtvig i Rigsdagens 1ste Session 1850 den 27de Juni stillede en Forespørgsel til mig om den Berettigelse, hvormed Ministeriet havde handlet. Naar jeg imidlertid havde paataget mig Ansvaret for den valgte Afgjørelsesmaade og derfor vandt Rigsdagens stiltiende Anerkjendelse, idet ingen videre Anke eller Forslag fremkom og selv Grundtvig beroligede sig ved de af mig givne Erklæringer, hvorved Rigsdagens Kompetence under almindelige Forhold ganske indrømmedes, da laae Grunden hertil i den hele anomale Stilling, hvori disse Anliggender

vare komne ved, hvad der var sket og foretaget før Regjeringsforandringen og endvidere før Grundlovens Vedtagelse, og i den stærke Nødvendighed af at komme til en Afslutning af de svævende Spørgsmaal, medens Rigsdagen, da den først i 1850 sammentraadte, selv uden Hensyn til Vanskeligheden ved samtlige disse Gjenstandes Behandling i den Skikkelse, i hvilken de stykkevis og betinget af mange Slags Forudsætninger forelaae, var fuldt optagen af Lovudkast om materielle Sager, der ikke taalte Opsættelse, samt endelig deri, at den i de enkelte Sager trufne Afgjørelse i det Hele havde den offentlige Mening for sig og derfor ogsaa grundlagde en Tilstand, der længe holdt sig med ringe Modifikationer.

Ligeoverfor denne omfattende Række af større Foranstaltninger angaaende det høiere Undervisningsvæsen tog unegtelig min Virksomhed paa Almueskolevæsenets Omraade sig fattig ud, forsaavidt den maales efter enkelte, særligen fremtrædende Ytringer; thi baade en lille Lov om Ophævelsen af en Afgift, der under Navnet "Degnepension" hvilede paa enkelte Skolelærerembeder, og et andet, desuden af et Medlem af Folkethinget (Frølund) indbragt, men af mig understøttet Lovforslag, hvorved Skolelærerne fritoges for en dem fra gammel Tid paahvilende, men praktisk allerede for en Del ophørt Forpligtelse til Befordring af visse Breve imellem Provster og Præster, angik kun ubetydelige Gjenstande, og samme ringe Vigtighed havde den Forandring, der administrativt gjennemførtes i Kaldsretten til visse Skolelærerembeder som Følge af Grundlovens Bestemmelse om Ophævelsen af Forrettigheder, der vare knyttede til Adel. Der forelaae imidlertid paa hele dette Omraade ingen Forarbeider eller indledende Skridt til enkelte særlige Foranstaltninger og Anordninger, og der lod sig, just paa Grund af Sammenhængen imellem alle Led af det for hele Landet ensartede Almueskolevæsen, Intet af nogen Betydning for det Hele udrette uden ved at søge at vinde et nyt Grundlag istedetfor den efter sin Aand og Bestræbelse saare fortjenstlige, men under uheldige og fattige Forhold fremkomne, i Redaktionen ofte mangelfulde og i Virkeligheden kun ufuldstændig gjennemførte og i flere Punkter ikke længer til de ved Grundloven givne Forudsætninger passende Anordning af 1814. Indtil dette nye Grundlag skabtes, maatte Bestræbelserne derfor gaae ud paa saavidt muligt ad administrativ Vei paa de enkelte Steder fuldstændigen eller dog fuldstændigere end hidtil at gjennemføre den gjældende Anordnings Bestemmelser om Skolernes Antal og Indretning og Lærernes Kaar, og i denne Retning arbeidedes der af Ministeriet troligen igjennem Amtsskoledirektionerne under besindig Lempelse imellem Strenghed ligeoverfor Kommunerne og billigt Hensyn til Omstændighederne. En almindelig ny Lov om Almueskolevæsenet var en Opgave, der krævede de vanskeligste og omhyggeligste Overveielser baade med Hensyn til Undervisningens Fastsættelse og Begrændsning og med Hensyn til alle de ydre Midler og Betingelser i Forhold til Almuens mangfoldig nuancerede Livsvilkaar, og den forudsatte derhos et Kjendskab

til det virkelig, ikke blot paa Papiret Bestaaende, som ikke var let at opnaae. Det var derfor naturligt, at jeg, da Folkethingsmand Gleerup i Rigsdagens første Session i 1850, efter Forudskikkelse af adskillige Bemærkninger om Kultusministeriets ringe Virksomhed paa Lovarbeidernes Omraade i Sammenligning med de øvrige Ministerier, rettede den Forespørgsel til mig, om jeg snart vilde forelægge Udkast til en fuldstændig Lov om Almueskolevæsenet, svarede, at jeg hverken i denne eller den næste Session (i Efteraaret 1850) tænkte paa at forelægge et saadant Udkast, idet jeg derhos under Henvisning til, hvad jeg allerede strax efter Begyndelsen af Sessionen ved Forelæggelsen af det lille Lovudkast om de saakaldte Degnepensioner havde ytret om den ringe Opfordring, der for Øieblikket var for Kultusministeren til at besvære Rigsdagen og afdrage dens Opmærksomhed fra de af de øvrige Ministerier forelagte paatrængende Udkast om materielle Gjenstande, gav en saadan Fremstilling af, hvad der krævedes til at frembringe et forsvarligt Udkast til en Almueskolelov, at det kunde skønnes, at jeg allerede alvorligen havde gjennemtænkt Opgavens Beskaffenhed og forberedt mig paa den[65]. Derimod lovede jeg, hvis jeg vedblev i min Stilling indtil den ordentlige Rigsdagssamling i 1851, at forelægge et saadant Udkast; men selv dette Løfte blev jeg hindret fra at opfylde baade ved Arbeidets Omfang og Vanskelighed og ved de almindelige politiske Forhandlinger, der i 1850 og 1851 optog en stor Del af min Tid og Opmærksomhed og iblandt Andet i Sommeren 1851 pludselig kaldte mig tilbage fra en Reise, som jeg havde tiltraadt til Jylland for med egne Øine at se Almueskoleforholdene der i forskjellige Egne, efterat jeg iforveien i Stilhed havde gjort nogle lignende Iagttagelser i Sjælland. Da jeg altsaa i November 1851 paa en Tid, hvor det var mig klart, at jeg meget snart vilde træde ud af Ministeriet, ved en Interpellation mindedes om mit Løfte, maatte jeg (den 10de November, se Folkethingstidenden for 1851 Sp. 748 ff{}.{–}) nøies med at forklare, hvorledes jeg havde søgt at fremme Sagen, og hvorvidt jeg var naaet. Efterat jeg ved Begyndelsen af 1852 atter havde overtaget min Universitetsvirksomhed og Inspektionen ved de lærde Skoler, optoges min Tid og mine Kræfter saa stærkt af Embedsgjerningen og Fornyelsen af de i tre Aar tilsidelagte Studier, at jeg først mod Slutningen af Aaret kunde lægge sidste Haand paa det i Ministeriet begyndte Arbeide og udgive det under Titlen: "Udkast til Lov om Almueskolevæsenet udenfor Kjøbenhavn" (det blev omdelt i Rigsdagen den 10de Januar 1853). Jeg betragter endnu dette Udkast med Tilfredshed, idet hele Opgaven deri er søgt løst i fuldstændig og klar Sammenhæng; ikke Lidet af, hvad der deri er foreslaaet om hele den økonomiske Side (om Skolelærernes Løn, Alderstillæg og Pensionering og om Fordelingen af Skoleudgifterne paa større Kredse), er mere eller mindre direkt benyttet i den af Monrad i 1856 tilveiebragte Lov, medens der destoværre, til Skolernes og Skolelærernes Skade, i denne blev fulgt et helt andet Princip for Lærernes Kaldelse. At jeg strengt fastholdt

Grændsen imellem Almueskolen, ɔ: Skolen for den Undervisning, som skal ydes Alle, og som Alle skulle modtage, og den høiere Skole, hvis Undervisning frit vælges og modtages med Offer af større Kraft, Tid og Vederlag, men dog anviste Veien til en naturlig Fortsættelse og fyldigere Afslutning af Almueskolen paa Landet i Analogi med Kjøbstadsskolen, regner jeg mig ikke til særlig Fortjeneste, da man endnu ikke dengang var kommen ind paa Forsøget paa at forkvakle baade den obligatoriske og den friere høiere Skole ved kunstige Forbindelser og Lempninger.

Hvad Kirkevæsenet angik, var det fra det første Øieblik af, da jeg fik dermed at gjøre, min Overbevisning, at Staten og dens Tjener: Ministeren skulde yde Folkekirken den Understøttelse og det Værn, der i Grundloven tilsagdes den, men saa lidet som muligt og allerhelst slet ikke befatte sig med dens indre Anliggender, hvilke Kirken imidlertid da maatte sættes istand til selv at varetage. Dette skulde skee ved den kirkelige Forfatningslov, som Grundlovens § 80 stillede i Udsigt. Men, medens det stod mig fast, at Staten kun kunde staae i et Understøttelsesforhold til en virkelig ordnet og paa et bestemt, omend ikke i alle Enkeltheder fastslaaet og uforanderligt Læregrundlag bygget Kirke, og jeg derfor var en ligesaa bestemt Modstander af den Grundtvigske Præstefrihed, der lod Kirkesamfundet forsvinde, som af Retninger, der frygtede alt Kirkeligt og Præsteligt, kunde jeg ikke være blind for den Vanskelighed, der laae deri, at den hidtil i sine Anliggenders Styrelse aldeles uselvstændige Kirke skulde modtage sin Forfatning ved en borgerlig Lov. Der maatte altsaa efter min Mening arbeides hen til, at denne Forfatningslovs Indhold saavidt muligt fremgik af Kirkens egen Trang og Overbevisning og kun fik sin ved Tilsagnet om Understøttelse betingede Sanktion af Statslovgivningen. Jeg maatte derfor uden Hensyn til, at den ved Forhandlingen og Vedtagelsen af Grundlovsparagrafen i Forslag bragte udtrykkelige Bestemmelse om et forberedende Kirkemøde var udgaaet, fastholde den af min Formand i Ministeriet, Monrad, opstillede Tanke om et saadant Kirkemøde som nødvendigt til Forberedelsen af en Kirkeforfatning og forlangte i det første Udkast til en Finantslov, der forelagdes (i den første Rigsdagssession 1850), en Sum af 10,000 Rdl. til Afholdelse af et saadant Møde. Efterat jeg baade ved første og anden Behandling havde udtalt mig i den her antydede Retning, især ligeoverfor Grundtvig og Tscherning, mod hvilken sidste jeg gjorde gjældende, at den danske Kirke hidtil i sin Styrelse slet ikke var, hvad han kaldte den, en Menighedskirke, bevilgedes der 5000 Rdl. Jeg modtog denne Bevilling med en dyb Tvivl om, hvorvidt jeg enten i det Aar eller i det næste vilde være istand til at benytte den og til alvorlig at fremme Sagen, og derfor med stor Bekymring. Jeg saae ikke blot, hvilke stærke og skærende Modsætninger der i det Øieblik fandt Sted imellem de fremragende Ordførere i den danske protestantiske Kirke, saasom J. P. Mynster, Clausen og Grundtvig, men jeg nærede derhos Tvivl om, at der da overhovedet var et saadant Menighedsliv og en saadan hengiven

Tilslutning til Kirken tilstede hos Folket, at Bygningen lod sig opføre paa denne Grundvold, og, hvad der for mig personlig var det Tungeste og maaske bestyrkede og skærpede hin Tvivl om Andre: jeg følte, at jeg selv, skjøndt paa min Maade inderlig religiøs stemt, dog ikke stod saaledes paa hele Aabenbaringstroens Standpunkt, at jeg tillidsfuld, med Fasthed og uskrømtet Alvor kunde deltage i, endsige lede Forhandlingen om en Forfatning for den evangelisk-lutherske Kirke i Danmark; jeg vilde ikke nedrive eller svække, men skyldte at befæste og opbygge; jeg frygtede for at vakle eller at hykle; jeg led derved stærkt og lod derfor Sagen, som heller ingen Anden dengang ytrede ret Mod eller Lyst til at tage fat paa, hvile. — Men udenfor Hovedspørgsmaalet om Folkekirkens egen Forfatning paatrængte der sig efter Grundlovens Vedtagelse forskjellige særlige Spørgsmaal, der angik Berøringen imellem Folkekirken og Personer, der befandt sig udenfor den, og den disse Personer nu tilkommende Uafhængighed af Folkekirkens Forskrifter og Former. Efterat jeg allerede i Rigsdagens første Session 1850 i Anledning af et Andragende fra den mosaiske Menighed i Kjøbenhavn og en derved fremkaldt Forespørgsel i Folkethinget havde forelagt et Udkast til Lov om den religiøse Opdragelse af Børn, der vare fødte i Ægteskab mellem Personer af forskjellig Trosbekjendelse, og, da Udkastet paa Grund af dets Fremkomst mod Sessionens Slutning ikke var kommet til Behandling, havde forelagt det paany i anden Session samme Aar, fremkom der i denne fra et Medlem af Folkethinget: Overretsassessor Spandet et Forslag til "Lov om Trosfrihed", der meget mindre handlede om, hvad Titlen angav, end om alle de Forhold, i hvilke hidtil kirkelige Handlinger og Former vare satte i Forbindelse med borgerlige Rettigheder, og som gik ud paa overalt at ophæve denne Forbindelse paa en Maade, der baade unødvendig og forstyrrende greb ind i Folkekirkens Opfattelse og Vedtægt og lidet tilfredsstillede den borgerlige Ordens og Retssikkerheds Krav. Idet jeg nu under første Behandling af dette Lovforslag paaviste og bekæmpede denne dobbelte Mangel ligeoverfor den selv meget alvorlig religiøse Forslagsstiller og hans to fra høist forskjellige Standpunkter udgaaende Kampfæller: Grundtvig og Tscherning, erkjendte og udtalte jeg ligefremt og aabent, at der var Punkter og Tilfælde, for hvilke der nødvendig maatte skaffes nyere og friere Former og Bestemmelser, navnlig med Hensyn til Ægteskabs Indgaaelse imellem Medlemmer af forskjellige Trossamfund eller Personer udenfor ethvert anerkjendt Trossamfund og med Hensyn til Opdragelsen af Børn fødte i slige Ægteskaber, og, da et Udvalg var nedsat efter første Behandling, meddelte jeg dette et Udkast til Lov om den saaledes begrændsede Gjenstand, hvori da ogsaa Indholdet af det af mig forinden forelagte Forslag om Børneopdragelsen indgik, hvorfor dette bortfaldt som særskilt. Det nævnte Udkast tiltraadtes i alt Væsentligt af Udvalget og førtes derpaa til endelig Vedtagelse gjennem en Forhandling, som jeg saameget mere maatte lede baade med Kraft og Forsigtighed, som den i

Udkastet ligefrem foreskrevne Form af rent borgerligt Ægteskab fandt ringe Sympathi hos Justitsministeren og aabenbart bekæmpedes af min Kollega Clausen, idet han sluttede sig til et Forslag, der søgte at bevare et tomt Skin af præstelig Medvirkning. Medens jeg i Folkethinget havde maattet kæmpe for Lovens Indskrænkning til det Nødvendige og for Skaansel af det Bestaaende, hvor ingen Forandring var fuldt nødvendig, maatte jeg omvendt i Landsthinget føre en meget skarp Kamp imod Ørsted og Blechingberg, der stædigen afviste enhver Reform. Erfaringen har vist, at den aabnede Udvei, som jeg siden administrativt maatte supplere ved en af mig selv affattet Formular for den borgerlige Vielse, da var aldeles tilstrækkelig for Formaalet og ikke har beredet nogensomhelst Vanskelighed eller Uorden. Den heftige Bevægelse, som det Spandetske Lovforslag havde fremkaldt i og udenfor Geistligheden, lagde sig ogsaa snart[66]. Et af Pastor (senere Biskop) Kirkegaard i Landsthinget i første Session 1850 indbragt Forslag om Menighedernes Ret til Indførelse af nye Psalmebøger bortfaldt ved anden Behandling i Henhold til en af mig afgiven Erklæring om, hvilken Myndighed jeg troede, at Administrationen i denne Retning havde, og om hvorledes jeg for min Del vilde benytte denne Ret. Hele Forhandlingen var ført i velvillige Former[67].

Under Kultusministeriet henhører som bekjendt dels den egentlige Bestyrelse, dels Tilsynet med Brugen og Benyttelsen af store Indtægter og Eiendomme, der ere henlagte til Kirkens og Geistlighedens og til de høiere Undervisningsanstalters Underhold. At jeg med Hensyn til den store Kapital- og Godsformue, som tilhørte Universitetet, Kommunitetet, Sorø Akademi og den almindelige Skolefond, strax og fuldstændig anerkjendte den samme Ret til Kontrol og Bevilling hos Rigsdagen, som denne udøvede med Hensyn til den almindelige Statsformue, finder vel nu Enhver naturligt og nødvendigt; i 1849 og 1850 fandtes der ikke ganske faa eller ubetydelige Mænd, der troede, at jeg deri gik for vidt. Desto bestemtere hævdede jeg navnlig under den første Finantslovs Behandling og kunde jeg hævde Berettigelsen og Hensigtsmæssigheden af at respektere og beholde Fortidens Overlevering i denne Henseende og forsvare de enkelte Stiftelsers Ret og Krav. Jeg henviser herom til Folkethingstidenden for 1ste Session 1850 Sp. 636 om Universitetet, Sp. 539 om polyteknisk Institut, Sp. 4088 om Sorø, navnlig om Skolen ligeoverfor Akademiet, og om den lærde Skoledannelse, jvf. Sp. 4097[68]. Den samme Betragtning førte mig da ogsaa til den Overtydning, at den Lov, der for Statsdomænernes Vedkommende vedtoges om Fæstegodsets Overdragelse til Brugerne som Eiendom i Henhold til tidligere Antydninger og Tilsagn, ogsaa maatte finde Anvendelse paa det Fæstegods, der tilhørte de under Kultusministeriet henlagte Stiftelser, navnlig Sorø Akademi, og jeg forelagde henimod Slutningen af den anden Rigsdagssession i 1850 det hertil sigtende Lovudkast og gjentog det, da det dengang ikke kunde komme til Forhandling, i 1851, hvor det dog først blev endelig vedtaget efter min

Udtrædelse af Ministeriet efter en temmelig udførlig Forhandling om en særskilt Afdeling af det soranske Fæstegods, det saakaldte Kalkreutzske Gods. At jeg som Udøver af Godseierretten gjorde mig den største Umage for at forbinde Billighed og Humanitet med Agtelse for en Eiendomsret, der ikke var min egen, er jeg mig bevidst, og den eneste Klage, der i Folkethinget fremdroges over et ganske enkelt Tilfælde, var det mig let fuldkommen at afvise. Den Vanskelighed i Kreditforholdene, som Begivenhederne i 1848 og den fortsatte Krig medførte, gav mig Anledning til i Forvaltningen af Stiftelsernes, navnlig Sorøs, Kapitaler at bevilge Lempelser, der uden Skade for Stiftelserne lettede Privates Forlegenhed. — Hvad angaaer de til de geistlige Embeder henlagte Eiendomme, gjorde der sig i Tilslutning til den almindelige Opfattelse af Landboforholdene en noget større Tilbøielighed end tidligere gjældende til at afhænde til Selveiendom eller Arvefæste Annex- og Mensalgods eller overflødige eller ubekvemme Præstegaardsjorder, men med streng Omhu for Kaldenes Interesse. Paa et gjentaget og indstændigt Andragende fra Grev Knuth til Knuthenborg om at afhænde ham Tienderne til Kirkerne paa hans Grevskab, forat han kunde bortsælge Bøndergaardene frie for Kirketiende, ansaae jeg mig slet ikke berettiget til at gaae ind uden Lovhjemmel og fandt heller ikke Afhændelsen økonomisk forsvarlig, uagtet Greven tilbød en efter de daværende Sædpriser tilsyneladende uforkastelig Kjøbesum. Erfaringen har vist, at min Betænkelighed var vel grundet.

En saare vigtig Gjenstand for Kultusministeriets Omhu er den tilbørlige Besættelse af de derunder henhørende Embeder, især de saare talrige geistlige. Jeg gjorde mig med Hensyn til de sidste al Umage for — med Benyttelse af Biskoppernes Erklæringer, forsaavidt jeg fandt disse bestemte og paalidelige, — at forene Hensynet til Dygtighed og til visse Embeders særlige Krav med Aldershensynet; medens jeg rigtignok troer, at det var uberettiget, naar en Præst ytrede, at han vilde være bleven befordret hurtigere og bedre, hvis han ikke havde været en personlig Ven af Madvig, er jeg dog temmelig vis paa, at Ingen er bleven befordret, *fordi* han var en Ven af mig. Et Misgreb vedkjender jeg mig at have begaaet ved i Begyndelsen for strengt at opstille og gjennemføre den Regel ikke at befordre Præster til nye Embeder udover det tresindstyvende Aldersaar, skjøndt en rigtig Tanke laae til Grund, nemlig at den Præst, hos hvem Alderen begynder at gjøre sin Indflydelse gjældende, helst bør blive der, hvor han før har virket med fuld Kraft. — En særlig og ikke let Opgave stilledes mig ved i sidste Del af 1850 og i 1851 at skulle understøtte den slesvigske Bestyrelse i Valget af de bedste Kræfter til at reorganisere den geistlige Embedsstand og Lærerpersonalet ved de høiere Skoler i Hertugdømmet; jeg troer, at der i saa Henseende udrettedes omtrent Alt, hvad der under de givne Forhold kunde udrettes, og at den hele Række af geistlige og Skoleembedsmænd i Slesvig har givet et godt Vidnesbyrd om Tillisch's, Regensburgs og min samvittighedsfulde Omhu. — Det tilfaldt

mig i tre Aar at foreslaae Kongen Udnævnelsen af fire Biskopper, nemlig i Lolland-Falsters, Fyens, Aalborgs og Als og Ærøs Stifter. Besættelsen af Lolland-Falsters Bispestol med Monrad skete dog ikke efter ganske frit Valg, da han før sin Udtrædelse af Ministeriet af Konseilpræsidenten, Grev Moltke, havde ladet sig give et Tilsagn om dette Embede, som jeg, da han fastholdt det, troede at maatte respektere; for min egen Del havde jeg ønsket, at den begavede Mand havde oppebiet en anden Leilighed. At ved Indstillingen af Engelstoft og Bindesbøll til Bispeembederne i Odense og Aalborg mit eget Valg fuldkommen faldt sammen med Biskop J. P. Mynsters, da jeg hensynsfuldt overlagde Sagen med ham, bemærker jeg blot, fordi Mynster, da begge Biskopper indviedes efter min Udtrædelse af Ministeriet, paa en noget paafaldende Maade tilsidesatte Hensynet til mig ved ikke at lade mig indbyde til at være tilstede derved. Denne høitbegavede, men myndige Mand havde ondt ved at forsone sig med den nye Forfatning og med den Stilling, hvori denne satte ham til en Minister, som før havde været hans Underordnede ved Universitetet, — og den hele Forhandling om Grundloven og siden Loven om borgerligt Ægteskab havde ikke virket formildende[69].

Det er mig kjært endnu at tilføie et Par Ord om den af mig gjennemførte Ordning af det kongelige Theaters Bestyrelse, fordi jeg kan udtale, at Overhofmarskalk Levetzau med en Ro og Anstand, der siden gik over til virkelig Velvillie imod mig, fandt sig i Ophævelsen af Theaterdirektionen, hvis første Medlem han var, og at Geheimeraad Collin, hvem jeg ikke blot agtede høit, men hvem jeg skyldte Taknemmelighed fra tidligere Dage, baade erkjendte Forandringens Nødvendighed og fuldstændig billigede det Valg, jeg havde truffet ved at indstille Digteren I. L. Heiberg til at udnævnes til Theaterdirektør. Theatret har ikke havt og vil, hvad den paafølgende Tid noksom har vist, ikke let faae nogen Direktør, der staaer ved Siden af Heiberg, og det ingenlunde blot i æsthetisk Henseende, men ogsaa fra Karakterens Side; jeg siger dette saameget heller, som underordnede Intriguer senere forenede sig med politisk Misgunst til en ubillig Forfølgelse og et usømmeligt Drilleri imod Heiberg. — De Forhandlinger, hvortil Theatrets Budget, saaledes som det var forelagt i de to første Finantslovudkast, havde givet Anledning, og en ligefrem Beslutning af Folkethinget foranledigede mig til at nedsætte en Kommission til Overveielse af hele Theatrets Stilling til Staten og af dets Økonomi og til Udarbeidelse af et Lovudkast derom. I denne Kommission, der bestod af Theaterdirektøren, Finantsbogholder Schiern, Departementschef Weis og Professor, Folkethingsmand Fenger, delte Meningerne sig imidlertid saaledes (Heiberg og Schiern mod Weis og Fenger), at jeg selv, efter først mod Slutningen af September 1851 at have modtaget Betænkningen, maatte formulere et nyt Lovudkast, som jeg forelagde faa Dage før min Udtrædelse af Ministeriet. Men, efterat atter det efter første Behandling nedsatte Udvalg, hvori David og Fenger havde

Plads, havde foreslaaet indgribende Forandringer i Udkastet, viste det sig strax ved Begyndelsen af anden Behandling langt hen i Februar 1852, at der, selv uden Hensyn til Rigsdagens ikke fjerne Slutning, kun var ringe Tro paa idetmindste for Øieblikket at kunne ved Lov hensigtsmæssigen ordne Theatrets Anliggender i det Enkelte og liden Interesse for det hele Anliggende baade hos Folkethinget og den nye Kultusminister; anden Behandling var derfor slæbende og mat, og, skjøndt Overgangen til tredie Behandling vedtoges med et temmelig stort Flertal, naaede Udkastet dog ikke til denne Behandling.

For Statens Kunstsamlinger kunde der i de trange Krigsaar ikke let tænkes paa at udrette Mere end at bringe Bevillingerne til dem i en fastere og regelmæssigere Form, end de havde havt tidligere, og at afvende Indskrænkninger paa svævende Punkter, hvilket i det Hele lykkedes. Da Kongen i 1851 ønskede et extraordinært Tilskud til Civillisten og der fra Førerne for Bondevennepartiet underhaanden gjordes ham Tilbud i denne Retning, besluttedes det i Statsraadet efter Samraad imellem Finantsministeren og mig at afkjøbe Kongen de af Christian den VIII efterladte naturhistoriske (conchyliologiske) og archæologiske Samlinger for 200,000 Rd., idet tillige nogle ved Overdragelsen foranledigede Udgifter, især Pensioner, overtoges af Statskassen ifølge et af mig derom forelagt Lovudkast.

Det sidste Lovforslag, jeg som Minister indbragte meget faa Dage før min Udtrædelse, gik ud paa ved en maadeholden Forhøielse af Pensionen for den kort forud afdøde H. C. Ørsteds Enke at yde den udmærkede Videnskabsmands Fortjenester en Anerkjendelse. Kun et enkelt Medlem af Folkethinget reiste en Indvending, som jeg, da som Medlem, let gjendrev. Det havde været mig en Glæde Aaret iforveien at udvirke Ørsteds Udnævnelse til Geheimeraad ved hans Afsked fra det Lærerembede, i hvilket det var lykkedes ham at kaste en saa stor Glands over vort Land. Et Aar tidligere (i 1849) var det faldet i min Lod ved Øhlenschlægers 70aarige Fødselsdag at bringe ham Udnævnelsen til Storkors af Dannebrog. Ved Finantsloven for 1851—52 var det endelig lykkedes mig at skaffe Digterne H. Hertz og Paludan-Müller (for H. C. Andersen var der sørget) et livsvarigt Honorar af 1000 Rd. for hver. At der ved Siden deraf kun tildeltes Chr. Winther 500 Rd. aarlig, havde sin Grund i den Forudsætning, at der af Civillisten var sikret ham 500 Rd. aarlig for at have undervist Frederik VII's anden Gemalinde, en Forudsætning, der destoværre viste sig urigtig, idet dette Honorar ophørte; for Forfatteren St. Aubain (Carl Bernhard) blev der sørget gjennem Anvendelsen af de almindelige Midler under Kultusministeriet.

Til min Deltagelse i Rigsdagsforhandlingerne for mit eget Ministeriums Vedkommende føiedes i anden Session 1850 en temmelig betydelig Indgriben i Forhandlinger, der angik to andre Ministerier. B. Christensen havde kort efter Sessionens Begyndelse indbragt et af ham i Forening med

Tscherning affattet Udkast til en Kommunallov, der gik ud paa en Deling af Riget i to store Kredse, Jylland og Øerne, med næsten fuldstændig Sondring i alle Anliggender, der paa nogen Maade kunde betegnes som kommunale, hver med en Landshøvding i Spidsen, udrustet med en Myndighed og en Besættelsesret til en Mængde Embeder, hvorved Kongemagten og Centralregjeringen aldeles lammedes og den betænkeligste Forvirring maatte indtræde. Det var af den største Vigtighed, at de yderst farlige Konsekventser, hvortil dette Lovudkast, hvis det endog blot for en ringe Del sattes igjennem, vilde føre, og at den statsopløsende Tendents, der, tildels vistnok Koncipisterne ubevidst, gik derigjennem, blev paavist og tilbagevist, saa at ingen Del af Spirerne kom til Udvikling; men denne Opgave laae udenfor den daværende Indenrigsminister Rosenørns Synskreds; han tabte sig under den første Behandling (den 1ste November) i en Række lidetsigende Detailbemærkninger, billigende, misbilligende og tvivlende, og det saae næsten ud til, at Lovudkastet vilde faae en vis Anerkjendelse ved Henvisning til anden Behandling, maaske med ikke ringe Stemmeflerhed og med Nedsættelse af Udvalg. Jeg tog da i sidste Øieblik Ordet for i et indtrængende Foredrag at belyse Forslagets hele Karakter og samle Grundene derimod under bestemte, skarpt fremtrædende Hovedpunkter; Følelsen af Sagens Vigtighed gav mig Kraft, og ved den umiddelbart paafølgende Afstemning ved Navneopraab negtedes Overgang til anden Behandling, et Udfald, der baade i Statsraadet og hos Publikum udenfor Rigsdagen hilstes med mere end almindeligt Bifald[70]. Mindre iøinefaldende, men af mere positiv Betydning var min Medvirkning ved Presselovens Behandling. Da den Tilstand, der var tilveiebragt ved en provisorisk Forordning af 24de Marts 1848, som ophævede alle efter Trykkefrihedsforordningen af 1799 givne Bestemmelser om Pressens Brug, var uholdbar og uklar, havde Justitsministeren Bardenfleth allerede i den første Rigsdagssamling 1850 i Landsthinget indbragt et Lovforslag om Pressens Brug, der med ikke uvæsentlige Ændringer gik over til Folkethinget, men dér, efterat et nedsat Udvalg havde foreslaaet yderligere Forandringer, paa Grund af den fremrykkede Tid ikke kom til videre Behandling. Forstemt over Udkastets Modtagelse fremlagde Ministeren intet nyt Forslag i anden Rigsdagssamling 1850, men derimod indbragte syv Medlemmer af Folkethinget, derimellem Damkier, Hall, Krieger og Schack, med Benyttelse af det tidligere Udkast og Forhandlingerne derom, et Forslag til Lov om Pressens Brug. Til dette Forslag stillede Justitsministeren sig under første Behandling temmelig uvenlig, og Udsigten til en Overenskomst syntes meget ringe. Da jeg imidlertid baade i Forslaget saae et i det Væsentlige brugbart Grundlag og ansaae et Brud imellem Regjeringen og den nævnte Side af Folkethinget, der i det Hele støttede den, for meget uheldigt, navnlig i denne Sag, tog jeg ved Slutningen af første Behandling Ordet for at anbefale Forslaget til Fremme.

Ved anden Behandling syntes Forholdet imellem Forslagsstillerne og Justitsministeren ikke at blive bedre, og en ny Vanskelighed opstod, idet Clausen meget heftig opponerede mod den Paragraf i Forslaget, der angik Beskyttelsen af religiøse Trossamfund og Sædeligheden mod Krænkelser i Pressen, som utilfredsstillende, medens jeg i det Hele maatte tiltræde og forsvare den. Efter Slutningen af anden Behandling lykkedes det mig imidlertid at tilveiebringe en fortrolig Forhandling i Bardenfleths Bolig mellem Forslagsstillerne og Bardenfleth, Clausen og mig, i hvilken jeg, som jeg ved tredie Behandling udtalte, overtog Mæglerens Rolle. En Overenskomst kom istand ved gjensidige mindre Indrømmelser og Lempelser, og, idet de deraf følgende Ændringsforslag gik igjennem ved 3die Behandling, skjøndt Clausen endnu var misfornøiet med § 8, vedtoges Lovudkastet af Folkethinget med meget stort Flertal. I Landsthinget maatte jeg derefter ved første Behandling paatage mig Lovudkastets og navnlig den omstridte ottende Paragrafs Forsvar mod Ørsteds og Blechingbergs heftige Angreb; ved anden og tredie Behandling opgav de og deres Meningsfæller Kampen, og Lovudkastet gik da stille igjennem begge Behandlinger og bestaaer endnu som gjældende Lov om denne vigtige Gjenstand.

Krigen og de ydre politiske Forhold

Allerede længe inden Grundlovsforhandlingen var bragt tilende og Grundloven sanktioneret, havde jeg maattet deltage i Ansvaret for en Fornyelse af Krigen, da Tilstandene i Slesvig vare utaalelige og Underhandlingerne hverken skrede frem eller kunde ventes, i hvilken Retning de end førtes, at ville give et for det egentlige Danmark endog blot taaleligt Resultat, saalænge de maatte føres paa Grundlag af den ved Vaabenstilstanden af 1848 og dens Forvanskning tilveiebragte Besiddelsesstand, hvorved hele Slesvig var i Fjendens Magt. I Krigsførelsen selv havde naturligvis jeg som de øvrige civile Ministre kun den Andel, der kunde ligge i at støtte Krigsbestyrelsens Bestræbelser ved alle Midler, hvorved dog en ganske overveiende Rolle tilfaldt og med stor Dygtighed udførtes af Finantsministeren, og maaske raadgivende at indvirke paa visse almindelige Planer for Kampens Ledelse. I sidstnævnte Henseende indtraadte strax en vigtig Overveielse, idet Krigsministeren, under Udtalelse af Mistillid til den i den danske Hær selv tilstedeværende høiere Krigserfaring og strategiske Indsigt — en Mistillid, der specielt rettedes mod Læssøe, — forlangte og, ikke med min gode Villie, fik Samtykke til at indkalde en fremmed, hvilket, da man var udelukket fra Tydskland, vilde sige en fransk, General til at overtage Overanførselen eller i det Ringeste udkaste Felttogsplanen. Efter nogen Søgen henvendte Hansen sig til den af den aktive Tjeneste udtraadte General Fabvier, der tidligere havde været Stabschef hos Marechal Marmont, og med hvem Hansen havde gjort Bekjendtskab i Grækenland, hvor Fabvier organiserede og kommanderede græske Tropper paa samme Tid, som Hansen i Forening med to andre danske Officerer (Schlegel, senere Chef for Ingeniørkorpset, og Tscherning) var nedsendt til det franske Armeekorps, der en Tidlang stod paa Morea. Fabvier gjorde ved Ankomsten til Kjøbenhavn intet gunstigt Indtryk, og den Plan, han her fremsatte for Felttogets Aabning, maatte ved nogen Eftertanke forekomme Enhver som et høist besynderligt Indfald. Den gik ud paa, at en Del af den danske Armee, der forudsattes i sin Helhed ikke at være istand til ligefrem at møde den fra Holsten over Slesvig nordefter mod Flensborg og videre fremrykkende fjendtlige Styrke og optage Kampen med den, skulde landsættes i Svandsen og der indtage en Stilling, hvor den truede Fjendens høire Flanke og derved hindrede hans Fremtrængen[71]. Det faldt ikke Fabvier ind, at Fjenden, der antoges stærkere end vor Hær, naturligvis strax vilde vende sig imod denne, som, hvis Kampen gik den imod, vilde trænges ned til Kysten og dér, hvis Infanteriet eller en Del deraf optoges paa Skibe, ialtfald efterlade Artilleri og Kavalleri som Fjendens Bytte. Medens i Kjøbenhavn baade Andre og jeg studsede over denne Plan, for hvilken Forbilledet syntes at have været Udkastet til en Landgang og et lille Streiftog af græske Palikarer, udtalte Læssøe, der endnu da var

Stabschef hos den Overkommandoen over Armeen paa Als og i Sundeved førende General Krogh, da Krigsministeren med Fabvier reiste derover, en streng og skaanselløs Kritik over Fabviers Planer og Ytringer, ved hvilken Kritik Hansen, der havde indkaldt ham, ikke berørtes behagelig og hans Stemning ligeoverfor Læssøe ikke blev bedre. Han lod imidlertid Fabvier falde, og denne forsvandt uden i Danmark at efterlade sig andet Spor end Antegnelsen i Statskalenderen af det Storkors, han selv medtog, og de to Ridderkors, hvormed to saakaldte Sekretærer hos ham dekoreredes og endnu opføres i vor Statskalender. De nærmest paafølgende Begivenheder ere noksom bekjendte. Ulykken ved Ekernførde gav Anledning og Paaskud til at fjerne Krogh og Læssøe, der afløstes af den kække og kamplystne Bülow og den brave og forstandige, men ikke geniale Flensborg; den danske Hærs Hovedstyrke trak sig, efterladende en Besætning paa Als, tilbage til Nørrejylland, og efter den blodige og resultatløse Kamp ved Kolding den 23de April og nogle mindre Fægtninger ved Gudsø osv. indesluttedes Hovedstyrken i Fredericia eller gik under Bülow over til Fyen, medens en anden Del under Rye hæderlig førtes tilbage mod Nord forbi Aarhus til Helgenæs, hvorhen den forfulgtes af Preusserne, idet Fredericia indesluttedes og beleiredes af Insurgenthæren. Under disse Omstændigheder gjaldt det i April, Mai og Juni for Ministeriet om baade selv at beholde Mod og Fatning og at opretholde Modet hos Befolkningen. Jeg erindrer, hvorledes Marineministeren Zahrtmann kaldtes ud af Statsraadsmødet paa Kristiansborg for af sin Adjutant at modtage og bringe os andre Efterretningen om Tabet af to af Marinens bedste Skibe ved Ekernførde, og dernæst hvorledes jeg Morgenen efter Kampen ved Kolding, da jeg uden nogen Anelse om denne Begivenhed kom op i Ministerialbygningen, dér traf Indenrigsministeren Bang aldeles overvældet og ude paa Gangen høiligen jamrende over det forfærdelige Myrderi og det store Tab. Jeg spurgte ham øieblikkelig, om der var tabt Faner eller Kanoner eller et stort Antal Fanger; da han benegtede dette, men vedblev at jamre over de 700 Døde eller Saarede, sagde jeg noget skarpt, at vi, da vi opsagde Vaabenstilstanden, maatte have gjort os det klart, at man ikke førte Krig uden at have Døde og Saarede, og bad ham indstændig om at dæmpe og skjule sin Forsagthed; jeg bør dog tilføie, at Bang ved Modtagelsen af Efterretningen fra Ekernførde havde vist langt større Fatning og i det Væsentlige redigeret den korte og besindige Meddelelse, der derom udgik. Ikke mindre tydelig bevarer jeg Indtrykket af en Samtale, som jeg omtrent i Slutningen af Mai havde ganske alene og i fuld Fortrolighed med Krigsministeren om Udsigten for Fredericias Modstand, hvorom han mistrøstig udtalte, at Fæstningen for Ærens Skyld maatte og vilde holde ud nogle Uger, men da maatte forlades eller falde; dengang var, derpaa er jeg vis, endnu ikke Tanken opstaaet om Befrielse ved et stort Udfald og Angreb. At Planen dertil derefter lagdes og forhandledes imellem Hansen, Bülow og Flensborg og dernæst udførtes

med Ro og besindig Kløgt og holdtes saa fuldstændig hemmelig, at ingen af Krigsministerens, naturligvis urolige og utaalmodige, Kolleger — jeg troer ikke engang Marineministeren — havde nogen Anelse om Forehavendet, regner jeg Hansen til stor Fortjeneste. Hvem det første Initiativ tilhører, véd jeg ikke, men allerede temmelig tidlig gjorde der sig hos flere af Ministeriets civile Medlemmer den Forventning gjældende, at Bülow ikke godvillig vilde sidde stille i Fyen og se paa Fredericias Fald. Da nu Sponneck, Clausen og jeg frygtede for, at Bülows Handlelyst skulde lammes ved Hansens Indblanding og Flensborgs for store Betænksomhed, maaske ogsaa fordi det var os forebragt, at Bülow gjerne vilde have beholdt Læssøe til Stabschef, tillode vi os et Skridt, der kun kan undskyldes med, at Alt stod paa Spil; vi skrev i Forening til Bülow, at vi forudsatte, at han var sig sin Stilling og sit Ansvar som kommanderende General, der havde at handle efter egen bedste Overbevisning, bevidst, og at han, hvis han enten fandt sig trykket af Indblanding fra Krigsministeriets Side i de egentlige Krigsoperationer eller ønskede nogen Forandring i Stabschefsposten, skulde finde den kraftigste og afgjørende Støtte i Statsraadet, naar han henvendte sig dertil. Bülow svarede fuldkommen korrekt, at han tog hele Ansvaret for at handle eller undlade at handle paa sig, og at han var fuldkommen tilfreds med sin Stabschef. Under Beleiringen af Fredericia modtog jeg ligesom tidligere jævnlig Breve fra den ved Hæren ansatte Feltpræst Boisen (senere død som Stiftsprovst i Ribe), og, da disse begyndte at bære Spor af Mismod ikke blot hos Brevskriveren, men ogsaa, hvis han ellers saae rigtig, hos en Del af Mandskabet og enkelte endog høierestaaende Officerer (derimellem dog i intet Øieblik den tapre Kommandant Lunding) samt at udtale et noget utaalmodigt Ønske om Fred, indskærpede jeg ham ved enhver Leilighed, som hans Embedsgjerning medførte, eller som iøvrigt tilbød sig, at udtale, at han var vis paa, at ogsaa Regjeringen ønskede Fred, men en hæderlig og varig, og at en saadan kun kunde opnaaes, naar ved en heldig og ikke ubetydelig Vaabendaad Slesvigholstenernes øieblikkelige Overmod nedstemtes og derved Betingelsen for et ikke for den danske Befolkning ydmygende Samliv tilveiebragtes. Jeg har Grund til at antage, at disse mine Udtalelser fik en anden og større Publicitet, end der var tilsigtet, men de skadede i ethvert Tilfælde ikke. Udentvivl ved urigtig Opfattelse og Fremstilling af Boisen opstod en Art Mythe om, at Oberst Lunding, da han hørte om dette Brev, forlangte det af Præsten og efter Læsningen i opbrusende Heftighed besluttede at foretage et større Udfald og kun ved sin Stabschefs og Andres Forestillinger bragtes derfra. Urigtigheden af denne Fortælling er bevidnet mig af nuværende General Ernst, der dengang stod Kommandanten i Fredericia meget nær; dog formoder jeg, at mit Brev til Boisen ikke er blevet Lunding ubekjendt[72]. Den af mig ønskede Vaabendaad kom, forberedet fra anden og kompetent Side, stor og glimrende den 6te Juli. Som et Tegn paa, hvorledes mit som Andres Sind i hine Dage med yderste

Spænding dvælede ved Fredericia, skal jeg, hvor smaaligt det end kan synes, dog anføre, at jeg et Par Dage iforveien en Morgen fortalte min Hustru, at jeg havde drømt, at Bülow paa Grund af en stor Seir var udnævnt til Generallieutenant. Den 7de Juli gik jeg tidlig om Formiddagen ud for at have en Samtale paa Amalienborg med Overhofmarechal Levetzau om hans Udnævnelse til Overdirektør for de kongelige Kunstsamlinger, men maatte paa Veien besøge en Barberstue. Paa mit henkastede Spørgsmaal, om der fortaltes noget Nyt i Byen — Morgenaviser udkom dengang ikke —, svarede Barberen, at han havde hørt fortælle, at der skulde have staaet et Slag, hvori vi skulde have taget over 1000 Fanger, men at det vel ikke var sandere end saamange andre Rygter. Uden at kunne søge nærmere Bekræftelse maatte jeg gaae til en halv Times Konference med Levetzau, hvorefter jeg ilede hjem for fra Hjemmet atter at gaae ned i Ministeriet, idet jeg sagde til min Hustru, at, hvis Efterretningen var sand, vilde vi holde en lille Familiefest til Middag. I Bredgaden (jeg boede dengang i Dronningens Tvergade) mødte jeg tre mig bekjendte Embedsmænd, derimellem den senere Stiftamtmand i Lollands Stift, Baron Holsten, der fortalte mig, at de faa Øieblikke iforveien havde talt med Marineministeren, der havde sagt dem, at der telegrafisk (naturligvis ved optisk Telegraf) af Overkommandoen var forlangt Midler til at transportere 1800 tagne Fanger. Jeg ilede da tilbage for at sige til Portneren i den Gaard, hvori jeg boede, at han skulde gaae op til min Hustru og sige, at "det var sandt", og fortsatte, efter at have ligeoverfor hans Tvivl og Forundring gjentaget den korte Besked, min Vei til Ministerialbygningen for at søge nærmere Efterretninger. Om Eftermiddagen holdt jeg Seiersfest i Dyrehaven, hvor jeg med mig selv og mødende Venner ivrig drøftede Spørgsmaalet, om Bülow efter Seiren havde fortsat Forfølgelsen mod Veile for at fuldende Opløsningen af den ad denne Vei flygtende Fjendeskare eller vendt sig mod Kolding og hvad der stod imellem Kolding og Als. Jeg erfarede snart, at min Fantasi havde taget for rask Flugt; den lange og haarde Kamp havde udtømt Kræfterne og krævet nogen Hvile; at en energisk Impuls fra Stabschefens og en udholdende Anstrengelse fra Kavallerikommandoens Side uden synderligt Offer kunde have forøget Seirens Frugter i Antal af Fanger og erobrede Vaaben, er vel imidlertid utvivlsomt.

Under hele Felttoget vare de diplomatiske Forhandlinger fortsatte, men deres Sæde forlagt fra London til Berlin, hvor de førte til de paa Danmarks Vegne af Reedtz den 10de Juli 1849 undertegnede Fredspræliminarier og den dermed forbundne Vaabenstilstand, under hvilken Slesvig skulde bestyres af en Regjeringskommission, sammensat af et dansk, et preussisk og et engelsk Medlem, og Sydslesvig holdes besat af preussiske Tropper, Nordslesvig af et neutralt — svensk — Troppekorps. At disse Underhandlinger og deres tilsyneladende Resultat, Fredspræliminarierne, i sig selv bare Spiren til og vare fordømte til Ufrugtbarhed, laae i Sagens Natur, saalænge man fra dansk Side holdt fast paa den fulde Eiderpolitik,

som man hverken havde Kraft til at gjennemføre eller kunde faae Understøttelse for hos Stormagterne (og som, vil jeg tilføie, hvis den en kort Tid var bleven seirrig, utvivlsomt kun vilde have ført til et fornyet slesvig-holstensk Udbrud), medens Tydskland ligesaa bestemt fastholdt Schlesvigholsteinismens Paastande og Preussen kun ved Ruslands Tryk gik ind paa Noget, der ad Omveie maatte føre tilbage til, hvad Rusland i sig selv begunstigede, et løst sammenklistret, saakaldet dansk Monarki, indenfor hvis Grændser den kun lidet beskaarne Schlesvigholsteinisme dels beholdt, dels søgte at gjenvinde sin tidligere Stilling og ventede paa bedre Leilighed til at gjentage, hvad der foreløbig ikke var lykkedes. England havde fra den Tid, da den af Palmerston optagne Tanke om en Deling af Slesvig var afvist fra dansk Side, kun beholdt tilbage en vis ubestemt Interesse for det danske Monarkis ydre og nominelle Opretholdelse og sluttede sig derfor til Rusland. Underhandlingerne førtes af Mænd (i London Reventlow, i Berlin Reedtz), der uden al Erkjendelse af de nye Forholds Krav og uden nogensomhelst selvstændig Opfattelse kun bevægede sig i de overleverede Forestillinger[73]. Opgaven for den Del af Ministeriet, der stod paa et nationalt Standpunkt (og til denne Side sluttede sig endnu dengang i det Hele Sponneck), var altsaa at forhindre, at man bandtes ved uforsigtige Udtalelser og Forpligtelser, og at paase, at falske Argumenter og Paastande paavistes og bleve imødegaaede. Til en saadan Virksomhed gav Udenrigsministeren, Grev Moltke os andre forsaavidt Adgang, som den diplomatiske Korrespondance, især saalænge Kammerherre A. H. Bille var Moltkes Medhjælper, i stor Udstrækning droges ind i Statsraadet og forhandledes der, hvorved det ikke sjeldent faldt i min Lod at staae Bille bi med Hensyn til Opfattelsen og Redaktionen af Beslutningerne. Man søgte altsaa at holde Sagen hen, indtil et Omsving herhjemme kunde tilveiebringes og Initiativet til en virkelig definitiv Løsning tages herfra. Men allerede dengang frygtede jeg, hvad der siden er blevet mig endnu klarere, at et saadant Omslag, der skulde udgaae fra de Ministre, der vare stemplede som Demokrater, efterhaanden blev desto vanskeligere, jo mere de saakaldte venskabelige Magter satte sig fast i de gamle Forestillinger og bleve kjede af vor Nølen. Og dog var Øieblikket til at fremtræde med den engang forkastede Delingspolitik, hvorpaa Clausen gjorde et Forsøg, endnu ikke kommet, ikke blot fordi Tanken ikke endnu havde skaffet sig Plads nok og Beviset for den rene Eiderpolitiks Umulighed endnu ikke var ført fuldt ud, men fordi Danmarks militære Stilling, saalænge endnu ingen dansk Soldat stod i Slesvig udenfor Als, var for ugunstig. Tiden kom et Aar senere, men Indsigt og Mod svigtede da. De efter Fredspræliminarierne og Vaabenstilstanden af 10de Juli 1849 i Berlin under Englands Mægling fortsatte Underhandlinger, hvori fra dansk Side tilligemed Pechlin og Reedtz den klare og faste Jurist A. W. Scheel deltog, førte, som bekjendt, ikke til nogen virkelig og endelig Ordning af den dansk-tyske Strid, men kun til den ubestemte og foreløbige Fred (paix pure

et simple) imellem Preussen og Danmark af 2den Juli 1850[74][75]. Men ved denne Fred opnaaedes dog den meget vigtige Fordel, at Slesvig rømmedes af de fremmede Tropper, og at det tillodes Kongen af Danmark at sætte sig i Besiddelse af dette Hertugdømme, forsaavidt han saae sig istand til at gjennemføre og hævde dets Besiddelse. Fredstraktaten blev altsaa Signalet til en ny virkelig Krig, idet den danske Hær fra Nord rykkede ind i Slesvig, samtidig med at den med betydelige Kræfter fra Tyskland understøttede slesvigholstenske Insurgentarmee rykkede ind deri fra Syd. Det ingenlunde farefrie Foretagende kronedes med Held i det blodige, vel mere ved Hærens og dens Føreres Tapperhed end ved fortrinlig Ledelse vundne Slag ved Idsted, og, hvad der her var vundet, befæstedes ved Midsunde og Frederiksstad. Med hvilken Spænding ogsaa jeg ikke blot som Dansk, men som Medlem af det Ministerium, der bar Ansvaret, fulgte disse Begivenheder, behøver ikke at siges[76].

Faa Dage efter Slaget ved Idsted undertegnedes den 2den August i London den Protokol, i hvilken Stormagterne, af hvilke dog Østerrig først lidt senere tiltraadte med et vist Forbehold, erklærede Opretholdelsen af det danske Monarki i dets hidtilværende Udstrækning for at være vigtig for den europæiske Ligevægt, et Resultat, der væsentlig skyldtes Rusland og England og svarede til deres Politik, og hvorved Kongen af Danmarks dynastiske Krav tilfredsstilledes og seirede over Insurrektionen, forsaavidt denne gik ud paa en fuldkommen Løsrivning. Men tilbage stod Hovedopgaven, nemlig indenfor den saaledes givne Ramme at ordne Forholdet imellem Monarkiets Dele paa en baade i sig selv billig Maade og saaledes, at Rammen ikke udsattes for paany at sprænges, eller at, hvis en saadan Sprængning indtraadte (hvad jeg for min Del ganske vist ventede, men vel vogtede mig for at antyde eller udtale som Forudsætning), det egentlig danske Riges Interesser muligst sikredes. Til Opgavens Løsning gjaldt det at benytte den vundne Stilling: den seirrig hævdede Besiddelse af saagodtsom hele Slesvig. Derhen vendte sig da, medens den danske Bestyrelse af Slesvig foreløbig ordnedes og de sidste Kampe kæmpedes, min hele Tanke, og deraf fremgik da mit med den inderligste Overbevisning nedskrevne Andragende til Statsraadet af 13de Oktober 1850, der nu er trykt i dansk historisk Tidsskrifts femte Rækkes 4de Bind (for 1883), hvori jeg anbefalede, at vi snarest muligt selv skulde fremtræde med Forslag om det tydske Sydslesvigs legislative og administrative Forbindelse med Holsten og det øvrige Slesvigs med Kongeriget som Grundlag for Underhandlingerne om Monarkiets Ordning. Det lykkedes mig ikke at vinde, jeg vil ikke sige Samstemning med, men end ikke blot alvorlig Opmærksomhed for Forslaget; alle mine Kolleger skrækkedes tilbage fra en Løsning, der havde saavel den rigtignok de bittreste Erfaringer indeholdende Tradition som Folkemeningen imod sig; selv Clausen forlod mig, nu stolende paa at fastholde hele Slesvig. — Med Grev Sponnecks Sendelse over Berlin til Wien indledes istedet Notabelforhandlingerne i

Flensborg. — Det havde maaske været rigtigt, hvis jeg, da den Hovedtanke, der fra Begyndelsen af havde været ledende for mig med Hensyn til Statens Sammensætning og Begrændsning, og til hvilken jeg ene havde nogen Tillid, saaledes tilbagetrængtes og opgaves, paa det Tidspunkt var traadt ud af Ministeriet. Jeg lod mig imidlertid bevæge til at blive dels af et, omend ikke stærkt, Haab om at se Tanken fremkomme paany efter resultatløse Forsøg i andre Retninger, dels af Trangen til at fremme Bearbeidelsen af en af Hovedgjenstandene for det mig betroede specielle Ministerium: Almueskolevæsenet i Lovsform saavidt, at der ingen Tvivl blev om min Iver derfor og Redeligheden i de af mig i saa Henseende givne Løfter[77].

Umiddelbart efter Slaget ved Idsted og Undertegnelsen af Londonnerprotokollen overraskede Frederik VII ikke blot Folket, men ogsaa sit Statsraad ved sit tredie Giftermaal. Da jeg en Dag i Slutningen af Juli eller de allerførste Dage af August gik over Slotspladsen henimod Løngangsporten nærmest Kirken for at begive mig op i Statsraadet, kaldte Overhofmareschal Levetzau hemmelighedsfuldt paa mig fra et Vindue i Stueetagen og bad mig trine ind til sig. Efter min Indtrædelse spurgte han mig, om Kongen havde havt Bud hos mig for at spørge om, hvor Biskop Mynster for Øieblikket opholdt sig. Da jeg bejaede dette og paa hans yderligere Spørgsmaal, om jeg vidste, hvorfor Kongen ønskede Biskoppens Nærværelse, havde svaret, at jeg formodede, at Kongen maaske vilde kommunicere, betroede Overhofmareschallen mig, at Kongen vilde have Biskoppen hentet for at vie ham til Grevinde Danner. Naturligvis fremkaldte denne Efterretning, som jeg i næste Øieblik meddelte mine Kolleger, den største Bevægelse hos disse, og det besluttedes, at Konseilpræsidenten uopholdelig skulde gjøre Kongen, der tilfældigvis var i Kjøbenhavn, de indstændigste Forestillinger imod dette Giftermaal, som, foruden hvad der iøvrigt lod sig indvende derimod, medførte, at der under de Forhandlinger, som netop da paa Grundlag af Londonnerprotokollen skulde føres om Thronfølgen i Danmark, ikke til Understøttelse for den fra vor Side ønskede Afgjørelse kunde hentydes til Muligheden af et nyt standsmæssigt Ægteskab. Konseilpræsidentens Forestillinger, om hvis Kraft og Bestemthed jeg ikke tør dømme, bleve imidlertid uden Virkning, og Statsraadet troede da ikke at kunne foretage Videre i dette Anliggende[78].

I selve Arvefølgespørgsmaalet var det naturligt, at Keiseren af Rusland som Repræsentant for det Oldenburgske Hus fik en væsentlig Indflydelse, og at der ikke kunde træffes nogen Afgjørelse uden hans Samtykke. Men ligesaa klart var det, at der fra dansk Side af al Magt maatte arbeides hen til at faae en Thronfølger, der ikke var Danmark og det danske Folk aldeles fremmed, eller som endog medførte ligefrem tydske og slesvigholstenske Sympathier og Anskuelser. Det Sidste var givet med Hensyn til en Søn af Storhertugen af Oldenburg, der var bragt paa Bane; om en ligeledes under

Omtale bragt Søn af den i Petersborg levende Prinds Peter af Oldenburg vidstes blot i denne Henseende Intet. Prinds Frederik af Hessen, Søn af Christian den VIII's Søster, Landgrevinde Charlotte, der havde været gift med Keiser Nikolais Datter, var nærmeste Arving til den tydske Stat Hessen-Cassel og havde Intet gjort for at vinde danske Sympathier. Der var altsaa for os kun Tale om at arbeide hen til Valget af Prinds Christian af Glücksburg, Søn af den som dansk Officer saare hæderlig bekjendte Hertug Vilhelm af Glücksburg (tidligere af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Beck) og af en Søster til Dronning Marie Sophie Frederikke, gift med Prinds Frederik af Hessens Søster samt født og opdragen i Kjøbenhavn, og som derhos under hele Krigen havde staaet i den danske Hær og deltaget i Felttogene. Det er et slaaende Bevis paa den Mangel paa en Smule Mod og simpel Værdighed, der karakteriserede Reedtz som dansk Udenrigsminister, til hvilken Post han var bleven udnævnt den 6te August 1850, at han i en Note, der skulde afgaae til Petersborg med en Henstilling til Keiserens Dom, og hvori alle de ovenfor nævnte fire Kandidater vare betegnede som mulige, vægrede sig ved at optage enhver Antydning om, hvem den danske Regjering og det danske Folk helst kunde ønske til Konge. Først efter en yderst heftig Kamp i Statsraadet, under hvilken jeg strax og dernæst Clausen og Sponneck erklærede øieblikkelig at ville tage vor Afsked, hvis han ikke gav efter, lykkedes det til Henstillingen til Keiseren at faae tilføiet, at, hvis der skulde tages noget Hensyn til det danske Folks Ønsker og Følelser, vare disse ubetinget for Prinds Christian af Glücksburg. Da endelig Sagen var bragt til det Punkt, at Frederik VII, med hvis fulde Samtykke det Hele var indledet og fremmet, i et egenhændigt Brev skulde bevidne Keiseren sin Tilfredshed med Valget af Prinds Christian og udbede sig hans Bistand til Sagens lovlige og folkeretlige Afgjørelse og Sanktion, vægrede Kongen sig pludselig, forbitret over den Tilbageholdenhed, som Prindsen med Kongehusets øvrige Medlemmer iagttog ligeoverfor Grevinde Danner, ved at skrive Brevet, idet han yttrede, at det altid kunde ske senere, og at han vilde betænke sig. Men, da Statsraadet erklærede, at en Udsættelse i det Øieblik vilde være en grov Fornærmelse mod Keiseren, for hvilken Ministeriet ikke kunde eller vilde paatage sig Ansvaret, gav Kongen efter; Sagen gik i Orden og bekræftedes derpaa ved Warschauerprotokollen af 5te Juni 1851. Om mit Forhold til hele dette Anliggende troer jeg endnu her at burde tilføie, at jeg paa den Tid ikke havde det ringeste personlige Bekjendtskab til Prinds Christian eller hans Gemalinde og, saavidt jeg erindrer, aldrig havde vexlet noget Ord med ham, men Hensynet til, hvad Fædrelandets Vel krævede, lod mig ikke noget Øieblik være usikker eller lunken. Navnlig betragtede jeg, hvor varmt jeg end omfattede de nordiske Folks Broderskab og Ønsket om muligst nær Sammenslutning imellem dem, den hos Andre opstaaede Tanke om en dynastisk Forbindelse med Sverrig-Norge ved Kong Oscars (eller senere Carl XV's) Kaldelse til den danske Throne som et Hjernespind; jeg vidste altfor vel, at hverken

Stormagterne, navnlig Rusland, vilde finde sig i en saadan Udvidelse af Huset Bernadottes Magt eller dette Hus vove alvorlig at gribe og forfølge en saadan Plan, om den end, saalænge den blev et blot Phantasibillede, hos samme kunde vække en platonisk Kjærlighed, eller det svenske og norske Folk gjøre Opofrelser for en saadan Tanke, ligesom ved roligt Overlæg heller ikke den store Vanskelighed, for ikke at sige Umulighed, kunde overses, som Opretholdelsen af et fælles Kongedømme for tre Folk med tre forskjellige Forfatninger vilde medføre.

Den ovenfor nævnte Notabelforhandling i Flensborg i 1851 fik, som man kunde forudse, det Udfald, at det forelagte Udkast blev vedtaget med nogle Ændringer af et (kongerigsk-slesvigsk) Flertal, men ubetinget forkastet af et betydeligt Mindretal. Paa at skaffe dette kun af det dansksindede Flertal vedtagne Notabelprojekt Anerkjendelse hos Stormagterne, navnlig Rusland og Østerrig, der efter Grev Sponnecks Reise til Wien mere og mere indblandede sig i vore Anliggender, var der imidlertid ikke at tænke. Den Maade, hvorpaa Slesvig efter dets Besættelse styredes af Tillisch først som Regjeringskommissær og derpaa som Minister, stred ganske mod den russiske Regjerings, som jeg ovenfor har sagt, i Grunden gottorpske og slesvigholstenske Opfattelse, mod hvilken det kun vilde have været muligt at kæmpe med Held ved Opstillingen af et nyt System: Deling efter Nationaliteterne. Selv Ruslands Vrede over Oprøret mod Souverænen og Løsrivelsen, hvorpaa dets Deltagelse for Danmark kun beroede, opveiedes af Misfornøielsen med det hele konstitutionelle Væsen i Kongeriget og dettes demokratiske Karakter. Til at bekæmpe denne Stemning og fjerne Misforstaaelser var den i Helstatens og Absolutismens Tradition uddannede, uklare og holdningsløse, kun i de overleverede diplomatiske Former indøvede Reedtz, der i Sommeren 1851 sendtes til Warschau for personlig at forhandle med Keiser Nikolai og Grev Nesselrode, saare lidet skikket, men Opgaven var ganske vist i sig selv af den omtalte Mangel paa et positivt og klart Standpunkt yderst vanskelig. Med en uhyggelig Følelse af hele Stillingens Usikkerhed havde jeg i Juni 1851, som ovenfor antydet, tiltraadt en Reise til Jylland for uanmeldt og uden al Opsigt at se Noget af Almueskolevæsenet dér, da jeg pludselig kaldtes tilbage ved Efterretningen om, at Reedtz fra Warschau havde sendt en Beretning om Keiser Nikolais yderlige Forstemning imod det danske Ministerium med særlig Betegnelse af Clausen og Madvig som Repræsentanter for den demokratiske Retning og som dem, der ved den i Tydskland mod dem herskende Forbitrelse vare til Hinder for en Udsoning, hvorfor de, hvis de vare hæderlige Mænd, burde nedlægge deres Poster. Som Følge af disse Beretninger fra Reedtz indgav hele Ministeriet Begjæring om Afsked. For Clausens Vedkommende, hvis hele Stilling som Minister uden Portefeuille havde været uden rigtig Betydning, blev Afskeden definitiv; mig derimod søgte Grev A. V. Moltke, der atter dannede det nye Ministerium, tilligemed de øvrige Medlemmer af dette, navnlig den

ogsaa da som Minister uden Portefeuille indtrædende Grev Carl Moltke-Nütschau, en oprindelig helt tydsk, streng Monarkist af den gamle Skole, redelig og hæderlig, men stivsindet og kantet, ivrigen at fastholde, dels fordi man, hvis ogsaa jeg traadte ud, frygtede for et altfor stærkt Sammenstød med Rigsdagen, dels fordi man havde en Følelse af, at en fuldstændig Eftergivenhed ligeoverfor den russisk-keiserlige Indblanding i Ministeriets Sammensætning baade var ydmygende og indeholdt en Tilstaaelse af den keiserlige Bedømmelses Rigtighed. Endnu denne Gang lod jeg mig overvinde af de samme Grunde, som havde holdt mig fast i Efteraaret 1850: det forfængelige Haab, at, naar Notabelprojektet, hvorover den officielle Betænkning endnu ikke forelaae, viste sig uigjennemførligt, Tanken om en forsonende Adskillelse imellem Nationaliteterne kunde gjøre sig gjældende, — samt Lysten til at fuldføre det begyndte Arbeide paa en Reform af Almueskolevæsenet. Men Ministeriet af 13de Juli 1851 blev uden fast System og indre Sammenhæng. Gjenoprettelsen af Kongens Myndighed i Holsten, for hvilket Land Grev Reventlow-Criminil den 28de Juli udnævntes til Minister, indtraadte under Forudsætninger, der yderligere bandt Udviklingen til en Retning, som jeg ikke kunde følge. Da Reedtz havde arbeidet sig aldeles fast og træt og derfor forlangte sin Afsked, maatte Afgjørelsen komme med Indtrædelsen af den nye Udenrigsminister. Med Statsraadets Samtykke forhandlede Ministerpræsidenten Moltke med den i 1848 af Ministeriet udtraadte, men siden som Kabinetssekretær hos Kongen forblevne Geheimeraad Bluhme om Overtagelsen af denne Post, men under den bestemte og tilsagte Forudsætning, at Bluhme efter Indtrædelsen frit og ubunden skulde konferere med Statsraadet om den Vei, der skulde følges i Underhandlingerne. Istedet herfor forelagde Bluhme, som den 18de Oktober overtog Udenrigsministeriet, imidlertid forinden uden Forhandling med Statsraadet den russiske Gesandt her: Baron Ungern-Sternberg et udførligt politisk Udkast til den danske Regjerings Fremgangsmaade og blev derom enig med ham. Derved var Grundlaget for de fremtidige Veie og Bestræbelser i, hvad der angik Monarkiets Ordning, saaledes paa Forhaand fastslaaet, at man ikke kunde komme bort derfra uden i høi Grad at støde Rusland, selv om det havde været muligt i Statsraadet at samle en Flerhed for en anden Retning, hvilket det ikke var. For mig blev da kun tilbage at opgive en Stilling, i hvilken jeg ikke kunde hindre, hvad jeg ansaae for fordærveligt. Jeg troer heller ikke, at Bluhme ugjerne saae min Udtrædelse som et Tegn paa, at man ogsaa med Hensyn til Personligheder ganske rettede sig efter Ruslands Anskuelse. Det varede ikke længe, inden min Beslutning stod fast og blev udtalt, — men under frugtesløse Bestræbelser fra A. V. Moltkes og flere af mine andre Kollegers Side for at holde paa mig af Hensyn til Rigsdagen og under Arbeidet paa at finde min Efterfølger hengik nogen Tid, saa at min Afsked først udfærdigedes den 7de December 1851.

Personlige Forhold

Dermed vendte jeg tilbage til den Virksomhed og Livsopgave, som jeg tre Aar iforveien havde forladt, og jeg vendte tilbage dertil med fuld Hengivelse. Under 23de December 1851 ansattes jeg atter som Professor i klassisk Philologi, idet der, da Professor Ussing havde indtaget min Plads, oprettedes en extraordinær Plads for mig med den samme Løn, som jeg vilde have havt, hvis jeg uafbrudt var bleven ved Universitetet, og med Rettigheder som Professor ordinarius, og samtidig udnævntes jeg paany til Embedet som Undervisningsinspektør ved de lærde Skoler, der havde henstaaet ubesat, idet den aarlige Examenskontrol var bleven besørget af den tidligere Rektor ved Vordingborg Skole, Professor F. O. Lange[79][80].

Jeg forlod Ministeriet med Følelsen af i Fædrelandets vigtigste Sag ikke at have naaet det Maal, hvorefter jeg stræbte, medens jeg i de mig specielt betroede Anliggender, uden at gjennemføre store Reformer, dog havde faaet Adskilligt ordnet og Andet forberedet og derhos ført Bestyrelsen med samvittighedsfuld Orden og Omhu i liberal Aand og i humane Former. Jeg medtog derhos en ikke ringe Berigelse i Livserfaring og Livsanskuelse, derimellem ogsaa en skærpet Bevidsthed om min Stilling til dybe Spørgsmaal. Baade de nærmeste og langt senere Aar have bragt mig dyrebare Beviser paa, at min Færd, hvorledes man end dømte om min politiske Dygtighed og Kraft, havde skaffet og bevaret mig Agtelse og Velvillie hos mine Medarbeidere og Undergivne i Ministeriet, hos mine Universitetskolleger, hos Rigsdagen og hos den talrige Række af Embedsmænd, paa hvis Skæbne jeg som Minister havde udøvet Indflydelse.

Mit Familie- og Husliv havde i de tre Aar, i hvilke jeg var Minister, i det Væsentlige bevaret sin tidligere stille Gang uden Forstyrrelse og uden synderlig Forandring i dets ydre Form. Til enten selv at udvikle et synderlig rigere Selskabsliv eller at deltage deri hos Andre fattedes der mig og Mine baade Midler og Tilbøielighed. Min hjemlige Omgang indskrænkede sig idethele til den tidligere Vennekreds, om denne end ved selve Forholdenes Natur efterhaanden blev noget udvidet, hvortil ogsaa det bidrog, at min Ven: Pastor Marckmanns Hustru og to Børn boede hos os i nogle Maaneder i den første Vinter (1850—1851), efterat han fra Kapellaniet ved Frelserens Kirke var forflyttet til et Embede i Jylland. Egentlig politiske Elementer hørte ikke til min Omgang hjemme. Mine Børn, af hvilke min yngste Søn først i Aarene umiddelbart før 1848 ved Operation var bleven befriet fra en Blindhed paa begge Øinene, der havde rammet ham i de første Barneaar, gik i Løbet af disse Aar sunde og glade fra Barndommen over til den første Ungdom; begge mine Sønner besøgte i 1850 min Moder og mine Søstre paa Bornholm, kort før min ældste Søn blev Student. — Min økonomiske Stilling var med de forøgede Udgifter, trods al Sparsomhed og mig vist hjælpsom Imødekommen, ikke bleven forbedret, og jeg forlod

Ministerpladsen med dens ikke høie Lønning med forøget Gjæld.

VI. Videnskabelig, Universitets- og Skolevirksomhed med fortsat Deltagelse i det politiske Liv. 1852 til 1884.

Politisk Virksomhed i og udenfor Rigsdag og Rigsraad

Idet jeg forlod Ministeriet og vendte tilbage til Universitetet og Videnskaben, kunde jeg dog ikke frigjøre mig fra en fortsat politisk og parlamentarisk Virksomhed ved Siden af min specielle Hovedgjerning; deri hindredes jeg saavel af min egen engang vakte Interesse for de offentlige Anliggenders Behandling og Udvikling som af Følelsen af paatagne Forpligtelser. Det vil være naturligst i Sammenhæng med det foregaaende Afsnit her først at betragte denne, den politiske, Side af mit Liv og min Gjerning i den paafølgende Aarrække for siden at gaae over til den anden Side, hvor, som jeg haaber, et selvstændigere, mere sammenhængende og fyldigere Indhold vil vise sig.

Jeg vedblev ved min Afgang fra Ministeriet at være Medlem af Folkethinget og fandt dér snart ikke blot Leilighed, men en stærk Opfordring til at udtale mig om min Stilling og Stræben i den Post, som jeg havde forladt, og om min Betragtning af den politiske Situation, der var indtraadt, og den Stilling, der var indtagen af Ministeriet Bluhme, som allerede den 27de Januar 1852 havde afløst Ministeriet Moltke og den 28de Januar, selve Fireaarsdagen efter Forfatningsreskriptet af 28de Januar 1848, havde udfærdiget Kundgjørelsen om den nye Plan for Monarkiets Ordning, nemlig ved Monrads Forespørgsel til Ministeriet den 3die Februar 1852. Idet jeg ved den Leilighed stærkt fremhævede, at Ministeriet udtrykkelig havde betegnet den opstillede Helstatsplan ikke som fremgaaet af fremmed Tryk, men som valgt efter dets egen Overbevisning om det Rigtige og Bedste, og idet jeg opgav at reise en principiel Modstand derimod, da den Vei, som jeg havde foretrukket at gaae, nemlig at kjøbe en ren dansk (dansk-slesvigsk) Stat ved Afstaaelse af et Stykke af Slesvig til et løsere med Danmark forbundet Holsten, ikke havde fundet nogen kraftig Tilslutning, udtalte jeg strax aabent, hvilken Stilling der ved Kundgjørelsen var indtraadt med Hensyn til Grundloven og Kongerigets derpaa byggede Forfatning, idet jeg brugte det Udtryk, at Grundloven fra dette Øieblik af maatte ansees for at hvile, forsaavidt angik de Anliggender, der nu bleve fælles for alle Monarkiets Dele og den deraf dannede Helstat. Formanden: Andræ troede ikke at kunne tillade, at nogen Del af Grundloven sagdes at hvile; jeg véd ikke, hvorvidt han selv i det Øieblik troede paa den Grundlovens vedvarende Gyldighed og fulde Kraft, som han formelt og officielt mente at burde hævde; at jeg i Virkeligheden havde Ret, følte vel Mange strax, og snart overbevistes Alle derom. Forresten deltog jeg kun Lidet i den allerede langt fremrykkede Sessions Arbeider, fraregnet den kjedelige og resultatløse Forhandling om det af mig forelagte

Theaterlovforslag. Da ved de i Sommeren 1852 (den 4de August) foretagne Valg til Folkethinget Andræ ikke havde stillet sig til Gjenvalg, kaaredes jeg, der var bleven gjenvalgt i Frederiksborg Amts 4de Valgkreds, ved Rigsdagens Aabning i Efteraaret til Formand i Folkethinget, paa hvilken Plads jeg bestræbte mig for at vise den samme Fasthed og Upartiskhed, som havde betegnet Andræs Ledelse af Forhandlingerne. Den neutrale Stilling, som Formandspladsen forlangte og gav, ophørte imidlertid, da det kongelige Budskab om Arvefølgesagens Ordning forelagdes den forenede Rigsdag, der i Oktober 1852 sammentraadte ved Siden af Rigsdagens sædvanlige Forhandlinger i de adskilte Thing. I det i den nedsatte Udvalg af 25 Medlemmer, hvoraf jeg blev Medlem, deltog jeg vel ikke i den Opposition, der fra J. E. Larsens og Andres Side reistes i Realiteten mod et Punkt i den foreslaaede Ordning, nemlig Ophævelsen af den kognatiske Arveret til Thronen, en Opposition, der paa en Opsigt vækkende Maade understøttedes i et af Geheimearkivar Wegener udgivet og til den gamle Statsminister Stemann dediceret Flyveskrift, da jeg hverken i sig selv lagde Vægt paa Vedligeholdelsen af den kognatiske Arveret eller kunde negte, at de med Stormagterne førte Forhandlinger syntes at gaae ud fra og forudsætte dens Ophævelse. Men det forekom derimod mig saavelsom flere andre, ingenlunde mod Regjeringen vrangvillige Medlemmer (P. D. Bruun, Hall, Knuth, Monrad, F. F. Tillisch og Unsgaard), at man i Budskabet havde valgt en uheldig Form ved uden nogensomhelst i de førte Forhandlinger liggende tvingende Grund at stille Ophævelsen af hele Kongelovens Arvefølge i Spidsen og lade Prinds Christian af Glücksburgs Kaldelse til Thronen indtræde som et mere tilfældigt end i historiske og Retsforhold begrundet Arrangement — istedetfor først at knytte den nye Thronfølge til Kongeloven og opretholde den danske Krones med Kongelovens Arvefølge forbundne Rettigheder og Krav med Hensyn til Slesvig og Dele af Holsten for fjernere Tilfælde og derefter ophæve den kognatiske Arveret. Vi foreslog derfor i den den 10de Januar 1853 afgivne Betænkning, at den Form og Gang, der forekom os den rigtige, skulde følges i den Statsakt, hvori den nye Arvefølge efter Vedtagelsen af Kongen skulde kundgjøres. Da Sagens Behandling var bleven afbrudt ved den ganske kort efter Betænkningens Afgivelse indtraadte Opløsning af Folkethinget, fordi dette ikke havde vedtaget det forelagte Lovudkast om Toldgrændsens Flytning til Elben, og da Budskabet paany i samme Form var blevet forelagt den efter Fornyelsen af Folkethinget (den 26de Februar) atter i Marts 1853 sammentraadte forenede Rigsdag, optog jeg, der paany var bleven gjenvalgt i samme Kreds, med mine Meningsfæller det samme Forslag, og jeg talte ivrig derfor og bidrog derved tillige med dem til, at der ved den endelige Afstemning ikke afgaves det nødvendige Antal Stemmer for simpel Tiltrædelse til det kongelige Budskab. Jeg nærer endnu den Overbevisning, at vi baade i Sagen selv havde Ret, og at Regjeringen, uden at støde paa Vanskeligheder fra de fremmede Magters Side, kunde have

gjort en Indrømmelse paa dette Punkt, skjøndt jeg vel erkjender, at en vis Misstemning kunde være bleven fremkaldt over, at den danske demokratiske Rigsdag overhovedet vilde tillade sig at tale det mindste Ord med i denne paa Aftaler med Stormagterne beroende Sag, men en Misstemning, som neppe havde været uovervindelig, hvis Bluhme havde havt Mod og Lyst til at bekæmpe den. Men med det Flyveskrift ("om Arvefølgesagens Behandling i den forenede Rigsdag"), hvori jeg efter anden Samling gjorde Rede for min Optræden, og hvori jeg erklærede ikke atter at ville stille mig til Valg til Folkethinget, burde jeg, eftersom jeg nu betragter Sagen, have endt min Modstand. Det var udentvivl et, tildels ved Bluhmes mod de tidligere Ministerier ubillige Optræden foranlediget, Misgreb, at jeg fortsatte Indsigelsen, da Ørsted som nyindtraadt Premierminister i den i Juni Maaned for tredie Gang sammentraadte forenede Rigsdag, hvori jeg fik Plads som imidlertid i Kjøbenhavn valgt Medlem af Landstinget, atter forelagde Budskabet uforandret og fordrede dets ubetingede Antagelse. Jeg burde have indset, at Regjeringen nu ikke kunde give efter uden at forøge den antydede Misstemning og ganske svække sin egen Anseelse, og at Sagen ikke havde den praktiske Betydning, at man derfor burde paadrage sig Miskjendelse, som om Modstanden havde andre og skjulte Grunde eller fremgik blot af Nag til Ministeriet. I ethvert Tilfælde var det mig ikke ganske værdigt, at jeg ved den endelige Afstemning var fraværende tilligemed nogle Medlemmer, der stode paa et andet Standpunkt (J. E. Larsen, Clausen og nogle Faa til). At denne min Opposition i Spørgsmaalet om Formen, hvorunder den nye Arvefølge skulde vedtages, ikke havde det Allermindste at gjøre med min Stemning ligeoverfor Sagen selv og den nye Thronfølger, er det, efter hvad jeg allerede ovenfor har sagt, aldeles unødvendigt at udtale. Jeg vedblev som før at betragte det som saare magtpaaliggende, at Thronfølgeren — efter et Udtryk, som jeg erindrer blev brugt derom i en russisk Regjeringsmeddelelse, — blev sat muligst en évidence, Noget, der just ikke laae Frederik VII paa Hjerte, og kom i det bedste Forhold til sine fremtidige Undersaatter. Jeg erindrer, at jeg, da jeg mødte Andræ og Hall, idet de kom fra det første Statsraad, i hvilket de som Ministre havde deltaget, bragte denne Sag paa Bane og af dem modtog Underretning om, at det lige var vedtaget, at Prindsen skulde træde ind i Geheimestatsraadet. Jeg betragtede med stor Harme den usømmelige Maade, hvorpaa "Fædrelandet", i, som det syntes, fortsatte Drømme om en dynastisk-skandinavisk Forbindelse, oftere omtalte og hentydede til Thronfølgeren, og, da jeg ikke lagde Skjul paa denne Harme, var det forsaavidt ret naturligt, at "Fædrelandets" Forbitrelse ved en sidste og afgjørende Leilighed udgød sig i de groveste Udbrud imod mig, nemlig da jeg ved Thronskiftet i 1863 som Præsident i Rigsraadet med dettes fulde Samstemning bragte den nye Konge og Dronning dets Hilsen og Lykønskning[81][82]. — Til personlig Nærmelse til ham som Prinds havde jeg derimod hverken indre eller ydre Opfordring, og jeg betraadte med

Undtagelse af et enkelt Selskab i Anledning af Rigsraadets første Aabning ikke hans Bolig tidligere end i Slutningen af 1859, da jeg den samme Dag, paa hvilken Frederiksborg Slot om Aftenen brændte, følte mig dreven til at henvende mig til ham for indstændig at bede ham om ikke at modtage den Stilling, som den da nysindtraadte Udenrigsminister, Baron Blixen-Finecke havde foreslaaet Kongen at give ham som Statholder og kommanderende General i Holsten (eller i Holsten og Slesvig) med Bolig i Altona; jeg forudsaae nemlig, som vistnok mange Andre, at Prindsen derved vilde blive bragt i en for hans Fremtid i høieste Grad farlig Stilling mellem paa den ene Side den tydske Befolkning, navnlig det slesvigholstenske Ridderskab, som han skulde skaane og søge at vinde, og paa den anden Side det danske Folk, der ængstelig vilde vogte paa ethvert af hans Skridt. Hans kongelige Høihed beroligede mig ved bestemt at udtale sin egen Beslutning om ikke at gaae ind paa Tilbudet.

Efter Arvefølgesagen fulgte i Rigsdagssessionen 1853 til 54 — i hvilken jeg som Medlem af Landsthinget deltog i de almindelige Lovarbeider, navnlig ved det vigtige Tyendelovforslag og som Medlem af Udvalget om et Par Almueskolevæsenet berørende mindre Lovudkast, — Regjeringens Forslag om Grundlovens Indskrænkning til Kongerigets særlige Anliggender for at gjøre Plads til den paatænkte Fællesforfatning for Monarkiet. Under første Behandling af denne Sag ansaae jeg mig, idet jeg sluttede mig til den i Folkethinget vedtagne Bestemmelse, at den endelige Beslutning om Indskrænkningen først kunde tages, naar Rigsdagen var bleven bekjendt med Fællesforfatningens Indhold, for nødt til at optræde temmelig skarpt mod Premierministeren Ørsted. Jeg hævdede nemlig dels, at det allerede var uheldigt, at der, førend Nogen kjendte Fællesforfatningen, var kommet til at bestaae i deres hele Anlæg væsentlig forskjellige Specialforfatninger for Kongeriget og for hvert af Hertugdømmerne, hvis ligelige Tilslutning til og Sammenhæng med Fællesforfatningen derved blev vanskeligere at tilveiebringe, dels at Erindringen om Forfatningsreskriptet af 28de Januar 1848, af hvis Underskrivere tre, derimellem Ørsted selv, havde Plads i det daværende Ministerium, nødvendig medførte, at man før Vedtagelsen af Grundlovens Indskrænkning krævede Sikkerhed for, at Kongeriget i Fællesforfatningen fik den det efter Omfang og Indbyggerantal tilkommende Ret. Da Ørsted herpaa svarede, at Hertugdømmerne ved Oprøret havde forspildt den i 1848 dem tilstaaede Begunstigelse, kunde jeg ikke undlade at udtale, at den nye Forfatning ikke skulde bygges paa Gunst eller Straf, men paa naturlig Ret og med Erkjendelse af, at dennes Krav i 1848 ikke var fyldestgjort overfor Kongeriget, ligesom jeg heller ikke kunde forbigaae den mærkelige Ytring af Krigsministeren, at han ikke havde mindste Kundskab om, hvorledes Fællesforfatningen tænktes indrettet, hvorved der kastedes et eiendommeligt Lys paa den ubegrændsede Frihed, som Ministeriet forlangte med Hensyn til denne Forfatnings Dannelse for sig eller for et

muligt andet Ministerium. Ved Siden af, hvad jeg savnede hos Ørsted som Statsmand, navnlig med Hensyn til Indsigt i Nationalitetens Betydning, maa jeg anse det for et Bevis paa hans store Humanitet, at dette Sammenstød ikke havde mindste Indflydelse paa mit Forhold til ham som Kultusminister i min særlige Embedsstilling som Undervisningsinspektør og heller ikke blev til Hinder for, at, da derpaa ved Forordningen af 26de Juli 1854 et Rigsraad af foreløbig 20 kongelig udnævnte Medlemmer oprettedes, jeg strax kaldtes til Medlem af samme. Denne Kaldelse kunde jeg imidlertid ikke modtage efter min Opfattelse af den i Forordningen fastsatte Fællesforfatnings Beskaffenhed baade med Hensyn til Repræsentationens Sammensætning (20 kongevalgte Medlemmer af 50 i det hele) og dens Kompetence, der for en stor Del kun var raadgivende, i Forhold til den Forpligtelse, jeg som Underskriver af Grundloven af 1849 ansaae mig for at have til at holde paa en virkelig konstitutionel Forfatning, og jeg begjærede derfor, medens de 11 andre for Kongeriget Udnævnte modtog Kaldelsen, Fritagelse derfor og fik den ogsaa under 28de August, dog først efter en fornyet Opfordring til at indtræde og efter en temmelig varm forudgaaende Forhandling med Indenrigsministeren Tillisch.[83] Da det imidlertid ikke paa nogen Maade laae i min Hensigt at træde i et bestemt Oppositionsforhold til Regjeringen, og da Sammenstød i Rigsdagen maatte skade de Interesser, for hvilke jeg som Embedsmand skulde virke, frasagde jeg mig samtidig (den 12te Juli) min Plads i Landsthinget og blev altsaa udenfor Rigsdagen i Sessionen 1854—1855.

I 1855, efterat i December 1854 det nye Ministerium, hvori Hall og Andræ fik Plads, var dannet, indtraadte jeg derimod ved de nye Valg (den 12te Juli) atter i Landsthinget, i hvilket jeg derefter vedblev at have Sæde som Medlem, i de senere Aar som første Medlem, for Kjøbenhavn, indtil jeg i 1874 frabad mig Gjenvalg. — Som Medlem deltog jeg med Alvor og Omhu i Landsthingets Forhandlinger saavel i den Periode, i hvilken det efter Rigsraadets Oprettelse var indskrænket til Kongerigets særlige Anliggender (indtil 1865), som i den paafølgende, da Rigsdagen atter var indtraadt i sin fulde Myndighed; men, da Gjenstandene for denne min Virksomhed ikke bestemtes ved mit eget Valg, men ved de Thinget forelagte Udkast, og da jeg hverken ved indre Drift, idet Middelpunktet for mit Arbeide og mine Bestræbelser nu laae i min videnskabelige og min Embedsgjerning, eller ved nogensomhelst Partistilling lededes til at sætte mig en særlig Rigsdagsopgave, er der ingen Grund til i disse Optegnelser at dvæle synderlig ved Enkelthederne i dette mit Rigsdagsarbeide. Naturligvis kaldtes jeg baade ved indre Tilskyndelse og Andres Opfordring og Valg først og nærmest til Deltagelse i Behandlingen af Gjenstande, der berørte det tidligere af mig bestyrede Ministeriums Omraade, saasom, idet jeg foreløbig indskrænker mig til den første Del af det angivne Tidsafsnit, af de fra Regjeringen udgaaede Lovudkast om Almueskolevæsenet (1855—56), om Menighedsraad (1860—61) og hele Geistlighedens Lønning (1860—61

og især 1861—62) og om Lønningerne ved Universitetet (1863—64). Navnlig medførte det i Sessionen 1861—62 forelagte Udkast om Forandringer i de Geistliges Lønning for mig som Formand og Ordfører i det nedsatte Udvalg et meget betydeligt Arbeide ved at lede de saare omfattende Forhandlinger i dette og gjøre Rede for dem fra mit og de mig nærmeststaaende Medlemmers Standpunkt; til det egentlige Lønningsspørgsmaal, der ikke førtes til nogen Løsning, knyttede sig en temmelig heftig Forhandling om de til Kirken henlagte Midler, idet fra en Side (Clausen og endnu stærkere Stiftsprovst F. Nielsen) Kirkens egentlige og særlige Eiendomsret over disse opstilledes og forsvaredes, medens jeg alene i disse Midler kunde se en af Staten til Kirken henlagt og ved Grundloven denne som Folkekirke tilsikret Understøttelse og kun fra dette Standpunkt bestemt modsatte mig letfærdig og hensynsløs Indgriben og Løsriven. Men ogsaa i Behandlingen af Sager, der laae udenfor det nævnte Omraade, gjorde jeg efter Evne min Pligt, enten denne nu paalagdes mig ved særlig Kaldelse som Udvalgsmedlem, saasom ved Kjøbenhavns Kommunallov (1856—57), ved Loven om Eftertryk (1857—58) og ved det af B. Christensen indbragte Forslag til Lov om Fæstes Overgang til Selveiendom (1857—58), ved hvilket sidste jeg som Ordfører motiverede den Dagsorden, hvorved Sagen anbefaledes til Regjeringens Overveielse og Fremme, eller kun krævedes af min egen Overveielse, saasom ved det oftere gjentagne Lovudkast om Erklæringers Meddelelse, om hvilket jeg, da det første Gang forhandledes (1856—57), ligefrem sagde Sandheden. Overhovedet bestræbte jeg mig ved enhver betydeligere Sag for paa den ene Side at henvise til dens Sammenhæng med almindelige Grundsætninger og med beslægtede offentlige Forhold og Interesser og paa den anden Side at udtale mig om den selv med Klarhed og Bestemthed, men tillige med det nødvendige Hensyn og ad begge Veie at bidrage til at holde Landsthingets Forhandlinger paa en vis Høide af Indholdsfylde og Sømmelighed.

Efterat det anden Gang den 29de Juni 1855 sammenkaldte foreløbige Rigsraad havde givet sit Samtykke til det samme forelagte Udkast til en Fællesforfatning for Monarkiet og til en midlertidig Valglov til Rigsraadet og Kundgjørelsen af 29de August om Indskrænkning af Grundloven var udkommen og dernæst Forfatningsloven var bekjendtgjort den 2den Oktober s. A., valgtes jeg ved de umiddelbare Valg den 13de Februar 1856 i første Kreds (Sjællands Stift) selvsyvende til Medlem af Rigsraadet[84], — og under 19de Februar udnævntes jeg derpaa efter saare kort forudgaaet og ganske uventet Varsel ved kongelig Reskript til som Præsident at lede dets Forhandlinger i den første Session, der aabnedes den 1ste Marts samme Aar, et Hverv, der senere efterhaanden (28de Marts 1857, 12te Jan. 1858, 14de Septb. 1859 og 23de Jan. 1862) overdroges mig for alle de paafølgende Samlinger indtil 1863 inklusive. Den hele Stilling, hvori jeg saaledes indtraadte og i flere Aar forblev, var i mange Maader vanskelig og lidet

tilfredsstillende. Jeg erkjendte, at de i Januar 1852 givne Tilsagn om Tilveiebringelsen af en Fællesforfatning for hele Monarkiet tvang det i December 1854 indtraadte nye Ministerium (Scheele, Hall, Andræ osv.) til i det Ringeste foreløbig at fortsætte de af Ministeriet Bluhme-Ørsted begyndte Forsøg, og jeg paaskjønnede, at den i 1855 givne Forfatningslov samtidig dog havde en sandere konstitutionel Karakter end den i 1854 kundgjorte; men der fattedes mig, som det af det Foregaaende vil være klart, blandt Andet baade paa Overbevisning om Forsøgets *indre* Berettigelse og paa Tillid til, at det vilde lykkes. Jeg troede imidlertid ikke at turde negte min Hjælp, naar den forlangtes, til, at Forsøget gjordes loyalt, og jeg var ikke istand til at paavise nogen Anden, der i det Hele havde bedre Betingelser for at yde den hos mig forlangte Understøttelse. Af de ledende Ministre stod jeg i et personlig venskabeligt Forhold til Hall og Andræ, uden at der dog enten strax bestod eller senere udviklede sig nogensomhelst Fortrolighed eller mere indgaaende politisk Tankeudvexling. At Scheele, med hvem jeg før Rigsraadets Aabning ikke havde havt nogensomhelst Berøring, ved Karakter, Dannelse og Optræden ligesaavelsom ved tidligere Stilling og Forhold var lidet skikket for Pladsen som Premierminister og Udenrigsminister, blev mig meget snart klart; men ogsaa ligeoverfor Hall, der strax med Andræ øvede stor Indflydelse, og som senere med Udenrigsministeriet fra 10de Juli 1858 overtog Hovedstyrelsen, opstod der efterhaanden hos mig Tvivl, om han havde sat sig nogen Grændse for Forsøg og Udveie og fuldt gjennemtænkt hele Stillingen, om jeg end vedblev at erkjende hans Kløgt i at bekæmpe de enkelte Vanskeligheder. — Min Opgave som Præsident blev det med Upartiskhed og Ro at opretholde Orden og Sømmelighed i en Forsamling, i hvilken ikke blot to Sprog vare ligeberettigede, men af hvis Medlemmer et ikke ringe Antal (det slesvigholstenske Parti) ligefrem bestred den Forfatnings fulde Gyldighed, i Henhold til hvilken Forsamlingen forhandlede, medens fra den anden Side ikke ganske Faa længselfuldt skuede tilbage til Kongerigets Grundlovs og Rigsdags Forskrifter og Former som for dem langt mere tilfredsstillende. Den stærke Prøve, hvorpaa jeg efter nogle Forpostfægtninger snart stilledes i saa Henseende under Hovedkampen: den lange og heftige Forhandling af Scheel-Plessens og 10 andre holstenske Medlemmers Andragende om Fællesforfatningens Forelæggelse for de holstenske og slesvigske Provindsialstænder og den lauenborgske Landdag, lykkedes det mig dog at bestaae saaledes, at selv Forslagsstillerne tildels udtrykkelig udtalte deres Anerkjendelse, medens jeg ligeoverfor dem og deres efterfølgende Protester hævdede Forsamlingens Ret og Myndighed, og jeg troer, at man ogsaa baade i Resten af denne Samling og i de senere i det Hele var tilfreds med min Ledelse af Forhandlingerne og med den Maade, hvorpaa jeg søgte at forbinde Bestemthed med velvillige og forsonlige Former. — Men den virkelige Gjennemførelse og Opretholdelse af Forfatningen af 2den Oktober 1855 og af Rigsraadet som

Repræsentation for hele Monarkiet viste sig snart umulig ligeoverfor indre og ydre Modstand, og, da Forfatningen den 6te November 1858 var bleven ophævet for Holstens og Lauenborgs Vedkommende, henslæbte det saaledes indskrænkede Rigsraad en mat Tilværelse under Følelsen af, at Forudsætningerne for dets Indretning og Former ikke længere vare tilstede, medens samtidig de diplomatiske Forhandlinger om Monarkiets Stilling og Forhold bevægede sig langsomt og usikkert. Et forbigaaende Stød i denne langsomme Bevægelse følte herhjemme, da i 1859 det af den holstenske Stænderforsamling paa Grundlag af et letfærdigt Indfald af Lord John Russell byggede Forslag til en Ordning af det danske Monarki, ifølge hvilket Monarkiets Fællesanliggender uden nogen Fællesrepræsentation skulde behandles og afgjøres i Landsdelenes (Kongerigets, Slesvigs og Holstens) ligeberettigede særlige repræsentative Forsamlinger, fra dansk Side blev anbefalet af den tidligere Finantsminister, Grev Sponneck i en Brochure: "Den holstenske Stænderforsamling og Forfatningssagen" som indeholdende Skridt til en brugbar Løsning. Den Harme, som fremkaldtes hos mig over, at et saadant Misfoster, der paa engang nedsatte Kongeriget til en Trediedel af Indflydelse i Monarkiet og fordømte Regjering og Bestyrelse til Afmagt og Lamhed, kunde finde en Forsvarer herhjemme, blot fordi det bevarede Skinnet af et til Elben gaaende Monarki med falsk Navn af dansk, gav jeg Udtryk i en lille Brochure under Titlen: "De holstenske Stænders Forfatningsforslag og Grev Sponneck", der gjorde fuldstændig Virkning og blev uden Tilsvar.[85] Hele Projektet, som neppe fra de holstenske Stænders Side var ret alvorlig ment, faldt til Jorden og forsvandt sporløst, men det var ikke uden Beklagelse, at jeg havde maattet optræde saa skarpt og saa afvisende mod en tidligere Kollega. — I Slutningen af November samme Aar afskedigedes som bekjendt det Hallske Ministerium pludselig og uventet, og der dannedes den 2den December et nyt Ministerium under Forsæde af den hidtilværende Amtmand i Frederiksborg og Formand i Folkethinget Rotwitt, der i sin Stilling som Amtmand var kommen i et nærmere Forhold til Kongen og hans Omgivelser, med Baron Blixen-Finecke som Udenrigsminister og forresten sammensat af svage og uprøvede Kræfter. Ikke saameget nogen stærk Hengivenhed for Hall som Minister som Overtydningen om, at hele Ministerforandringen var fremkaldt ved en Hofintrigue (forsaavidt man under Frederik VII kunde tale om et Hof), der for en stor Del dreiede sig om en underordnet og lidet værdig Personlighed, Civillisteintendanten Berling, men især Frygten for de Eventyr, hvorpaa den aldeles uberegnelige Blixen-Finecke kunde indlade sig, en Demokrat legende overmodig Aristokrat, der særlig støttede sit Krav om en stor politisk Rolle paa i sin Tid at have været Bismarcks Skolekammerat, bragte mig til i et Flyveskrift under Titlen: "Ministeriet af anden December, betragtet fra Monarkiets Standpunkt", der udkom i Begyndelsen af 1860 (naturligvis, som de tidligere nævnte, under mit Navn), at udtale mig skarpt om det hele

Ministeriums Tilbliven og tildels om dets enkelte Medlemmer. Et af Baron Blixen-Finecke paatænkt Skridt, den i Kongens Omgivelser ikke med Gunst omfattede Thronfølgers Fjernelse ved en meget betænkelig Ansættelse i Holsten, er ovenfor omtalt.

Medens dette Flyveskrift ivrig diskuteredes, indtraf aldeles uventet Konseilpræsidentens pludselige Død, hvorom jeg personlig modtog Underretning, idet jeg som Viceformand i Landsthinget i Formandens Sted var ifærd med at aabne et Møde. Ved dette Dødsfald opløstes Ministeriet, og til min største Overraskelse kaldtes jeg samme eller næste Dag til Kongen for at modtage Opfordring til at danne et nyt Ministerium. Skjøndt nu den Stemning, som jeg maatte forudsætte, at der i det Øieblik var tilstede imod mig i Kongens Omgivelser, i og for sig maatte gjøre mig betænkelig, troede jeg dog, da Kongen aabenbart befandt sig i Forlegenhed og kom mig naadig imøde, ikke strax at burde give et ligefremt Afslag. Men, da jeg paa den anden Side følte, at jeg, der hverken stod i Spidsen for endog blot en Brøkdel af et Parti i Repræsentationen eller havde Tilbøielighed til eller Talent for overhovedet at danne og sammenholde noget Parti, derhos endnu mindre vilde have nogen Udsigt til, i Betragtning af de herskende Stemninger, at danne et saadant paa Grundlag af den Løsning af Striden med Tydskland, der efter min Mening burde tilstræbes som den ene naturlige og varige, hvortil endvidere kom, at jeg foruden andre Betingelser for at indtage Pladsen som Konseilpræsident savnede Evnen til at lede Forhandlingerne med Udlandet, lovede jeg kun Kongen at forsøge, om det skulde være muligt at tilveiebringe en Kombination uden eller med mig ved Forsoning mellem de to Mænd, der havde bekæmpet og afløst hinanden som Hovedledere af den danske Politik siden 1852: Bluhme og Hall. Jeg gjorde ogsaa med Halls foreløbige Samtykke et Forsøg i saa Henseende hos Bluhme, men fandt, inden vi kom ind paa de speciellere Spørgsmaal, en saa bestemt Uvillie hos ham imod en personlig Samvirken med Hall, at jeg strax maatte opgive den nævnte, i sig selv ganske vist noget naive Tanke. Jeg underrettede umiddelbart efter Hans Majestæt derom og bad mig samtidig fritagen for et Hverv, som jeg ikke ansaae mig voxen, hvorpaa Kongen henvendte sig til Hall. Efterat jeg kort før Middag havde faaet Fritagelse af Hans Majestæt, modtog jeg iøvrigt om Eftermiddagen et Besøg af den mig hidtil kun af Ydre bekjendte svensk-norske Gesandt, Grev Wachtmeister, der kom for at meddele mig, at han af sin Regjering ved en telegraphisk Depeche var opfordret til at tilkjendegive mig, at den med Fornøielse vilde se mig i Spidsen for det danske Ministerium og med mig fortsætte det venskabelige Forhold, hvori den havde staaet til det Hallske Ministerium. Denne i et saa tidligt Øieblik lidt besynderlige Meddelelse besvarede jeg med den Oplysning, at jeg allerede hos Hans Majestæt Kongen havde frasagt mig al Deltagelse i det nye Ministeriums Dannelse. Samme Aften reiste jeg med Professor Steen ganske stille til Slagelse for at udføre en mig af Kultusministeriet

overdragen Undersøgelse af den derværende Realskole.

I Efteraaret 1863 forelagde, som bekjendt, Hall som Konseilpræsident og Udenrigsminister Rigsraadet Udkastet til en ny Fællesforfatning for Kongeriget og Slesvig med et til den danske Rigsdags Forbillede sig meget nærmende Tokammersystem. Udkastet, der paa engang opretholdt den danske Opfattelse af Slesvigs Stilling og tiltalte den i Kongeriget overveiende politiske Retning, gik igjennem første Behandling med en saadan Lethed og Tilslutning, idet der kun fra yderste Høire og Andræ ytredes Betænkelighed, at jeg, da jeg efter min Stilling som Præsident ikke kunde udtale mig, følte mig foranlediget til imellem første og anden Behandling i et lille, under en let gjennemsigtig Anonymitet udgivet Skrift ("Om Udkastet til Grundlov for Kongeriget Danmarks og Hertugdømmet Slesvigs Fællesanliggender osv. af en Tilhører") at forsøge paa at fremkalde en alvorligere Prøvelse af samme. Idet jeg deri erkjendte og forsvarede Berettigelsen til og Nødvendigheden af under de givne Forhold, da man allerede brugte Forfatningen af 2den Oktober og Rigsraadet som Forfatning og Fællesrepræsentation for Kongeriget og Slesvig alene, at søge en mere tilfredsstillende Form for samme, opfordrede jeg dog stærkt til ikke at overse og paa den nye Forfatning at overføre de Mangler, der fandtes og allerede havde vist sig ved den danske Grundlov, især med Hensyn til Landsthingets Sammensætning og Bestemmelserne om Finantsloven, hvilke Bestemmelser man da allerede i Praxis havde udvidet til alle saakaldte finantsielle Love, og antydede dernæst (S. 20 og 21) baade den provisoriske Karakter, som den Forfatning, man vedtog, i visse Punkter maatte have med Hensyn til den endelige Fastsættelse af Statslegemets Omfang og Begrændsning, og navnlig, at der maatte skjelnes imellem "Vedtagelsen" og Forfatningens "virkelige endelige Ikrafttræden", for hvilken Betingelserne maaske ikke øieblikkelig vilde være fuldt tilstede. Hvorvidt Hall dengang er gaaet i sin Forventning om at kunne gjennemføre og opretholde den Forfatning, han foreslog, og hvorvidt han selv dengang har været hildet i den falske Opfattelse af Ytringer af Bismarck, som senere er bleven gjort gjældende, og har set Tilsagn, hvor saadanne i Virkeligheden slet ikke vare givne, hvad jeg har omtalt og oplyst i den tidligere nævnte Afhandling i Dansk historisk Tidsskrifts 5te Rækkes 4de Bind for 1883[86], kan jeg ikke sige, skjøndt hans Udtalelser især under tredie Behandling (se f. Ex. Rigsraadstidendens Sp. 1299) antydede en mærkelig Tillid. Men mig var det i ethvert Tilfælde klart, at Tydskland og Preussen aldrig vilde tillade og de øvrige Magter aldrig understøtte den fuldstændige Gjennemførelse af Fællesforfatningen for Kongeriget og Slesvig, ɔ: i det Væsentlige Virkeliggjørelsen af Eiderprogrammet fra 1848. Jeg antog imidlertid og maatte antage, at ogsaa Hall gik ud fra, at, naar Fællesforfatningen forelaae som et Udtryk for den kongerigske og Størstedelen af den slesvigske Befolknings bestemte Forlangende, da var derved givet det bedste "Udgangspunkt" for nye Forhandlinger, hvilke da

nødvendig maatte dreie sig om, hvad der skulde indrømmes de tydske Fordringer ved territorial Indskrænkning af det Slesvig, der blev under den opretholdte Forfatning, skjøndt jeg tilstaaer, at jeg ogsaa da ikke lidt tvivlede om, hvorvidt Hall under Kampen med de enkelte og øieblikkelige Vanskeligheder tænkte hele Situationen tilende og stillede sig et besindig beregnet, men fast Slutningsmaal. Den ved tredie Behandling af Forfatningsudkastet tilføiede og vedtagne Bestemmelse om Forfatningens Ikrafttræden den 1ste Januar 1864 blev yderst betænkelig ved Frederik VII's imidlertid indtraadte farlige Sygdom, der to Dage efter Forfatningsudkastets Vedtagelse (13de November) endte hans Liv (15de November). Det er grundforkert at antage, at Frederik VII's Død omstyrtede et Værk, der ellers med Sikkerhed vilde have staaet opreist og enten være blevet aldeles uanfegtet eller let have beseiret Anfegtelserne. Protesterne vilde være komne ligefuldt, og Danmark maatte indtil en vis Grad have givet efter for dem i den ene eller den anden Retning. Men Stillingen ligeoverfor Protesterne vilde ganske vist have været bedre og Leiligheden til en Forhandling med nogenlunde Udsigt til et billigt Udfald været en ganske anden. Frederik VII indtog nemlig som *født* Repræsentant for det gamle Monarki en sikrere Plads ligeoverfor Udlandet, og selve de forskjellige Vendinger, som han og hans Ministerier i femten Aar havde foretaget, gjorde for hans Vedkommende den nye Vending mindre paafaldende og lovede den en roligere Modtagelse. Og paa den anden Side stod hans Anseelse herhjemme hos den store Masse af Befolkningen saa høit og fast, at man lettere vilde have fundet sig i de Indrømmelser, som han havde maattet gjøre Udlandet, maaske gjennem en foreløbig Suspension af den nye Forfatning, men i ethvert Tilfælde med Hensyn til det Landomraade, hvorfor den opretholdtes. Med den nye Konge forholdt det sig ganske anderledes. Indsat til Arving ved en ikke mange Aar forinden tagen Beslutning havde han ikke været og kunde ikke antages at ville blive Gjenstand for særlig hensynsfuld Behandling fra Udlandets Side, og Thronledigheden fremkaldte derhos Begjærligheder, der før ikke havde vovet sig frem. I Indlandet krævede man paa den anden Side med Heftighed som Betingelse for Thronbestigelsen den ubetingede Underskrift under den den folkelige Følelse tiltalende Forfatning og forlangte dernæst dens fulde Opretholdelse. Det var aldeles naturligt, at den nye Konge, stillet imellem denne Stemning og de fremmede Magters dels skarpe Protester og Fordringer, dels indtrængende Formaninger om Eftergivenhed, betænkte sig og følte sig trykket. De første Dage efter Thronskiftet vare pinlige, ogsaa særlig for mig som Formand i den Forsamling, hvis Beslutning krævedes sanktioneret og underskreven af den nye Konge. Der udeblev ikke Spørgsmaal til mig fra forskjellige Sider, gaaende ud paa, om Rigsraadet dog ikke uden videre kunde gjenoptage Sagen og forandre sin Beslutning, hvilket jeg naturligvis maatte erklære for aldeles umuligt. Underskriften gaves, og Dagen efter udtalte jeg i Spidsen

for Rigsraadet dets Lykønskning til den nye Konge og hans Dronning paa Kristiansborg med samme dybe Bekymring i Hjertet, med hvilken jeg den 13de om Aftenen havde meddelt Udfaldet af Rigsraadets Slutningsafstemning. Kort efter sluttedes min Virksomhed som dettes Præsident. — I Resten af November og December havde jeg ingen Del i nogen politisk Forhandling, indtil jeg pludselig om Morgenen den 23de December igjennem Overhofmarechal Oxholm anmodedes om samme Aften i det af Kongen dengang endnu beboede lille Palais i Amaliegade at deltage i en Forhandling imellem et Antal mere fremtrædende Mænd af de forskjellige politiske Partier, der kunde føre til en Afgjørelse af Spørgsmaalet om det hidtilværende Ministeriums Forbliven eller Dannelsen af et nyt og til en Plan for den nærmeste Tids Politik. Som Deltagere i dette Møde, hvilket jeg derhos ved min Ankomst dertil om Aftenen blev anmodet om at lede, kan jeg kun med Bestemthed nævne Hall, Andræ, Lehmann, Monrad, Krieger, Fenger, Bluhme, David og Algreen-Ussing, men der var i det Hele omtrent tyve tilstede, derimellem vistnok ogsaa Tscherning. Forhandlingen varede fra Klokken omtrent 8 til Midnat, men var lidet aaben og indgaaende og blev resultatløs. Et nedslaaende Indtryk gjorde paa mig den Bitterhed, hvormed nogle Medlemmer syntes mere at lægge Mærke til deres Modstanderes, det hidtilværende Ministeriums og det saakaldte nationalliberale Partis, Forlegenhed end til Fædrelandets farlige Stilling. Jeg maatte endnu i den sildige Aftenstund meddele Hans Majestæt Udfaldet, navnlig at der hverken var fremkommet noget Grundlag for et nyt Ministerium eller en kraftig Tilslutning til det nuværende paa Grundlag af et bestemt Program, udenat der til denne Meddelelse fra min Side knyttede sig nogen nærmere Samtale med Hans Majestæt. Faa Dage efter dannede Monrad det nye Ministerium, udenat jeg aner, paa hvilken endelig Udvei hans Tanke var rettet[87].

Derpaa fulgte da Krigen, den ulykkelige, men, lad mig paany med stærk Overbevisning udtale det, ingenlunde uhæderlige, ja i dens største og væsentligste Afsnit tillands: Kampen paa Dybbøl endog ærefulde Krig. Skjøndt jeg under den sad stille hjemme, kun deltagende i Sorgen, ikke i Farerne, forundtes det mig dog ikke at sørge i Taushed. — Preussen, Østerrig og Tydskland havde i første Linie stillet Fordringen om Novemberforfatningens øieblikkelige og fuldstændige Ophævelse, medens de ligesaalidt da som tidligere udtrykkelig angave eller antydede, hvad der skulde følge efter, idet de ei engang tilbagetoge eller udelukkede nogetsomhelst af de videstgaaende slesvigholstenske Krav. Krigen begyndte med, at den danske Overgeneral efter et Par Dages mindre Fægtninger ansaae det for nødvendigt at forlade en Stilling, hvis Forsvar efter dens Udstrækning og Fjendens store Overmagt og bedre Udrustning i en høist ugunstig Aarstid oversteg Armeens Kræfter, men som uheldigvis ved Siden af dens rent militære Betydning havde en dyrebar symbolsk for

den patriotiske Følelse, og under store Anstrengelser at føre Hæren tilbage til Dybbøl. Udentvivl havde han, som det nu erkjendes, fra det rent militære Standpunkt gyldig, i ethvert Tilfælde forsvarlig Grund dertil, men der opstod en Række Klager og Beskyldninger imellem ham, Krigsministeren og Konseilpræsidenten om Tilbagetogets Iværksættelse uden Krigsministeriets og Regjeringens Vidende og Samtykke, en Strid, der førtes ganske aabenlyst og ikke kunde Andet end forvirre det almindelige Omdømme, da den endtes med Generalens Afskedigelse, efter hvilken Hæren i fjorten Dage var uden definitivt udnævnt Anfører. Derved fremkaldtes da høitlydende Ytringer og bitter Kamp mellem to stærkt modsatte Stemninger. Der gaves endel Mennesker, overveiende i de bedrestillede Klasser af Samfundet, hvem de senere Aars konstitutionelle Bevægelser med deres i Kongeriget temmelig udprægede demokratiske Retning vare saameget imod, at Ophævelsen og Tilintetgjørelsen af en konstitutionel Forfatning i og for sig selv var dem behagelig og betragtedes som en Udsigt til videre Systemforandringer; der vare Andre, der uden at gaae saavidt dog ifølge Opdragelse, Livsstilling og Livsvaner saae temmelig ligegyldig paa de konstitutionelle Former og ikke ugjerne lod dem vige for, hvad de kaldte Monarkiets Enhed, idet de kun meget overfladisk overveiede, hvormeget af denne Enhed vore Fjender vilde levne, og til denne sidste Klasse hørte ganske vist endel af Hærens ældre og høiere Officerer. Men, medens Officererne, omend en enkelt uklog og ubesindig Ytring faldt fra dem, i det Hele gjorde deres Pligt med Resignation, ja med opofrende Iver og Heltemod, opløftedes der af den førstbetegnede Klasse i Forening med nogle Officerers Familier og Venner et Skrig imod den uforsvarlige Krig for et Stykke Papir, og man var fra den Side ikke langt fra i General Mezas Tilbagetog at se en politisk Handling nærbeslægtet med General Monks Kontrarevolution i Storbritannien i 1660 og udtalte sig i fornemme Saloner, paa offentlig Gade og i Blade saaledes, at der baade kastedes en Skygge paa Hærens Ære, hvis Kampberedvillighed droges i Tvivl, og høie Personer udsattes for skjæve Forestillinger og Domme, som om de ikke stode dette Uvæsen fjernt. Paa den anden Side opstod der hos den menige Mand, navnlig i Hovedstaden, hvor i den store Masse under en Krigs Omskiftelser den patriotiske Følelse lettest taber Maadehold og Ligevægt, en bitter Stemning imod Alle, der ikke ansaaes for tilstrækkelig krigerisk stemte, og tildels imod Hæren selv, især dens høiere Befalingsmænd, idet man, ubekjendt med den ufuldendte Omorganisation af Armeen og med vort Artilleris og især vore Infanterivaabens langt ringere Beskaffenhed, stillede saare ubillige Fordringer, en Stemning, der desværre næredes af enkelte Blade, navnlig det da endnu af skandinaviske Drømme forblindede "Fædreland", ikke uden stundom betænkelige Hentydninger, og det kom endog i Hovedstaden til enkelte Pøbelexcesser ved den regjerende Dronnings og Enkedronningens Palaiser under Kongens Fraværelse. Disse Udvæxter kastedes af Modpartiet sammen med Alt, hvad

der aandede Iver for den engang begyndte Krigs kraftige Førelse, under Navnet: "Kjøbenhavneri". Under disse Omstændigheder troede jeg, at der var Anledning til alvorlig Paamindelse til begge Sider, og jeg gav den uden Skaansel, men heller ikke ganske uden Virkning i "Dagbladet" for 1ste til 3die Marts 1864 under Titelen: "Dannevirkestillingens Opgivelse og Stemningerne i Anledning deraf", jfr. en Bemærkning af mig i "Berlingske Tidende" for 5te Marts[88]. — Derefter fulgte den haarde og seige Kamp paa Dybbøl, hvis Fortjeneste vi, der sad hjemme, ikke strax fuldt kunde paaskjønne, fordi vi ikke vidste, hvor svage Forskandsningerne vare ligeoverfor det riflede Skyts af svært Kaliber, og hvilken uhyre Overvægt Bagladegeværet gav det preussiske Infanteri[89]. Det var da ogsaa undskyldeligt, at vi, da Vaabenstilstanden nærmede sig, ønskede, som jeg erindrer selv at have udtalt ved et tilfældigt Møde med Hall, at den sidste Kraft maatte blive sat paa at bevare Dybbøl indtil efter Stilstandens Indtræden, fordi det vilde være af Betydning i det Øieblik, da den indtraadte, endnu at have Fod paa Slesvigs Fastland. Men Regjeringen og specielt Krigsministeriet kan det ikke tilgives, at det ikke efter de paa Stedet kæmpende høieste Officerers Indstilling befalede eller tillod de ødelagte Værkers Rømning, og det maa beklages, at den personlig brave, men Overkommandoen aldeles ikke voxne General Gerlach hverken selv turde paatage sig Ansvaret derfor eller overlade General du Plat, der tilbød sig dertil, at paatage sig Ansvaret[90]. Hvis Hæren, overladende de fuldstændig ødelagte Værker til Fjenden, frivillig var gaaet over til Als, vilde ikke blot et stort og unyttigt Tab, derimellem af nogle fortrinlige Officerer, være undgaaet, men Indtrykket af og Mindet om to Maaneders ærefulde Modstand var ikke blevet fordunklet ved en ulykkelig Slutning og Hærens moralske Kraft var bleven bevaret for de følgende Begivenheder. — Om de derpaa i London paafulgte Underhandlinger skal jeg kun sige, at, hvis de ikke efter Sagernes Stilling fra vor Side kunde indledes med et Forslag til Slesvigs Deling, burde i det Ringeste det Forslag, der senere fra anden Side fremkom i denne Retning, ikke blot ikke været afvist, men grebet af al Magt som sidste Udsigt til at bevare Noget.

Spørger man mig, ved hvis Skyld Danmark har mistet Hertugdømmerne (forsaavidt der ved Holsten, der aldrig helt, undtagen fra 1806 til 1815, har tilhørt den danske Krone, kan være Tale om at miste), da svarer jeg, at Holstens Adskillelse fra Danmark var en uundgaaelig Følge af den i Tydskland vakte nationale Enhedstanke og vilde være indtraadt, hvilke kunstige Midler man end, selv med Kongerigets dybe Fornedrelse, havde anvendt derimod, hvad senere Begivenheder overfor andre Magter vistnok tilstrækkelig have godtgjort. At et Stykke af Slesvig maatte følge med Holsten, var forskyldt ved lang Forsyndelse i Fortiden; at hele Slesvig tabtes, derfor hviler Skylden paa dem, der ikke havde havt Mod til at aabne deres egne og Folkets Øine; hverken yderste Høire eller yderste Venstre skal her hovmode sig; de vare allerblindest. Den lidenskabelige Partiskhed,

hvormed man, som det gaaer under store Ulykker, søgte at vælte Skylden over paa et enkelt Parti og nærmest en enkelt Mand, Hall, bragte mig til i et i December 1864 udgivet Skrift: "Den nationale Politik og det danske Monarki" at forsøge at skaffe en billigere Bedømmelse Indgang; jeg troer ikke, at det i Form og Fremstilling noget tunge Skrift gjorde eller under de givne Forhold og Stemninger kunde gjøre stor Virkning, skjøndt Indholdet vel fortjente Overveielse, selv om visse Mangler og Svagheder maatte være stillede i et noget mildt Lys[91].

I det ved Novemberforfatningen dannede Rigsraad, bestaaende af to Thing, indtraadte jeg i Landsthinget ifølge umiddelbart Valg i Kjøbenhavn. Den væsentligste Opgave for dette Rigsraad, der holdt tre overordentlige Sessioner i 1864, 1864—65 og 1865 og en ordentlig i 1866, var — næst Reguleringen af de finantsielle Forhold med Hensyn til de Anliggender, der havde været bestemte til at være fælles for Kongeriget og Slesvig, og en Mængde Anliggender, der stod i Forbindelse med Krigen og de ved dens Udfald fremkomne Forhold, — Fastsættelsen af de Betingelser, hvorunder Novemberforfatningen og Rigsraadet skulde ophæves og vige Plads for den fornyede Grundlov for Kongeriget og for Rigsdagen. I de forskjellige Forhandlinger derom tog jeg baade i Thinget selv og i Udvalg og Fællesudvalg ikke ringe Del, navnlig sluttende mig til Bestræbelsen for ved denne Leilighed at give Rigsdagens Landsthing en mere tilfredsstillende Sammensætning, en Bestræbelse, som jeg naturligvis paa tilsvarende Maade med ligefrem og aaben Vedgaaelse af, hvad jeg savnede i den hidtidige Ordning, understøttede i Rigsdagens samtidige Forhandlinger om Revisionen af Grundloven, der førte til den gjennemsete Grundlov af 28de Juli 1866; men der forefaldt under disse Forhandlinger Intet, som jeg finder Anledning til her særlig at omtale; paa ved denne Leilighed at tilveiebringe bedre Bestemmelser om begge Things Delagtighed i Finantslovens Behandling var der efter Sagernes Stilling for mig ingen Anledning til at gjøre noget Forsøg; det vilde dengang være blevet uden ethvert Resultat.

Ligesaalidt føler jeg, efter hvad jeg allerede ovenfor i Almindelighed og særlig med Hensyn til Tiden før 1865 har bemærket om min Rigsdagsvirksomhed, her Opfordring til at dvæle i det Enkelte ved denne, som den fortsattes efter Grundlovens Fornyelse fra 1866 indtil 1874. Jeg stræbte nu som tidligere at gjøre min Pligt og at bidrage til de forelagte Sagers omhyggelige og grundige Prøvelse i sømmelig Form. Som Medlem af Udvalg deltog jeg i Behandlingen af en Række vigtige Lovudkast, dels saadanne, der efter tidligere Stilling og efter Personlighed laae mig nærmere, saasom om Valgmenigheder (1867—68), om Besættelse af Præsteembeder i Folkekirken og om de geistlige Embedsmænds Lønning (1870—71 og 1871—72), dels ogsaa af saadanne, til hvilke jeg ikke medbragte nogen særlig Forudsætning, ja som endog syntes at ligge mig meget fjernt, saasom om Indkomstskat (1866—67), om en Livsforsikringsanstalt (1867—68 og 1869—70), om Lønninger for

Retsbetjente (1869—70), om Digevæsenet (1872—73), i hvilken Sag jeg troer ved et Foredrag ved Slutningen af første Behandling at have fremkaldt en fuldstændig og mærkelig Vending. Ved andre Sager greb jeg ind i Forhandlingen uden saadan særlig Stilling, enten fordi intet Udvalg var nedsat, saasom ved Lovudkastet om Undervisningen i de lærde Skoler (1870—71), et Lovudkast, som jeg senere hen vil komme til at omtale, og om Almueskolevæsenet (1873—74), eller fordi jeg efter Sagernes Beskaffenhed mere tilfældig og kun fra enkelte Synspunkter følte mig opfordret til Deltagelse, saasom ved Værnepligtsloven (1868—69), hvor jeg iøvrigt i Anledning af Spørgsmaalet om de ordinerede Geistliges Stilling blev Medlem af og Ordfører for det nedsatte Fællesudvalg, og om Hærens Ordning og Lønninger ved Hæren (1866—67). Jeg erindrer med Tilfredshed, at jeg ved første Behandling af det sidstnævnte Lovudkast tidligere end nogen Anden i Rigsdagen med fuld Bestemthed udtalte mig om Nødvendigheden af Fæstningsanlæg uden udtrykkelig at nævne Kjøbenhavn, men allerede dengang med Tanken fast rettet paa dette Punkt[92].

Ved Landsthingets Fornyelse i September 1874 frabad jeg mig i en Skrivelse til de daværende Valgmænd for Kjøbenhavn baade paa Grund af min Alder, der opfordrede til Begrændsning af Arbeider og Tankeformaal, og af mit allerede dengang stærkt svækkede Syn[93] Gjenvalg, idet jeg betonede, at jeg vel ikke uden Betænkning og nogen indre Modstræben i en alvorlig og vanskelig Tid trak mig tilbage fra en Stilling, hvis Krav jeg efter Evne havde bestræbt mig for at opfylde, og hvori der i saa lang Tid var vist mig Tillid, men hvortil der paa den anden Side kunde ønskes yngre Kræfter, medens jeg paa det stærkeste maatte føle mig opfordret til at anvende den Tid og den Arbeidskraft, der endnu kunde være mig levnet, paa min Embedsgjerning og de videnskabelige Opgaver, som jeg havde stillet mig; — jeg modtog derpaa fra Valgmændene en venlig Svar- og Afskedsskrivelse. — Skjøndt man endnu ikke da var naaet til det Punkt, at Utilstrækkeligheden af Grundlovens Bestemmelser om Forholdet imellem begge Thing med Hensyn til Finantsloven havde vist sig gjennem en nødvendig bleven provisorisk Finantslov, hvad jo først skete i 1877, havde jeg dog set Nok til at finde mine Betænkeligheder fra 1849 bestyrkede og til, at mit Sind var fyldt med en Bekymring for Fremtiden, der destoværre har fundet sin fulde Bekræftelse paa den Tid, da jeg nedskriver disse Blade, og jeg havde ogsaa i andre Retninger havt rig Leilighed til at føle saavel Vanskeligheden ved at gjennemføre en virkelig Ligeberettigelse og lige Indflydelse for to Afdelinger af Folkerepræsentationen, naar denne Deling kun er fremkommen ved en uhistorisk positiv Bestemmelse, som den Svækkelse af den hele Repræsentations Totalkarakter og af de konservative Elementers virkelige Indflydelse, der følger af disses Udsondring for sig og deres kun tilsyneladende anseligere Stilling. — Naar jeg ser tilbage paa min egen Deltagelse i det politiske Liv og de parlamentariske Forhandlinger,

paatrænger der sig mig Følelsen af derved at have lagt større Stræben efter indtrængende Erkjendelse og Uafhængighed af traditionelle Meninger og Forestillinger for Dagen end praktisk ihærdig Handlekraft; mest har det skortet mig paa, hvad jeg vil kalde den agitatoriske og partisamlende Evne og Lyst; naar jeg havde udtalt, hvad der forekom mig at være det Sande og Rette, stundom med Klarhed og ikke uden Kraft og Iver, har jeg for ofte ladet det blive derved og stolet formeget paa Sandhedens Magt.

Ganske har jeg dog efter min Udtrædelse af Rigsdagen ikke kunnet tie, hvor det forekom mig, at uberettigede og vilkaarlige Anvendelser af traditionelle og fra Udlandet laante Forestillinger eller aabenbart urigtige Fortolkninger af Grundloven og vor derpaa byggede Forfatnings Indretning fremtraadte altfor kækt. Ligesom jeg, medens jeg endnu havde Plads i Landsthinget, i en ogsaa særskilt aftrykt Artikel i "Dagbladet" for 17de Oktober 1873 (under Mærket g): "Finantslovens Nægtelse" stærkt havde hævdet og paavist Forpligtelsen for hvert Thing til at vedtage en til dets Overbevisning svarende Finantslov, saaledes fandt jeg Opfordring til i "Dagbladet" for 1876 først i en Artikel for 4de April: "Landsthinget og Situationen" at hævde det nævnte Things Stilling overfor Ministeriet og dernæst i ommeldte Blads Nummere for den 18de og 20de November i en Artikel med Overskriften: "Grundloven og Ministerskifter" (ligeledes under samme Mærke) bestemt at udtale mig imod Kravet paa en saakaldet parlamentarisk, paa Ministeriets Overensstemmelse med Folkethinget beroende Regjering som paa nogensomhelst Maade forudsat i vor Grundlov, idet jeg ikke forbigik den Svaghed, hvormed Mænd, der ellers ikke stode mig fjernt, bekæmpede Fordringen med blotte Betimelighedshensyn, medens de af doktrinær Respekt for det engelske Forbillede ikke vovede ligefrem at forkaste den. I 1876 udgav jeg derhos i Anledning af det da forelagte Befæstningslovudkast en Piece: "Om Danmarks Forsvar og dets Understøttelse ved Fæstningsværker af en civil Mand", hvori jeg bestemt udtalte mig for Kjøbenhavns Befæstning som Hovedsagen, hvilken Piece, der da gik ubemærket hen, senere med mit Minde er bleven gjenoptrykt i Septb. 1880 under mit Navn af Forsvarsforeningen for Fyens Stift[94]. Endelig kunde jeg i 1882, hvormeget jeg end i de fleste Punkter ellers var uenig med Folkethingets Venstre, ikke billige den Maade, hvorpaa adskillige indflydelsesrige Høiremænd af Landsthingets og Folkethingets Ligeberettigelse søgte at udlede Gyldigheden af Finantsbevillinger givne alene af det ene Thing (Landsthinget), og efterviste, hvad jeg endnu føler mig overbevist om, aldeles afgjørende Nødvendigheden af begge Things samstemmende Bevilling (den med Navnet "Nei-Theori" stemplede Mening) i de tidligere nævnte "Bemærkninger om Landsthingets og Folkethingets indbyrdes Stilling ved Behandlingen af Finantsloven med særligt Hensyn til den sidst sluttede Rigsdagssamling", der fandtes for heterodoxe til at finde Optagelse i "Berlingske Tidende"[95], og jeg føiede dertil i Anledning af en temmelig

overmodig Modartikel i "Berlingske Tidende": "Endnu et Par Ord om Landsthingets og Folkethingets forenede Bevillingsret"[96].

For at fuldstændiggjøre den her givne Oversigt over min Medvirkning i offentlige Anliggender udenfor min direkte Embedsvirksomhed skal jeg endnu kun tilføie, at jeg har været Medlem af tre til Behandling af kirkelige Anliggender ved kongelig Resolution nedsatte Kommissioner. I den første, hvis Kommissorium, fremkaldt af Ørsted som Minister, var af 17de December 1853, overtog jeg, efterat I. P. Mynster var død efter Afholdelsen af et Par Møder, Formandspladsen og søgte alvorligen at fremme saavel Afgivelsen af Betænkningerne over de enkelte af Ministeriet forelagte Sager som Indgivelsen af et Andragende om en Kirkeforfatning, en Sag, i hvilken jeg ansaae mig for bunden ved den af mig som Minister paatagne Forpligtelse, og hvori jeg sluttede mig sammen med Clausen, I. F. Fenger, Casse, Hall, Tryde og Andre, medens Martensen, Brammer og Flere bleve staaende ved et mere begrændset Forslag om et Kirkeraad. Kommissionens Betænkninger og Andragender ere trykte i 1854. Den anden Kommission, der nedsattes den 5te Juli 1859, beskæftigede sig kun med Spørgsmaalet om Fraskiltes Vielse, der dog ikke derved bragtes til en endelig Løsning, som det fremgaaer af den særlig trykte Betænkning. I den 3die Kommission, der nedsattes den 18de Juni 1868 efter Indstilling af Kultusminister Aleth Hansen, og hvori Hall førte Forsædet, havde jeg maaske gjort rettest i ikke at indtræde, da jeg i de mellemliggende Aar havde fjernet mig længere og bestemtere fra den givne faste kirkelige Grundvold; men, da jeg undvigende en Erklæring herom havde modtaget Udnævnelsen, bestræbte jeg mig for at hævde og forsvare, hvad der fulgte af den givne konfessionelle Kirkes Væsen som Forudsætning for Statens Forhold til den, og jeg kom herved til at indtage et mere konservativt Standpunkt, navnlig ligeoverfor de forskjellige Afskygninger af Grundtvigianismen, end tidligere. Iøvrigt frembragte heller ikke denne Kommission, hvis Forhandlinger tryktes i 1870, noget praktisk Resultat[97].

Universitetsvirksomhed

Ved Universitetet, hvilket i Forbindelse med videnskabelige Arbeider min Livsvirksomhed fra 1852 af atter væsentlig tilhørte, begyndte jeg strax i Februar det nævnte Aar mine Forelæsninger og fortsatte dem uafbrudt med Undtagelse af noget af Efteraarssemestret 1860, det meste af Foraarssemestret 1869 og lidt af Efteraarssemestret 1870, da jeg var borte paa Reiser, samt en enkelt Udsættelse paa Grund af Rigsraads- eller Rigsdagsarbeide indtil 1879, i de sidste tre Aar dog noget hindret i fuld Virksomhed ved det svigtende Syn.

Medens jeg før 1848 ifølge min Ansættelse og den overleverede Vedtægt, som kollegiale Hensyn ikke tillode at forandre, havde indskrænket min Lærevirksomhed til den latinske Philologi med Undtagelse af, som tidligere berørt, halvt hemmelige exegetiske Øvelser i de sidste Aar over græske Prosaister og af den encyclopædiske Fremstilling af hele den klassiske Philologis Opgave og Methode, var jeg nu ved selve min Udnævnelse til Professor i klassisk Philologi ligesaavelsom ved Fritagelsen for de tidligere til 2den Examen holdte Forelæsninger, men fremfor Alt ved min egen indre Drift opfordret til i Kredsen af mine Forelæsninger og Øvelser ligelig at omfatte begge Sider af den klassiske Oldtid, og denne Udvidelse af min Lærevirksomhed stødte heller ikke længer paa nogen Vanskelighed fra min ældre Kollegas og Vens F. C. Petersens Side. Jeg holdt altsaa fra nu af ikke blot exegetiske Forelæsninger og Øvelser saavel over græske Digtere, navnlig Sophokles, Euripides, Aristophanes og en enkelt Gang Pindar, som over Prosaister: Thukydid, Plato, Demosthenes og andre Talere samt sjeldnere Polyb og Plutarch, men foredrog ogsaa med stor Interesse den græske Litteraturs Historie (indtil og med den alexandrinske Tid) og en Fremstilling af de græske, navnlig attiske, Statsindretninger, idet jeg, efter at have orienteret mig i de nærmest forudgaaende tre Aars philologiske Litteratur, ved Siden af mine gjenoptagne latinske Studier begyndte og efterhaanden gjennemførte et nyt sammenhængende Studium af den opbevarede græske Litteratur, som jeg fra Homer af fuldstændig gjennemgik indtil de alexandrinske Digtere (Apollonius Rhodius, Kallimachus og Theokrit) og i Prosa (med Undtagelse af Aristoteles's og Theophrats naturhistoriske Skrifter og den førstes Metaphysik) helt ned gjennem Polyb, Diodorus Sikulus og Strabo lige til Plutarch og Lukian. Af hvad der ligger efter denne Tidsgrændse medtog jeg derhos i sammenhængende Læsning nogenlunde tilstrækkelige Prøver til at orientere mig med Hensyn til Benyttelsen af de mangfoldige deri adspredte Levninger fra og Erindringer om den ældre Tid; kun Athenæus gjennemarbeidede jeg tilsidst helt, for ikke at tale om de græske Skribenter over romersk Historie indtil og med Herodian. Ogsaa paa den latinske Side førte jeg den fuldstændige Læsning af den prosaiske Litteratur ned til det

fjerde Aarhundrede med Tilføielse af ikke ubetydelige Afsnit af Retskilderne. Et Vidnesbyrd om denne Gjennemarbeidelse af Oldtidsforfatterne foreligger i mine Adversaria Critica, hvorom nedenfor. Heller ikke de græske Indskrifter, især de attiske, forsømte jeg; med de latinske havde jeg allerede før beskæftiget mig ikke ganske lidet, men udvidede og uddybede Studiet, efter at den af Mommsen grundlagte Samling havde gjort Stoffet tilgængeligere. Mine Forelæsningers og Øvelsers Karakter blev, omend i det Enkelte modificeret ved vunden Erfaring, i Hovedsagen den samme som tidligere, idet jeg fremdeles stræbte efter paa Grundlaget af en sikker Sprogkundskab, klaret ved Indsigt i Sprogets almindelige Væsen, hos de Studerende at opbygge en alle væsentlige Momenter omfattende Oversigt over Oldtidslivet i dets særegne og historiske Udvikling. Jeg søgte at fremkalde Tilfredsstillelse ved Forstaaelsesvirksomheden og alvorlig og flersidig historisk Interesse, naturligvis med Glæde henvisende til det Skjønne og Dygtige, især de primitive, simple og naturlige Kulturformer, men uden begeistret Prisen af Oldtiden som den bedre Tid, som den i uopnaaelig Herlighed straalende Menneskehedens Adel. Overhovedet bestemtes mine Forelæsningers Form og Indhold ved min Forestilling om den vordende philologiske Lærers Evne til at gjennemføre den Opgave, jeg stillede den humanistiske Side af Skoleundervisningen, nemlig dybere at begrunde Dannelsen ved Selvbeskuelse af Oldtidens eiendommelige Kultur i Modsætning til den moderne, og ved min derefter formulerede Anordning af den philologisk-historiske Embedsexamen. De Unge, der henvendte sig til mig ved deres Studiers Begyndelse, gjorde jeg mig Umage for klart at fremstille, hvad de i Studiet havde at vente, og hvilke Krav det gjorde til dem, idet jeg tillige opfordrede dem til at overveie, hvorvidt de troede at have Forudsætningerne for med Held og Tilfredshed at udøve den Undervisningsgjerning, hvortil Studiet for de Fleste maatte lede. Forlokket til at vælge det philologiske Studium har jeg Ingen, forsaavidt det ikke er sket ved at ses selv at drive det med Lyst og Tilfredshed; afskrækket har jeg maaske En og Anden, maaske ikke altid dem, der vare mindst kaldede. Men med dem, der fastholdt Valget, har jeg arbeidet ikke blot med embedsmæssig Troskab, men med personlig Velvillie og Imødekommen, støttende dem det Bedste, jeg kunde, og følgende dem med Deltagelse, og jeg har al Grund til at paaskjønne, at der er sket mig fuld Gjengjæld fra deres Side baade i Universitetsaarene og siden.

Mine Forelæsningers i det Hele rent fagmæssige Karakter satte mig ikke umiddelbart i Forhold til noget stort Antal af de Studerende; men mine stadige Besøg ved Skolerne, navnlig ved deres Afgangsexaminer, udvidede det gjensidige Bekjendtskab med en større Kreds, hvilket tillige fremmedes ved min ikke ringe Deltagelse i Universitetets almindelige Anliggender. Min Lærevirksomheds Form udtrykte sig baade tidligere og i de senere Aar i den bestemtere Udsondring af den klassiske Philologi til selvstændig,

men i sin Fremtræden begrændset Specialvidenskab i Modsætning til den tidligere Udbredelse af et vist almindeligt philologisk, nærmest latinsk Præg over det hele Universitetsvæsen. Den i sig selv ogsaa efter min Mening berettigede Bestræbelse for at fjerne dette Præg, der besværede Videnskabens og Tankens frie Udtryk, gik herhjemme paa Grund af særlige nordiske Reminiscenser noget hurtigere frem end i Tyskland, stundom med nogen Bitterhed og Miskjendelse af Fortidens Forhold. Ligesom jeg gjerne havde nedlagt min Post som Universitetets sidste latinske Programskriver, saaledes faldt det ogsaa i min Lod ved Reformationsfesten i 1854 at holde den sidste latinske Universitetstale, og, idet jeg delvis gav den Formen af en "parentatio", greb jeg da Leiligheden til baade i det Hele at paavise, hvilken Tjeneste den latinske Form havde ydet til Videnskabens Almindeliggjørelse som europæisk Fælledseiendom, og i Særdeleshed at fremhæve, at denne latinske Form maaske i Reformationstiden havde været et væsentligt Værn mod en Fare for vor Dannelses Germanisering.

Ligesom i Forholdet til de Studerende saaledes har ogsaa i Forholdet til mine Kolleger mit fornyede Universitetsliv været et ved gjensidig Velvillie og Imødekommen særdeles glædeligt, hvilket jeg har saa meget mere Grund til at paaskjønne, som Tilbagetrædelsen fra en Foresats Stilling i Rækken af de gamle Embedsbrødre ikke altid sker uden Anstød. Det første Bevis paa mine Kollegers vedblivende Velvillie modtog jeg — næst (som tidligere berørt) den enstemmige Indrømmelse af en vis til Ancienniteten knyttet Ret, som jeg ikke havde sikret mig, — ved Valget til Medlem af Konsistorium den 1ste Gang, et saadant Valg foretoges efter min Tilbagevenden (den 8de Januar 1852), og jeg havde derefter uafbrudt Sæde i samme, efter ikke lang Tids Forløb ifølge Alder, lige til min Afgang fra Universitetet og deltog til enhver Tid ivrig i dets og i den akademiske Lærerforsamlings Forhandlinger. Derpaa fulgte den 11te Oktober 1855 mit første Valg til Universitetets Rektor for 1855—56, hvilket senere fornyedes for 1856—57, 1863—64, 1866—67, 1870—71 og sidste Gang for 1878—79. — Med særlig Tilfredshed overtog jeg kort efter min Indtrædelse i Konsistorium Bestyrelsen af det nyoprettede betydelige Smithske Stipendium (over 20,000 Kr. aarlig), der efter dets Oprettelse kun et halvt Aar forinden havde været overdragen til Krieger og blev ledig ved hans Bortgang fra Universitetet. Jeg beholdt denne Bestyrelse (Ephori) i femogtyve Aar og troer i denne Stilling, under Samvirkning med Fakulteterne og Konsistorium at have bidraget Mit til, at der er blevet udrettet endel Godt. Vi bragte det dertil, at det for yngre Videnskabsmænd og Studenter ikke blot betragtedes som en Fordel, men som en Udmærkelse at opnaae Stipendiet. — Imellem de forskjellige administrative Anliggender ved Universitetet, hvori der betroedes mig virksom Andel, vil jeg her kun nævne Opførelsen af den nye Bibliotheksbygning, Bibliothekets Flytning og Indlemmelsen af det Classenske Bibliothek deri, idet jeg allerede tidligere har havt Leilighed til nærmere at omtale min Virksomhed derved. Den

Plan, hvorefter det zoologiske Museum opførtes, fandt jeg i Landsthinget Leilighed til at støtte mod Indsigelser og mod Ministerens (Monrads) ikke utydelige Lyst til at opgive samme. Ligesom jeg til enhver Tid med Iver havde virket for Universitetets og dets Læreres fælles Interesser, saaledes fik jeg derhos endnu i mit sidste Universitetsaar særlig Leilighed dertil, idet jeg fungerede som Formand for og tog ivrig Del i Forhandlingerne i den af Kultusministeriet i Juli 1879 nedsatte Kommission, hvis i Oktober s. A. afgivne Betænkning blev Grundlaget for det derefter forelagte, men ikke gjennemførte Forslag til Lov om Tilveiebringelse af Ligevægt mellem Universitetets Indtægter og Udgifter, og idet jeg endvidere kom til at fungere som Formand for et af den akademiske Lærerforsamling ligeledes i 1879 nedsat Udvalg, der under 31te December afgav en udførlig Betænkning og Forslag om Universitetets Lærerkræfter[98].

Der indtraf i det her omhandlede Tidsrum flere Anledninger for vort Universitet til ved festlige Leiligheder at lade sig repræsentere ved fremmede Universiteter, saaledes 1861 i Kristiania, 1868 i Lund, 1875 i Leyden og 1877 i Upsala, og mine Embedsbrødre kaldte mig hvergang til i Forening med Rektor alene (i Kristiania F. C. Bornemann, i Leyden Nellemann) eller med Rektor og en anden Kollega at udføre dette Hverv. Til Festen i Upsala havde jeg faaet en personlig Indbydelse fra Universitetet dersteds. Alle disse Reiser bragte mig Tilfredsstillelse for vort Universitets Vedkommende og Glæde ved den Modtagelse og Indgang, jeg personligen vandt. Det kom mig tilgode, at min Optræden og mine Udtalelser tydede paa et friere og videre videnskabeligt Standpunkt, paa en alsidigere Livsdannelse og paa et livligere og mildere Sind, end man maaske havde forudsat det hos den strenge Grammatiker og Faglærer. De knyttede Bekjendtskaber og Forbindelser, og det ikke udelukkende med Universitetslærere, have bevaret sig. I Kristiania fandt jeg Leilighed til i en forresten saare bekymringsfuld Tid, nemlig i Efteraaret 1870 under den tydsk-franske Krig, at opfriske disse Bekjendtskaber, idet jeg var anmodet om dér at holde en Række Forelæsninger, hvortil jeg som Emne valgte Sprogets Væsen og Liv. — Til disse Repræsentationer af vort Universitet paa fremmede Steder knyttede sig tilsidst det Hverv, som mine Embedsbrødres Tillid og Velvillie overdrog mig, og for hvis Skyld jeg indstændig var bleven opfordret til at fortsætte noget længere i mit Embede, end jeg ellers formedelst min Alder og mit Syns stærke Svækkelse havde villet, nemlig som Rektor at lede vort Universitets egen Firehundredaarsfest i 1879. Det er noksom bekjendt, at Preussens og Østerrigs aldeles vilkaarlige Ophævelse af Pragerfredens femte Artikel i Begyndelsen af Aaret foranledigede Universitetets Lærerforsamling til den Beslutning at opgive den paatænkte Indbydelse til samtlige europæiske Universiteter til at deltage i dets Fest, fordi Samkvemmet med de udentvivl i størst Antal indtræffende tydske Universitetsrepræsentationer baade vilde have været ydmygende og let kunde fremkalde Ubehageligheder, og

at indskrænke Indbydelsen til et Antal Videnskabsmænd fra de nordiske Broderriger, hvem akademiske Grader tildeltes. Denne Beslutning, der ikke toges uden Modstand, navnlig ogsaa fra Kultusministeriets Side, anbefalede jeg selv efter alvorlig Overveielse og føler mig overbevist om, at vi deri valgte den rigtige Vei, og at vore Bevæggrunde forstodes rigtig baade udenfor Tydskland og ligeledes i Tydskland. Festen selv fik maaske ved Indskrænkningen et stærkere Præg af Inderlighed og forløb heldig og glædelig under stærk Deltagelse af de Studerende, Statsmyndighederne og Kjøbenhavns Kommune samt de nordiske Fremmede. Til Emne for Talen ved Hovedfesten i Frue Kirke valgte jeg Fremstillingen af Universiteternes egentlige Opgave: ikke ene at besidde og beherske Videnskaberne, men at bevare, forplante og bearbeide dem i Sammenhæng og gjensidig Paavirkning, saaledes at en sand folkelig Dannelse derfra kunde hente Udspring og Styrke og den sig frit bevægende nationale Litteratur og Kunst der finde Støtte ved Selvbetragtning og Tradition, overalt med Henblik derhos paa de særlige Forhold, hvorunder vort eget Universitet, paa engang stillet ene og sluttende sig sammen med den europæiske Videnskab, havde virket og virker. Talen, der aabent gik ind paa ikke uvigtige Spørgsmaal, syntes at finde Anerkjendelse[99], og jeg havde al Grund til at glæde mig ved den Velvillie, der samtlige Festdage kom mig imøde og lettede mig den ikke ganske ringe Anstrengelse, ligesom den havde staaet mig bi under Festens Forberedelse og de dermed forbundne Vanskeligheder og Meningsforskjelligheder. — Med denne Fest var min Universitetsgjerning i det Væsentlige afsluttet. For at føre Rektoratet tilende og i December Termin at kunne afslutte mine Stipendieregnskaber havde jeg dog faaet det ordnet saaledes, at min Afsked som Professor, der bevilgedes mig under 18de August 1879, først blev at regne fra 1ste Januar 1880, dog saaledes at jeg fritoges for at holde Forelæsninger i Efteraarssemestret 1879. Dette gav Anledning til, at Embedsbrødre, Studerende og Medborgere udenfor Universitetet endnu beredede mig personlig en med talrige Lykønskninger (Adresser og Deputationer), rige Gaver og Æresbevisninger forbunden Afskedsfest den 17de November: 50 Aarsdagen for min Udnævnelse til virkelig Professor (de tre Aar, i hvilke jeg havde været borte fra Universitetet, erstattedes paa en Maade ved de tre Aar, i hvilke jeg inden 1829 havde været konstitueret Docent og Lektor). Særlig bør jeg her nævne det ved denne Leilighed til Ære for mig ved Sammenskud af Landsmænd stiftede, til Universitetet knyttede Madvigske Jubilæumslegat paa 10,000 Kr., hvoraf dog mine Døttre skulde nyde Renten i deres Livstid, og den til Ære for mig samtidig prægede Guldmedaille[100].

Personlige Forhold

Kort efter min Afgang fremkom der under Behandlingen af Finantslovudkastet for 1880—81 i Finantsudvalget et Forslag om at yde mig en aarlig Extrapension, som jeg ikke mente at kunne og burde modtage, hvad jeg lettest kan udvikle ved nedenfor at meddele de tvende Skrivelser, som jeg i den Anledning tilstillede Kultusministeren og Finantsudvalget[101].

Med Paaskjønnelse af at jeg efterhaanden har nydt alle de Goder og Fordele, som Universitetet kan yde sine Lærere, vil jeg tilsidst endnu her nævne, at jeg fra Efteraaret 1872 kom i Besiddelse af den eneste tilbageværende virkelige Professorgaard, efterat jeg et Par Aar iforveien havde været ubetænksom nok til at lade den gaae mig forbi, og at jeg efter min Afskedigelse ved venlig Imødekommen af og Overenskomst med tidligere Kolleger (Hermansen og Holten) deri er vedbleven at have en hyggelig Alderdomsbolig i nær Berøring med de Institutioner, hvortil jeg i saa mange Aar har været knyttet, — samt at jeg ved alle festlige Sammenkomster mellem Lærerne ved vort eget og vort Nabouniversitet i de følgende Aar vedblivende er regnet med iblandt disse.

Undervisningsinspektørvirksomhed

Med Professoratet overtog jeg i Januar 1852 tillige atter det Embede som Undervisningsinspektør ved de lærde Skoler, som jeg i 1848 kun havde beklædt i nogle faa Maaneder, og udførte det med Lyst og Kjærlighed. Den personlige Inspektion af Skolerne maatte paa Grund af mit Universitetsembede med ganske faa Undtagelser indskrænkes til og forbindes med den Reise, jeg hvert Aar i Løbet af en Maaned foretog for at kontrolere Afholdelsen af Afgangsexamen til vexelvis det halve Antal af offentlige lærde Skoler og til Dimission berettigede private Instituter. Da jeg ved de offentlige Skoler foruden Afgangsexamen gjorde mig Umage for at se og høre saameget af Klasseundervisningen, som det paa nogen Maade var muligt, og at samtale med Rektorer og Lærere om Skolernes Anliggender, var Reisen travl og anstrengende, idet den mindst mulige Tid anvendtes til Flytning fra Sted til Sted og til Hvile; men den var tillige i dobbelt Henseende oplivende, dels ved de vexlende Naturindtryk, som jeg nød med stor Glæde, og som efterhaanden samlede sig til en fyldig Anskuelse af hele vort Fædreland og dets Egne, dels og fornemmelig ved den Imødekommen og Velvillie, som jeg næsten uden Undtagelse traf hos Lærerpersonalet og hos de stedlige Embedsmænd, med hvem min Gjerning bragte mig i Berørelse; jeg troer, at jeg navnlig hos Lærerpersonalet nogenlunde fortjente denne Imødekommen ved human Optræden og ved alvorlig Bestræbelse for at fremme dets Interesser og Vel, om jeg end ofte kun kunde udrette Lidet. Ogsaa har jeg bevaret en glædelig Erindring af, hvad jeg ad forskjellige Veie kunde overbevise mig om, at jeg heller ikke af Disciplene, navnlig Dimittenderne, betragtedes med Ugunst eller Frygt, men fandt Paaskjønnelse som en vel alvorlig, men derhos mild og upartisk og ligeoverfor særlige Tegn paa Dygtighed eller Bekymring og Tryk opmuntrende og deltagende Dommer. Forat Undervisningen i de Fag, i hvilke jeg ikke turde tiltroe mig selv nogen sikker Dom, kunde blive behørig kontroleret og de dem repræsenterende Lærere finde Opmuntring i Berørelse med fuldt fagkyndige Mænd, formaaede jeg med Ministeriets Tilladelse afvexlende Universitetslærere i de naturvidenskabelige og mathematiske Fag (navnlig oftere Steenstrup, Holten og Steen) eller i de nyere Sprog (Bjerring) til at ledsage mig paa disse Reiser, og jeg troer, at de derfra have bevaret Erindringen baade om alvorligt Samarbeide og livligt og venligt Samkvem, stundom maaske med lidt Beklagelse over den noget anstrengende Færd, jeg bød Andre, fordi et stærkt Helbred tillod mig selv at udholde den. — Til Inspektionsreiserne og Indberetningerne om dem sluttede sig i den øvrige Del af Aaret Indstillinger og Betænkninger til Ministeriet samt Cirkulærskrivelser til Skolerne om allehaande Skoleanliggender efter Ministeriets Krav eller af egen Drift[102]. Ministeriets Arkiv bevarer Vidnesbyrd om, at denne Virksomhed var omfattende og

indgaaende, navnlig da ogsaa i Alt, hvad der vedkom Embedsbesættelser, Befordringer og stundom Afskedigelser, og at jeg i denne Henseende lod mig det være magtpaaliggende at erhverve mig paalideligt Kjendskab til hele Personalet og i Henhold til dette Kjendskab at udtale mig for Ministeriet aabent og uforbeholdent, men tillige billig, skaansomt og med Overveielse af alle i Betragtning kommende Omstændigheder. Paa den anden Side maa jeg erkjende, at de forskjellige Ministre idethele ydede mine Indstillinger i personlige Anliggender den Opmærksomhed, jeg kunde forlange. At de tretten Mænd, der i Tidsrummet 1852—1874[103] beklædte Posten som Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet, ingenlunde alle havde tilegnet sig et nærmere Kjendskab til eller en fast Mening om det lærde Undervisningsvæsen, og at de, der i større eller mindre Grad havde saadan Kundskab og Mening og en dermed forbunden alvorligere Interesse for Gjenstanden, tildels stode paa meget afvigende Standpunkter, behøver ikke at siges. Disse Uoverensstemmelser traadte da naturligen frem i Behandlingen af de tildels indgribende Spørgsmaal, der efterhaanden i Ministeriet selv eller fra forskjellige Sider udenfor Ministeriet reistes om selve den i 1849 fastsatte Undervisningsplan, og den omfattende Deltagelse i disse Forhandlinger, som mit Embede paalagde mig, og som min Interesse for Sagen skærpede, kunde ikke undgaae enkelte Gange at blive noget vanskeligere ved min eiendommelige Stilling som den, der havde en væsentlig Del i Undervisningsplanens Udarbeidelse og Ansvaret for dens almindelige Indførelse. Det kan ikke være Hensigten her i det Enkelte at gjennemgaae disse Forhandlinger, hvis officielle Aktstykker findes samlede i Lindes og Asmussens Meddelelser angaaende de lærde Skoler for Aarene 1857—1878 (Kjøbenhavn 1879 ff.), og der, som jeg haaber, bære tilstrækkeligt Vidnesbyrd om den Alvor og Frimodighed, hvormed jeg ligeoverfor samstemmende eller afvigende Ministre gik ind paa Drøftelsen. — Efterat Undervisningsplanen i det Væsentligste var bleven gjennemført uantastet i Aarene 1850—1858[104] (— i disse Aar var jeg i 1855 Medlem af en Kommission om Realundervisningen ved nogle lærde Skoler og i 1857 af en Kommission om Undervisningen og Afgangsprøverne i de lærde Skoler —), falder det første Hovedafsnit af de omtalte Forhandlinger i Aarene 1859 til 1864 under Monrads, Engelstofts og Heltzens Bestyrelse af Ministeriet. V. Borgen kom i sin korte Funktionstid ikke til nogen Virksomhed i denne Retning. En livlig Deltagelse udenfra udtalte sig i det nævnte Tidsrum i et Par Adresser og i et ikke ganske ringe Antal af Smaaskrifter og Bladartikler (opregnede i de nævnte Meddelelsers første Hefte S. 39), paa hvilke jeg delvis svarede i en Piece fra August 1860: "I Anledning af de Angreb, der nylig ere gjorte paa de lærde Skolers Undervisningsplan". Monrad, hvis Indflydelse tillige ganske beherskede den lidet selvstændige Engelstoft, havde dengang en stærk Tilbøielighed til at ophæve den i 1849 trufne Grændse imellem Skolerne og Universitetet og ved Gjenoprettelse af den saakaldte anden

Examen, omend i noget forandret Skikkelse, ganske at borttage Grundlaget for Undervisningsplanen af 1849, men begge Ministre fandt i det Hele en bestemt Modstand mod deres gjentagne Forslag og Henvendelser hos Skolerne og Konsistorium, til hvilke jeg kunde slutte og støtte mig uden at miskjende, at den siden 1849 og 1850 bestaaende Indretning paa nogle Punkter trængte til ikke uvæsentlige Ændringer. Min Slutningsindstilling herom fremkom til Ministeriet under 15de Oktober 1864 og lagdes af Ministeren (Heltzen) med ganske ringe Modifikationer til Grund for den efter kongelig Resolution udfærdigede Bekjendtgjør. af 30te Novb. 1864, hvorved Afgangsexamens Deling i to selvstændige Afdelinger ophævedes og mindre Modifikationer indførtes i Bestemmelserne om de enkelte Læregjenstande, deriblandt om Latinundervisningens Begyndelse og om Adgang til Undervisning i Engelsk i øverste Klasse. Ved de trufne Bestemmelser var tillige det Hensyn taget, som jeg og Andre troede, at der kunde og burde tages til de under de forudgaaende Forhandlinger stærkt fremtraadte Klager over Disciplenes Overbebyrdelse. Selv fremgaaet sund og stærk fra et til kun faa Aar concentreret Skolearbeide, men med dengang meget kortere Ferier og under Fattigdommens tilføiede Tryk, har jeg altid havt en varm Følelse for Bevarelsen af Disciplenes Sundhed og legemlige Velvære og for Tilstedelsen af Adgang til barnlig og ungdommelig Forfriskelse og Glæde; men i mange af Klagerne over Tilsidesættelse af disse Hensyn har jeg maattet skrive en stor Del paa Forældres og Slægtninges Uforstands og paa en slap Forlystelsessyges Regning, medens en anden Del faldt paa en forkert Bedømmelse af Børnenes Evne til overhovedet at gjennemgaae den lærde Skole. — Forsaavidt nu ved Bedømmelsen af denne Evne dog tillige unegtelig Begavelsens og dermed den naturlige Lysts forskjellige Retning fremtræder som et berettiget Moment, saaat mindre gode Anlæg i én Retning ikke bør udelukke Anlæg i anden Retning fra at komme til Anerkjendelse og Udvikling, og forsaavidt et tilbørligt Hensyn til denne Forskjellighed kan gjøre den Unges Vei igjennem Skolen lettere, bleve i det næste Afsnit af min Skolevirksomhed Overveielserne rettede herpaa, og disse ledede til Loven af 1ste April 1871 om Undervisningen i de lærde Skoler. I Forberedelsen af denne Lov og særlig i Udarbeidelsen af Udkastet dertil, som Hall, efter at være indtraadt i Ministeriet den 28de Mai 1870, allerede i Oktober samme Aar forelagde Rigsdagens Folkething, havde jeg ingen fremragende Andel, hvorvel jeg baade i Løbet af Juni Maaned privat samtalte saavel med Ministeren som med Departementschefen om det allerede i længere Tid før Halls Indtrædelse drøftede Spørgsmaal om en Deling af Skoleundervisningen paa dens øverste Trin, et Spørgsmaal, ved hvilket Opmærksomheden nødvendig ogsaa rettedes paa den i Frankrig nylig indførte saakaldte "bifurcation" af Lycealundervisningen, og deltog i den Forhandling om Sagen, som Ministeren ved Skrivelse af 13de Juli foranledigede afholdt med en Del Skolemænd (ogsaa Forstandere for

Privatskoler) og Professor Steen (se de før citerede Meddelelser S. 201 ff.). Medens jeg fuldkommen billigede og selv tidlig havde henpeget paa en vis Deling af Disciplene paa det øverste Trin i to Grupper med ikke ringe Lempelser i de forskjellige Fag for hver af Grupperne, mente jeg allerede dengang, at Udkastet ved fuldstændig Tilslutning til det franske System gjorde Adskillelsen for stor og derved Undervisningen i de høiere Klasser for hver Gruppe noget for ensidig ved fuldstændig Udelukkelse i Skoletidens sidste og modneste Aar af Fag, med Hensyn til hvilke jeg ikke kunde gaae videre end til at tilraade Indskrænkning og Lettelse. Det var ogsaa den fuldstændige Adskillelse paa det øverste Trin, der fremkaldte noget for strenge Fordringer paa og foran det Trin, fra hvilket Adskillelsen skulde indtræde. Dog skal jeg ikke nu kunne sige, med hvilken Grad af Klarhed i det Enkelte Ulemperne allerede viste sig for mig i 1870. Ganske bestemt var jeg allerede dengang, hvad jeg ogsaa udtalte og motiverede under Lovudkastets Forhandling i Landsthinget, imod Nedlæggelsen af Skolernes to nederste Klasser, hvorved jeg antog, at den faste Underbygning i Kundskabselementerne og Læremethoden vilde svækkes ikke lidet, medens det tilstræbte økonomiske Resultat vilde blive temmelig illusorisk.[105] I Folkethinget, hvor Ministeren først forelagde Lovudkastet, blev der af et ikke stort og i sin Overbevisning usikkert Flertal vedtaget en fuldstændig omskabt Form deraf, i hvilken det Eiendommeligste var Indførelsen af en besynderlig tredie Undervisningslinie, bygget paa nordisk Sprog og Historie, ved Siden af de to i Lovudkastet opstillede. I Landsthinget blev derfor Hovedopgaven for Ministeren at faae Lovudkastet fra denne aldeles ubrugelige Skikkelse ført tilbage i det Væsentlige til den, hvori han først havde forelagt det, hvilket Resultat ogsaa opnaaedes, hvorefter Folkethinget vedtog Forslaget, som det var kommet tilbage fra Landsthinget. Der var dog i det sidstnævnte Thing sket nogle Lempninger og Indrømmelser, hvormed jeg ikke kunde føle mig tilfreds, dels med Hensyn til de nyere Sprog, af hvilke det tydske fortrængtes fra den faste Stilling, som det efter min Mening, saa stærkt jeg end til enhver Tid har kæmpet for mit Folks Ret mod Fortydskning og tydske Overgreb, ifølge vore geografiske og især historiske Forhold og hele Stilling i Kulturen bør indtage, dels med Hensyn til den skriftlige Indøvelse i den latinske Sprogform ogsaa for de øverste Klasser i den sproglig-historiske Afdeling af Disciple; den efter mit Forslag i Stedet optagne franske Stilskrivning og Stilprøve var, som jeg nu erkjender, en betænkelig Erstatning. Iøvrigt ydede jeg i Landsthinget Ministeren min fulde Understøttelse (naturligvis med Undtagelse af Spørgsmaalet om Klassenedlæggelsen) med Tilbagetrængen af mine øvrige Tvivl, navnlig ved kraftig og skaanselløs Bekæmpelse af den forkerte og sygelige Særretning, der havde fremkaldt Forslaget om den tredie Undervisningsafdeling, et Punkt, hvori Hall baade efter sin Natur, sin Stilling og visse Forbindelser og Sympathier var mindre oplagt til ganske at tage Bladet fra Munden. Mig har det igjennem min hele

videnskabelige og politiske Virksomhed været en Hovedopgave paa den ene Side at hævde og forsvare vor nordiske Folkeeiendommelighed indenfor dens berettigede Grændser og vort særlige Bidrag til den europæiske Fælleskultur, men paa den anden Side uden Sky at gjøre gjældende, at kun i Tilslutningen til denne Fælleskultur og i Anerkjendelsen af dens universalhistoriske og centrale Udvikling finde vi det faste Grundlag for et fyldigt og tilfredsstillende nationalt Aandsliv. — Efter Lovens Vedtagelse og Udstedelse medvirkede jeg endelig efter Pligt i det sidste Afsnit af min Virksomhed som Undervisningsinspektør ved den nærmere Udarbeidelse og Indførelse i det Enkelte af Lovens Indhold. Allerede flere Aar iforveien havde jeg imidlertid (i en Skrivelse af 15de Oktb. 1864, se Lindes Meddelelser S. 161) for Ministeriet udtalt, at det turde være hensigtsmæssigt at ophæve Undervisningsinspektørens Embede og istedet derfor at sætte en af forskjellige videnskabelige Fagmænd udført flersidigere Kontrol med de lærde Skoler, og denne Tanke fik ved Undervisningens Deling en endnu større Berettigelse, og, da nu dertil kom dels min i visse Punkter fra den nye Ordning noget afvigende Mening, dels min fremrykkede Alder og den indtraadte Svækkelse af mit Syn, trak jeg mig under uafbrudt venskabeligt Forhold til Hall i Slutningen af 1874 (den 14de Decb.), altsaa omtrent samtidig med Nedlæggelsen af min Rigsdagsvirksomhed, tilbage fra mit omtalte Embede ved Skolerne for derefter alene at arbeide i Universitetets Tjeneste og for mig selv; at jeg ikke uden et vist Savn afbrød Forbindelsen med Skolerne, ved hvilke jeg talte saamange Venner og tidligere Disciple, behøver ikke at siges,[106] og min Interesse for deres rolige Udvikling overfor nye Reformplaner har jeg endnu i 1877 havt Leilighed til at lægge for Dagen i mine da i "Berlingske Tidende" for den 13de Marts indrykkede og særlig aftrykte: "Nogle Ord til Fremme af Besindighed ved den lærde Skoles Reform" med nogle Tillægsbemærkninger dertil i samme Tidende for 11te April s. A., foranledigede ved de da af Dr. V. Pingel fremsatte Ideer.

Videnskabelig Forfattervirksomhed

Af mit aandelige og videnskabelige Arbeide fra 1852 af har jeg her nærmest at omtale, hvad der hørte til mit særlige Fag og Kald, sluttede sig til min Lærervirksomhed ved Universitetet og fik Udtryk i litterære Frembringelser. Dette Arbeide blev drevet med Iver og Flid og fik et ikke ringe Omfang. Efter at have indhentet, hvad der i tre Aar var forsømt i at følge og benytte den philologiske Litteratur, og fuldendt Forarbeiderne til mine Forelæsninger over den græske Side af Oldtiden, optog jeg, som tidligere antydet, i to Universitetsprogrammer fra 1856 og 1857 den almindelige Undersøgelse om Sprog og Sprogudvikling, som jeg havde indledet i 1835 og 1842, ved en grundig Bearbeidelse af de grammatiske Betegnelsers (vel at mærke: ikke blot Formers) Væsen, deres Opgave, Midlerne og Veiene til deres Frembringelse og Udvikling fra en sporadisk Begyndelse til sammenhængende Systemer og den heraf fremkommende Forskjellighed i Sprogstammernes Bygning og Karakter samt Betegnelsessystemernes Forhold til Sprogenes Brugbarhed i Meddelelsens og Kulturens Tjeneste. Med disse to Afhandlinger, hvori paa mange Steder ligesaafuldt taagede saakaldte sprogphilosophiske Forestillinger som klassiske Philologers Fordomme og ensidige Opfattelser angrebes og afvistes, var i Hovedsagen Grundlaget for min hele Sprogbetragtning fremstillet; dog bleve ikke uvigtige Afsnit, som jeg i mine Forelæsninger udførte eller dog berørte (f. Ex. om den lexikalske Betydningsrigdoms Udfoldning og Bevægelse, om Forholdet mellem Tale- og Skriftsprog, om Sprogrigtighed og Sprogfeil o. s. v.), tilbage, og deraf fremkom kun enkelte Antydninger i en senere (i 1871) ligeledes som Universitetsprogram udgiven Afhandling: "Sprogvidenskabelige Strøbemærkninger", medens en i 1866 i Videnskabernes Selskab foredragen og i Oversigterne over dets Forhandlinger gjengiven Række "Bemærkninger om Sprogenes Udvikling af deres syntaktiske Midler" særlig gik over til Fremstillingen af nogle specielle Phænomener i Latin og saaledes kom til at staae imellem den almindelige Sprogbetragtning og den specielle klassiske Philologi. I Sammenhæng fremtraadte denne Række af mine Arbeider først i den tidligere nævnte tydske Oversættelse i mine "kleine philologische Schriften", der udkom i 1875. Det blev derfor nødvendigt i Fortalen til denne Samling at gjøre opmærksom paa, at den hele Betragtning af Sprogets Fremkomst og Udvikling, der i de da nærmest foregaaende Aar af Amerikaneren Whitney var given i Arbeider, som i engelsk og tydsk Form havde fundet ikke ringe Udbredelse, ikke faa Aar forinden i alle væsentlige Punkter og med skarpere dialektisk Opløsning af modsatte og afvigende Opfatningsmaader var fremsat af mig, og at Whitneys Fremstilling stundom indtil det enkelte Udtryk saa stærkt nærmede sig til min, at Formodningen om en Benyttelse af mine Arbeider uvilkaarlig havde

paatrængt sig mine yngre Venner og heller ikke havde ladet mig uberørt. Mod denne Formodning har Whitney, der er en Mand af meget omfattende og selvstændige Studier, gjort Indsigelse, og jeg opgiver den gjerne for blot at beholde og fremhæve den Bekræftelse af Sandheden i den i de paagjældende Arbeider fremsatte Betragtning, der ligger i Grundtankernes uafhængige Fremtræden og Gjennemførelse paa to saa fjerne Steder, medens jeg dog ikke kan undlade ved Sammenligning af den fortsatte Benyttelse og Indflydelse af Whitneys Skrifter i Modsætning til mine Afhandlinger at se en ret mærkelig Prøve paa den uheldige Stilling, hvori det mindre Folks Videnskabsmænd befinde sig ligeoverfor dem, der færdes paa et vidt udstrakt Folke- og Sprogomraade. Min (og Whitneys) hele Sprogbetragtning gaaer ud paa i Sproget at erkjende og eftervise det af Menneskets Forestillingsliv umiddelbart fremkaldte og skabte Meddelelsesmiddel i dets af Forestillingernes Udvikling uden beregnende Bevidsthed fremdrevne Uddannelse og i denne Uddannelse at forfølge de naturlige Analogier og deres tilfældige Brydninger og Spring, altsaa overhovedet at se Sproget i det hele i dets Forhold til Aandslivet, af hvilket det bæres, og hvilket det tjener, og dernæst tillige i dets Sammenhæng med Folkelivet paa dettes forskjellige Trin og i dets historiske Forgrening. I den saavel Sprogbevægelsens Natur opklarende som Folkenes Sammenhæng igjennem Sprogene opsporende sammenlignende Sprogforskning erkjender jeg da ogsaa fuldkomment Betydningen af Lydforskningen, forsaavidt den efterviser de sammenhængende Bevægelser og Overgange i det af Naturen tilbudne bløde og for Tilfældigheden mangesidig tilgængelige Stof og de deri liggende fint udspundne Slægtskabsmærker, men jeg negter ikke, at jeg tillægger en Phonetik, der forsøger at opstille et regelmæssigt System af faste Love og ensidig fordyber sig i denne rent ydre Side af Sproget, næsten ligesaa ringe Værd som de overvundne Forestillinger enten om Sprogets usvigelige Logik eller om dets Liv som en i sig selv udenfor Menneskene voxende og skabende Organisme.

Denne almindelige Betragtning af Sproget i dets Stræben efter Konsekvens og i dets Konsekvensen dog brydende Bøielighed og usikre Griben gjorde sig da ogsaa heltigjennem gjældende i min Opfattelse af de to klassiske Sprog og i Forklaringen og Bedømmelsen af de deri forekommende Phænomener og af de historiske Tvivl om Sprogbrug og Betydning og traadte herigjennem i nær Forbindelse med min kritiske Behandling af de gamle Skribenters Text. Den sidstnævnte Side af mine Studier fik efter min Tilbagekomst til Universitetet en enkelt omfattende Opgave i Behandlingen af den romerske Historiker Livius's Text. Under min gjentagne opmærksomme Læsning af denne for den romerske Oldtidskundskab saa overordentlig vigtige Forfatter havde jeg efterhaanden, foruden at fremdrage en Mængde oversete og med Uret tilsidesatte haandskriftlige Læsemaader eller Textrettelser af ældre

Philologer, selv med Benyttelse af de bedste Haandskrifters Spor gjort et stort Antal for Meningen og for det rigtige Udtryk mere eller mindre vigtige Rettelser, af hvilke ikke faa dels vare meddelte i mine philologiske Skrifter, især Opuscula Academica, dels komne i Omløb blandt mine Tilhørere og yngre Venner. Efterat min jævnaldrende Ven: Rektor Ingerslev i en af ham foranstaltet Skoleudgave med Anmærkninger af tre Bøger af Livius (21de-23de) efter særlig Tilladelse havde offentliggjort og benyttet mine Rettelser til en Række Steder i disse tre Bøger, ledes jeg baade ved Andres Opfordring og ved den Interesse, som Syslingen med og den skarpere Begrundelse af de Rektor Ingerslev meddelte Rettelser havde havt for mig selv, til at foretage en sammenhængende Bearbeidelse af det hele Bidrag, som jeg saae mig istand til at yde til Berigtigelsen af Livius's Text, og saaledes fremkom mine i Aaret 1860 trykte "Emendationes Livianæ", der paany bleve udgivne i 1877. Skriftet knytter de enkelte Textrettelser og Bemærkninger til en forudskikket methodisk Prøvelse af Overleveringskildernes Beskaffenhed og Sammenhæng for hvert af de opbevarede Afsnit af Livius's Værk og indeholder tillige en stor Mængde mere eller mindre omfattende Bemærkninger om latinsk og speciel liviansk Sprogbrug. Her som tidligere ved Bearbeidelsen af Cicero de finibus var det nødvendigt stundom temmelig skarpt at rydde op i en vis philologisk Slendrian og at paavise Manglerne ved nogle samtidige Arbeider af tydske Philologer paa samme Omraade, og derved fremkaldtes naturligvis en vis Modstræben og Uvillie mod den siden 1848 ogsaa af andre Grunde ikke velsete Forfatter, men som ikke hindrede Bogen fra snart at gjøre sig gjældende som Udgangspunktet og Grundvolden for en ny og sikrere Fastsættelse af Livius's Text, en Indflydelse, der ogsaa viste sig ved at fremkalde en temmelig talrig Række Bidrag til Bearbeidelsen af Livius, som i det Hele søgte at slutte sig til min Methode, vistnok med meget forskjelligt Held. Den Tanke laae nu nær til den i disse Emendationes givne Behandling af en Række enkelte Steder, i hvilke jeg havde egne nye Resultater at meddele, at føie en hel Udgave af Livius, hvori Texten var fastsat efter de samme Grundsætninger i Valget imellem Haandskrifternes Læsemaader og Benyttelsen af Andres gode og sikre Rettelser, og denne Tanke udførtes efter Opfordring fra forskjellige Sider med Understøttelse af min Ven og Kollega Ussing i 1861 og de følgende Aar. Denne Udgave, hvis enkelte Dele efterhaanden ere optrykte flere Gange, gav naturligvis ved den fortsatte Prøvelse Anledning til ikke faa nye Textrettelser, navnlig i stort Omfang i de sidste fem Bøger, idet jeg dels selv i Sommeren 1863, dels min Discipel og Ven, nuværende Rektor Forchhammer nøiagtig i Wien sammenlignede det eneste Haandskrift, hvori disse Bøger ere opbevarede.

En Modsætning til denne omfattende Beskæftigelse med en enkelt Oldtidsskribent dannede mit næste større Skrift, mine i 1871 og 1873 i to Bind udgivne "Adversaria Critica", hvortil i 1884 kom et mindre tredie Bind. Min Bestræbelse for paa alle Hovedpunkter at vinde en selvstændig

Beskuelse af den græske og romerske Oldtid igjennem den opbevarede Litteratur havde, som allerede anført, ført mig til en gjennem hele min Professorvirksomhed uafbrudt fortsat og navnlig i den anden Periode af min akademiske Virksomhed udvidet Læsning af Oldtidsforfatterne, saavel de græske som romerske, der, med Udelukkelse af enkelte afsides liggende Skrifter, efterhaanden i Sammenhæng var naaet omtrent ned til det andet og tredie Aarhundrede efter Christus, medens jeg naturligvis sporadisk i stor Udstrækning havde syslet med langt sildigere Skrifter og Levninger. Under denne ogsaa i sproglig og textkritisk Henseende, skjøndt naturligvis i forskjellig Grad, omhyggelige Læsning var der nu opstaaet en Række Textrettelser, som samlede nedlagdes og udgaves under den anførte, ogsaa ved tidligere Philologers Arbeider benyttede Titel ("Adversaria" betegner egentlig: en Kladebog, Optegnelsesbog), indledede med en almindelig, ved talrige Exempler oplyst Fremstilling af Konjekturalkritikens Opgave og Methode. Det saare adspredte Stof, som Værket i det Enkelte indeholder, kunde naturligvis kun efterhaanden komme til Benyttelse og Anvendelse ved nye Udgaver af de mange enkelte behandlede Oldtidsskrifter. Det voldte nogen Overraskelse, at jeg, efterat jeg hidtil væsentlig havde indskrænket mig til den romerske Litteratur, her ogsaa gjorde Krav paa ikke ganske ringe Medvirkning ved de græske Forfatteres Bearbeidelse, skjøndt min græske Syntax kunde have forberedt noget herpaa, og at jeg, hvis tidligere kritiske Arbeider væsentlig havde beskæftiget sig med to Prosaforfattere, Cicero og Livius, ogsaa berørte Digterne, baade de græske og latinske, og denne Udvidelse af min textkritiske Virksomhed saaes ikke overalt med velvillige Øine, saameget mere som jeg paa ikke faa Steder i Arbeidet havde tilføiet almindelige, ikke altid behagelige Bemærkninger om de enkelte Oldtidsforfatteres nyere og nyeste philologiske Behandling. Hos mig selv var denne omfattende textkritiske og særlig konjekturalkritiske Virksomhed fremkaldt ved en logisk og æsthetisk Trang til skarp og klar Opfattelse af de gamle Skribenters Forestillinger i Forhold til den gyldige Sprogform og de historiske Forudsætninger under Hensyn til de sandsynlige Afvigelser fra det Korrekte og Almindelige, og denne Trang næredes og understøttedes ved den efterhaanden opstaaende Følelse af en vis Sikkerhed og Virtuositet og ved den vundne Erkjendelse af en videnskabelig Methode for Bedømmelsen af den Paalidelighed, hvormed vi overhovedet besidde de gamle Skribenters Text og i det Enkelte kunne prøve og eventuelt berigtige Overleveringen. Den tankeløse Syslen med Læsemaader og Varianter, den grundløse Tvivl og de famlende og letfærdige Indfald, de ofte aabenbare Forvanskninger af Sprog, Tanke og Indhold, der tumle sig paa dette philologiske Omraade, have altid været mig modbydelige, og som første Hovedregel gjaldt det mig at søge fast Grund og Udgangspunkt og ledende Begrændsning for den omskuende Søgen. Men, hvorvel jeg stundom maaske under Læsningen af de gamle Forfattere kan have ladet mig fastholde og hendrage for meget af denne

Interesse for Textens Rigtighed, tabte jeg dog aldrig Hovedformaalet: alsidig Beskuelse af Oldtiden og dybere Indtrængen i enkelte Hovedsider af dens Udvikling af Syne. Vidnesbyrd herom vare nogle mindre, til Philologiens reale og historiske, baade græske og romerske Side hørende Afhandlinger, som jeg efterhaanden i dette Tidsrum udgav, nemlig: "Om Granius Licinianus" (i 1857 i Oversigten over Videnskabernes Selskabs Forhandlinger), "om den dramatiske Poesis Frugtbarhed og de ydre Betingelser derfor hos Athenæerne" (i 1863 i Tidsskrift for Philologi og Pædagogik), "en Bemærkning om Forholdet mellem Folkets og Domstolenes Kompetence hos Athenæerne, den saakaldte Γραφὴ παρανόμων" (i 1864 i Videnskabernes Selskabs Oversigt), "om Befalingsmændene og Forfremmelsesvilkaarene i den romerske Hær, betragtede i deres Sammenhæng med Standsforholdene hos Romerne i det Hele" (Universitetsprogram af mig som Rektor for 1864), "Bemærkninger over T. Livius' Fremstilling af den romerske Historie med Henblik paa den antike Historieskrivning i det Hele" (1876 i Videnskabernes Selskabs Oversigt) og endelig: "Bemærkninger om enkelte Punkter af den romerske Strafferetspleie i Republikens Tid" (Universitetsprogram i mit Rektorat for 1879). Disse Afhandlinger bleve, med Undtagelse af den sidste, derefter optagne i mine fornævnte "kleine philologische Schriften" i 1875. — I 1867 udgav jeg derhos, ligeledes som Universitetsprogram, det allerede under Afsnitet for 1826 til 1848 omtalte[107], første Stykke af "Kortfattet græsk Metrik eller Fremstilling af de græske Digteres Versbygning", hvis 2det Stykke jeg desværre ikke senere har fundet Leilighed til at udarbeide. I 1873 lod jeg i Tidsskrift for Philologi og Pædagogik efter Opfordring trykke nogle af mig i philologisk Samfund forinden fremsatte Bemærkninger om "En nylig funden græsk Indskrift" (i Thisbæ), ligesom jeg i samme Tidsskrift senere fremsatte forskjellige mindre sproglige Bemærkninger.

Afhandlingen om Befalingsmændene i den romerske Hær, i hvilken en vigtig og med den hele aristokratisk-timokratiske Karakter af den romerske Statsordning paa det Nøieste forbunden Særegenhed i Hærindretningen første Gang opklaredes paa en Maade, der ikke tillod eller har fundet Indsigelse i Hovedsagen, betegner i Forbindelse med de tidligere latinske Afhandlinger om de romerske Kolonier og om tribuni aerarii samt de to sidstnævnte Afhandlinger fra 1876 og 1879 den under hele min philologiske Virksomhed fastholdte Stræben efter en klar og omfattende Erkjendelse af det romerske Statsliv i dets hele indre Sammenhæng og historiske Udvikling indtil Overgangen til det byzantinske Rige, og de vare saaledes Forløbere for det omfattende Arbeide, hvormed jeg i Hovedsagen afsluttede min historisk-philologiske Forfattervirksomhed: "Den romerske Stats Forfatning og Forvaltning" i to Dele, 1881—82, paa Tydsk i de samme Aar[108]. Skjøndt først endelig redigeret og udgivet efter min Afgang fra Universitetet, hænger dette Værk dog paa det Nøieste sammen med min Professorvirksomhed som fremkaldt af denne og i alle Retninger forberedet

under den. Dets karakteristiske Eiendommelighed vil jeg selv nærmest sætte i den alsidige, efter et harmonisk Totalbillede stræbende Opfattelse af de til enhver Tid jævnsides i Sammenhæng sig udfoldende Instituter og deres historiske Fremskriden og Omændring og i den besindige Ro, hvormed under Betragtningen af det mægtige historiske Phænomen den for de forskjellige Tidsaldre og tildels for de forskjellige Sider af Indholdet i Fylde og Paalidelighed saa yderst ulige historiske Overlevering er prøvet og sammenholdt med den indre Udviklings naturlige Konsekvens og frie Tilfældighed, med fast Adskillelse imellem fuld og sikker Vished, ubestemte Omrids og udfyldende Formodning og med Fjernelse af al vilkaarlig Konstruktion. Men ved denne Bestræbelse kom mit Værk nødvendigvis i Modstrid med Retninger, der, fremtraadte og udviklede i Tydskland, ogsaa havde vundet Indgang i England og Frankrig: baade den Niebuhrske, der benytter den ogsaa af mig fuldkomment erkjendte Usikkerhed i den ældre romerske Overlevering til ved phantasirig Gisning at udmale den ældste og ældre Tids Forfatning endog i Enkeltheder og giver disse Hypotheser Indflydelse paa Opfattelsen og Skildringen af den senere Romerstat, medens for mig den senere, hos samtidige eller næsten samtidige Vidner i brede Træk fremtrædende Skikkelse af de romerske Statsindretninger danner Udgangspunktet, hvormed Overleveringen om det Ældre og Oprindelige ved naturlig Forklaring af virkelige Forandringer og Traditionens Misforstaaelser skal bringes i Sammenhæng, — og den Mommsenske, der lader de romerske Instituter udvikle sig efter visse theoretiske Grundbegreber, der underlægges den ældste Folkebevidsthed. Da min Fremstilling i sammentrængt og overskueligt Omfang skulde sammenfatte den romerske Stats Forfatning og Forvaltning ligefra den ældste Tid ned til Overgangen i den byzantinske Form, tilstedede den aldeles ikke den detaillerede Bevisførelse, som jeg ved et Par enkelte Afsnits monographiske Behandling tidligere havde givet. Den var derhos lige langt fra at anbefale sig ved Foredragets rhetoriske Pragt og ved en til Skue baaren Originalitet i Synsmaade; det var, som jeg sagde i Fortalen, Originalitet nok paa dette Omraade ikke at jage efter Originalitet. At nu en saadan Fremstilling let og hurtig skulde trænge igjennem og i sin Helhed gjøre sig gjældende, derpaa regnede jeg ved Udgivelsen ikke, men at den efterhaanden vil skaffe sig Indgang og holde sig opreist, derom nærer jeg en rolig Forventning.

Min philologiske Virksomhed som Lærer og Forfatter har været baaren af en dyb Overbevisning om Betydningen af, hvad jeg ofte har kaldt den autoptiske Beskuelse af de primitive, til fuld Udvikling og Bevidsthed bragte og i Ordets klare Form bevarede Kulturskikkelser som Grundlag for den moderne Dannelse og for den denne Dannelse forberedende og styrkende Undervisning. Men ved Siden af den af denne Overtydning udspringende Glæde ved mit philologiske Arbeide gik, som jeg ovenfor har sagt, en tidlig vaagnet og omend tilbagetrængt, dog aldrig udslukt Trang til

Syslen med andre og mere almindelige Erkjendelsesproblemer. Denne Trang forstærkedes med Aarene og ved Livets Kampe og Erfaringer, og den gjorde sig endmere gjældende, da med mit Syns Svækkelse og, hvad Læsning og Skrift angaaer, Udslukning fra 1876 af Beskæftigelsen med Oldtidens Skrifter og Monumenter i den hidtidige indtrængende Form blev mig mere og mere vanskelig. Efterat derfor Værket om den romerske Statsforfatning, der for en Tid havde fremkaldt den ældre Interesse i fuld Energi, var tilendebragt, har mit philologiske Arbeide, foruden den fornyede Textrevision af Dele af Livius og Cicero med de derved fremkaldte Overveielser, væsentlig indskrænket sig til at forfølge, hvad der af nye Mindesmærker og Vidnesbyrd fremkom om det romerske offentlige Liv[109], og til fornyet Læsning af enkelte Oldtidsskrifter (særlig Homer) til Gjenoplivelse af det almindelige Indtryk[110]. Muligvis har en vis Forstemning over den smaalige og adspredte Travlhed, der ofte har gjort sig gjældende i den philologiske Litteratur, idet, med ringe Indblik i det Centrale af Oldtiden og dens Litteratur, afsides Bipunkter uforholdsmæssig fremhæves eller ofte behandlede Spørgsmaal, tildels af ringe Vigtighed og uden Stof til nogenlunde sikker Besvarelse, gjennempløies med nye Gjætninger, bidraget noget til denne Indskrænkning. Det ligger i den klassiske Philologis Natur, at den af sine Dyrkere mere kræver klar og indtrængende Tilegnelse og Beskuelse i Forhold til den moderne Bevidstheds skiftende Standpunkter end omfattende nye Resultater, og man ledes derfor ofte til det Ønske, at Forfatterfrugtbarheden paa dette Omraade var mindre, end den nu fremtræder, navnlig i Programmer, Disputatser, Kommentarer over visse Forfattere og Afhandlinger i Tidsskrifter. Men Hovedgrunden til den forandrede Retning i min aandelige Sysselsættelse laae dog andetsteds.

Anden offentlig Virksomhed

Jeg har allerede gjentagende havt Leilighed til at nævne min Forbindelse med philologisk historisk Samfund, der blev stiftet i 1854, og i hvis Møder jeg gjerne og jævnlig deltog for derigjennem at vedligeholde og udvide min Forbindelse med de yngre philologiske Studerende og det ikke udelukkende af den klassiske Retning. — Men ogsaa til Studenterne som Helhed traadte jeg paany i nærmere Forbindelse, da Studenterforeningen den 13de April 1878 efter H. N. Clausens Død valgte mig til Æresmedlem, og da man ved mit Professorjubilæum i 1879 opstillede min Buste dernede og Studenterne bragte mig et Fakkeltog. Ved begge Leiligheder afholdtes der Festligheder med smukke Sange af Ploug, E. Lembcke o. s. v. Min høie Alder og mit Syn tillod mig naturligvis kun i ringe Grad at deltage i de Unges Samliv, men jeg fandt dog Leilighed til at vise min Taknemmelighed ved der at holde tvende Foredrag: i 1879 "Om Begrebet og Betydningen af Folkeeiendommeligheden (Nationalkarakteren)" og i 1880 "Om de smaae Folks Stilling og Vilkaar i det almindelige Aandsliv og Kulturbevægelsen", begge kort efter trykte efter Hukommelsen i det da stiftede Letterstedtske Tidsskrift, af hvis Bestyrelse for Danmark jeg var bleven Medlem i April 1875. — Ved min mangeaarige Deltagelse som gammel Examinator og Æresgjæst i de gamle Studenters Jubelfester skal jeg ikke her dvæle, skjøndt den har beredet mig megen Glæde ved den ogsaa derigjennem vundne Bekræftelse paa det gode Forhold, hvori jeg altid har staaet til de Studerende.

Jeg kan selvfølgelig ikke slutte Oversigten over dette Afsnit af mit Liv og min Virksomhed uden endnu særlig at berøre mit Forhold til det danske Videnskabernes Selskab, i hvis Arbeider jeg ikke blot deltog som Medlem — jeg har, som allerede omtalt, leveret flere Bidrag dertil ogsaa efter min Tilbagetræden fra Universitetet —, men for hvilket jeg derhos fra 14de Mai 1852 i en Aarrække fungerede som Arkivar eller, som Stillingen nu rigtigere betegnes, som Redaktør, idet det paahviler den nævnte Funktionær at besørge Udgivelsen af Selskabets Skrifter. Efter at have nedlagt denne lønnede Post, fungerede jeg derhos efter A. S. Ørsteds Død først en kort Tid som Vicepræsident for Selskabet og blev derpaa fra 1867 valgt og senere gjenvalgt til dets Præsident. Hovedledelsen af Selskabets Virksomhed har iøvrigt efter Selskabets Vedtægter og hele Indretning altid ligget hos Sekretæren, medens Præsidenten — hvilken Post fra den første Præsidents: Grev Holsteins Tid stadig havde været beklædt af Statsembedsmænd i de høieste Stillinger og først ved Ørsted og endmere ved mig gik over til et af Selskabets ordentlige Medlemmer — egentlig kun har at repræsentere Selskabet udad og at lede Forhandlingerne i Møderne. I denne sidste Henseende er det lykkedes mig at vinde og vedligeholde mine Kollegers Velvillie og maaske at bidrage til at afværge et og andet Sammenstød. Men

jeg blev unegtelig overrasket, om end paa en glædelig Maade, da mine Kolleger i Selskabet, i Anledning af 50 Aarsdagen for min Indtræden i samme, den 27de December 1883, til Minde om min Virksomhed i og for Selskabet toge den Beslutning, at der hvert 5te Aar skulde kunne tildeles en dansk Forfatter en Guldmedaille under Navn af den Madvigske Æresmedaille som Belønning for et Skrift over Emner af sproglige eller historiske Videnskaber, hvilken Medaille derhos samtidig overraktes mig i Anledning af mit Skrift om den romerske Statsforfatning og Statsforvaltning[111].

Da Eieren af Bryggeriet Carlsberg J. C. Jacobsen i 1876 med storartet Gavmildhed stiftede "Carlsbergfonden" til Fremme af videnskabelige Formaal og stillede denne Stiftelse med dens rige Midler under en lønnet Bestyrelse af 5 Medlemmer, som vælges paa 5 Aar af Videnskabernes Selskab, valgtes jeg til at indtræde i denne Bestyrelse og gjenvalgtes senere dertil, idet jeg tillige af mine Kolleger i Direktionen kaaredes til dens Formand. Den derved mig tilfaldne Indflydelse paa videnskabelige Arbeiders og Foretagenders Understøttelse og Fremme har jeg i Forening med mine Medbestyrere bestræbt mig for at anvende samvittighedsfuldt. — En lignende Indflydelse paa et ganske specielt Omraade og med meget ringere Midler betroedes mig ved den mig den 30te Mai 1879 efter A. W. Scheels Død givne kongelige Udnævnelse til 2det Medlem af Bestyrelsen for den Hjelmstjerne-Rosenkroneske Stiftelse, der i sin Virksomhed iøvrigt væsentlig forfølger philantropiske og patriotiske Formaal.

Personlige Forhold

At jeg efterhaanden gjennemgik en Række Trin af Rang, Titler (den 6te Oktober 1852 udnævnt til Etatsraad, den 1ste Januar 1856 til Konferentsraad) og Ordensdekorationer er der kun forsaavidt Grund til at omtale, som jeg ønsker at fremhæve, at det ingenlunde er undgaaet min Opmærksomhed, at den efter min virkelige Embedsstilling og Virksomhed usædvanlige og uforholdsmæssige Mængde og Grad af deslige Udnævnelser, der er falden i min Lod, for en stor Del er fremkaldt ved tilfældige Omstændigheder. Jeg ønsker i denne Henseende her at lette mit Hjerte ved en Forklaring og Forsikring. Da i Efteraaret 1859 daværende Finantsminister Fenger henvendte sig til mig om for den forestaaende Samling af Rigsraadet paany at overtage Pladsen som Præsident, udtalte jeg for ham, at denne Stilling, foruden dens iøvrigt paa den Tid lidet tiltrækkende Beskaffenhed, ogsaa derved blev mindre behagelig, at Regjeringen selv i sit Mismod over Protesterne mod Raadet og Slesvigholstenernes Udtræden deraf syntes at behandle dette mindre hensynsfuldt, og kom derved til at nævne de nylig samtidigen Landsthingets og Folkethingets Formænd tildelte Dekorationer som Dannebrogsmænd med Forbigaaelse af Rigsraadets Formand. Denne tilfældige Ytring havde til Følge, at jeg faa Dage efter (den 2den Oktober) overraskedes i høi Grad ved at benaades med Storkorset af Dannebrog, en Æresbevisning, der af Universitetsprofessorer kun var bleven H. C. Ørsted tildel henimod Slutningen af hans lange Bane (— den 18de Novb. 1871 blev jeg først Dannebrogsmand). Men, kan det her bebreides mig ved en ubetænksom Ytring at have foranlediget mig tildelt en overdreven og aldeles udenfor mine Tanker liggende Udmærkelse, vil jeg paa den anden Side ikke fortie, at jeg ikke blot med Overraskelse, men med Undseelse og Sorg modtog Elephantordenen ved Universitetets Jubelfest. Meddelelsen herom gjordes mig Pintsedag 1879, tre Dage før Festen. Jeg følte mig aldeles overvældet ved mod Slutningen af mit Professorliv at skulle modtage en Æresbevisning, som ikke blot ingen Universitetslærer nogensinde havde opnaaet eller kunnet tænke paa at opnaae (— og jeg havde dog havt H. C. Ørsted og A. Øhlenschlæger til Kolleger —), men som bestandig havde været betragtet som Lønnen for udmærkede Tjenester i Statens høieste og vigtigste Stillinger; jeg betragtede det paa engang endog som et politisk Misgreb at forringe den Anseelse, hvori Elephantordenen traditionelt stod ogsaa ligeoverfor Fremmede, ved en Anvendelse udenfor den almindelig forudsatte snevre Kreds og som en Byrde for mig under mine øvrige beskedne Livsvilkaar at betegnes som henhørende til "de høie Herrer" (grands seigneurs); jeg forestillede Ministeren dette og bad ham indstændigen foranledige Udnævnelsen tagen tilbage, og, da han erklærede, at dette var ham umuligt, henvendte jeg mig, hvor optagen jeg

end var af Festforberedelserne, i samme Øiemed til Justitsministeren og til Geheimekabinetssekretæren, men, da ogsaa disse betegnede Sagen som endelig afgjort, maatte jeg lade det blive derved. Naturligvis var det iøvrigt nærmest Universitetet i det Hele, som man ved denne Udnævnelse vilde vise en Opmærksomhed i dets Rektors Person, da der ikke kunde tillægges ham som endnu fungerende Embedsmand en Rangtitel. Det var da ogsaa nærmest paa Universitetets Vegne, at jeg modtog de Dekorationer som Ridder af den hvide Ørns Orden[112] og som Storofficer af Æreslegionen, ved hvilke samtidig den russiske og franske Regjering[113] vilde vise deres velvillige Deltagelse i vort Universitetsjubilæum[114][115], ligesom det ogsaa skyldtes dette Jubilæum, at jeg af vort juridiske Fakultet da kreeredes til "doctor juris", hvad jeg unegtelig efter mine Interesser satte Pris paa[116], og at jeg kort efter valgtes til Æresprofessor ved Universiteterne i Odessa og Kiew. — Ved Andet af denne Art (Udnævnelse til Geheimekonferentsraad 28de December 1881 osv.) er der ingen Anledning til at dvæle.

Mit Familieliv hengled i Aarrækken fra 1851 til 1879 uforstyrret i den stille Skikkelse og de beskedne Vilkaar, hvori det tidligere var ført. I 1852 (den 3die August) døde min Moder, 75 Aar gammel, efterat jeg kort forinden havde havt Leilighed til at besøge hende for sidste Gang i min Fødeby, der i 1873 hædrede mig ved at vælge mig til Æresborger, ligesom Bornholmere paa min 70aarige Fødselsdag i 1874 lode min Buste opstille ved Indkjørslen til Byen Nord fra. — En rig Nydelse og Glæde fandt jeg og alle Mine saagodtsom hver Sommer ved et forfriskende Landophold paa forskjellige Steder. Saaledes besøgte jeg forskjellige Sommere i længere Tid min yngre Broder Lægen og hans Hustru først paa Frederiksværk og senere gjentagne Gange i Haderslev (i 1854, da jeg feirede mit Sølvbryllup dér i al Stilhed med min Familie og min nær derved i Hoptrup boende Ungdomsven Marckmann, i 1866, i 1873 og senest i 1883[117]). I 1855 benyttede jeg under min Ven Bojesens og Hustrus Fraværelse Rektorboligen i Sorø og i 1871 opholdt jeg mig en kort Tid ved Geheimeraad Halls Velvillie paa Herlufsholm. I 1858 og 1860 boede jeg paa Nybrogaard ved Bagsværd, i 1863 i Hellebæk, i 1869 ved Nyholte Kro og i 1865, 1867, 1868 og 1870 paa forskjellige Steder mellem Rungsted og Vedbæk, og i denne sidste Egn har jeg derpaa fra 1874 stadig havt Sommerbolig i det af min Familie leiede saakaldte "Jægerhuset" under Smidstrupgaard i Kanten af den smukke Folehaveskov med en herlig Udsigt over Sundet og med Leilighed for mig til at tilfredsstille min fra Barndommen bevarede Trang til Søbade. Vor Kreds udvidedes i 1867, da min ældste Søn, nu Assessor i Landsoverretten i Kjøbenhavn, tilførte mig en Datter af min oftere nævnte, afdøde Ven, Professor i Mathematiken Chr. Jürgensen som Svigerdatter, og med dem have vi havt fælles Sommerophold saavel andetsteds som stadig paa Jægerhuset[118]. Paa dette sidste Sted feiredes ogsaa i 1879 mit Guldbryllup (den 7de August) kort efter Universitetsjubilæet; min allerede dengang svagelige trofaste Hustru

overlevede iøvrigt kun denne Glædesdag lidt over et Aar (død 19de Septb. 1880, henved 83 Aar gammel).

Reiser

Jeg har allerede tidligere omtalt de af mig hvert Aar til Landets forskjellige Egne foretagne Examensreiser, hvortil knyttede sig enkelte Smaaudflugter, f. Ex. til Himmelbjerget og Silkeborg osv. I 1856 fik jeg derhos Leilighed til med mine Døtre at gjøre et kort Besøg paa Møen. En endnu større Betydning for mig havde i dette Tidsrum, foruden de ovenfor omtalte korte Besøg ved nogle fremmede Universiteter i Anledning af Jubelfester, et Par længere Reiser i Udlandet. — I 1860 tilstodes der mig saaledes et lille Beløb (saavidt jeg mindes: 400 Rdl.) for under en Reise, der dog tillige væsentlig skulde tjene til Forfriskelse, at gjøre mig noget bekjendt med det franske lærde Skolevæsen: enseignement secondaire; paa et længere Ophold i Tydskland forbød Stemningen imod Danmark og særlig mod Præsidenten i Rigsraadet mig at tænke. Reisen gik da i den sidste Halvdel af August i hurtig Flugt ned til Bodensøen og derfra over Kostnitz og Schaffhausen (Lauffen) ind i Schweitz, hvor jeg i en Tid af omtrent 14 Dage besøgte Zürich og Egnene omkring Vierwaldstättersøen og gjorde et let Bekjendtskab med Alpenaturen ved en Fodvandring fra Thun over Interlaken til Meyringen og derfra gjennem Grindelwalddalen tilbage til Thun[119]. Derfra reiste jeg over Bern og Neufchatel til Genf, hvor jeg under et Ophold af en halv Snes Dage — de første, jeg tilbragte i franske Omgivelser, — gjorde et flygtigt Bekjendtskab med det derværende Akademi eller Gymnasium, medens jeg tillige besteg det Genf mod Syd begrændsende Mont Salève. Fra Genf reiste jeg til Lausanne og dernæst hurtigen gjennem Wallis og over Simplon til Mailand, idet jeg kun gjennem Taage og Regn skimtede Lago maggiore ved Arona. Fra Mailand, hvis Domkirke og andre Bygninger og Kunstsamlingen i Bréra i høi Grad sysselsatte mig, medens jeg kun kunde gjøre et flygtigt Besøg i det Ambrosianske Bibliothek, gjorde jeg en Udflugt til Comosøen (Bellaggio og Villa Carlotta) og tog derfra over Valpladsen ved Magenta forbi Marengo og Alessandria over og, hvis man paa Grund af de mange Tunneler vil udtrykke sig saa, gjennem Appenninerne til Genua, hvor jeg ikke forsømte Malerisamlingen i Palazzo Brignole eller Dorianernes Mindesmærker (Palads og Kirke), og hvor jeg modtog et mægtigt Indtryk af det udenfor den herlige By sig udbredende Middelhav. Efter en Udflugt til Villa Palavicini, hvor jeg første Gang, en deilig Septemberdag, saae Sydens Flora i fuld Pragt, gik jeg tilsøs til Nizza, paa hvilken By med dens Omgivelser jeg kun kunde ofre to Dage, men hvor jeg dog benyttede Leiligheden til at se de i Nærheden liggende Levninger af et romersk Amphitheater og at besøge det herlig liggende Kloster Cimiès (Cimella-Cemenelium), i hvilket jeg havde en ret interessant Samtale med en af sit Bekjendtskab med Rousseau og Voltaire sig rosende Munk. Ligesom fra Genua til Nizza havde jeg ogsaa fra Nizza til Marseille en høist ubehagelig Dampskibsreise ved

Nattetider uden nogen Leilighed til Iagttagelse af eller Glæde over Hav og Kyst, og Schweitz og Italien havde opholdt mig saalænge, at jeg, ene beriget med et overfladisk Indtryk af Marseilles storartede Havn, uopholdelig maatte ile over Lyon og Dijon til Paris. Opnaaelsen af Adgangen til at hospitere i de franske, navnlig parisiske, Lyceer var dengang forbunden med saamange Formaliteter, idet Sagen maatte gaae igjennem det danske Gesandtskab, det franske Udenrigsministerium og Undervisningsministeriet, at Tilladelsen dertil først meddeltes mig lige før min Afreise og derfor ikke benyttedes. Desto friere kunde jeg anvende Tiden, saavidt den strakte til, paa Louvres og Luxembourgs Kunstskatte og paa at faae et klart Billede af Paris og dens nærmeste Omgivelser (St. Cloud og Versailles) som Skueplads for de store historiske Begivenheder, der allerede fra min første Skoletid stærkt havde beskæftiget mig. Efter 19 Dages Ophold i Paris gik jeg over Lüttich, Aachen og Köln i Oktober tilbage til Hjemmet. Det laae i Sagens Natur, at jeg ved en saa hurtig Reise ikke kunde tænke paa at gjøre dybere Indblik i videnskabelige og litterære Forhold eller træde i nærmere aandelig Berørelse med betydelige Personligheder, men maatte søge Udbyttet i de vexlende Naturindtryk, som jeg stræbte at gribe og fastholde klart, og i Beskuelsen af Kunstværker og Monumenter og Kulturlivets ydre og iøinefaldende Præg. Dog bevarer jeg en venlig Erindring om den Velvillie, hvormed i Paris Philologerne og Litterærhistorikerne Hase, Le Clercq og Eggér og Historikeren Geffroy, hvilken sidste jeg allerede havde truffet i Kjøbenhavn, kom mig imøde, og det var ikke uden Interesse, at jeg ved en Fest i Institutet, af hvis ene Afdeling jeg senere blev Medlem, vexlede nogle Ord med den næsten fra Aarhundredets Begyndelse bekjendte Physiker Biot og den fra den Orléanske Parlamentarismes Tid berømte Villemain. — Min tidligere nævnte korte Udflugt til Wien i August 1863 (i det Hele ikke fulde fjorten Dage) savnede dog ikke udenfor Arbeidet i det keiserlige Bibliothek et pikant Indtryk, idet jeg, under Keiser Franz Josephs Fraværelse ved den saakaldte Fyrstedag i Frankfurt, der var beregnet paa at byde Preussen Spidsen, saae Prinds Carl af Preussen inspicere Wiens Garnison som Del af det østerrigske Forbundskontingent; at Preussere og Østerrigere den følgende Vinter i Forening skulde trænge ind i Danmark, anede dengang Ingen.

I 1869 opfyldtes, da jeg næsten var 65 Aar gammel, min i Barndommen vakte og under mine philologiske Studier idelig fornyede og skærpede Længsel efter at se det Italien, hvoraf jeg i 1860 kun havde berørt det nordlige Forland (det gamle Gallia cisalpina) og endda kun dettes vestlige Del, — og ved et, efterat Reisen allerede var besluttet i et mindre Omfang, anonymt af en Kreds af velstaaende Medborgere, hvis Navne jeg først flere Aar efter maatte faae at vide, til min Raadighed stillet Beløb af 3000 Kr., hvilket jeg efter nogen Betænkning modtog, og for hvilket jeg blev dem megen Tak skyldig, lykkedes det mig at give min Reise et Omfang i Tid,

Rum og Behagelighed, som væsentlig udvidede og forøgede dens Udbytte. Den 20de Marts forlod jeg Kjøbenhavn for over Hamborg, Kassel og München, hvor jeg venlig modtoges af den gamle L. Spengel, af Halm og Christ, men kun tilbragte en enkelt Dag, at ile over Alperne og Brennerpasset til det med Længsel imødesete Land. Det første Indtryk var ikke opmuntrende. Betagen af et pludseligt og stærkt Mismod over min utilstrækkelige Forberedelse til Reisen, særlig over min Mangel paa Færdighed i Italiensk, førtes jeg i mørk Stemning og i mørk og kold Nat paa Jernbanen fra Innsbruck igjennem Etschdalen til Verona, hvor Veiret var koldt og stormende[120] — hvilket dog ikke hindrede mig i at glæde mig over Amphitheatret, Kirken St. Zeno og Scaligernes Mindesmærker —, og under Rækker af Regnskyl og gjennem Uveirsskyer, der ikke stod tilbage for den mørkeste Novemberdag i Norden, fortsattes Reisen uden Standsning over Vicenza og Bologna og over de snebedækkede Apenniner, indtil jeg, medtagen af Kulde, om Natten naaede Florents for at finde et Par Timers Hvile i et slet Hotel i en Udkant af Byen. Næste Dag var imidlertid Alt forandret. I varmt Solskin foer jeg, destoværre altfor hurtig, forbi det gamle Østetruriens Byer (Cortona, Arezzo) og Trasimenersøen gjennem Umbrien (Spello, Perugia) til Foligno, hvor jeg paa Jernbanestationen fik en dansk Hilsen, og derfra ind i Tiberegnene og til Rom, som jeg naaede den 30te Marts. Endnu fulgte der en kold og mørk Dag, men den sidste.

Jeg var i min fremrykkede Alder og med et allerede aftagende Syn ikke kommen til Rom eller overhovedet til Italien for at sammenligne Haandskrifter, dechiffrere Indskrifter eller gjøre andre archæologiske Detailstudier, men for dels at nyde den umiddelbare Glæde over alt det Skjønne i Natur og Kunst, dels at vinde et klart Overblik, omend kun i store Omrids, af de naturlige Forhold og Betingelser, under hvilke den romerske Stat og overhovedet det romerske Liv i Oldtiden havde udviklet sig, og over det gamle Roms i Monumenterne fremtrædende topografiske Skikkelse i det Store. I begge Retninger havde jeg et rigt Udbytte og stor Tilfredsstillelse. Jeg fandt mig, understøttet af en naturlig Evne til hurtig og sikkert at orientere mig, strax meget let tilrette i Rom og dets nærmeste Omgivelser (— allerede den første Aften vandrede jeg Kl. 9 alene fra Ripettaen gjennem en Række Gader til Hotellet ved Kirken Sta Maria sopra Minerva —) og færdedes uafbrudt uden Træthed og uden ængstelig Forsigtighed mellem Kunstsamlingerne og Mindesmærkerne, ogsaa de fra den romerske og pavelige Middelalder, hvis Historie levende havde interesseret mig. Den vundne Belæring var, uden Fordybelse i specielle Enkeltheder, ikke ringe. Naar man fra Kirken S. Pietro in Montorio, det gamle Ianiculums Høidepunkt, udover den nedenfor liggende By og Kampagnen tydelig ser Byerne paa Albanerbjergene og skimter Volskerbjergene, falder der et eiendommeligt Lys over den ældste romerske Historie, og mig i det Ringeste tiltrak Caecilia Metellas Monument ikke meget stærkere end de ligeoverfor liggende Levninger af en middelalderlig

Borg. Samtidig glædede jeg mig ved Samlivet med danske Venner og Bekjendte, som tilfældigvis i det Foraar og Sommer talrigen samledes i Rom; vi vare paa en Gang syv forhenværende danske Ministre dér, nemlig foruden mig Hall, Casse (begge med deres Familier), Lehmann, Wolfhagen og en kort Tid Rosenørn-Teilmann og Krieger. Til disse kom Familien Hammerich fra Iselingen, V. Bergsøe, en kort Tid Skuespillerinderne Fru Eckardt og Frk. Bournonville og ligefør min Afreise Malerne Marstrand og Skovgaard, med hvem jeg derfor kun traf saavidt sammen, at jeg mange Aar efter i en da udgiven Samling af Breve af Marstrand med Tilfredshed kunde læse et Vidnesbyrd af ham om, at, medens de andre Danske fordetmeste vare tagne bort fra Byen, Madvig endnu færdedes der med ungdommelig Kraft og Munterhed. Ikke ringe Fornøielse skaffede mig ogsaa en ved Kvartetsang forbunden Forening af Musikeren Ravnkilde, Maleren Rosenstand og Billedhuggerne Børjeson (svensk) og Hartmann, der venlig sluttede sig til mig, og med hvem jeg gjorde et Par Udflugter. Albanerbjergene fra Albano til Rocca di Papa og Monte Cavo gjennemvandrede jeg med Rosenstand; andre Dele af disse Bjerge gjennemstreifede jeg alene; den østlige Del (Frascati med det gamle Tusculum i Nærheden) besøgte jeg med Hall og Lehmann, Tivoli med dets Vandfald og Hadrians Villa med Hall og Casse og deres Familier. Volskerbjergene vare paa hint Tidspunkt meget usikre for Reisende, og Ostia beklager jeg at have forsømt, medens jeg derimod foretog en Udflugt til Cervetri (Cære), hvor jeg baade saae et Par gamle etruskiske Grave og hos to Brødre, der havde forpagtet Fyrst Ruspigliosi's store Landeiendom deromkring, fik et lille Indblik i den Maade, hvorpaa romerske Fyrstefamilier drive deres Eiendomme; jeg opholdt mig nemlig hos Forpagterne den Dag, da nogle hundrede fattige neapolitanske Arbeidere modtog deres Løn for i nogle Dage forinden at have besørget Høsten paa den uhyre Mark, hvis stadige Besaaen med Hvede, saalænge den vilde bære, udgjorde hele Dyrkningen; efter Betalingen drog den hele Flok om Natten gjennem den romerske Kampagne til det neapolitanske Grændsedistrikt, hvor den hørte hjemme[121]. — Hvor lidet jeg end havde nogen Sympathi for Pavens verdslige Herredømme, maatte jeg dog for mig selv betragte det som et Held, at jeg lærte at kjende det pavelige og gammeldags Rom, inden det i det næste Aar gik op i Kongeriget Italien; jeg saae Pio Nono ved flere kirkelige Ceremonier, men ikke i Vatikanet.

Fra Rom, hvor jeg ogsaa tilegnede mig noget større Kundskab og Færdighed i Italiensk[122], gik jeg til Neapel, men kunde destoværre kun anvende omtrent fjorten Dage til at nyde Stadens og Egnens Naturskjønhed og levendegjøre de dertil sig knyttende rige Minder. Det følger af sig selv, at jeg hverken forsømte Vesuv og Pompei eller Ischia og Sorrent; jeg naaede ikke Capri, men vel Salerno og Amalfi, og jeg havde ikke Raad til at leie en Eskorte af 6 Gendarmer, uden hvilken det just i de Dage ikke ansaaes for sikkert at gjøre en Udflugt til Tempelruinerne ved

Paestum. — Under Natteopholdet ved Pompeii paadrog jeg mig ved et Insektbid en Inflammation og en Byld paa det venstre Haandled, der fulgte mig paa Tilbageveien fra Neapel over Rom til Florents og under mit imellem Bygningerne, Gallerierne og det medicæiske Bibliothek delte Ophold i denne By efterhaanden foraarsagede mig heftige Smerter, saa at jeg, efter en Udflugt til Fiesole, maatte lade Bylden aabne af en tydsk Læge, som, da der samtidigen i Juli indtraadte en endog for Florents usædvanlig stærk Sommervarme, strengt paalagde mig at opgive Venedig og hurtig over Mailand at søge til Bjergene. Destoværre tabte jeg paa Jernbaneturen over Modena, Parma og Piacenza til Mailand ved et tilfældigt Uheld (Savnet af mine Briller) det fulde Indtryk af den sydlige Pobreds yppige Frugtbarhed, der skulde have erstattet mig den ved Nedreisen lidte Skuffelse. Heldigvis kunde jeg derimod temmelig uforstyrret af Smerte nyde Reisen fra Mailand over Lago Maggiore og igjennem Tessindalen, og fra Airolo kunde jeg endnu, skjøndt med Armen i et Bind, gaae omkaps med tre unge franske Abbéer, der gjorde en Feriereise fra Seminariet i Rom til Hjemmet, op til Hospitiet paa St. Gotthard. Over Luzern begav jeg mig derpaa til den lille By Immensee ved Zugersøen, hvor jeg et Par Uger legemlig udhvilede mig og samlede de fra Italien medbragte Indtryk under daglige Vandringer i Omegnen af Rigi og Küssnacht.

I Begyndelsen af August mødte min yngste Datter og Søn mig, kommende direkte fra Hjemmet, i Luzern, og vi foretoge derpaa, efter at have besteget Rigi, en Tur igjennem Reussdalen til Hospenthal og derfra forbi Galenstock over Furka til Foden af Rhonegletscheren. Derfra vandrede vi over Maienwand og Grimsel gjennem Over-Haslidalen forbi Vandfaldet ved Handeck til Meyringen og Interlaken, hvorfra vedvarende Regn drev os tilbage over Brünig gjennem Unterwalden til Luzern. Efter at have besøgt Zürich og Schaffhausen gik vi over Freiburg og Heidelberg videre til Hjemmet. — Jeg har dvælet saalænge ved denne Reise, fordi den baade for Italiens og Schweitz's Vedkommende har efterladt mig en rig Skat af skjønne Billeder og glade Erindringer.

Ligesom i 1861 fik jeg i 1870 Leilighed til at sammenligne de fra Italien i det foregaaende Aar medbragte Naturindtryk med Billeder af en meget forskjellig, men derfor ikke mindre tiltrækkende Karakter, idet jeg midt under den Spænding, som Udbrudet af den tydsk-franske Krig og de første Begivenheder i den havde fremkaldt, efter et tidligere givet Tilsagn, ledsaget af min ældste Datter, reiste gjennem Sverrig til Kristiania for der at holde en Række Forelæsninger over Sprogets almindelige Liv og Væsen, et Led i den Række af Forsøg, der i nogle Aar gjordes med at oplive og støtte Forbindelsen imellem de nordiske Universiteter ved Optræden af enkelte Docenter fra det ene ved et af de andre. Jeg erindrer endnu, hvilket eiendommeligt Indtryk den stille Fred i Vermelands ensomme Skovbygder gjorde paa mig, medens Sindet ikke kunde frigjøre sig for Tanken paa den skæbnesvangre Kamp, der rasede i Mellemeuropa. I Kristiania modtog jeg

Efterretningen om Katastrofen ved Sédan. Den Modtagelse, mine Forelæsninger og jeg selv personlig fandt, var mig saare glædelig, og denne Glæde forøgedes ved Udflugter i Byens skjønne Omegn og til Ringerige. I det Indre af Norges storartede Fjeldnatur fik jeg derimod heller ikke denne Gang Leilighed til at trænge ind, og endnu mindre kunde der derom blive Tale ved min senere Deltagelse i det andet nordiske Philologmøde i Kristiania i 1881, ved hvilket jeg den 10de August holdt et i det Letterstedtske Tidsskrift efter Hukommelsen trykt Indledningsforedrag: "Hvad er Sprogvidenskab?" og ligeledes paa anden Maade — ligesom under Philologmødet her i 1876 — deltog i Forhandlingerne.

Personlige Forhold

De Aar, som jeg efter min Afgang fra Universitetet har tilbragt i stille Fred i mine Børns Kreds og i glædelig Omgang med mine tidligere Embedsbrødre og andre Venner, have ikke bragt ydre Begivenheder, der fortjene her at omtales. Ved Siden af den allerede omtalte indskrænkede Efterhøst af philologiske Studier, hvorom ogsaa det i disse Aar udkomne tredie Bind af mine Adversaria critica bærer Vidnesbyrd, og en mere omfattende Udfyldning af det Overblik over den nyeuropæiske Historie og Kulturudvikling samt Philosophi, som jeg allerede tidligere havde søgt at tilegne mig, har der været levnet mig Ro til at hengive mig til de Betragtninger over Livets og Tilværelsens dybere Spørgsmaal, som i tidligere Aar specielle Fagstudier og Deltagelse i Livets praktiske Opgaver kun havde levnet ringe Raaderum, om end Driften dertil altid var tilstede og efterhaanden skærpedes. Men, hvorledes jeg paa dette Omraade har forsøgt at finde Ro og Hvile og at forene Tankens Trang til Klarhed med Følelsens Inderlighed og Kjærlighedskravet, derfor er det ikke her Stedet at gjøre Rede[123].

Tillæg I.

Til min Faders Optegnelser om hans eget Liv havde han som Tillæg føiet nogle under 22de November 1885 dikterede kortfattede Bemærkninger om Kong Frederik VII, hvilke han selv tillagde en vis Betydning og ialtfald havde tænkt sig engang offentliggjorte samt, saafremt hans Livserindringer bleve udgivne, utvivlsomt i Forbindelse med disse. Idet jeg derfor nu nedenfor lader disse Bemærkninger aftrykke, har jeg dog troet efter den Maade, hvorpaa min Fader havde knyttet dem til den Tale, som han den 7de Januar 1864 holdt ved Universitetets Sørgehøitid for Kong Frederik VII paa Kristiansborg Slot (Universitetets egen Festsal var under Reparation), først at burde lade den nævnte Tale, der vel i sin Tid blev trykt i dens Helhed, men ikke var tilsalgs, og som saaledes ikke har været let tilgængelig og er lidet kjendt, ligeledes aftrykke her. Det vil derved ogsaa bedst ses, hvorledes Talen og de efterfølgende Bemærkninger stille sig til hinanden.

Endvidere havde min Fader efterladt sig nogle Bemærkninger om Nationalitetsprincipet, hvilke han, hvad selve Indledningen til dem viser, ligeledes eventuelt havde tænkt sig medtagne som Tillæg, og som derfor her trykkes saaledes.

Udgiveren.

1. Tale ved Universitetets Sørgehøitid for Kong Frederik VII af J. N. Madvig.

Høistærede, høit anselige Forsamling af Medborgere af alle Klasser og Stænder, af Embedsbrødre og Medstuderende! Sorgen over den gode Konge skal ikke være taus eller ordknap. Kongen i Graven kræver Ordets Vidnesbyrd og Hæder; Folkets Smerte finder Lettelse og klarer sig ved Udtalelse; men denne Form af Sorgen, der søger sit Udtryk i fyldige Ord, har sin tilmaalte Tid, den begrændses af Livets Færd, Livets Opgaver, Livets Glæder, Livets Bekymringer. Sorgen skal ikke forsvinde, men den skal forvandle sig til en vemodig Erindring, der stille gjemmes i Sindet. Det er næsten to Maaneder siden, at Kong Frederik VII kaldtes bort fra os; siden den Tid har Klagen lydt gjennem mange Stemmer; hans Lig er under Folkets Ledsagelse ført til hans Fædres Hvilested; Kirken har udtalt sit alvorsfulde, sit trøsterige Farvel til ham; den stille Taushed, der hvilede over Landet, er ophørt; Glæden — nei, ikke Glæden (thi den har været sparsom i Danmark i denne Jul), men i det Ringeste den livlige Færd og Adspredelserne mærkes atter. Bekymringerne omringe os saaledes fra alle Sider, de trænge saaledes ind paa os, at de kun lade lidet Rum tilbage for Tanken til at vende sig mod Fortiden. Hvi da en ny Sørgehøitid? Hvi har den danske Høiskole samlet sig og indbudt Medborgere til at samles med sig, og det paa en Tid, hvor den ikke engang kan modtage sine Gjæster i sin egen Hal, i de Omgivelser, der minde om dens eiendommelige daglige Virksomhed, men maa modtage dem paa et Sted, der vækker ganske andre Erindringer end Høiskolens? Stod da Frederik VII i et saa særeget nært Forhold til Høiskolen, at den, ikke tilfreds med at dele det almindelige Udtryk af Landets Sorg, særlig maa hæve sin Røst? Har Høiskolen Noget at sige om Frederik VII af saa eiendommeligt Indhold, at det ikke tør tilbageholdes? Frederik VII var ogsaa os en god og naadig Herre; under hans Regjering have vi set vore Lærekræfter udvidede, vore Læremidler forøgede, forbedrede, forskjønnede paa en Maade, som vi taknemmelig paaskjønne; naar vi nærmede os til ham, modtoges vi med venlig Nedladenhed; den akademiske Ungdoms muntre Færd, de begeistrede Udbrud af dens Følelser betragtede han med Velbehag. Men Frederik VII vilde ikke selv regnes blandt de Fyrster, der særlig søge Musernes eller den alvorlige Pallas Athenes Gunst. Naar hans Blik i Tanken vandrede hen over Statslivets og det borgerlige Livs forskjellige Kredse, da tør vi ikke troe, at det med Forkjærlighed dvælede paa det Omraade, hvor vi have at arbeide. Det er en anden Grund, som opfordrer os til særlig at samles. De protestantiske Universiteter, for største Delen stiftede eller udvidede af høihjertede Fyrster i Reformationens Aarhundrede, have altid med Hengivenhed sluttet sig til deres Landsherrers Person, dels i taknemmelig Erindring, dels fordi de deri udtrykte Bevidstheden om, at de arbeidede

ikke blot i Videnskabens almindelige Tjeneste, men ogsaa for det særlige Fædrelands Oplysning og for Statens Vel; de have gjort Fyrsternes Mærkedage til deres egne. Der var en Tid, da Evnen til at indklæde Tanken i sammenhængende, fyldig og smagfuld Form udenfor Kirken ikke let fandtes uden ved Høiskolen, og den Form, hvori Tanken dér indklædtes, var dengang ikke Folkets egen; det var en fremmed, men fælles for det hele lærde Europa, og det lærde Europa faldt dengang nærmere sammen med det dannede end nuomstunder. Det hørte med til den kongelige Herlighed, at Kongens Minde ogsaa skulde hædres og bevares i det ligesom almindelige europæiske Sprog. Den fremmede Form er forsvunden, den ærefrygtsfulde Skik er vedligeholdt. Ved alle danske Kongers Død siden den Konges Tid, der fornyede og foryngede Universitetet, har dettes Røst ladet sig høre, navnlig ved alle Enevoldskongernes Død, og den Hæder, der er vist samtlige Enevoldskonger, skulde ikke unddrages den sidste Enevoldskonge, ham, der var det i kort Tid, men frivillig hørte op at være det; det skulde ikke synes og siges, at Indskrænkningen af Magtfylden formindskede Hengivenheden eller dens Udtryk. Saa har vor Konge villet det, saa ville vi det selv, og derfor have vi samlet os til Frederik VII's Minde.

Ved dette Minde ville vi et Øieblik dvæle, som det sømmer sig Mænd, hvis daglige Gjerning er Tankens og Prøvelsens i Sandhedens Tjeneste. Tankens, Prøvelsens, i Sandhedens Tjeneste? Er det da Meningen her at gaae til Historiens fulde, strenge Granskning af Frederik VII's Liv og Regjering, at sætte os til Doms over den døde Konge? Er det Meningen her at mønstre hans hele Færd, i hans Regjering skarpt at adskille, hvad der tilhørte ham selv og hvad hans Medarbeidere, hvad der var fri Beslutning og hvad der var Tidens og Forholdenes Værk? Er det Meningen, borttagende baade Kongekaaben og Kjærlighedskaaben at efterforske og udregne, hvormeget der ogsaa i hans Liv og Væsen fandtes af menneskelig Svaghed og Skrøbelighed, for derefter smaalig at udregne Summen af den Fortjeneste, der bliver tilbage, og at anvise ham sin Plads blandt Regenter? Nei, dertil er det ikke Tiden; dertil er fremfor Alt ikke Stemningen hos os; dertil have de, i hvis Navn jeg taler, ingen Beføielse og have ikke villet overdrage mig nogen; dertil føler jeg selv mindst noget Kald. Der er i denne Forsamling mere end én, der ifølge den Stilling, han har havt til den bortgangne Konge og til hans Regjeringsvirksomhed, kan have et Vidnesbyrd at aflægge for Historien; vi ville ikke foregribe det, ikke forsøge ligesom at tage det fanget. Vi bøie os for, vi dele og istemme Folkets Sorg og Folkets kjærlighedsfulde Dom om dets døde Konge, men, idet vi agte og istemme den, ville vi et Øieblik fremkalde for os Hovedpunkterne deri og se, fra hvilken Side de fornemmelig have deres Gyldighed og Betydning. Folkets Dom om Kongen ved hans Død og nær derefter dannes ikke ved en Opløsning af hans Regjering i dens enkelte Bestanddele, Foretagender og Begivenheder og Prøvelse deraf; Folket og allermest det danske Folk, der i Aarhundreder har været vant til i en Regjeringshandling at se den

umiddelbare Udstrømning af Kongens egen Villie, adskiller ikke Kongen fra hans Medarbeidere, ligesaalidet som Regenten fra Mennesket. Dommen fremkommer ved en almindelig Følelse af Folkets hele Skæbne under Kongen, ved det hele Indtryk, Folket har modtaget af sin Konge i hans Fremtræden for det og, for at bruge gammeldags, men betegnende Ord, i hans Omgængelse med det; og, naar Folket dog just vil fastholde Kongens Personlighed, da fastholder det den ikke gjennem en omhyggelig Betragtning af Karakteren i dens finere Sammensætning, af Elementernes Forhold og Vexelvirkning deri, men det holder sig til den udprægede og fremtrædende Form, under hvilken Kongen, naar han umiddelbart viste sig for Folket, traadte det imøde. For hvem af os er det dernæst skjult, at der i Folkets Omdømme om dets bortgangne Konger optages Meget, der væsentlig vidner om Folkets egne Stemninger, dets Ønsker, dets Forventninger og dets Sorger? Vi tør vel sige, at i det hele Billede, der umiddelbart efter en Konges, især efter en elsket Konges Død, danner sig af ham hos den store Masse af Folket, er der og maa der være Noget, som erindrer om, hvad vi hos Oldtidens Folk kalde Mythe og Sagn; men Mythen har sin Sandhedskjerne, som Historien ikke tør vrage eller bortkaste. Lader os, idet vi tale om Frederik VII, fremdeles ikke glemme et Hensyn, som har en stor Betydning saavel i den umiddelbare nærværende Paaskjønnelse som i al historisk Bedømmelse. I vigtige Livsforhold, i ansvarsfulde og indflydelsesrige Livsstillinger kommer det ikke blot an paa den rene Personlighed hos den, der skal indtræde og virke i en Stilling, men ligesaameget og fornemmelig paa Forholdet mellem Personligheden og Øieblikket og den Opgave, som just Øieblikket byder og forelægger. Dette gjælder ikke mindst om Konger; thi Kongen kan ikke vælge, ikke forandre sin Gjerning og Opgave; kaldet til den ene bestemte Livsopgave ved Arv, ikke ved særlig Tilbøielighed og Valg, maa han tage den, som den tilfalder ham. En flersidigere Begavelse og en stærkere Drift til selvstændig Indgriben, der dog ikke naaer enten til en genial Gjennemskuen af Forholdene eller mægtig Omdannelse af dem, udretter stundom mindre end en jævnere og villigere Tilslutning til det Givne, Imødekommen mod det af Tid og Begivenheder Medførte. Lader os prise det som en Lykke for Frederik VII og hans Folk, at hans hele Væsen og Personlighed særdeles egnede sig for de Omstændigheder, for de Forhold, under hvilke han maatte overtage og bære Kronens Byrde, og lader os søge en ikke ringe Fortjeneste i den heraf fremgaaede villige Samvirken med Folkets Stræben.

Hvad dømmer da Folket om Frederik VII? Det siger, at han var en dansk Konge i Væsen og Sind, at han var en folkelig, en frihedselskende Konge, Frihedens Begrunder i sit Rige, at han var et Værn og Skjold for sit Folk og at der, trods al den Møie og Kamp, han og hans Folk maatte gjennemgaae sammen, dog var Lykke ved Frederik VII.

Frederik VII var en dansk Konge i Væsen og Sind. Den Naturbestemmelse, der var givet ham ved hans Fødsel, udviklede og

pleiede han med den Hengivelse, der ved at rette den almenmenneskelige Sympathi særlig mod det Nærmeste og mod den Kreds, hvori hver er stillet til at handle og lide vel eller ilde, giver den en praktisk Skikkelse i en varm Fædrelandskjærlighed; hans jævne Væsen optog ikke og stræbte ikke efter noget Fremmed; ingen Forfængelighed drev ham til at tilegne sig andre Landes og Folks Former for at behage Flere og vinde en større Anerkjendelse; han elskede sit Fædrelands Naturskjønheder, han elskede dets Sæder og Skikke, han elskede dets Minder, han elskede dets Sprog. Der boede tidlig i ham en stærk, til klar Tanke sig fremarbeidende Følelse af, at ethvert Folk er en bestemt Personlighed i Historien, udtrykt i særegne Livsformer, udtalende sig i sit eget Sprog; han havde Følelse og Erkjendelse af Vigtigheden af at bevare denne Personlighed ukrænket hos Folket i fyldig, ren Skikkelse og Bevidsthed; han følte og saae, at i denne bestemte Form, i denne under al Udvikling bevarede Enhed af Folket laae det, der skulde bære Staten, og at Folket var Mere og Andet end et Antal af Mennesker samlede indenfor en vis geografisk Grændse og forbundne ved ydre og tilfældige Baand. Men hvorfor dvæle vi saalænge ved Noget, der synes saa simpelt og naturligt, allermest for Kongen, der skal føle sig som sit Folks Spidse, som dets første Mand, og som, for at være det, allermest og allerførst maa i Sandhed være En af Folket? Vi vide for det Første og bør sige os selv, at der for den danske Konge har været og endnu er en særegen Vanskelighed ved at gjennemføre den Opgave at være en i Sind og Væsen dansk Konge; der har været og er den Pligt for ham ved Siden af et fuldt og stærkt dansk Sindelag at bevare Velvillie og Sympathi for den anden Nationalitet, der ogsaa har en Plads under det danske Scepter, for den Nationalitet, der i dette Øieblik har vendt sig saa fjendsk imod os, at det er vanskeligt, som vi bør og ville, at bevare Billigheden i Tanke og Tale om den. Vi vide dernæst, at hele dette Forhold en Tid lang var blevet forvansket til Unatur, at der har været en Række danske Konger, der baade selv glemte og tillode deres Omgivelser at glemme, at de herskede og levede i Danmark, og at det første Mærke paa al deres Færd burde være Danskhedens. Men Kong Frederik VII var jo dog ikke den første Enevoldskonge, hvem vi kunne tillægge den Roes, at han var en i Sandhed dansk Konge. Enhver af de Ældre af os erindrer selv, hvilken god og ren dansk Mand i sin hele Fremtræden Frederik VI var; og Frederik VI var ikke blot umiddelbart i sit eget Væsen og Liv en dansk Mand og Konge, hvortil han — det være sagt til Andres Roes og Ære — var bleven opdragen; han satte ikke blot det Danske eller fandt det under hans egen Barndom sat paa dets rette Plads i Kongens Hus, i Kongens nærmeste Omgivelser, i det Land, der særlig kaldes Kongeriget Danmark, men hans Tanke rettede sig — og denne Fortjeneste var særligere hans — paa at hævde Danskhedens Ret der, hvor Grændsen for dens Udstrækning mere eller mindre var forrykket og forrykkedes Dag for Dag; destoværre gjennemførte han ikke sin Tanke. Christian VIII var en i sin Person og sin Dannelse dansk Mand; hans Sind

havde aabnet sig for, hvad der i danske Former var frembragt af Dygtigt i Videnskab og Skjønt i Kunst, og han havde udentvivl modtaget langt mere omfattende og stærke Indtryk fra denne Side end Frederik VII; men han følte ikke saa skarpt, hvor det var, der skulde kæmpes, og hvorledes der maatte kæmpes for Danskheden; hans Natur var mildere, maaske svagere; dette Forhold blandedes for hans Blik med andre politiske Hensyn og fordunkledes deraf; Begivenhederne havde endnu ikke lagt det saa rent og aabent for i dets hele Betydning. Næsten i det samme Øieblik, da Frederik VII overtog Regjeringen, trykkede Fjenderne ham det Sværd i Haanden og det Skjold i Armen, som han skulde bære og hæve, ikke blot for Danmarks Land, men ogsaa for Danmarks Folk i dets Karakter som dansk. Han optog gjerne, hvad der bødes og paalagdes ham; han sluttede sig med Inderlighed til sit Folk i dets hele Særegenhed; han bar høit og freidig til Skue dets Mærke i sit Væsen og i sin Tale; han var stolt af at være den danske Konge, af at bære et Navn, for hvilket Folket vandt ny og frisk Hæder.

Naar vi, idet vi prise Frederik VII som en i Sind og Væsen dansk Konge, minde om Konger, der ikke vare sig deres Forhold til Folket i dets Eiendommelighed, dets Sæder og dets Sprog bevidste, ikke sluttede sig til det i denne Eiendommelighed og værnede om dens Enemærker, da paatrænger der sig en Betragtning og en dertil knyttet Fortrøstning, som det synes mig naturligt at give Ord. Spørge vi, hvo den Konge var, der ved Enevoldsmagtens Indførelse tillige paatrykkede for længere Tid den danske Kongeslægt, den danske Kongeborg et halvfremmed, unationalt Præg, da var det ikke en Prinds af et nyt Hus, men en Søn af den ægte danske Kong Christian IV, af ham, om hvem Frederik VII saa gjerne mindede sig og Andre. Opdragelsen for en Bestemmelse uden for Danmark løsnede ham fra den danske Naturgrund og den ved Enevælden indtraadte Adskillelse fra Folket, de dermed følgende spændte Forhold selv til den Klasse af Folket, der stod Thronen nærmest, fastholdt ham og tildels hans Efterfølgere i en falsk Retning. I Modsætning til denne Bortvendelse fra den givne Naturgrund skulle vi se en fri, bevidst, personlig Tilslutning til det valgte Folk, til det Folk, som har kaldet Fyrsten, støttet af den Forbindelse og inderlige Berøring imellem Konge og Folk, som den gjenfødte Frihed medfører, at fornye og styrke Naturgrunden for den danske Kongeslægts danske Væsen.

Frederik VII var en folkelig Hersker. Naar jeg her om Frederik VII bruger et Ord, hvori af Forskjellige lægges en temmelig forskjellig Betydning, da tænker jeg ikke nærmest og troer, for at Ordet i dets Anvendelse her skal have et baade bestemt og sandt og særligt Indhold, ikke nærmest at burde tænke paa en politisk Opfattelse og Bedømmelse af Standsforhold og deres Betydning i Statsordenen; jeg tænker paa Kongens Personlighed i dens Fremtræden og i dens frie Forhold til det Menneskelige, uafhængigt af de politiske Former, Indretninger og Adskillelser; jeg tænker paa det uhildede Sind, den aabne Sands for Anskuelsers og Følelsers jævne Udtryk, for Livets

Bevægelser ogsaa i smaae Forhold, i simple og ukunstlede Former og den heraf følgende sikkre og tillidsfulde Optræden imellem det menige Folk, den Lethed til og Glæde ved at færdes med det og forstaae det, som hørte til Kongens Væsen. Der er høitbegavede Personer, som ikke i deres Berøring med Andre kunne unddrage sig en stærk og overveiende Indflydelse, et afgjort Præg af den særlige Kreds, i hvilken de ere opdragne og leve, af den særlige Plads, paa hvilken de ere stillede i Samfundet; medens deres Sind har Rum for Menneskehedens Anliggender i videste Omfang, lære de ikke let at forstaae, hvorledes menneskelige Tanker og Følelser yttre sig paa de forskjellige Trin af Stilling og Dannelse, og de kunne derfor heller ikke selv blive forstaaede: selv bundne til en vis afmaalt Udtrykkets og Fremtrædelsens Form, kunne de kun ret hengive sig til, hvad der kommer dem imøde i en lignende Form, og finde sig derved paa mange Maader ligesom afspærrede. Vi ville ikke sige, at Frederik VII besad en ved Reflexion uddannet dyb og omfattende Menneskekundskab; det er ikke den, hvorpaa det her kommer an; men han var ikke indskrænket til en snever Livsform; han var ikke bunden ved den særlige Horizont, der begrændser Livet, set fra Thronen; han havde bevæget sig imellem Folk paa Samfundets forskjellige Trin, lige ned til den egentlige Almue; han kunde se deres Anliggender, og hvad der laae dem paa Hjerte, fra et nært og rigtigt Synspunkt; han fandt i sin jævne og aabne Natur Nøglen til at forstaae, hvad der boede hos de lavere Stillede, til at fatte de Ord, hvormed de talte, den Form, hvori de fremtraadte, og, idet han forstod dem, blev han forstaaet af dem; han kunde hengive sig til dem, han kunde lade Mennesket skues gjennem Kongekaaben, medens denne dog passede og sluttede sig fast om hans Skuldre. Overalt, hvor han fremtraadte for Folket, følte og udtalte det, at Kongen var som en af de Andre, og at han dog ikke blot var som en af de Andre, men at han med det Samme var Konge.

Fremfor Alt var dog Frederik VII en frihedssindet og frihedselskende Konge; han gav, han gjengav det danske Folk Friheden og han gav den med rundelig Haand. Lader os dog et Øieblik overveie, hvad der ligger i disse Ord: "han gav, han gjengav". Da Frederik VII besteg sine Fædres Throne, vare henved 200 Aar henrundne efter den mærkelige Begivenhed, da den danske Konge, som det sagdes, med fuldt Samtykke af Folket, og, som det ligger for Dagen, uden nogen Modstand fra dets Side, tillagde Kongedømmet udelukkende al Ret og Myndighed i Staten, saa at fra dette Øieblik Kongemagten ikke længere betragtede sig som fremgaaet af Folket, som Folkets Spidse og Statslegemets Afslutning, men som nedstegen fra Himmelen med en særegen Sendelse, med en særegen Ret til at beherske et den ovenfra til Varetægt og Ledning betroet Folk. Se vi lidt nøiere til, er det danske Enevoldsherredømme, saaledes som det grundlagdes 1660 og derefter udøvedes, i sin Opfatning af Kongemagtens Oprindelse, i Regjeringsgrundsætningerne og deres Udøvelse aldeles ikke væsentlig forskjelligt fra, hvad der paa samme Tid gjorde sig gjældende i de fleste af

de europæiske Fastlandsmonarkier. Den danske Kongelov er dog tilsidst ikke Andet end en udførlig Omskrivning, endog formildet ved et religiøst Hensyn, af den enkelte Sætning, hvori en fransk Konge sammenfattede sin Betragtning: *l'état c'est moi*. Hvad der giver Indførelsen af Enevoldsherredømmet i Danmark en særegen Karakter, er for det Første just det, at vi kunne tale om en saadan enkelt Akt, en udtrykkelig Indførelse, at vi kunne angive Aarstal og Datum, fra hvilken de danske Konger bleve Enevoldsherrer, og dette staaer i Forbindelse med den forunderlige Modsigelse, at man i det Land, hvor man tidligst og bestemtest udtalte Læren om den absolute og uindskrænkede Ret, som Kongen havde, og denne Magts guddommelige Oprindelse, en Udtalelse, der imidlertid ikke i sin hele Fylde og Klarhed traadte frem for Lyset førend en hel Del Aar efter 1660 ved Kongelovens Publikation, med det Samme paaberaabte sig Overenskomsten med Folket og grundede Retten derpaa. Der var imidlertid andre Forhold, som gave det danske Enevoldsherredømme, saalænge det fortsattes i sin fulde og strenge Skikkelse, sin Særegenhed og en visselig uheldig Særegenhed. Den Ret, Kongedømmet alene tiltog sig paa hele Folkets Vegne, var i Tiden nærmest forud for 1660 i Virkeligheden ikke udøvet af Folket; en enkelt Stand havde efterhaanden samlet alt det Væsentlige deraf; men, idet den politiske Ret toges fra denne Stand, Adelen, indtog denne i Begyndelsen en overvunden Modstanders Stilling ligeoverfor Kongedømmet, og dette, der ved Indførelsen af Regjeringsforandringen havde benyttet Fremmede, ogsaa fra de Landsdele, som allerede dengang stode i Forbindelse med det danske Rige, førtes til, som Modvægt mod den misfornøiede og mistænkte danske Adel, at omgive sig med en anden fremmed Adel. Da Adelen efter Datidens Forhold var det Led, som sammenbandt Kongen med Folket, fulgte just heraf hin Adskillelse af Kongemagten fra det danske Folk som dansk. Enevoldsherredømmet blev derved tillige et i lang Tid for Folkets Nationalitet ligegyldigt, derfra bortvendt Herredømme. Folkets Ret udøvedes dernæst, sagde jeg, umiddelbart før Enevoldsherredømmets Indførelse næsten ganske af en enkelt Stand; den øvrige Befolkning eller dog den just i Danmark og især i den Tid langt overveiende Del af Befolkningen: Bondestanden — thi Stadbefolkningen var da forholdsvis ringere i Tal og Betydning end nu — var allerede i lang Tid nedtrykt, i den sidste haarde og trange Periode endnu mere end tidligere, og det syntes, som om Enevoldsherredømmet fra sin høie Tinde aldeles tabte Blikket for denne Del af Befolkningen; det vilde, kunde det synes, udsone sig med Adelen ved at lade Folket endyderligere bøies under dens Magt. Derfor fulgte der med Enevoldsherredømmet en endnu større Svækkelse af al folkelig Dygtighed og Kraft, af al folkelig Eiendommelighed, end ellers vilde have været Tilfældet. Naar vi nu imidlertid sige, at Enevælden i Danmark ophørte med Frederik VII, hvormeget og hvor Forskjelligt sammenfatte vi da ikke under dette Navn, og hvormeget staae vi da ikke

Fare for i altfor høi Grad at betragte som en enkelt Handling, hvad der var en lang Udvikling, som fik sin Afslutning, sin store og afgjørende Afslutning ved Frederik VII? Enevoldsmagten bestod visselig i Formen indtil Frederik VII's Tid; men hvilken uendelig Forskjel er der ikke i Anskuelserne om Kongemagten og Folket og i den hele Maade, hvorpaa disse Anskuelser gjordes gjældende i Gjerning og udtaltes i Ord, imellem Frederik III's og Frederik VI's Dage? Hvilken uhyre Forskjel er der ikke imellem hvad Griffenfeldt skrev under Frederik III, og hvad Christian Colbjørnsen udtalte i Christian VII's Navn og efter den Mands Bud, som dengang endnu ikke hed Frederik VI? Frederik VI gjengav under sin Faders Navn Folkets Masse den personlige og individuelle Myndighed og Selvstændighed; men derved grundlagde han med Nødvendighed Ophævelsen af Enevoldsmagten. Frederik VI tænkte vistnok ikke selv paa dette Maal, i det Ringeste ikke som saa nært. Han havde set den store og stærke Rystelse, der fra Frankrig var udgaaet over Europa; han saae det mægtige Krigerherredømme, der fulgte derefter, og efter dets Fald Forsøgene med konstitutionelle Formers Indførelse paa Fastlandet; han oplevede i den sidste Del af sit Liv en ny Folkebevægelse, der reiste sig mod Enevoldsmagten i dens Form og i dens hele Væsen. De Bestræbelser, der under den første franske Revolution herhjemme havde yttret sig enkeltvis og ifølge deres umiddelbare Forbindelse med denne tildels vildt og excentrisk, trængte sig roligere, men alvorligere og stærkere frem henimod Slutningen af Frederik VI's Regjering og fremkaldte ikke ringe Afvigelse fra den tidligere Statsform. Folket skulde høres, men det skulde dog endnu ikke beslutte. Den Konge, der næsten i 50 Aar efter sin bedste Overbevisning havde regjeret for Folket, kunde ikke tilsidst selv gaae over til ogsaa at regjere med Folket. Kravene vare heller ikke stærke nok; Folket var ikke modent; thi i den politiske Modenhed er Villien, den enige og samlede og paa et bestemt Maal rettede Villie, et stort Moment. Efter Frederik VI fulgte Christian VIII, der heller ikke endnu vovede at gaae til Opgavens Løsning, under hvem andre Sorger, Bekymringen for Monarkiets Sammenhold, trængte sig imellem; og, steg end Folkets Længsel efter en fri Statsordning, fremkom der dog ikke nogen Begivenhed, der kunde tænde ligesom en elektrisk Gnist og ved den forene Kongens Sind og Folkets Ønsker. Da traadte Frederik VII til. Lader os ogsaa lægge Mærke til, at Frederik VII opgav Enevoldsherredømmet efter en i kun kort Tid ført Regjering. Det er ikke for Regenten let at bortkaste den Form, hvorunder han længe med god Villie og Stræben har hersket, saaledes at ved Forandringen det Forbigangne stilles i Skygge og ligesom fordømmes ved Siden af det Nye. Men heller ikke begyndte Frederik VII sin Regjering umiddelbart med at give Friheden; Gaven af Frihed er ikke en saadan ensidig Handling ligeoverfor et blot modtagende Folk. Det Oprør udbrød, der krævede Folkets hele Kraft og Styrke til at staae imod. Da blev det paa engang klart for Folket, at det ikke kunde overlade selv den bedste, selv den

ædleste Konge hele Ansvaret for den Kamp, som nu skulde begynde, og for Kongen, at han maatte frigjøre den Kraft, til hvilken han skulde stille saa store Fordringer. Frederik VII, som endnu ikke havde levet sig ind i, regjeret sig ind i den faste Forestilling om, den fulde Vane til det usvækkede Enevoldsherredømme, gav Folket Friheden, idet hans Sind mødtes med Folkets Røst. Og den Gave, han saaledes havde skænket i sin Regjerings Begyndelse, den bevarede og hævdede han derefter med trofast Sind i de indholdsrige Aar, der fulgte efter. Han kunde ikke undgaae at lade forandrede Forhold og nye Hensyn, der gjorde sig gjældende fra hele Monarkiets Standpunkt, faae Indflydelse paa de Former, under hvilke Folkets Medvirkning i Regjeringen skulde udøves ikke blot for en Landsdel, om end den største Landsdel; men han blev sin Gaves Væsen tro under alle Forhold. Har Frederik VII aldrig noget Øieblik fortrudt sin Gave? Har han aldrig noget Øieblik ønsket Enevoldsmagten tilbage? Hvo kan sige det? Der er vel ingen Mand i vigtig Stilling, der er vel ingen Konge, som ikke i enkelte Øieblikke, med den bedste Villie til at bruge Magten vel, vilde ønske at have større Magt end han har. Men Ønsket blev hos ham aldrig til Villie og Stræben, til en udover Øieblikket virkende Attraa. Han bevarede Folket den Frihed, han engang havde givet det, og, at han bevarede den med den Overbevisning, at det var en god og heldbringende Gave, udtrykte sig allermest i den, jeg turde næsten sige, naive Glæde og Stolthed, hvormed han altid selv utvungen og naturlig gjenkaldte for Folket, naar han stødte sammen med det, den Forandring, der var foregaaet, og at han selv havde indført den. Lad da Frederik VII medtage fra os, hans Samtidige, til Historien Erkjendelsen af og Vidnesbyrdet om, at han ved Frihedens Gave fuldstændig udsonede den Slægt, til hvilken han hørte, med Folket, at han fyldte og udslettede den Kløft, der i Fortiden havde dannet sig mellem Folk og Regjering, og som hans nærmeste Forgængere, trods det kjærligste Sind imod Folket, ikke havde formaaet aldeles at udslette. Vi ville tænke os ham hvile i sin Grav rækkende den ene Haand til Enevoldskongerne og helst til dem, som vare ham nærmest i Tid, i Slægt og i Aand, men rækkende den anden Haand til den Slægt, der skal komme og fortsætte hans Værk. Thi saa vilde den strenge Skæbne, at Enevoldsmagtens Stifters mandlige Slægt ikke skulde strække sig længere end Enevoldsmagten selv; den, som fuldendte Forsoningsværket, skulde være den Sidste af denne Slægt, og Herredømmets Førelse efter den nye eller fornyede Frihedslov skulde overgives til en anden Regentrække.

Frederik VII var sit Folks Værn og Skjold. Han var det ikke ved udmærket Krigerdygtighed eller Feltherrekunst, ikke ved sjelden Statsmandskløgt, ikke ved glimrende enkelt Bedrift. Hvormed værgede han da for os? Der hvilede paa hans Person en Slægts ved Traditionens Magt styrkede Ret. Den blev ikke altid agtet; vi skulle ikke tillade, at de, der nu med Vold fare frem mod Danmark, sige, at de have oppebiet Frederik VII's Død for at reise Avindsskjold mod vort Land, for at sønderrive Monarkiet;

de reiste det allerede mod Frederik VII, da det Gøglebillede af Ret, som de nu paaberaabe sig, ikke i nogen Maade blot som Skin var tilstede. Men til Overvindelse af det dumdristige Forsøg og al den Understøttelse, det fandt, laae der en stor Styrke just i den nedarvede Ret, og denne Styrke lagde Frederik VII med klar og stærk Villie i Vægtskaalen for sit Folk. Han skilte sig ikke fra det, han handlede ikke for sin særlige Interesse; idet han stolede paa sit Folks Dygtighed og Mod, hengav han, tryg ved dets Forsvar, Alt, hvad der tilhørte ham, til at værne for det. Vi ville ikke prise Frederik VII som en stor Personlighed, men vi ville sige, at Alt, hvad han var, Alt, hvad han eiede, hengav han til og for sit Folk med rolig og fast Beslutning.

Han havde Lykke med sig. Han maatte kæmpe en vanskelig Kamp; der vedblev under hele hans Regjering uafgjorte Stridigheder om Landsdelenes Forhold, og han maatte imødese nye Kampe; men hvormeget opnaaede han ikke? Han nedslog det Oprør, der havde reist sig mod ham, og han nedslog det saaledes, at han med det Samme opreiste sit danske Folks gamle Hæder. Hvormange betydelige Foretagender saae han ikke ved Siden deraf udvikle sig ved hans og Folkets indbyrdes Samvirkning, Foretagender, som en Enevoldshersker ikke vilde have havt Mod eller Kraft til at begynde og gjennemføre? Og hvormeget udrettede ikke Folket selv ved den frigjorte Kraft uden Regjeringens Hjælp? Han gjennemlevede en Regjering, fuld af Møisommeligheder og Vanskeligheder, men som efterlod hans Folk stærkere, end han modtog det. Og derfor siger Folket, naar det vender sit Øie mod de Uveirsskyer, som nu optaarne sig, mod de Farer, som nu reise sig fra alle Sider: Dette var ikke kommet, hvis vi havde beholdt vor gamle Konge. Men vi tør ikke uden Indskrænkning følge Folket i den Slutning, det i sin Taknemmelighed for det Forbigangne drager deraf. Det var jo ikke først ved Kongens Død, at Truslerne reiste sig; de vare jo tilstede før, og, havde de end da en anden Form, syntes de ikke at rettes saa langt, som nu, hvo af os tør dog sige, at de, hvis de vare komne til Udførelse, vilde have holdt sig indenfor den snevrere Grændse? Vi se, at nu Et besluttes, et Andet udføres, og det kunde vel være sket ogsaa imod ham. Men fremfor Alt maae vi erkjende, at, naar det hedder: "Dette vilde ikke være hændet, hvis Frederik VII havde levet", saa indbefatter dette *hvis* efter menneskelige Vilkaar et "saalænge", og i dette *saalænge* ligger da tillige, at det dog engang maatte komme. Lader os takke Frederik VII for det Værn, han var os, saalænge han kunde; men lader os søge det Værn, vi nu behøve, hos os selv og hos den, der sætter sig i Spidsen for os med fornyet Adkomst. Den Grundvold, paa hvilken Frederik VII stod i Forsvaret for sit Monarki og sit Folk, er ikke i alle Maader uforandret; en ny Fyrsterække, ved Blodets Baand nær knyttet til den forrige Kongeslægt, er kaldet til Thronen; men den er tillige støttet paa en Grundvold hentet fra Monarkiets Begreb og dets nedarvede historiske Ret. Vi ville samle os om denne Slægt og om dens Ret. Vi skulle give vore Fjender den Roes, at de ikke forsøge at drage vor Konge fra os; de trænge og trykke ham ind imellem os. Lader os da

slaae Kreds om ham; lader os forsvare ham og ham forsvare os. Det er ikke ved ham, at Truslerne og Farerne komme; de komme mod ham og mod os samtidig.

Retfærdige Gud! Lad vor nye Konge og Herre, hvis det er muligt, begynde sin og sin Slægts Regjering i Fred! Bøi de Mægtige til Retfærdighed og til at støtte vor retfærdige Sag; men, hvis Krig ikke kan undgaaes — vi trodse ikke paa vor Magt, vi udæske Ingen —, skænk os da Styrke i den nødvendige Kamp og giv os gjennem en hæderlig Krig en god Fred! Giv os Maadeholdets og Billighedens Aand, at vi ikke udstrække vore Krav længere, end vor Ret gjør det nødvendigt; men giv os ogsaa Fasthedens og Kraftens Aand, at vi staae imod, hvor der skal staaes imod; giv os Besindighedens og Bestemthedens Aand, at vi ikke overile os, men heller ikke vakle og famle i Usikkerhed; giv os fremfor Alt Endrægtighedens Aand!

Algode Gud! Vi skilles ikke ad i disse vor Høiskoles Forsamlinger uden ogsaa at rette en Bøn til Dig for os selv. Vi ere Fredens Mænd; vor Gjerning er den, om hvilken det allerede er sagt i fjerne Tider, at den ikke kan trives under Vaabenlarm. Vi bede ogsaa for os selv om Fred, men om den Fred, der baader vort Land. Beskyt os og vor Gjerning, men beskyt fremfor Alt vort Folk, beskyt vort Land, beskyt vor Konge!

Bemærkninger om Kong Frederik VII.

Den 7de Januar 1864 tilfaldt det mig som daværende Rektor ved Universitetet efter en ved dette nedarvet Skik, der ikke kunde eller burde tilsidesættes, at holde en Mindetale over Kong Frederik VII ved en Sørgefest, der paa Grund af Forhindringer for Benyttelsen af Universitetets egen Festsal havde maattet opsættes og fandt Sted i Folkethingssalen paa Kristiansborg. Alles Sind var i det Øieblik, næsten to Maaneder efter Kongens Død og længe efter hans Begravelse i Roskilde med sædvanlig kirkelig Høitidelighed, betaget af Tanken paa den yderst farlige politiske Stilling og den nærforestaaende Krig; men ved Siden af det Utilfredsstillende i under saadanne Forhold overhovedet at holde en ny Sørgetale gjordes Opgaven mig endnu vanskeligere, ikke blot ved Andres stridende Stemninger ligeoverfor Frederik VII, men især ved min egen Dom og Følelse. Jeg skulde yde Pietet og Sømmelighed, hvad der skyldtes dem, uden at hykle en Mening, jeg ikke havde, eller aflægge et Vidnesbyrd, for hvilket jeg ikke vilde bære det historiske Ansvar. Det er rimeligt, at dette Forhold svækkede Talens Virkning, der under de givne Omstændigheder aldrig kunde blive stor; men jeg er ved nu atter paa Tryk at gjennemlæse, hvad jeg dengang sagde, ikke utilfreds med den Form, jeg valgte, og det Forbehold, som jeg i Indledningen til Talen tog til Fordel for den sande og strenge historiske Doms Ret, som det da ikke var Tiden og Stedet til at gjøre gjældende, ligeoverfor de Stemninger og Betragtninger, som særlig Øiebliket gav naturlig Berettigelse og Betydning[124]. Jeg antydede, at blandt de da Tilstedeværende var der mere end én, der kunde have et Vidnesbyrd at aflægge for Historien om den bortgangne Konge. Af disse ere de fleste gaaede bort senere uden at have udtalt Vidnesbyrdet, og, hvorvidt de, der ere tilbage, eller nogle af dem ville aflægge det, omendog først til Offentliggjørelse efter deres Død, véd jeg ikke. Derimod voxede, udbredte og befæstede sig den Opfatning om Kong Frederik VII, som jeg betegnede som beslægtet med Mythen, i Offentligheden paa en Maade, der er traadt Historiens Ret og Krav for nær, om jeg end har bemærket, at den i den seneste Tid har fundet Modsigelse hos Enkelte. Jeg føler mig derfor i min Samvittighed forpligtet til for min Del her at nedlægge Vidnesbyrdet uden at lade mig afskrække ved det Betænkelige, der ligger i at udtale en mindre gunstig Dom om den Konge, man har tjent, og af hvem man i det Hele har været behandlet naadigen; men jeg haaber at gjøre det med Bevarelse af et sømmeligt Hensyn til dette Forhold.

Frederik VII fødtes og opvoxede i sine første Aar under lidet heldige Forhold og Varsler; hans Moder blev brødefuld og beskæmmet skilt fra Faderen og fjernet; Faderen drog fire Aar efter Sønnens Fødsel til Norge og siden efter et nyt Giftermaal til Udlandet, saa at han først fra 1821 af kunde have et nært Tilsyn med Sønnens Opdragelse. Under disse

Omstændigheder have de oprindelig ikke fortrinlige intellektuelle og moralske Anlæg neppe faaet den bedste Pleie. En vis Tilbøielighed til lunefulde og drillevorne Brud paa Orden og Forskrift og til betænkelig Udmaling i Beretning og Fortælling bemærkedes og omtaltes allerede i Drengeaarene, ikke usandsynlig nedarvet fra Moderen. Tidlig blev han Gjenstand for Planer sigtende til igjennem ham at se den gamle Kongeslægt forplantet med særligt Hensyn til begge fra Frederik V nedstammende Liniers Forening, Planer, der, hvad ikke bør lades uantydet, vistnok bleve mere betænkelige ved en Legemsfeil hos Prindsen. Kun med Bekymring modtog de Mænd, der kort efter Prindsens Forlovelse med Prindsesse Vilhelmine skulde lede hans Udenlandsreise, dette Hverv[125]. Skilsmissen fra den første Gemalinde fulgtes af en Art Forvisning (til Fredericia), der ikke var skikket til at hæmme en Tilbøielighed til at søge mindre godt Selskab, som allerede tidligere var fremtraadt. Ogsaa det andet Ægteskab maatte opløses, og under og efter dette knyttedes en illegitim Forbindelse med en Dame, der drog sin tidligere Forlovede eller Beskytter med sig ind i Prindsens Kreds som Omgangsven og betroet Mand og overhovedet fremtraadte fordringsfuldt og lidet sømmelig. At disse Forhold og Omskiftelser ikke vare egnede til at hæve og styrke Selvagtelsen, er klart nok. Frederik VII medbragte, da han tiltraadte Regjeringen, en godmodig og jævn Natur, men uden sædelig Holdning, ringe Dannelse, liden Tilbøielighed til aandelig Sysselsættelse og Anstrengelse og ligesaa liden Kraft til selvstændig Handling, forbunden med en noget stædig, men svag Karakter.

Det var allerede før Christian VIII's Død erkjendt og afgjort, at der, for at hindre den truende Opløsning af Statslegemet, maatte ske en yderligere Modifikation og Indskrænkning i den overleverede Enevælde, end der var sket ved Provindsialstændernes Indførelse. En Stræben efter ikkedestomindre kraftig at standse Enevoldsmagtens Forringelse laae nu visselig udenfor Frederik VII's Tanke; det Magtbegjær, der er forbundet med energisk Lyst til handlende Indgriben i de almindelige Anliggender og med Drift til Arbeide, Anstrengelse og Kamp for at gjøre sin Villie gjældende, fandtes ikke hos ham, omend de, der have tjent ham og forhandlet med ham, vide, at stundom ogsaa efter den indtraadte Forandring af Regjeringsformen besynderlige Erindringer om den ældre Magtfylde og Indskydelser om at bruge denne forbigaaende kunde opstaae. I Almindelighed var han dog tilfreds med at beholde Kongemagtens ydre Attributer og Fordele og at indrette sit daglige Liv, sine nærmeste Omgivelser og sit Hof efter sit eget Behag. Men, ligesaa lidt som Fastholden af Absolutismen saaledes kan bebreides ham, ligesaa lidet kan der være Tale om en paa egen Overveielse og Erkjendelse bygget Beslutning om at indskrænke Enevælden og i denne Indskrænkning at gaae til denne eller hin Grændse. Han underskrev uden Indvending det under Christian VIII forberedte Forfatningsreskript af 28de Januar 1848 og gav i

Marts efter for de da stillede Fordringer, da ogsaa under Trykket af Bevægelserne i Europa og af det Oprør, der maatte kues (jfr. Side 150). Hvorvidt Kongen paa nogen Maade har deltaget i Forhandlingerne om det Grundlovudkast, der udarbeidedes og forelagdes af Martsministeriet, véd jeg ikke, men har dog aldrig hørt mindste Antydning derom. Udkastets Behandling i den grundlovgivende Rigsforsamling og de Forandringer, det der undergik, berørte ham saagodtsom slet ikke. Kongens Stilling til Spørgsmaalet om Slesvigs Deling, hvorpaa Martsministeriet strandede og opløstes, var efter min Overtydning ganske overveiende bestemt ved Andres Indflydelse, dels herhjemme, dels udenfra. Derhos skabte det ved en Slags Overrumpling tilveiebragte morganatiske Ægteskab og de derved fremkaldte Stemninger (f. Ex. i Forholdet til de kongelige Slægtninge) Vanskeligheder ogsaa udenfor Kongens særlige Omgivelser, saasom i Forhandlingen om Arvefølgesagen, og Indflydelser fra hin Kilde bleve senere hen ogsaa følelige ved Forholdet til Ministerierne og ved Omskiftninger i deres Sammensætning. At herved en saa underordnet Personlighed som den fra Bogtrykker til Kammerherre og Civillisteintendant forfremmede Berling kunde faae en Rolle, var beklageligt. En uheldig Følge af Ægteskabet med Grevinde Danner var derhos en vis Isolation, idet det Selskab, som naturligst og nærmest skulde have sluttet sig til Hoffet, være sig nu som Følge af en strengere Sædelighedsfølelse eller af lettere Anstandshensyn, holdt sig fjernt, hvorvel jeg ikke vil negte, at hos en Del af Aristokratiet Misfornøielse over Regjeringsforandringen virkede noget med. Ogsaa overfor Udlandet svækkedes den nedarvede Kongeværdigheds Anseelse noget. Uheldig virkede derhos hos dem, der kom Kongen nærmere, særlig den hos ham efterhaanden stærkt udviklede Tilbøielighed til at gjøre sig interessant ved Fortællinger, i hvilke ikke blot Sandheden, men ogsaa Sandsynligheden tilsidesattes, og som undertiden ved Omtale af egen Daad og af Deltagelse i Fare og Kamp bleve særdeles stødende[126]. — En vis Paaholdenhed og Smaalighed, der stundom vistes fra den i Forhold til den ringe Anledning til Repræsentation og Familieudgift ret rundelig udstyrede Civillistes Side, havde ikke sit Udspring fra Kongens egen Tilbøielighed, men fra dem, der bag ham sørgede for sig selv; en morganatisk Gemalinde opsamler ikke uden Driftighed i tretten til fjorten Aar en Formue af omtrent syv Millioner Kroner, foruden hvad der kan være tilflydt Andre. — Kongens huslige Forhold bleve derhos i de sidste Aar formørkede og ulykkelige og bidrog uden Tvivl deres til en ikke ringe Uregelmæssighed i Diæt og til ved deraf opstaaet eller forværret Sygdom at forkorte hans Liv[127].

For den store Almenhed bleve de Skyggesider, der her ere antydede, ubekjendte eller bemærkedes dog kun lidet, medens Kongens naturlige Jævnhed og Godmodighed, hans Nedladenhed og hans Mildhed mod Ringere i og udenfor hans Tjeneste vandt ham Hengivenhed, saameget mere som disse Egenskabers Virkning understøttedes af en tiltalende og

værdig Skikkelse og af en ikke ringe Evne til at optræde en Tidlang paa rette Maade ved offentlige Leiligheder. Naar hertil kommer den store Befolknings naturlige og netop ved Enevoldsmagten nærede Forestilling om enhver Lovgivningsakts, altsaa ogsaa Grundlovens Udgang fra Monarkens personlige Initiativ og Beslutning, bliver Folkestemningen mod Kong Frederik VII og den Erindring om og det Billede af ham, der har forplantet sig hos den store Mængde, forklarlig. — Naar man ofte stærkt har fremhævet hans Danskhed, da maa dog herved bemærkes, at denne væsentlig fremtraadte som en umiddelbar Hengiven til de Omgivelser, hvori han var opvoxet og havde levet uden for Exempel i yngre Aar nogensinde at være bragt i nærmere Berørelse navnlig med tydsk Dannelse eller at have følt Trang til i denne Retning at udvide sin Synskreds. Hans Interesse for danske Oldtidsminder forbandt sig ikke med nogen Drift til mere omfattende og dybere Kundskab i nordisk og dansk Historie. Oprøret i de tydske Landsdele trængte ham nødvendig til desto stærkere at slutte sig til den tro blevne Del af Monarkiet.

Statuen foran Kristiansborg og de overalt omkring i Landet opreiste Mindesmærker for Frederik VII staae vistnok efter streng historisk Betragtning mindre som Erindring om en positiv Kongedaad end som Minde om en uden Kongens Modstand fuldbyrdet Regjeringsforandring; men ogsaa den betimelige Eftergiven for Omstændighederne har sin Fortjeneste, især naar den fuldbyrdes og opretholdes af en velvillig Personlighed uden Vrangvillie og Bitterhed. Guldkrandsen paa Kisten i Roskilde af danske Kvinder lader sig mindre forsvare; thi et ridderligt Forhold til Kvinden og en derved betinget Optræden laae vistnok neppe for Frederik VII's Natur. — Den Anskuelse, at en Forlængelse af Frederik VII's Liv vilde have afværget de Danmark i 1864 overgaaede Ulykker, indeholder kun saamegen Sandhed, at der, hvis Kongen havde levet længere, vilde have været Leilighed til endnu under Benyttelse af den Modstandskraft, som den nedarvede Kongeslægts sidste Repræsentant bar i sin Person, at forsøge en sidste og endelig Løsning af den til det Yderste strammede Knude, medens Tiden hertil og Støtten derigjennem faldt bort ved Kongens Død; men, om Forsøget vilde være blevet gjort paa rette Maade og have faaet et forholdsvis heldigt Udfald, lader sig ikke sige.

2. Nationalitetsprincipet i Politiken.

Anerkjendelsen af Nationalitetsprincipets Berettigelse i Politiken har for mig en saadan Betydning, og der hersker mærkværdig nok endnu saa mange Misforstaaelser i denne Henseende, at jeg i Tilslutning til den Berøring af dette Punkt, som i Fremstillingen af min egen Livsvirksomhed gjentagende har fundet Sted, troer her endnu engang at burde i al Korthed og Simpelhed sammenfatte, hvad jeg tidligere paa forskjellige andre, tildels afsides liggende Steder har ytret derom. I og for sig antager jeg ikke, at nogen tænksom Mand tvivler om, at Statssamfundene bygges og bæres af og adskilles efter Folkene, ɔ: Menneskesamfund, der sammenholdes i et særligt, ved Sprog og Meddelelsesmiddel betinget og begrændset Fællesskab af Forestillinger og Overleveringer, og i hvilke hvert enkelt Medlem ved Fødsel og Opdragelse i Sproget modtager et uudsletteligt og for ham selv uforglemmeligt Mærke, og der gives heller ikke nu eller gaves i Fortiden i Historien nogen kraftig og stærk Stat, uden at den tilhørte et saadant Folk, en saaledes mærket Nationalitet. Det falder Ingen ind at betvivle denne Nationalitetens Betydning ved Stater som England, Frankrig, Spanien eller endog blot ved det salige romerske Riges: "deutsche Nation". Men Forholdet kan ganske vist enkelte Steder fordunkles og forbigaaende forvanskes. Folk kunne ved Omstændighedernes Magt opløse den Stat, hvori de tidligere helt boede, i mindre Stykker og ligesom Huse, saaledes som det i sin Tid skete i Tydskland, hvor der da opstaaer et Savn af og Trang til Helheden, medens andetsteds fremmed Indblanding og Vold kan medvirke til slig Opløsning, som i sin Tid i Italien. Paa andre Steder undertrykker et stort Folk mindre mægtige og kraftige Folk eller Folkeafdelinger, og det herskende Folks Statsomraade udstrækkes da udover dets egne Grændser og omfatter Lydfolk under sin strengere eller mildere Vælde. Men, fordi Rusland saaledes hersker over Polen og Finland osv., ophører den russiske Stat ikke at være baaren af det russiske Folk som det, der giver den Enhed og Styrke. Man hører i russiske Regjeringskredse maaske ikke altid gjerne tale høit om Nationaliteten som Statsgrundvold, fordi denne Tale medfører Tanken paa den Ret, der f. Ex. paakaldes af Polakkerne til at danne deres særlige og selvstændige Stat, og fordi overhovedet Forestillingen om Folket som Statens Eier og Bærer ikke maa træde for stærkt frem i et om ikke despotisk, saa dog saare autokratisk regjeret Land; men Keiseren af Rusland véd dog meget vel, naar det gjælder, at paakalde det russiske Folk. Særlig ilde synes Talen om Nationaliteten som Statens Grundvold dog at lyde, hvor der i et enkelt Tilfælde paa en Tid, da Folket i det Hele stundom glemtes over dets Repræsentant: Fyrsten, er under særegne Sammenstød af mindre Folk med ufuldkomne Statsdannelser frembragt et kun ved dynastiske Baand, ved Overleveringens Magt og Omgivelsernes Tryk sammenholdt Aggregat eller

Konglomerat, en kunstig Stat, som i Østerrig. Men netop en saadan Stat viser særlig Nationalitetsprincipets Betydning, thi Historien lærer, at den i sig bærer en Svaghed og Følelse af Svaghed, som den vel søger at dølge, men ikke kan dølge; hele Østerrigs Historie ligesaameget som dets nuværende Tilstand, da det har maattet opløse sig i to sidestillede Stater og kun med yderste Møie har undgaaet yderligere Opløsning, vidner saaledes noksom herom[128]. — Erkjendelsen af Nationalitetens Berettigelse som Statsgrundlag er stundom bleven forvexlet med en uhjemlet Fordring om en Grændseregulering af de bestaaende Stater efter nøiagtige Nationalitetsdelinger uden ethvert Hensyn til Traktater og Folkeret, ja med Forglemmelse af de uundgaaelige Overgange og Blandinger, og den har derfor undertiden i konservative Diplomaters Øine faaet et revolutionært Skin. Til at fremkalde og befæste dette Skin bidrog Napoleon III ikke Lidet ved den Maade, hvorpaa han i sin urolige Politik brugte Nationalitetsprincipets Navn til Skærm for egoistiske Bestræbelser, medens han ikke tog i Betænkning at kræve tydske Kompensationer for Preussens Magtforøgelse og deslige. Nationalitetsprincipet betragter jeg i disse Bemærkninger kun som Udtrykket for en Naturlov, til hvilken der ved Bedømmelsen af Staternes Styrke og ved Bestræbelsen for at forøge, befæste eller i det Ringeste ikke at formindske denne maa tages Hensyn; om Forholdet imellem en vistnok deri liggende Berettigelse for hver Nationalitet til at stræbe efter selvstændig Bestaaen og den historiske og positive Folkeret handles der derimod ikke her.

Vende vi nu Tanken mod vort eget Hjem, da vide vi, at Nationalitetsprincipet ogsaa hos os har maattet høre ilde som statsopløsende og revolutionært. Sandheden er, at Paaberaabelsen deraf ikke kunde Andet end henlede Opmærksomheden paa, hvad der unegtelig fattedes det danske Monarki i Sammenhæng og indre Styrke, og opfordre til at undersøge, hvad der kunde gjøres for at befæste denne. Monarkiet dannedes af to Befolkninger, der for den allerstørste Del ikke forstode hinanden indbyrdes, en større med særeget Sprog og Folkeliv og en mindre, der ikke blot havde Sprog og Folkeliv tilfælles med et langt større og mægtigere Folk og paa mange Maader aandelig og materielt hendroges til dette, men som, forsaavidt den boede i Holsten eller Lauenburg, tillige statsretlig var undergiven fremmed Indflydelse og Kontrol. Det maatte synes klart, at Statens egentlige Styrke, ja dens Ret til en særlig Bestaaen maatte søges i den større, sproglig, aandelig og politisk selvstændige og ensartede Befolkning, og at denne derfor baade burde vedligeholdes i fuld Udstrækning og Sammenhæng og hævdes i Følelsen af intetsteds at tilsidesættes eller underordnes. Men just det Modsatte heraf fandt ifølge en historisk Udvikling, som her ikke skal fremstilles, Sted, forsaavidt man ikke blot overlod det danske Sprog og den danske Dannelse i Slesvig uden Omhu og Pleie til en underkuet Stilling og successiv Fortrængelse, men derhos trods Traktater og tidligere Regjeringserklæringer (i 1720) mere og

mere sammenkoblede Slesvig i Indretninger og Interesser med Holsten. Mod denne Forkerthed gjordes Nationalitetsprincipet gjældende, idet der tillige henvistes til den overveiende Indflydelse, som det tydske Element især igjennem dets fra Suverænitetens Tid af begunstigede Aristokrati havde havt og for en stor Del endnu havde i Statens øverste Fællesstyrelse. Man tænke herved blot paa to tydske Vidnesbyrd, det ene af den preussiske Historiker Treitschke ("Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert", 2ter Theil S. 459), der med Beklagelse lader "die vielhundertjährige deutsche Adelsherrschaft in Dänemark" ophøre med Statsforandringen i 1848, det andet af den vakre og mod Fællesmonarkiet, som han tænkte sig det, meget loyale Konferentsraad Rist, der i sine for nogle Aar siden trykte Erindringer ligesom Treitschke finder det høist besynderligt og formasteligt, at Frederik VI engang i den vanskelige Tid før 1813 kunde tænke paa et overveiende dansk Ministerium med Niels Rosenkrands og Grev Joachim Godske Moltke, (der dog var Søn af en indvandret Tydsker) i Spidsen. Derimod medførte Nationalitetsprincipet ikke den ringeste Indsigelse imod, at den tydske Befolkning levede med fuldkommen lige Ret og Vilkaar under det danske Scepter, ja med bedre, hvis Forholdet til Tydskland ydede den nogen særlig Fordel, f. Ex. ved Toldlovgivningen osv. Hvorvidt iøvrigt den tydske Befolkning hang fast ved Forbindelsen med Kongeriget, og især hvorvidt den under et Sammenstød imellem den danske Stats Interesser med de almindelige tydske Interesser og folkelige Følelser vilde slutte sig til den danske Side, derom kunde allerede Begivenhederne i Holsten i 1813 og 1814 maaske give et Vink (— man tænke blot paa Glückstadts Beleiring dengang —); men efter 1830 (Lornsen) og efter den hele Bevægelse under Christian VIII's Regjering (navnlig i Anledning af det aabne Brev i 1846 om Arvefølgen) og Udbrudet i 1848 kunde ialtfald ingen Tvivl i denne Henseende fornuftigvis finde Sted. Den tydske Befolkning havde igjennem sine Talsmænd og Repræsentanter paa det Utvetydigste erklæret, at den ønskede Forbindelsen med Danmark opløst for som selvstændig Stat at slutte sig til Tydskland, tagende hele Slesvig eller den allerstørste Del med sig som Medgift. Det har gjort et stundom oprørende, stundom til Latter heldende Indtryk paa mig, naar jeg har hørt danske Mænd, der en kort Tid havde havt en Ansættelse, f. Ex. som Auditører, i Rendsborg, saasom iblandt Andre Geheimeraad Bluhme, tilsyneladende med fuldt Alvor, hvorvel i Alvoren blandede sig nogen Øieblikets Heftighed, paastaae, at Rendsborgs Soldater og Borgere i deres Tid vare fuldkommen saa gode danske Borgere og Soldater som de i Kongeriget. Naturligvis underordnede den holstenske Soldat i almindelige Tider sig ligesaagodt Disciplinens Love som den i Kongeriget fødte, men anderledes stillede Sagen sig, naar der spurgtes om den uvilkaarlige Drift til under en Konflikt med Tydskland at bestemme sig og handle. Man paaløi den tydskfødte Mand en Sindsstemning, der ikke engang var naturlig i tidligere Dage, hvor Folkebevidstheden dog tildels endnu

slumrede, men som endnu mindre lod sig forene med den nyere Udvikling af Folkebevidstheden. Under disse Omstændigheder og efter blodig Kamp fra dansk Side at opgive sin Ret for at holde paa en Forbindelse, der saa lidet ønskedes fra den anden Side, var taabeligt, fordi man hverken havde Haab om at vinde Hjerterne eller kunde paatage sig Gjennemførelsen og Opretholdelsen af et forhadt Tvangsherredømme, til hvis Afrystelse overlegen tydsk Hjælp vilde staae beredt. Derfor burde og maatte en Opgjørelse og indtil en vis Grad Adskillelse imellem Dansk og Tydsk tilveiebringes, saaledes at den historiske og traktatmæssige Ret (for Danmark til at besidde hele Slesvig) bøiedes efter den Billighed, som det nu bestaaende Nationalitetsforhold medførte. Krævede efter Stormagternes Formening europæiske og dynastisk-folkelige Interesser, at Kongen af Danmark vedblev at være Hertug i det selvstændige Holsten, og kunde Holstens Befolkning uden Byrde og Besvær for Danmark bevæges til at anerkjende denne Ordning, maatte man fra dansk Side gaae ind derpaa baade under Erkjendelse af visse mulige Fordele (ved forenet Optræden udad) og med Forsigtighed ligeoverfor mulige Forviklinger og Farer. Ved hele denne Betragtning over Nationalitetsprincipets Anvendelse paa det overleverede danske Monarki og den dansk-tydske Strid maae derhos endnu to Forhold fremhæves. Man taler ofte, ja sædvanlig, som om Holstens Udsondring i Forbindelse med et Stykke af Slesvig var en Opløsning af en ældgammel og af Aarhundreder helliget Forbindelse, og man glemmer med en forunderlig Vedhængen ved Erindringen om en langt tidligere Tids Forhold og om Forbindelsen da med ganske enkelte Dele af Holsten gjennem fælles Fyrste, at før 1720 sad paa Gottorp et med Danmark i stadig Strid og Feide levende Fyrstehus, hvis Nag imod Danmark, efterat det var fjernet fra Slesvigs Grund, bevaredes i Kiel og derfra forplantedes til Stokholm og Petersborg, og at Kiel for Danmark var en fremmed Stad indtil det Aar, da den med Catharina II af Rusland og Storfyrst Paul sluttede Mageskiftetraktat kom til Udførelse, nemlig i 1773. Der levede endnu i 1848 i det tidligere hertugelige Holsten et ikke ganske ringe Antal Mennesker, der ikke vare fødte som Undersaatter af Kongen af Danmark, omend indfødte Holstenere. Hermed hænger det andet Forhold, hvortil jeg sigter, sammen. Den russiske Regjering har i 1848 og de paafølgende Aar vist Danmark vigtige og paaskjønnelsesværdige Tjenester; men man tager feil, naar man troer, at denne Hjælp ydedes det egentlige Danmark imod Schleswigholsteinismen i og for sig og i Almindelighed; den ydedes den efter russisk Opfattelse legitime Regent og den ved Traktater med Rusland, navnlig Mageskiftetraktaten, opbyggede og ordnede danske Helstat imod Oprøret. Indenfor denne Helstats Ramme bevarede den russiske Regjering, forsaavidt den overhovedet indlod sig nærmere paa Forholdene, i det Hele den gottorpske Opfattelse af Slesvigs Stilling. Enhver af de gjennemgribende Foranstaltninger, der i den saakaldte Helstat ved dens Nydannelse maatte træffes for at give Slesvig den

tilsigtede ligelige Mellemstilling imellem Kongeriget og Holsten, saasom om Sproggrændsen, om Sprogenes Ligeberettigelse i Stænderforsamlingen og Bestyrelsen, om danskdannede og tydskdannede Kandidaters lige Adgang til Ansættelse i Slesvig i Forhold til hvert Sprogs Udstrækning, vakte paa engang i Holsten voldsomme Udbrud af Harme og bleve i Petersborg betragtede som uberettigede Daniseringsforsøg. Et Fingerpeg gaves i denne Retning, da det i 1851 fra russisk Side udtaltes, at det dog ikke kunde være den danske Regjerings Mening at røre ved Bestemmelsen om to Aars Studium i Kiel som Betingelse for Ansættelse i et slesvigsk Embede. — Endnu vil jeg tilføie én Bemærkning: Opstillingen af Nationalitetsprincipet som Grundlag ogsaa for en sand og holdbar Løsning af Forviklingerne i det danske Monarki var saa langt fra at fremgaae af eller føre til Had og Forbitrelse mod den anden Nationalitet, at den naturligen forbandt sig med en billig og skaansom Betragtning og Bedømmelse af Stemninger og Handlinger fra vore Modstanderes Side. Jeg for min Del har saa stærkt som Nogen fordømt de Mænd, der glemte deres særlige Stillings Ed og Pligt, jeg har saa ivrig som Nogen hævdet Danskhedens Ret i Slesvig, og jeg har med saa dyb Vrede og Forbitrelse som Nogen tilbagevist tydsk Overmod og Haan imod vort Folk, — men jeg har baade forstaaet, hvorledes den holstenske Befolkning og især de dannede Stænder dér maatte føle sig hendragne til Sammenslutning med Tydskland, og hvorledes den Enkelte, navnlig de Unge, under Bevægelsens Tummel lod sig henrive til at følge med langt udover det Forsvarlige og Undskyldelige. Dette Sindelag har jeg lagt for Dagen ligeoverfor kielske Studenter, der fra Fangeskibet Dronning Marie henvendte sig til mig i 1848, og som Præsident i Rigsraadet uden at bortgive det Mindste af min Retsoverbevisning eller af Kravet paa Agtelse for mit Land og Folk. Jeg ansaae og anser det fremdeles for en grundig politisk Misforstaaelse, at man vilde tvinge til frugtbar og kraftig Samvirken under samme Tag dem, der mødte til Sammenkomsten med Sangen "Danmark deiligst Vang og Vænge", og dem, der istemte "Was ist des Deutschen Vaterland" og "Schleswig-Holstein meerumschlungen". Bedre end denne i en uklar Tradition hvilende Forestilling og Tankegang kan jeg saa endda forstaae den, der, mistvivlende om de smaae Folks Udsigt til varig, sund og kraftig Bestaaen imellem de Formynderskabet over Europa førende Stormagter, forlanger, at disse Folk med fuld Bevidsthed skulle opgive deres Selvstændighed og gaae op i den nærmeste Stormagt, hvor stærkt jeg end selv forkaster og afskyer en saadan Selvmordstanke.

Tillæg II. Forskjellige Breve.

Min Fader efterlod sig et stort Antal Breve og andre Aktstykker fra mange forskjellige Personer, hvoraf en betydelig Del vare ham tilskrevne, medens han var Kultusminister og Undervisningsinspektør, og væsentlig omhandlede dermed i Forbindelse staaende Forhold.[129] Derimod fandtes der mellem Brevene kun faa af egentlig politisk Indhold, deriblandt egenhændige Gjenparter af nogle Breve, som min Fader havde tilskrevet Andre, men aabenbart havde ønsket at opbevare, for at hans egen Optræden ved disse Leiligheder kunde godtgjøres. Medens nu nogle af disse politiske Breve overhovedet ikke egne sig til Offentliggjørelse som altfor ubetydelige og andre enten ikke egne sig dertil ialtfald for Tiden som hidrørende fra endnu levende Personer eller dog ikke naturlig høre hjemme hér, har jeg, som allerede i en Anmærkning Side 193—194 berørt, ment nedenfor at burde meddele 7 Breve fra 1850—1851, nemlig 4 til min Fader fra afdøde Generalauditør A. W. Scheel under dennes Ophold ved Fredsunderhandlingerne i Berlin og 2 fra min Fader til ham i samme Tidsrum samt 1 fra min Fader til Grev Sponneck, idet disse alle væsentlig tjene til at supplere, hvad der dels ovenfor i min Faders egne Livserindringer og i hans deri gjentagende nævnte Afhandling i historisk Tidsskrifts 5te Rækkes 4de Bind for 1883, dels i H. N. Clausens Levnedsoptegnelser, udgivne i 1877, dels endelig i Thorsøes Skrift om Kong Frederik VII's Regjering (I S. 722 ff.) og andetsteds indeholdes om min Faders Stilling i Novemberministeriet og til Spørgsmaalet om Slesvigs Deling, medens der formentlig ikke i Brevene forekommer Noget, som endnu ikke bør fremdrages, navnlig naar henses til, hvad der allerede andetsteds er fremkommet.

Endvidere har jeg ment ligeledes at burde lade trykke et af min Fader i Gjenpart opbevaret Brev fra ham til afdøde Overkammerherre Oxholm af 23de Decb. 1863, der kun tjener til yderligere at konstatere hans egen allerede i Livserindringerne og den ovennævnte Afhandling omtalte Stilling og Opfattelse paa det Tidspunkt (om Originalen er bevaret, har jeg ikke kunnet faae oplyst).

Efter min Fader fandtes iøvrigt ogsaa hans originale, mærkelig nok ikke i hans Erindringer nævnte Ansøgning om Afsked som Minister af 2den Septb. 1849, der blev indgiven samtidig med en lignende fra H. N. Clausen. Om dette Skridt henvises til H. N. Clausens Levnedsoptegnelser Side 365—367, jfr. Side 354—365, hvor det findes nærmere refereret. Det fremgaaer deraf, at Skridtet ligeledes stod i den nøieste Forbindelse med Spørgsmaalet om Delingstankens Opstillelse som ialtfald subsidiær Fredsbasis, og at Ansøgningerne kun bleve tilbagetagne (tilbagesendte 14de Septb. 1849), fordi det øvrige Ministerium og Kongen gik ind paa, *at*, hvis de danske Fredspræliminarier forkastedes, da yderligere afgjørende

Underhandlinger ikke kunde finde Sted inden den danske Rigsdags Sammentræden, samt paa, *at* A. W. Scheel blev sendt som 3die Fredsunderhandler til Berlin ved Siden af Reedtz og Pechlin. — Af et andet forefundet Aktstykke ses det derhos, at min Fader, da Ministeriet af 13de Juli 1851 blev dannet med Grev Carl Moltke-Nütschau som Minister uden Portefeuille, udtrykkelig gjorde det til en Betingelse for sin Indtrædelse i dette Ministerium, at Grev C. Moltke, naar han, saavidt muligt, overtog den ham egentlig tiltænkte Stilling for Holsten, skulde træde ud af det specielt danske Statsraad og staae i det Forhold til dette, der, saalænge Monarkiets Deles indbyrdes Stilling ikke definitiv var ordnet i Notabelprojektets Aand, var betegnet ved Grev Reventlow-Criminils Exempel, og at denne Betingelse udtrykkelig blev accepteret fra Konseilpræsidentens: Grev A. V. Moltkes Side. — De omtalte tvende, iøvrigt kortfattede officielle Aktstykker har jeg dog ment ikke at burde aftrykke her løsrevne fra de øvrige Akter, hvortil de egentlig høre.

De ovennævnte 8 Breve ere aftrykte efter Tidsfølgen.

Udgiveren.

Berlin den 21de Januar 1850.

Høitagtede Hr. Minister!

Allerede har jeg opholdt mig i Berlin over en Maaned og endnu har jeg ikke afgivet nogen Beretning angaaende den Sag, hvorfor jeg er her. Herover vil man maaske undre sig i Udenrigsministeriet, hvor hver Postdag derimod indkomme Beretninger fra den ene eller den anden af mine Medkommissarier eller fra dem begge. Men disse betragte det som mere henhørende til deres end til min Funktion at tale med de herværende diplomatiske Personer og føle paa den snart stigende, snart faldende politiske Puls, og herimod har jeg Intet at indvende, da jeg virkeligen troer, at de udføre slige Forretninger langt bedre, end jeg vilde være i Stand til, og det er meget kjendeligt, at de diplomatiske Væsener langt heller indlade sig med en Excellence eller med en her allerede bekjendt og i Selskabslivet behagelig Kammerherre end med den tørre Generalauditør, der i den diplomatiske Verden er en ganske ubekjendt Størrelse, som derfor ogsaa af den ses over Hovedet. At den, som har ageret politisk Doktor, ogsaa maa skrive Sygejournalen, forstaaer sig af sig selv. Imidlertid har jeg ikke været ledig. Der var for mig, da jeg kom her, Meget tilbage at læse, og dertil maatte jeg anvende den første Tid. Efter at have gjennemgaaet det mest nødvendige Materiale og gjennemtænkt Sagen, gik jeg til vore Instruktioner, som jeg modtog om Aftenen Kl. over 10 Dagen før min Afreise. Da jeg havde studeret dem, klarede jeg mine Ideer om, hvad vi efter Præliminarierne nødvendigvis maatte drage frem under Underhandlingerne, og hvad vi burde søge at holde ude derfra. For at give mine Tanker et bestemt Udtryk ansaae jeg det gavnligst at nedskrive dem, og til eventuelt Brug valgte jeg Formen af et Brev. Da dette var færdigt, meddelte jeg mine Kolleger samme for at erfare, om de maatte være enige i

samme, og om de ikke maatte anse det passende at indsende et saadant Brev til Udenrigsministeriet, for at dette kunde se, paa hvad Maade jeg — eventuelt vi — opfattede Præliminarierne og Instruktionerne, og for at dets nærmere Bestemmelse kunde faaes, navnligen med Hensyn til Punkter, hvorom Tvivl vare opstaaede. Mine Kolleger tiltraadte Skrivelsen, af hvilken dog et enkelt Punkt udgik, iøvrigt i det Hele og foranledigede kun, at en Bemærkning tilføiedes og et Par Redaktionsforandringer foretoges. Det Punkt, som paa Reedtz's Forslag udgik, angik et Spørgsmaal om et eget Flag for Slesvig. Jeg erkjendte, at der ikke for Tiden var tilstrækkelig Anledning til at sætte Ministeriet i Forlegenhed med et saadant Spørgsmaal. Resultatet er blevet en baade af Pechlin, Reedtz og mig undertegnet Skrivelse, som under 10de d. M. er indgaaet til Udenrigsministeriet. Paa Grund af dens Indhold anser jeg det for sandsynligt, at den bliver forelagt Statsraadet. Pechlin havde imidlertid været beskæftiget med at opsætte en Note, som efter hans Mening skulde overleveres den preussiske Kommissær ved Fredsunderhandlingernes Aabning. Den modificeredes noget i Overensstemmelse med fornævnte Skrivelse, men indeholdt dog foruden de egentlige Forslag, der vare tagne af Instruktionerne, en Del Sætninger, som, om de end vare sande, vare af den Beskaffenhed, at Fjenden uden Tvivl vilde have rettet sit Angreb mod dem. Et heldigt Vink om at udelukke al Motivering gik P. ind paa, og han begyndte derpaa at forfatte et nyt Udkast den 11te d. M., paa hvilken Dag Kammerherre Usedom meldte sig hos ham med sin Fuldmagt, tilkjendegivende at han nu var beredt til at begynde Underhandlingerne, hvad Dag det skulde være. Et lidet formelt Spørgsmaal, nemlig angaaende Fuldmagt for Preussen fra Frankfurt, gav os Udsættelse i nogle faa Dage, men, da det dog hastede meget med at faae færdigt, hvad der skulde forelægges, og jeg frygtede for, at det nye Udkast ikke ganske vilde tilfredsstille mig, skjøndt jeg efter vore Forhandlinger maatte antage, at jeg maatte blive enig i Hovedsagen, tilbød jeg mig at ville forsøge paa et Udkast. Dette forfattede jeg om Aftenen den 12te og Natten til den 13de. Den følgende Morgen leverede jeg det til Reedtz, som ubetinget tiltraadte det og tilbød sig at oversætte det paa Fransk. Pechlin erklærede sig ligeledes enig i samme. Da det var oversat, diskuterede vi Redaktionen og fornemmeligen de franske Udtryk. Ogsaa blev vedtaget en Omsætning af Artiklerne. De Artikler, som angik Unionen mellem Kongeriget Danmark og Hertugdømmet Slesvig, vare nemlig overensstemmende med P.'s ældre Udkast satte foran Bestemmelserne om Slesvigs indre Selvstændighed, men det fandtes rigtigst at følge en omvendt Orden. Den 16de om Eftermiddagen havde P. og jeg en endelig Konference om den franske Redaktion af et Par Artikler, og den nu vedtagne Redaktion kunde endeligen den 17de om Morgenen gives til Renskrivning, paa hvilken Dag om Middagen Kl. 1 Fredsunderhandlingerne skulde begynde. Der var saaledes ikke megen Tid at give bort, og den Maaned, som er hengaaet, og

for hvilken Preussen maa høre ilde, er kommen os ret godt tilpas. Tidligere vilde vi vel have kunnet begynde paa mundtlige Forhandlinger, men vi vilde have staaet med tomme Hænder, og det vilde neppe have været os aldeles klart angaaende alle Enkeltheder, hvad vi maatte bringe under Forhandlingerne, og hvad vi skulde søge at holde udenfor samme. Den omhandlede Opsats bestaaer af 14 Artikler, der ere fremlagte som Grundlag for Underhandlingerne, men ikke som endelige Artikler for Fredstraktaten. De vil let gjenkjende Overensstemmelsen mellem disse 14 Artikler og Skrivelsen af 10de d. M. At enkelte for Slesvig fordelagtige Vilkaar, som vi ere bemyndigede til at indrømme — med Hensyn til Kolonialanliggender, Sundtold, forstærket Repræsentation paa den fælles Rigsdag —, ere udeladte, er sket af Politik, for at der endnu kan være Noget at byde. Artiklerne, hvoraf en Gjenpart er sendt til Udenrigsministeriet, bleve i vor første Samling hos Grev Westmoreland med Usedom den 17de ds. oplæste og af Sidstnævnte tagne ad referendum. Fredsunderhandlingerne ere saaledes aabnede 6 Maanedersdagen efter Præliminariernes og Vaabenstilstandens Ratifikation. Gid de maatte føre til en lykkelig Ende og det nogenlunde snart! Alt gik meget venskabelig og forekommende til i den første Samling. Paa Usedom kunde aldeles ikke mærkes, om noget af Forslagene overraskede ham. At han lader sig manuducere af Samwer, lover ingen venskabelig Stemning, og derpaa tyder heller ikke hen, hvad der fortælles, at han uddeler blandt de herværende Diplomater et af Lasiauve, forhen Huslærer paa Augustenborg, forfattet fransk Skrift om den danske Sag, hvilket Skrift aander det bitreste Had mod Danmark. Vore Forslag skulle nu naturligvis behandles paa preussisk Side, og det lader sig saaledes ikke sige, naar næste Samling kan blive holdt. Af det Ovenanførte vil De kunne slutte Dem til min hidtilværende Virksomhed her, forsaavidt der gives et skriftligt Vidnesbyrd om samme. Iøvrigt har jeg naturligvis i Konferencerne med P. og R. efter Evne søgt at bidrage til et rigtigt Resultat, naar en Beslutning har været at tage i et eller andet Tilfælde, selv saadanne, forsaavidt de ere blevne mig bekjendte, som kunne antages at ligge udenfor den mig særligen anviste Virkekreds. Jeg begynder at troe, at jeg muligen dog kan gjøre lidt Nytte her, hvilket være sagt, uden at jeg miskjender mine Kollegers gode Egenskaber. Pechlin er aktiv og paapassende; han taler vor Sag med Varme og Værdighed, og, da han forud allerede nyder megen Anseelse, gjøre hans Forestillinger Indtryk. Reedtz er uden Tvivl en ret fin Diplomat. Han forstaaer godt at holde P. tilbage, naar denne bliver for ivrig, og at holde de fremmede Diplomater, deriblandt ogsaa Westmoreland, som nok er noget vanskelig at behandle, i godt Lune. Han véd godt at pumpe Efterretninger og Meninger — de sidste vel ikke altid ganske oprigtige — ud af Folk og har altid en Vittighed paa rede Haand for at blive fri for at svare paa et ubekvemt Spørgsmaal. Begge komme de meget ud i Selskab og have derved Leilighed til at høre Udtryk af de politiske Stemninger, hvorom nogle af deres Beretninger ogsaa afgive

Vidnesbyrd. At jeg behandles med langt mindre Opmærksomhed — hvilket Tryk jeg forresten haaber at kunne bære —, viser sig blandt Andet ogsaa deri, at Adgangen til Selskaber ikke paa lige Maade staaer mig aaben, og at man er mere tilbageholden mod mig, hvortil dog Skylden for en Del kan ligge i min Personlighed. Mine politiske Kombinationer maa jeg saaledes i det Væsentlige danne af de Beretninger, som jeg finder i Bladene, og derfor synes mig ikke, at der er Anledning for mig til at meddele dem, da man i Kjøbenhavn besidder samme Materiale, som jeg har, til at bygge Slutninger paa. Med de for vor Sag vigtigste to Diplomater, Westmoreland og Meyendorff, har jeg naturligvis talt. Den Første anser det for en Naade, naar han engang imellem byder mig Haanden, hvilket noksom viser, at han ikke er stemt for at være fortrolig med mig. Jeg troer forresten med Sikkerhed at kunne antage, at han er lunken. England vil nok, at Freden skal komme i Stand, men det vil ikke støde Preussen. Meyendorff er en kundskabsrig og elskværdig Mand, der er fuldkomment inde i vore Forhold og uden Tvivl mener det oprigtigen godt med os, men, om han, hvis det skulde behøves, vil optræde med alvorlig Kraft til Fordel for vor Sag, maa dog staae derhen og vil sandsynligvis bero paa de større politiske Kombinationers Beskaffenhed. Om sin — og Pechlins — eventuelle Basis har han ikke indladt sig videre med mig, da jeg aldeles bestemt har udtalt mig for, at vi maatte holde fast paa Præliminariernes Basis, og at vi ikke kunde have nogen Tvivl om, at der jo paa samme vilde og maatte indrømmes en gunstig Fred.

Vi have her en vedvarende streng Kulde. ÷ 5 à 6° anses for mildt Veir. Flere Dage have vi om Morgenen havt ÷ 16° og midt paa Dagen ÷ 12° R. Desuagtet har jeg hidtil befundet mig vel, ligesom jeg ogsaa godt overstod Reisen hertil uden engang at paadrage mig en Forkjølelse.

Idet jeg til Slutning venskabeligst siger Dem, Hr. Minister, Levvel! beder jeg at bringe Minister Clausen en lige venskabelig Hilsen fra Deres med sand Høiagtelse ærbødigste og hengivne A. W. Scheel.

Høivelbaarne Hr. Minister, Dr. Madvig, R. af D.

Hermed et Bilag.

Bilaget:

Allerede var jeg færdig med mit Brev, da Baron Pechlin lod mig læse en Skrivelse til ham fra Kammerherre Bille, hvori denne taler om en Kongres af Stormagterne til Afgjørelsen af det danske Spørgsmaal og om Ansættelsen af en fælles Statholder for Hertugdømmerne Slesvig og Holsten. Skjøndt Baron Pechlin og formodentlig ogsaa Kammerherre Reedtz ville udtale sig over disse Spørgsmaal, vil jeg dog tillade mig i denne Skrivelse til Dem med et Par Ord at berøre dem.

En Kongres i anførte Øiemed, hvorom der nok allerede tidligere har været Tale, kan maaske blive ønskelig og Successionsspørgsmaalet vil muligen kunne benyttes som Anledning til at bringe en saadan i Stand, men for Øiebliket vilde jeg dog ikke finde Omstændighederne gunstige for

en slig Kongres. Det forekommer mig nemlig, at altfor mange Data tyde hen paa, at baade England og Frankrig kokettere med Preussen. Medens dette sker, udsætte vi os for ikke blandt de 5 store europæiske Magter at faae mere end i det høieste 2 Stemmer for os, men med denne Udsigt for os er det neppe tilraadeligt at slippe vor Ret ganske ud af vor egen Haand. Saalænge vi forblive paa Underhandlingernes Vei, have vi Fredsbasis af 10de Juli f. A. for os, og dette giver os efter min Mening en stor Fordel, da Preussen vistnok gjerne vilde bort fra denne Basis, og vi kunne forsvare vor Ret med de Midler, som maatte staae til vor Raadighed. Overgives Sagen til en europæisk Kongres, maae vi uden Tvivl ubetinget underkaste os dens Bene-placitum, der efter Omstændighederne snarest vilde komme til at gaae ud paa en konstitutionel Forening af Hertugdømmerne Slesvig og Holsten, uden at Slesvig dog kom til at høre til det tydske Forbund. Naar dette Sidste vedtoges og den unionelle Forbindelse med Danmark sikredes ved en fælles Arvefølge, vilde Stormagterne eller Flertallet af dem sandsynligvis vise sig blinde for den Fare, som for den nordiske Stat Danmark opstaaer af hin Forening mellem Hertugdømmerne. Først naar det virkeligen viser sig, at intet billigt Resultat er at opnaae paa Underhandlingernes Vei, er det Tid at slaae ind paa en anden Vei. Vi maae saaledes i alt Fald afvente Preussens Modforslag eller Svar paa vore Fredsforslag.

Hvad dernæst Spørgsmaalet om en Statholders Ansættelse for begge Hertugdømmer angaaer, da vilde jeg gjerne, for at danne mig en Mening om Hensigten med Forslaget derom, vide, fra hvilken Kant det kommer. Har det ingen anden Rod end en Udtalelse af Radowitz, kan det gjerne være ærlig ment, da man let kan tænke sig, at en Mand, der staaer udenfor Forholdene, kan anse Ansættelsen af en fælles Statholder som et tjenligt Middel til Forsoning og til at bringe Regjeringerne i begge Hertugdømmer i en regelmæssig Gang, uden at han aner enten Vanskeligheden ved at give denne Statholder en uafhængig og kraftig Stilling eller for Danmark Faren ved at fornye et administrativt Tilknytningsmiddel mellem Hertugdømmerne. Har Forslaget sin Oprindelse fra Slesvig-Holstenerne, er Hensigten uden Tvivl at faae en Statholder i deres Magt, der skulde være bunden ved deres Grundlov af 15de Septb. 1848 og saaledes ved sin Underskrift kom til ligesom at legalisere alle deres lovstridige Handlinger.

Skjøndt det vistnok er farligt for Følgernes Skyld at gaae ind paa det omhandlede Tilknytningsmiddel mellem Slesvig og Holsten, vilde jeg dog ikke være imod det som en provisorisk Foranstaltning indtil Freden, saafremt man derved kunde faae nogen Magt over Forholdene i begge Hertugdømmer. Men, for at opnaae dette, maatte man være forsigtig i *Valget*, sikre sig hans *Stilling* og være vis paa en Regjering i Slesvig, der vilde handle i den lovlige Tilstands Aand. I alle Henseender opstaae Vanskeligheder. Da vi have saa yderst vanskeligt ved at finde en passende Personlighed til Statholder hjemme, falder Tanken snart paa at søge en

Fremmed. En Tydsker kunne vi naturligvis ikke tage, og der vilde, naar Statholderen skulde være en Fremmed, neppe blive Andet tilovers end at tage en Englænder. Et saadant Valg forekommer mig meget betænkeligt; thi, om man end kunde sikre sig en fornuftig og veltænkende Mand, vilde det ikke alene være kompromitterende for Danmark, at en Fremmed skulde staae i Spidsen for Regjeringen i en saa betydelig Del af Monarkiet, men, da han vilde være ubekjendt med Forholdene, lader det sig ikke beregne, til hvilke skadelige Foranstaltninger han muligen i vigtige Tilfælde vilde lade sig forlede, og heller ikke lader [det] sig forudse, hvilke Instruktioner eller Vink han kunde faae fra England. Til dem vilde han vel ikke være egentligen bunden, naar han ei skulde forestaae Regjeringen i Englands Navn, men han vilde dog ikke letteligen undlade at følge dem. Jeg vilde derfor være tilbøielig til at foretrække at tage tiltakke med fattig Leilighed hjemme. Nogen dansk Privatmand vilde ikke blive modtagen i Holsten, og blandt Prindserne kan der neppe blive Tale om andre end Arveprindsen og Landgreve W. Den Førstnævntes Stilling som nærmeste Agnat giver ham et Fortrin, men formedelst hans Mangel paa Karakter og Mislighederne af hans Pengeforhold skulde jeg dog troe, at man heller maatte tye til Landgreven. Han er vel intet stort Lys, men han har dog nogen Karakter, og jeg forudsætter, at der kan stoles paa hans danske Sindelag. Af stor Vigtighed vilde det være, at der medgaves en saadan Statholder baade en dygtig militær Stabschef, som Krigsministeren nok vil vide at finde, og en dygtig, med Hertugdømmernes Lovgivning bekjendt og dansksindet civil Embedsmand, der kunde forestaae Statholderskabets civile Forretninger (Plessen?)

Kunde det end ikke bevirkes, at Grundlov af 15de Septb. 1848 faktisk sattes ud af Kraft for Holsten, maatte Statholderen dog have en aldeles uafhængig Stilling uden at være bunden ved de i denne Lov om Statholderen indeholdte Bestemmelser, da han ellers blev en Spillebolt for de slesvig-holstenske Ministre. Han maatte være den høieste Befalingsmand for Krigsmagten i begge Hertugdømmerne, dog med en vis Modifikation med Hensyn til de fremmede Tropper, og alle [de] Sager maatte gaae til hans Afgjørelse, som tidligere udfordrede Bestemmelse af de høieste Kollegier eller endog kongelig Resolution, dog muligen med en vis Lempning ogsaa heri, til hvis nærmere Fastsættelse der ikke mangler Kræfter i Kjøbenhavn.[130] — Forsaavidt jeg har forstaaet det, er Meningen, at der, naar en Statholder udnævntes, skulde indsættes nye Regjeringer i begge Hertugdømmer. For Holsten kunde dette ikke lede in pejus, men for Slesvig er Experimentet farligt. Al den Vanmagt uagtet, som paanødes Landsforvaltningen, handler den dog i dansk Aand, og, hvor slet end Tilstanden er i Slesvig, er den dog uden Tvivl gunstigere for Danskheden end for Slesvig-Holsteinismen. Da man nu har havt saa stor Vanskelighed ved at bringe denne Regjering i Stand, maa man vel betænke sig, inden man samtykker i, at den opløses, og være vis paa at faae Mænd, til hvem

man kan have samme Tillid som til dem, der nu udgjøre Regjeringen. Men er dette muligt? Dersom Forslaget om en Statholder er ærlig ment som indeholdende i og for sig et Gode for Landene, synes Øiemedet ogsaa at maatte kunne opnaaes, uden at den nuværende Regjering i Slesvig i det Hele fratræder. Det vil neppe blive indrømmet, at Kongen af Danmark udnævner en hel ny Regjering, men, hvis der skal være en Preusser i den, vil det være bedst at bevare i samme baade Eulenburg og Tillisch. Derimod kan den engelske Opmands Stilling neppe forenes med Statholderens.

Ser jeg tilbage paa de Vanskeligheder, som opstaae ved Ansættelsen af en Statholder, som skulde indtage en passende Stilling, anser jeg det ikke sandsynligt, at man vil komme til nogen Enighed om samme. Skulde dette desuagtet ske, vilde jeg ikke tilraade, at denne Statholder — hvilket ligeledes er antydet — tillige ansattes for Lauenburg; thi man vilde snart paaberaabe sig og benytte den Enhed, som derved de 3 *tydske* (saa vilde man udtrykke sig) Hertugdømmer i en vis Henseende kom til at danne i Modsætning til Kongeriget.

De ovenstaaende Bemærkninger have spundet sig længere ud, end jeg havde ventet. De ere nedskrevne i Hast og jeg har ikke havt synderlig Tid til at overveie Sagen, naar jeg vilde udtale mig over samme med denne Post.

Ganske som ovenfor A. W. Scheel.

Kjøbenhavn, den 1ste Februar 1850.

Høistærede Hr. Generalauditør!

Deres Skrivelse af 21de Januar modtog jeg den 29de og benytter et Par korte Øieblike, som kunne unddrages al den med Rigsdagens Aabning iforgaars følgende usædvanlige Travlhed og Forstyrrelse, til ret hjertelig at takke Dem for den og besvare den. Idet jeg meget vel, trods Deres milde og rolige Skildring, føler det mindre Behagelige i Deres Stilling som tredie Underhandler uden et længe baaret og anerkjendt diplomatisk Stempel, glæder jeg mig dog først og fremmest ved, at Deres Helbred har modstaaet Reisens og Vinterens Besværligheder og vor Samvittighed saaledes synes at lettes for et stort Ansvar, [og] dernæst ved, at De har vundet den Overbevisning, at De kan gjøre vor Sag Nytte, og at De finder saadanne Egenskaber hos Deres Kolleger, at De ikke ugjerne arbeider sammen med dem. Jeg nærer det Haab, at det maa lykkes Dem at bevare den rolige og uforsagte Stemning under de fremdeles efterhaanden sig udfoldende mangehaande Vanskeligheder og Bekymringer ved Underhandlingerne. De kan i det Ringeste være forvisset om, at vi herhjemme ikke ere tilbøielige til at undervurdere Vanskeligheden ved Opgaven eller til at gjøre os sangvinske Forhaabninger om snarlig, nogenlunde tilfredsstillende Fremgang. At, som De antyder, Englands og Frankrigs Forhold til Preussen i den sidste Tid ikke har antaget nogen gunstigere Vending for os, derfor foreligger ogsaa her, navnlig hvad England angaar, Indicier, skjøndt Grev M. udentvivl har beholdt for sig selv en i det Ringeste i Formen og Tonen ikke behagelig Meddelelse fra Lord Palmerston, maaske stukket i Lommen,

hvad der ikke burde stikkes deri. Overhovedet forøges unegtelig det Bekymringsfulde og Vanskelige baade her og hos Dem ved vort Udenrigsministeriums Beskaffenhed, og jeg frygter meget for, at De stundom ikke blot kan komme til at mangle Anvisning og Understøttelse herfra, men vel ogsaa forstyrres og ledes paa Vildspor. Denne Frygt er baade hos mig og mine Kolleger Clausen og Sponneck i høi Grad fornyet ved det i Deres Brev Meddelte om, hvad Kammerherre Bille har skrevet om en Kongres af Stormagterne til Afgjørelse af det danske Spørgsmaal (Noget, hvorom i Eftersommeren herfra taltes og skreves, men intet Ord er hørt i Statsraadet i de sidste Maaneder) og fornemmelig om en fælles Statholder for *Slesvig og Holsten* (!). De Bemærkninger, som De i Deres Brev har knyttet til dette sidste Punkt, har jeg læst med Følelsen af, at De meget skaansomt i Formen, men i Realiteten alvorlig kritiserede en Ide, som De maatte antage havde fundet nogen Anklang her. Os slaaer den med Forbauselse. Da der, ligeledes for nogle Maaneder siden, taltes om, hvad der under Forudsætning af, at Centralkommissionen fjernede Statholderskabet (— hvad den nu ikke gjør —), kunde substitueres derfor i *Holsten*, kom en Prindsstatholder (Landgreven) paa Bane som rimelig. I en Beretning fra Bülow i Frankfurt om en Samtale med Radowitz nævntes nu nylig imellem meget Andet, som denne fra sit Standpunkt pathetisk docerende havde henkastet, ogsaa Tanken om en fælles Statholder, noget, hvorved Statsraadet, da Beretningen oplæstes, ikke fæstede mere Opmærksomhed end ved det øvrige, med vort hele Standpunkt aldeles uforenelige Indhold af Radowitzes Tale, og nu er denne Idé herfra sendt til Berlin som Opmærksomhed værdig. Udnævnelsen af en Fælles-Statholder vilde jo være en komplet Tilintetgjørelse af Fredspræliminarierne og Vaabenstilstanden, en Sanktion af den slesvig-holstenske Idé lig Malmøerstilstanden og den dermed forbundne eller snart paafølgende Opløsning eller Omdannelse af "Landesverwaltung", en fuldstændig Triumf for Modpartiet, en Erkjendelse af det Berettigede i alle de Optøier, der nu i snart 7 Maaneder have fundet Sted under Preussens Ægide. I et igaaraftes afholdt Statsraadsmøde toge jeg og Sponneck af Rygter i Blade og i Byen (— og der er virkelig her i Byen talt om en Prinds som Statholder i ét eller begge Hertugdømmer —) Anledning til, uden at Nogen anede den sande Grund (naturligvis Clausen undtagen), at spørge, om der herfra nogensinde var ytret Noget, der kunde give mindste Anledning til et Rygte om en slesvigholstensk Statholder, hvorpaa fulgte den formelleste Benegtelse fra Grev M.'s og den ligeledes tilstedeværende Billes Side. Saaledes staaer altsaa Sagen til Statsraadets vedkjendte Mening; forresten vil jeg ikke indestaae for, at ikke Krigsministeren og Marineministeren kunde gaae ind paa en saadan Tanke; af de andre Ministre gjorde maaske Rosenørn det (— hans hele Opfattelse er mig uklar —), men visselig aldrig nogen af de øvrige, jeg troer ikke engang Grev M. Men denne løse Tanke staaer destoværre i Forbindelse med Tanker og Bestræbelser, som det i dette

Øieblik er nødvendigt at være paa Vagt imod baade ude og hjemme, dem, der gaae ud paa at skaffe *Kongen* af Danmark en tilsyneladende Satisfaktion ved Tilbagevendelsen af de *oprørske* Undersaatter under hans Scepter, medens *Riget* Danmark taber Alt, hvorfor det har ført Krigen, og i Hertugdømmerne Alt ordnes slesvig-holstensk. At de fremmede Magter, endog de, der have en vis Velvillie for Danmark, af Mangel paa Indsigt i, hvorpaa det for Danmark kommer an, kun altfor let ledes til denne Side, er begribeligt; endnu mere gjælder det om dem, der ingen Velvillie have for os, men blot en Interesse for at faae Sagen nogenlunde endt. Herhjemme arbeides i samme Retning af enkelte Mænd fra Hertugdømmerne (Reventlow-Criminil, Scheel, Blome, da han var her), der personlig ligeoverfor Kongen som Landsherre have bevaret en loyal Holdning, og som maaske paa visse Steder som rene Royalister ere bedre anskrevne end de konstitutionelle Ministre; med dem sympathisere endel Tilhængere af det ældre Regjeringssystem her, der lige indtil Udbrudet i Marts i den danske nationale Bevægelse kun saae idel ond Agitation og Forkerthed, og som hos Slesvigholstenerne egentlig kun misbillige Oprøret mod Kongen, men slet ikke Systemet ligeoverfor Danmarks Land og Folk, som f. Ex. Zahrtmann. Hertil komme de totalt forknytte; destoværre er jeg bange for, at Kammerherre Bille har en god Del af begge disse sidste Klassers Stemning, foruden at han er et saare ringe Hoved. Af allerstørste Vigtighed forekommer det mig derfor at være saavidt muligt at faae dem af de Indflydelsesrige, der ville begribe, til at begribe noget af den danske Rigs- og Nationalitetsinteresse i Sagen. Har Meyendorff Forestilling herom? Kan man overtyde ham om, at Fastholdelsen af denne Interesse fra vor Side kan være fri for enhversomhelst Stræben efter at krænke en berettiget tydsk Interesse? —. De af Dem udkastede og af Pechlin og Reedtz medunderskrevne Bemærkninger og Spørgsmaal angaaende Instruktionerne bleve forelæste og gjennemgaaede i Mandags (28de ds.); om de Finantsvæsenet vedkommende Punkter har Finantsministeren, troer jeg, allerede særlig meddelt Udenrigsministeriet sine Ytringer; de als-ærøiske og tørninglehnske Kirkeforhold har jeg under Overveielse; Sagen er saare vanskelig; det, der i mange Maader var naturligt, indeholder en Opgiven, hvis Følger Ingen kan indestaae for. Medens jeg beskæftiger mig med dette den slesvigske Forfatning vedkommende Spørgsmaal, faaer jeg idag fra Lars[131] Krüger i Beftofte, en af de solideste Formænd for det danske Folkeparti i Slesvig, et Brev med et fra ham og en Mængde Ligesindede udgaaet Andragende om for Alting ikke for det Første at faae nogen konstitutionel Form eller parlamentarisk Indretning i Slesvig, under hvilken det danske Element vil bukke under, men indtil videre under det absolute Monarkis Ægide at modtage kommunale Reformer og Indretninger skikkede til at bryde den tydske Embedsstands Indflydelse. Der ligger destoværre noget Sandt til Grund for disse Ønsker, saa umuligt det end er at gaae ind derpaa ved Siden af Danmarks og Holstens

konstitutionelle Skikkelse. Korrespondencen om Hidsendelsen af "Vertrauensmänner" vil, da den nu er endt og det sidste Aktstykke trykt i de hamborgske Blade, imorgen blive meddelt fuldstændig her. Det første Brev herfra er destoværre ikke udfærdiget ganske efter det vedtagne Koncept og derved [er der] givet den anden Side en omend kun liden Hage. Det har ikke været muligt i Statsraadet at faae opstillet og fastholdt et fast Standpunkt for den hele Sags Behandling, hvorved man fra først af eller dog i det andet Brev havde kunnet udtrykke sig aabnere og klarere og strax *afvist* Formen af en Kommission af fra begge Sider sammentrædende "Vertrauensmänner", istedetfor at den nu kun er *ikke tilsagt* og Modtagelsen af Udsendingene histfra til mundtlig Forhandling betinget.

Igaar eller iforgaars (jeg troer det sidste) meddelte Wynn Grev M. en med al sædvanlig Korthed og Ugenerthed i Tone affattet Opfordring fra Lord Palmerston til Vaabenstilstandens Forlængelse. Der blev igaar i Statsraadet vedtaget at svare, at Danmark ikke vilde være uvilligt til at gaae ind paa en Forlængelse, *forudsat* at der ved en alsidig Anerkjendelse skaffedes Danmark en saadan Sikkerhed for Vaabenstilstandens virkelige Opretholdelse, at Danmark kunde nyde Vaabenhvilens Goder. De idag fra Slesvig modtagne Efterretninger gjøre det end klarere, at det ikke er nok med en Anerkjendelse, men at der ogsaa maa komme Muligheden for en bedre Gjennemførelse til. En sikker Forlængelse af en taalelig, gjennemført Vaabenstilstand, der tillod en næsten fuldstændig Desarmering eller dog en meget stor Indskrænkning i Krigsforberedelserne, vilde jo i finantsiel Henseende være af stor Vigtighed; men, som det nu gaaer, ser jeg ikke, hvorledes "Landesverwaltung" skal holde Pinen ud 6 Maaneder endnu.

Hvad Sick har bragt, véd De. Der skal nu uden Opsættelse tages fat. Det er forresten et surt Æble at bide i at hente sig Danmarks Konge fra den Krog[132]; men det maa nu saa være; kun lad os ikke som Tilgift til et anerkjendt Slesvig-Holsten faae en tydsk Konge i Danmark selv!

Rigsdagens Aabning foregik da iforgaars. Da samtlige jydske og fyenske Rigsdagsmænd laae i Nyborg, udgik i Løverdags (den 26de) en Bekjendtgjørelse om Opsættelse af den til Mandag den 28de berammede Aabning i "nogle faa Dage"; en bestemt Dag turde ikke nævnes for ikke enten at bortgive mere Tid end absolut nødvendigt (— det vil knibe med at faae Budgettet igjennem til 31te Marts —) eller at udsætte sig for Nødvendigheden af en ny Opsættelse. Mandagmorgen indtraf Rigsdagsmændene, og Bardenfleth og Rosenørn reiste til Frederiksborg for at udvirke en Sammenkaldelse til Torsdag; for at være visse paa at opnaae denne Dag (— man forudsatte ikke stor Lyst —) skulde de begynde med at proponere Onsdag; denne Dag blev greben og fastholdt. Da nu Bekjendtgjørelsen først kunde ske i Berlingske Tidende Tirsdag Eftermiddag og i Adresseavisen Onsdagmorgen (— Omsendelse af specielle Tilsigelser var ikke vel mulig af Ubekjendtskab med de fleste Rigsdagsmænds Bopæle —), fik Alle et kort, Nogle et yderst kort Varsel,

tildels da Andre allerede vare i Slotskirken. Bondevennernes Parti er mødt fuldt organiseret; til den egentlige faste Stok slutte sig ogsaa foreløbig de jydske Bønder, fordi Kofte søger Kofte, samt Fraktionen Grundtvig og endel adspredte, om just ikke bondevenske, saa dog stærkt til Venstre heldende Elementer. Partiet har saaledes i dette Øieblik af 94 Stemmer i Folkethinget (4 ere borte) 50 eller et Par til og har iforgaars og igaar afgjort alle Valg: Andræ, som forresten staaer langt over Partiet og vel vil holde sig temmelig selvstændig, til Formand, Otterstrøm, der synes gnaven over de kjøbenhavnske "lærde og fornemme Medlemmer", og Spandet til Viceformænd, mellem Sekretærerne Gleerup og B. Rée (!), i en Komité til at foreslaae en Forretningsorden blandt Andre Almuevennens Redaktør I. A. Hansen. Hvorvidt det vil lykkes at sprænge denne Phalanx og nogenlunde befrie Thinget fra dens brutale Herredømme, er uvist. Jeg troer ikke, at der paa *denne* Rigsdag vil blive forsøgt noget egentlig Stort eller Farligt, thi mod Kongen kan Bøndernes Flertal ikke føres, maaske ikke engang mod Ministeriet i det Hele, naar dette ellers optræder fast; men vort hele parlamentariske Liv antager en fordærvelig, lav og raa Karakter; ogsaa vil Arbeidet altid blive surt nok allerede denne Gang med Budget og deslige, og det er vel muligt, at der vil trænges stærkt ind paa nogle Ministre, maaske særdeles paa mig, baade fordi de Interesser, jeg skal forsvare, finde liden Gunst hos Massen og dette Ministeriums Omraade omslutter de videste Tumlepladse for en vis theoretisk Radikalisme, og fordi man fra Rigsforsamlingen ifjor vil mig særlig ilde. Om jeg nu, hos mig selv ængstet af megen Usikkerhed og Tvivl ved de sig frembydende Hovedspørgsmaals uhyre Vanskelighed, vil holde Angrebet ud, er helt uvist. Skjøndt jeg ser baade egen og Andres Svaghed grant nok, véd jeg dog ikke, hvorledes i Hast noget Bedre skulde sættes istedetfor det hele Ministerium, og det har ikke en saa fast Kjerne, at jo partielle Modifikationer kunne blive farlige for det hele.

Deres prindselige Klient har atter været paa Bane; hverken Deres eneste tilbageblevne Medkommissarius eller Finantsministeren kan finde paa Raad, til hvilke de selv have nogen Tiltro.

Min Kollega Clausen beder Dem paa det venskabeligste hilset. Gud give Dem Styrke og Held i Deres Arbeide og Dem selv Velbefindende!

Med sand Høiagtelse Deres ærbødigste hengivne J. N. Madvig.

P.S. Om faa Dage vil der til Rigsdagen blive afgivet en udførlig Beretning om Underhandlingerne fra Malmøerkonventionen af; Arbeidet er under Revision.

Hr. Generalauditør Scheel, R. af D., D. M.

Berlin den 19de Marts 1850.

Høistærede Minister!

For Deres ærede Brev af 1ste f. M. er jeg meget forbunden. Der har vistnok derefter været Tid nok til at tilskrive Dem og Anledning har heller ikke egentligen manglet, men, naar jeg desuagtet hidtil har undladt det,

har Grunden været, at jeg ikke har havt noget Væsentligt at meddele uden dels saadanne Efterretninger, som De ad anden Vei, nemlig gjennem Indberetningerne til Udenrigsministeriet, har modtaget, og dels ubestemte Indtryk af Svingningerne i den politiske Atmosphære. Da de politiske Indtryk i de sidste Dage have antaget en større Bestemthed, har jeg troet det passende ved nogle Linier at udtale mig over dem. De tre Stormagter: Rusland, England og Frankrig synes nu alle at betragte vor Sag i et gunstigt Lys og de to første at trænge ind paa Preussen for at formaae det til ogsaa at vise sig eftergivende og bringe Sagen til Ende; dog tilraabe de ogsaa stedse os at vise Moderation, da de ikke gjerne ville støde Preussen og endnu mindre bryde med samme. De os gunstige Noter fra Petersborg ere Dem bekjendte. Den seneste gode Efterretning derfra er, at Nesselrode har misbilliget, at de preussiske Fredsforslag, idet de udvortes bære Præg af at holde sig paa den antagne Fredsbasis, i Virkelighed dog fjerne sig fra samme. Den franske Gesandt Persigny vilde, strax efter at være kommen hertil, gjøre sig vigtig og undfangede, famlende i Mørke med Hensyn til det slesvigske Spørgsmaal, den Idé, at Preussen skulde for sit snevrere Forbund have Holsten og det Stykke af Slesvig, der grændser til Kieler Fjord, hvorved det vilde erhverve Kieler Havn for sin Flaade, men at iøvrigt Danmark skulde have fri Haand over Slesvig. Hermed mente han at tjene begge Parter. Uagtet han forsikrede, at vi, naar vi gik ind derpaa, strax vilde have Fred, og at Preussen var tilfreds dermed, bare hans Ytringer dog forresten Præg af, at Ideen var rent personlig. Vi gjorde saadanne Stød imod samme, som især vare skikkede til, at den ikke skulde finde Rodfæste i Paris, og kunde skaffe os Oplysning om Preussens virkelige Planer. Fra Preussens Side har man latterliggjort den, hvilket naturligvis har krænket P.'s Egenkjærlighed. Han har derfor nu lovet ganske at ville understøtte de Forslag, som vi gjøre, og i denne Retning er han ogsaa instrueret fra Paris. Vigtigere er det, at Lord Palmerston i en Depeche til Lord Westmoreland har erklæret, at det aldrig har været hans Mening, at Slesvig skulde have en saadan Selvstændighed, som de preussiske Forslag tilsigte, og at han endog har desavoueret et tidligere Forslag af Lord Cowley om at gjøre Slesvigs Selvstændighed til Fredsbasis. Paa den anden Side gjør han Vanskeligheder imod, at de slesvigske Deputerede skulde møde paa Rigsdagen i Kjøbenhavn. Paa Grund af de Forestillinger, hvormed Rusland og England trængte ind paa Preussen, og Forviklingerne i de tydske Forhold synes Preussen nu virkelig at ønske at komme til Fred. Derpaa tyde hen saavel flere os meddelte Yttringer som den Omstændighed, at Baron Schleinitz har begyndt selv at deltage i Konferencerne. (Han har været tilstede i to saadanne). Han viser sig langt mere eftergivende end Usedom, der er proppet fuld af slesvig-holstenske Lærdomme, som han gjerne vil gjøre gjældende. Imidlertid have de ingen bestemt Erklæring afgivet om Hoveddifferentspunkterne, men i sidste Samling (den 17de d. M.) maatte de udtrykkeligen love Lord Westmoreland, at de skulde ansætte næste

Samling om ganske faa Dage og da afgive deres Erklæring. Den næste Samling kan saaledes blive af stor Vigtighed. Idag antages Sagen at skulle endeligen behandles i det preussiske Statsraad. Det har gjort et godt Indtryk, at vi som *Koncessioner* (ifølge den vedtagne diplomatiske Taktik) have indrømmet Slesvigs Deltagelse i Sundtolden og i Kolonierne og en forstærket Repræsentation for Slesvig. Men tillige ere vi blevne nødsagede til at erklære at ville tage ad referendum Forslag om, at den fælles Rigsdag ei skal holdes i Kjøbenhavn, men i en anden dansk By, og ikke skal komme sammen hvert Aar. En saadan Bestemmelse er en stor Indrømmelse for Slesvig (mest dog i Formen) og vil medføre Vanskeligheder i Udførelsen. Derhos indeholder den en Forandring af den danske Grundlov, hvorfor, hvis den bliver vedtagen, Rigsdagens Samtykke til Fredstraktaten vil blive nødvendigt. Men intet Punkt i vore Forslag møder saadan Modstand som det om en fælles Rigsdag, og, naar Hovedsagen, den fælles Rigsdag, opnaaes, synes mig, at man maa bringe det begjærte Offer. Dette maa iøvrigt tages under nøie Overveielse i Kjøbenhavn. Forresten have vi hidtil ikke indrømmet Noget imod vore egne Forslag. Den fælles Krigsmagt bestrides stærkt, men den maa *nødvendigvis* sættes igjennem, og i saa Henseende have vi ogsaa Ruslands Understøttelse og tildels Englands (Flaaden). Hovedindvendingen mod fælles Told- og Postvæsen hentes fra den deraf nødvendig følgende fælles Rigsdag. En hemmelig Grund, der dog har skinnet frem, ligger i Henseende til Toldvæsenet deri, at Preussen for sine egne Interessers Skyld ønsker at have den danske Toldlinie saa nordlig som muligt. For den fælles Indfødsret have vi i sidste Samling maattet kæmpe meget. Da, overensstemmende med vore Instruktioner, ingen Bestemmelse derom er optagen i vore Forslag, kunne vi ikke vente at faae i Traktaten indført en Erkjendelse af den fælles Indfødsret, og det, som vi især maae arbeide for, er, at heller ingen modsat Regel optages. Hvad Virkning *det* da kan have med Hensyn til fremtidige Forandringer i den bestaaende fælles Indfødsret, at den ikke er opregnet blandt Gjenstandene for l'union politique, bliver i saa Fald staaende uafgjort. Meningen af, hvad jeg, ligesom jeg fik de preussiske Forslag i Hænde, tilskrev Grev Moltke om Indfødsretten, var kun, om det ikke muligen kunde indrømmes, at Forandringer i den maatte kunne ske saavel paa den slesvigske Landdag som paa den særegne danske Rigsdag. Dette har man fra preussisk Side paastaaet at maatte i alt Fald tilstaaes som det Mindste, hvilket Westmoreland har understøttet, men hidtil have vi stedse modsat os. Med Hensyn til Sproget anser jeg det næsten umuligt at erobre nyt Terræn — som vi dog forsøge paa —, med mindre det skulde være Ligeberettigelse for begge Sprog paa den slesvigske Landdag imod en lignende paa den fælles Rigsdag. Angaaende de slesvig-holstenske "Kassenscheine" have vi Intet hørt fra Kjøbenhavn. Vi have hidtil ikke anerkjendt dem, men Debatten om dem er ikke endt. Det Nærmere om de omhandlede Punkter vil De se af vort Svar paa de preussiske Forslag. Dette Svar, som jeg har udarbeidet, er

for længe siden færdigt fra min Haand og Reedtz har ogsaa fuldendt den franske Oversættelse. Da deraf vil bruges en hel Del Exemplarer, have vi troet at lette og fremskynde Arbeidet ved at tage Aftryk paa en Metalplade, men desto værre gaaer dette mod Forventning temmelig langsomt. Hidtil er kun 1/3 trykt. Imidlertid sker herved ingen Standsning i Underhandlingerne, som maaske endog bedst fremmes uden Svar, hvilket i det mindste er Westmorelands Mening. Svaret er ogsaa mere skrevet for de venskabelige Magters end for Preussens Skyld. Svaret gaaer fornemmeligen ud paa at skaffe den Fortolkning af Præliminarierne, hvorpaa vore Forslag ere byggede, Indgang. Ved de specielle Punkter i Kontraforslagene har jeg troet, at man kunde opholde sig kortere, idet vi bestandig vise tilbage paa de forsvarede Grundsætninger. — Da det har trukket saa meget i Langdrag med Debatterne om Slesvig, har jeg flere Gange slaaet paa, at man ogsaa maatte komme frem med Forslagene angaaende Holsten og Lauenburg, for at hele Sagen skulde kunne overskues og hurtigere bringes til Resultat. Da denne Del af Sagen ligger udenfor min Fuldmagt, syntes mig, at jeg ikke uden Opfordring kunde blande mig mere ind i den; men, da intet Videre foretoges, nedskrev jeg i forrige Uge, medens Reedtz var beskæftiget med Oversættelsen, Artikler (7) for Holsten og Lauenburg, hvilke mine Kolleger tiltraadte og overleverede i deres Navn ved Samlingen i Søndags (den 17de), efter at Westmoreland og jeg vare aftraadte. Der blev fra Preussens Side ikke bemærket noget Specielt om dem, men kun spurgt, om Overappellationsretten ikke skulde vedblive at være fælles for begge Hertugdømmer, hvilket blev benegtet.

Skjøndt jeg ikke morer mig her og min Stilling just heller ikke er behagelig, er jeg dog nu ret vel fornøiet med at have faaet Del i Underhandlingerne. Grunden hertil ønsker jeg ikke at gaae fuldstændigen ind i; ikkun vil jeg sige, at de tre Underhandlere have forskjellige Egenskaber, som gjensidigen supplere hverandre. Med mine to Kolleger, der upaatvivleligen ere paa deres Plads her, lever jeg i bedste Forstaaelse. Min Helbred vedbliver at være god. — De venskabeligste Hilsener til Dem selv og Minister Clausen fra

Deres med største Høiagtelse ærbødigst-hengivne A. W. Scheel.

Høivelbaarne Hr. Minister Madvig, R. af D.

Kjøbenhavn den 11te Juni 1850.

Høivelbaarne Hr. Generalauditør!

Efter lang Mellemtid og efter endog at have ladet Deres sidste Brev ubesvaret, fordi jeg dengang og i de nærmest paafølgende Uger ikke til Gjengjæld for dets Oplysninger og Bemærkninger havde noget at meddele, der kunde være Dem af Vigtighed, tillader jeg mig atter i et efter min Mening meget vigtigt Øieblik at sende Dem nogle Linier for at lette mit bekymrede Sind og for lidt nærmere at forklare Forholdet med en Meddelelse, der samtidig hermed vil indløbe til Dem og Deres Kolleger fra Udenrigsministeriet. De Herrer ville derfra modtage en Opfordring til at

erklære Dem om et Spørgsmaal, der maaske i dette Øieblik kan synes at falde noget pludselig ligesom ned fra Himmelen, fordi man hverken paa hint Sted eller i Statsraadet selv tidligere har villet forelægge sig eller Andre det, ligesom man ogsaa nu, mig undtagen og *indtil en vis Grad* Sponneck og Clausen, nødig rykker frem dermed, Spørgsmaalet om Muligheden af at opnaae en Løsning af vore Forviklinger ved en under hvilketsomhelst Navn fremtrædende Deling af Slesvig, altsaa om, hvad der ved Underhandlernes Afreise til Berlin kaldtes den eventuelle Basis for Underhandlingerne. Jeg beder Dem om, at Spørgsmaalet, hvordan saa Deres Mening er, maa blive alvorlig overveiet med Hensyn til Alt, hvad der i Berlin kan tages med til dets Belysning, og med Hensyn til de noget forskjellige Maader, hvorunder en saadan Udvei kunde blive betraadt, og at vi ret snart maae faae et muligst veiledende Svar. Paa Præliminariernes Basis efter den danske Opfatning har jeg for min Del aldrig ventet at naae nogen Fred, fordi Preussen ikke uden stærk Tvang kunde slutte den og Ingen for vor Skyld vilde anvende denne Tvang; i mit Hjerte tilføier jeg — men det er nu blot min individuelle Mening —, at en Fred paa den Basis vilde medføre et saare forviklet og kunstlet og i visse Henseender ubilligt Forhold; om dette sidste (Ubilligheden) mindes jeg stærkt, naar der, sædvanlig gjennem Clausen, fra dansksindede, skjøndt tildels tydskfødte Slesvigere meddeles mig Opfordringer til at virke for, at det *paalægges alle* Slesvigere at studere i Kjøbenhavn, ikke at besøge Kiel o. s. v. Med pinlig Følelse har jeg da betragtet den lange, møisommelige og, trods hele vore Underhandleres Klogskab, Fasthed og Ufortrødenhed, frugtesløse Arbeiden paa dette Grundlag. At der ad denne Vei ikke vil opnaaes noget Resultat, ser jeg nu ogsaa af Dem i et Brev til Clausen[133] udtalt, og Erkjendelsen heraf paatrænger sig efterhaanden selv dem, der, som vor hjertensgode Konseilpræsident, kunne holde længe fast ved Haab og længe berolige sig ved at lade Sagen glide hen fra Dag til Dag. Vor Stilling er imidlertid saare alvorlig og betænkelig og kræver en snarlig Afgjørelse eller dog bestemt Tilnærmelse til den. Vore Finantser udtømmes; Tilstanden i Slesvig er utaalelig og i Sydslesvig til Spot for os; Nationens Stemning vil, saa herlig den end har vist sig, dog tilsidst slappes, især da der til dens Opløsning medvirker [paa den ene Side] en radikal Opposition i konstitutionel Form og Frihed (medens [der] hos vore Modstandere er endel af den revolutionære Enhed og Energi) og paa den anden Side Misfornøielsen med Rigsdagen. Vor indkaldte Armee koster Penge, unddrager Landboerne en overordentlig Del af Arbeidskraften og lider sagtens selv ved den ørkesløse Stillestaaen; det var udentvivl et stort Misgreb, at vi, bevæget af en Utaalmodighed og Harme, som jeg ofte og længe har bekæmpet hos mig selv og Andre, indkaldte den ifølge nogle Ytringer fra Pechlin og Reedtz om deres og Meyendorffs Mening om det Ønskelige i, at vi stode rustede. Sloges Armeen, vilde Folkets Interesse følge Kampen og glemme meget Andet, som nu beskæftiger dets Tanke. Der er saaledes herhjemme

opstaaet et i det Hele med Bondevennerne identisk og af Tscherning ført Fredsparti, — og, hvorledes Tscherning springer om, véd De; han kan altsaa uden Vanskelighed kaste sig paa at opgive Alt og foregøgle sig og Andre, at dette er Danmarks Frelse. Til denne Stemning, som imidlertid endnu er undselig og vil vige, naar en virkelig fremadskridende Bevægelse til en god Fred, var det end gjennem Kamp, klart viser sig, have da ogsaa Mændene fra Holsten ikke forsømt at henvende sig; de have ivrig søgt Tscherning, medens de ligesaa ivrig, navnlig Reventlow-Farve, bearbeidede Diplomaterne, især den for Bearbeidelse fra den Kant let tilgængelige Ungern-Sternberg; (vel var det, at vi fik deres Forslag trukket noget frem til Belysning; nu ere Heinzelmann og Prehn reiste, og jeg venter, at Greven faaer et høfligt consilium abeundi). De store Magter ere kjede af os, og da de, hvilket atter og atter viser sig, hvergang en ny Vending forsøges, ikke forstaae, hvorpaa det for os, for det danske Folk, kommer an ved Slesvig — Noget, hvortil vi maaske bidrage ved at lægge mere Vægt paa Adskillelsen fra Holsten end paa Tilslutningen til Danmark —, kunne vi pludselig se en Afgjørelse kastet os over Hovederne, der indeholder et mere eller mindre maskeret Slesvig-Holsten, medens vi herhjemme, idet vi stivt holde paa Præliminarierne og ikke ville vige derfra, kunne faae Fredsdemonstrationer, der aldeles svække vor Stilling. Under saadanne Omstændigheder maae vi paa enhver Maade søge en virkelig Fremskriden til Afgjørelsen. Med de Stipulationer om Medvirkning ved Arvefølgereguleringen og om indtil en vis Grad at holde Indblanding ude, som fra vor Side forlanges, kan nu vistnok en Separatfred med Preussen anses som et Skridt til Afgjørelse, hvorved imidlertid altid endda staaer i Baggrunden Spørgsmaalet (hvortil jeg antager, at en Ytring af Meyendorff, som Kammerherre Reedtz har meddelt, sigter: "at Danmark saa ogsaa maatte vide, hvad det vilde gjøre med Hertugdømmerne"), paa hvilken Maade Danmark, efter foreløbig at have kuet Insurrektionen, vil tilveiebringe et Forhold, som det har Magt til at opretholde uden at ødelægge sig selv. Kommer derimod en saadan Separatfred ikke istand, vil man herfra forlange uhindret at udføre Vaabentilstandens første hemmelige Artikel, og man maa maaske gjøre saa; men det forekommer mig, sandt at sige, at mine Kolleger, dels af Frygt for Delingstanken (Moltke, Bardenfleth, Hansen, Zahrtmann), dels af en vis patriotisk (Clausen) eller militær Harme (Zahrtmann og især Hansen, der nu synes at ville have Krig à tout prix, medens han dog kaster al Skyld i Striden paa Kasinomændene, ɔ: paa den danske Side, og til andre Tider erklærer det for urimeligt at slaaes uden den fuldstændige Garanti for, at Tydskland bliver udenfor) baade overse Vanskeligheden ved nu at komme tilbage til hin Artikel og Faren for en større Krig og fremfor Alt, at Sagen ikke er endt, hverken naar vor Armee staaer Norden for Eideren eller, om Gud saa vil, ved Elben, men at Spørgsmaalet atter vender tilbage om den Ordning, hvorved det da kan blive os muligt at trække vor Armee tilbage igjen og

vinde Fred. Mig forekommer det nu — uagtet jeg gjerne indrømmer, at det i alle Tilfælde kan blive nødvendigt at rykke frem med Armeen og da i Guds Navn vil stemme for at gjøre det med al mulig Kraft —, at det *iforveien* bør forsøges og overveies, om ikke det, der er Danmark bedst, idet Ringeste bedst imellem det Mulige, kan opnaaes paa den *eventuelle* Basis, hvad enten nu en Fred udtrykkelig sluttes derpaa eller i Henhold til en derpaa aftalt og indledet Overenskomst eller endog blot saaledes, at det ved Siden af en Separatfred med Preussen udtales og søges billiget, navnlig af Rusland og England og samtykket af Preussen, at det er paa denne Maade, at Kongen vil ordne Forholdet, naar Ordningen overlades ham. Naturligvis er der kun Tale om en Deling og Forbindelsen af et Stykke af Slesvig med Holsten under Forudsætning af Successionens Ordning (fælles for Danmark og det hele Slesvig med Holsten) og Holstens Forbliven udenfor den preussiske Union. Det er klart, at Forslaget til en Deling, baade for at blive fordelagtigt og for at finde Indgang hos Kongen og Andre, navnlig Moltke, allerhelst maatte fremkomme fra Slesvigholstenernes Side; det Næste var, at det, ligesom i Misfornøielse med Standsningen af de fuldførte Underhandlinger, gjenoptoges som sidste Udvei af Rusland eller England og bødes begge Partier; direkt fra os kan det ikke uden stor Fare udgaae. Jeg tilstaaer, at jeg i gjentagne Samtaler med Heinzelmann, der oftere opsøgte mig, tildels ogsaa med Reventlow-Farve har lagt dem Tanken saa nær, som det var mig muligt uden selv at gjøre et Forslag, idet jeg har forestillet dem, at det var deres Sag, da de indsaae, at deres her fremsatte Forslag var aldeles uskikket til at vinde Indgang, at udfinde en anden Vei, hvorved den nordslesvigske og sydslesvigske Interesse fandt sin Ret, og overveie, om de efter den her iagttagne Stemning troede derved at kunne udrette mere. Jeg har nu ved et igaaraftes i Statsraadet, i Henhold til en tidligere fra min og Clausens Side tagen Reservation, stillet Andragende bevirket, at det Spørgsmaal skulde forelægges vore Underhandlere, som de idag modtage fra Udenrigsministeriet. Ogsaa Clausen og Sponneck (vel og Rosenørn) ønskede det forelagt; de helde til Deling, men saa subsidiært, at jeg frygter, at de først da alvorlig gribe Tanken og ville handle efter den, naar det er for sildigt. Moltke og Bardenfleth stemte for Spørgsmaalets Forelæggelse i den Formening, at det vilde blive besvaret med et simpelt Nei. Jeg beder indstændig om, at et Nei i det Ringeste maa være tydelig udtalt med Hensyn til alle Eventualiteter eller de Eventualiteter bestemt angivne, hvorunder et Nei kunde gaae over til et Ja, og at en mulig Dissens ikke skjules. Vi staae paa et Punkt, hvor man ikke for at komme ud af det med hinanden tør skjule eller tilbagetrænge sin Overbevisning.

Naar jeg betænker, under hvilke Forhold og Indtryk De har tilbragt nu snart 6 Maaneder i Berlin, ser jeg først ret, hvilket Offer der forlangtes af Dem, dengang vi bade Dem gaae derhen, og, idet jeg føler, hvad De har gjort for os, glæder det mig destomere, at De ved legemlig at udholde Anstrengelser og Bekymringer saa vel har befriet os fra den Bebreidelse, vi,

navnlig Clausen og jeg, ellers havde maattet gjøre os.

Gud lade dem finde en Vei, der leder ikke først og fremmest til vore Modstanderes Ydmygelse, men til vort Vel!

Med den oprigtigste Høiagtelse Deres ærbødigste og hengivne J. N. Madvig.

P. S. Statsraadet har ikke villet indrømme mig at opsætte et Møde under Kongens Forsæde, hvori skal delibereres om Separatfred eller Forlangendet at rykke ind efter den hemmelige Artikel, til den Tid, da Deres og Kollegers Svar kan være her. Imidlertid ligger det i Sagens Natur, at i hint Møde Intet kan vedtages, der præjudicerer Indflydelsen af De Herrers Svar, eller at ogsaa jeg for min Del maatte træde ud. Vi ere sædvanlig skikkelig langsomme; kommer det saa engang med Hast, ile vi stærkt.

Høivelbaarne Hr. Generalauditør Scheel, R. af D., Dm. pp.

Berlin den 15de Juni 1850.

Høitærede Hr. Minister!

Hele Dagen er medgaaet til en Konference med Hr. Usedom, Deliberationer og andre uopsættelige Forretninger og den yderst knappe Tid, som er mig levnet, tillader mig kun i allerstørste Hast at nedskrive nogle Strøtanker, fornemmeligen til Svar paa Deres ærede Brev af 11te d. M. Vi ere alle tre enige i at erklære os bestemt imod, at den "eventuelle Basis" nu bringes frem under Underhandlingerne her. Den er aldeles uforberedt og vil bringe os ind i en uoverskuelig Række af nye Forviklinger. Selv Preussen, som nok vilde gaae ind paa samme, naar det selv kunde faae Fordel af den, vilde komme i stor Forlegenhed ved et Forslag om denne Basis. England og Rusland vil den være imod, og de ville ikke kunne bringes til at foreslaae den uden i alt Fald efter megen Overveielse, Raadslagning og Brevvexling. Noget aldeles bestemt kan man imidlertid ikke sige derom, da aldrig under Underhandlingerne er sket den mindste Antydning i den Retning fra nogensomhelst Kant. Efter flere Overveielser blev det mellem os vedtaget, at vi i vort officielle Svar skulde indskrænke os til det officielle Spørgsmaal. Kun vil Pechlin i sit Navn vedlægge nogle yderligere Bemærkninger, da Ideen tidligere er forsvaret af ham. Skulde der nu tænkes paa Ideen, maatte det efter min Mening helst ske ved en direkte Forhandling med Hertugdømmerne. Jeg vilde foretrække Delingen for det af Modpartiet paatænkte Slesvig-Holsten, ɔ: disse Hertugdømmer forbundne indbyrdes i administrativ og legislativ Henseende og med Kongeriget kun ved Personalunion, da, naar Monarkiet skal opløses i to ligeberettigede Stater, den danske Del helst maatte blive saa stor som muligt, men jeg troer ikke, at et Slesvig-Holsten kan sættes igjennem, med mindre Danmark forsømmer en klog og retfærdig Politik. Jeg vilde sandsynligvis ogsaa foretrække Delingen for et aldeles selvstændigt Slesvig, men om et saadant, som er alle Partier imod, kan der neppe længere være Tale, efter at vi ere komne bort fra Præliminarierne, paa hvilke vi dog endnu holde snarere som et Medusahoved end som et

hjælpende Nødanker. Hvad staaer da tilbage, naar man ikke vil gaae ind paa Delingen? Enten at tilkæmpe sig fri Raadighed over Slesvig eller Helstatsideen. Jeg har indtil den sidste Tid troet, at det Første var muligt, men jeg er bleven meget tvivlsom i saa Henseende efter de seneste flere Skuffelser, fornemmelig af de Forhaabninger, som vi have sat til Petersborg og Varschau. Herfra hørte vi stærke Toner, medens Preussen endnu var noget moderat, men de ere blevne svagere og svagere, eftersom Preussen har vist sig mere og mere perfid. Ved egen Vaabenmagt — om man end kunde tænke paa i Tidens Længde at støtte sig derpaa — kunne vi neppe sætte en saadan Adskillelse af Slesvig og Holsten igjennem, som de kongelige Tilkjendegivelser af 24de og 27de Marts 1848 forudsætte. Tydskland, som er enigt i at holde paa Forbundsbeslutningen af 17de Septb. 1846, vil ikke tillade det, og der er kun lidt Haab for os om fremmed Hjælp. Den eneste Mulighed er kun, at de venskabelige Magter, naar vi først kunne faae de tydske Tropper ud af Slesvig, ikke ville tillade, at disse komme derind igjen. Vi trænges saaledes hen paa Helstatsideen, som jeg havde troet begraven, idet Oprøret opstod. Helstaten anses af de venskabelige Magter som den eneste *kloge* og *retfærdige* Politik, da Danmark ved organiske Baand bør søge at knytte sine Dele sammen og bør anerkjende, at den gjennem Sekler bestaaende, skjøndt i Tidernes Løb paa forskjellig Maade modificerede, men siden 1831 ved flere kongelige Tilsagn garanterede Forbindelse mellem Slesvig og Holsten giver en Ret til fremtidig Bestaaen. Ikke blind for de Misligheder, som Helstaten fører med sig, maa jeg dog for min Person foretrække den for Delingen, og jeg troer ikke, at den enten i Danmark eller Hertugdømmerne vil møde saa stærk Modstand som i Aaret 1848. Det har vist sig, at det Ønskelige ikke altid er opnaaeligt.

Det er paatrængende nødvendigt, at Statsraadet fatter skarpt i Øie, hvad Danmark *kan* og *bør* gjøre med Hensyn til Hertugdømmerne, og hurtig handler derefter. Det gjør mig ondt, at de fremkomne Fredsforslag ere saa slette, og at vi paa Grund af den stærke Rustning ere komne næsten i den Nødvendighed at maatte benytte den 1ste hemmelige Artikel. Følgerne af den fornyede Konflikt ere uoverskuelige.

I et Brev, som jeg har modtaget idag, siges, at Rygtet gaaer i Kjøbenhavn, at Baron Meyendorff har gjort de danske Underhandlere og Reventlow-Preetz Forslag om en fælles Statholder for begge Hertugdømmer. I den Anledning vil jeg, især da jeg i mit sidste Brev til Minister Clausen ikke skrev noget om den fælles Statholder, bemærke, at det, førend vi modtoge Underretning derom fra Kjøbenhavn, har været mig aldeles ubekjendt, at M.[134] i sine Samtaler med R. P.[134] har gaaet ind paa Ideen om en fælles Statholder. Det forundrer mig saa meget mere, som saavel jeg som mine Kolleger have flere Gange sagt ham, at Danmark, i det mindste saalænge det holdt paa Præliminarierne, ikke kunde gaae ind paa nogetsomhelst Fællesskab i Hertugdømmernes Bestyrelse. Specielt har der

ogsaa for flere Maaneder siden været talt om Umuligheden af en fælles Statholder.

Jeg nødes til at slutte og vil ønske, at der maa være Sammenhæng i disse neppe læselige Linier, som Tiden ei tillader at gjennemse.

Med sand Høiagtelse Deres ærbødigste og hengivneste A. W. Scheel.

Hr. Minister Madvig, R. af D.

Berlin den 18de Juni 1850.

Høistærede Hr. Minister!

Mit Brev af 15de d. M. skrev jeg under urolig Bekymring over det Standpunkt, hvorpaa vor Sag er bleven bragt, og under det ubehagelige Indtryk, som var blevet efterladt fra Konferencen samme Dag med Hr. v. Usedom. Naar jeg hertil lægger, at jeg maatte skrive i største Hast og under idelige Afbrydelser, maa jeg frygte for, at der er meget at udsætte paa Indhold og Form af Brevet.

Man byder os en Fred, hvorefter den fjendtlige Armee skal vedblive at holde et af de danske Lande besat. Denne Bestemmelse gav Anledning til følgende Samtale mellem Baron Pechlin og Usedom. P. Hvad er Øiemedet? U. At observere. P. Hvem? U. Dem eller (lagde han rettende til) hele Verden. P. Vil Preussen da altsaa endnu efter Freden betragte os som Fjender? U. Nei, men lignende Exempler har man havt i Frankrig 1815, og, da Freden lader mange Spørgsmaal aabne, kan Tydskland ikke trække sine Tropper ganske tilbage. Heraf følger altsaa, at Preussen ved selve den saakaldte Fred betinger sig en fjendtlig Stilling i vort Land for at kunne faae de uafgjorte Spørgsmaal løste til sin Fordel. At en slig Fred er uantagelig, forekommer mig klart, og det havde heller ikke stor Vanskelighed at overbevise Baron Meyendorff derom, uagtet han raader os at gaae ind paa enhver Fred, naar den kun er nogenlunde antagelig. Da Preussen vil forbeholde sig at tage Stilling hvor det skal være i Holsten, kom dets Tropper uden Tvivl til at tjene den slesvig-holstenske Armee som Repli og besatte vel, saasnart denne rykkede ind i Slesvig, Rendsborg og Eidergrændsen. Jeg frygter for, at det samme vil ske, dersom vi benytte den 1ste hemmelige Artikel af 10de Juli 1849. Vel skal Preussen efter denne trække sine Tropper ud af begge Hertugdømmer, men, da det tillige skal opfordre Tydskland til at opfylde den Forbundspligt at gjenoprette lovlig Orden i Holsten, var det ikke usandsynligt, at det under Tydsklands nuværende Forhold vil paa sin Vei selv overtage denne Forbundspligt. At trække sig ud af Sagen har Preussen enten ikke Lyst eller ikke Mod til.

Kan Danmark gjennemføre, hvad det har kæmpet for? Forsaavidt derunder indbefattes Adskillelse mellem Slesvig og Holsten, har jeg ikke troet det letteligen muligt uden paa Grund af Præliminarierne. Derfor har jeg holdt fast ved dem og søgt paa enhver Maade at fjerne fra hvem det skulde være den Tanke, at Danmark igjen kunde tilstede den forrige Forbindelse imellem Hertugdømmerne, og gjøre det indlysende, at dette i høieste Grad vilde udsætte Danmarks Vel og Europas Fred for ny Fare. Af

de fremmede Diplomater er det især paa Baron Meyendorff, at man har maattet søge at virke. Han er gaaet fuldkomment ind paa de fremførte Grunde, men har ikke tillagt dem den Vægt, som vi gjøre. For ham er det Hovedsagen, at det danske Monarkis Integritet sikres, og, naar dette er opnaaet, mener han, at det er af underordnet Vigtighed, hvorledes Forholdet mellem Hertugdømmerne bliver ordnet, eller at endog Statsklogskab raader til at styrke Forbindelsen mellem alle Monarkiets Dele. Lignende Ytringer gjenlyde fra St. Petersborg. Da nu derhos Baron Meyendorff ikke arbeider saa meget for nogen Ting som paa at forhindre en Konflikt imellem Rusland og Tydskland og det er kjendeligt samt i og for sig naturligt, at Rusland søger at undgaae en slig Konflikt, troer jeg ikke, at vi fra sidstnævnte Magt kunne vente tilstrækkelig Hjælp til at opnaae en Fred endog paa Præliminariernes Grundlag, i det mindste ikke, hvis Preussen byder en anden Udvei, som Rusland finder antagelig. Dette stemmer ogsaa ganske med det Budskab, som Meyendorff bragte fra Varschau. Vel faae Præliminarierne ifølge dette Budskab en fornyet Styrke, naar Preussen ikke gjør andre antagelige Forslag, og endmere, dersom Londoner-Protokollen, dens Artikel 3 indbefattet, bliver underskreven, men efter det Foranførte og de Betragtninger, som jeg i mit Brev til Minister Clausen af 8de d. M. har opstillet angaaende Preussen, maa jeg dog anse det i høieste Maade tvivlsomt, om Preussen nogensinde kan bringes til at undertegne en saadan Fred paa Præliminarierne, som vi kunne være tjente med. Da Preussen fremkom med sit Fredsforslag af 17de April, fandt Alle det i den Grad urimeligt, at man troede, at vor Sag vilde blive bragt et godt Skridt fremad ved det Indtryk, som det vilde gjøre ved de fremmede Hoffer. Lord Palmerston kaldte det uantageligt, Grev Nesselrode infamt. Men nu raader man os til at gaae ind paa dette Forslag, i alt Fald med en Forandring i Artikel 3, naar det kun kan blive til Sandhed og faae en virkelig Freds Virkning, navnligen derved, at Preussen trækker sig ud af begge Hertugdømmer. Fra den Tid, en saadan Stemning har vist sig, — fra sidste Halvdel af Mai — har jeg maattet forelægge mig selv og omhandle med mine Kolleger det Spørgsmaal, hvorhen vi føres ved at antage en saakaldet simpel Fred, og jeg har maattet sige mig, at dette snarest er mod Helstaten, hvilken jeg i de foregaaende Forhandlingers lange Tid har betragtet som en Umulighed. I den simple Fred vil Preussen have et Forbehold af Tydsklands og Danmarks gjensidige Rettigheder for derved at holde Spørgsmaalet om Hertugdømmernes Ret til Forbindelse aabent. Dette Spørgsmaal skal altsaa senere omhandles med Tydskland. Antages det nu end, at Danmarks Paastand: at denne Forbindelse var af en saadan ren administrativ Natur, at Regjeringen har været beføiet til at hæve den, er rigtig, saa maa det dog anses for temmelig afgjort, at Tydskland ikke vil anerkjende Rigtigheden deraf, og jeg frygter for, at vi, hvis fremmede Magter lægge sig derimellem for at forhindre en ny krigersk Konflikt, heller ikke ville vinde deres Anerkjendelse. De ville under Sagens tvivlsomme

Beskaffenhed helst holde sig til den længe bestaaende status quo. Under Samtalerne med Baron Meyendorff, der ikke kan holdes fri for mange tydske Indskydelser, har jeg ikke kunnet bringe det videre end til at faae ham til at indrømme, at det kan være *tvivlsomt*, om Hertugdømmerne have nogen egentlig Ret til fortsat administrativ Forbindelse. I sit Hjerte anerkjender han maaske saadan Ret, og han mener ialtfald, at Billighed taler for at indrømme Forbindelsen, som Hertugdømmerne sætte saa stor Pris paa, og at Danmark overvurderer den Fare, som deraf kan befrygtes. Under slige Omstændigheder vil det være *ved Hjælp af Helstaten, at man maa beskytte sig mod det selvstændige Slesvig-Holsten*. Den franske Gesandt Persigny antager vel, at Frankrig, England og Rusland, naar Fred først er afsluttet og vi have faaet Tydskerne ud af vore Lande, ikke ville tillade, at Tydskland paany angriber Danmark eller navnligen lader sine Tropper gaae over Eideren for den gamle Strids Skyld, og troer derfor, at det i Virkeligheden bliver Danmark overladt uden fremmed Indblanding at ordne Slesvigs Forhold. Men, foruden at jeg ikke er overbevist om, at vi kunne stole derpaa, saa vil det dog have den største Vanskelighed at indføre og opretholde ved Vaabenmagt en Tilstand, som de fleste Indvaanere i Hertugdømmerne og hele Tydskland anse for Uret, især da vi fra fremmede Magter end ikke kunne vente nogen moralsk Understøttelse, eftersom de ville være tilbøielige til at antage, at Foranstaltningen er baade uklog og ubillig. Forholdet vilde være et andet, hvis vi fik en Fred efter Præliminarierne; thi Retsspørgsmaalet vilde i saa Fald være afgjort til Danmarks Fordel.

Netop for en stor Del for ikke at komme ind paa Helstaten antager jeg, at De er tilbøielig til Deling (den eventuelle Basis). Delingen vil tilfredsstille Nationalitetshensynene, give Ro i vort konstitutionelle Liv og gjøre Statsmaskinen simplere, end naar der skulle være baade Rigsstænder og Landstænder og man begge Steder skal forhandle baade paa Tydsk og Dansk. Men, skjøndt jeg derfor maaske vilde berolige mig ved en udført Deling, vilde jeg ikke have Dristighed nok til at gribe saa voldsomt ind i den historiske Udvikling. Jeg ængstes ikke ved den oftere fremførte Paastand, at Tydskerne, naar de først havde faaet et Stykke af Slesvig, senere vilde fordre Resten. Men jeg frygter for, at det Baand, der skulde holde de to Dele af det danske Monarki sammen, vilde blive saa svagt, at det enten snart ved Tydsklands Tiltrækningskraft vilde briste, eller ialtfald ikke kunde forhindre, at de to Dele i Sager angaaende baade den indenlandske og udenlandske Politik gik hver i sin Retning. Forholdet er ikke det samme som med Sverrig og Norge; thi disse Stater ere ved deres hele Beliggenhed og flere Omstændigheder henviste til at følge samme Politik, navnligen med Hensyn til Udlandet. Heller ikke troer jeg, at man kan henvise dertil, at vi efter Præliminarierne søge at sætte Holsten i en isoleret Stilling; thi, ei at tale om, at vi ikke derved rive et Land over, som i umindelige Tider har udgjort et Hele, og at Tabet af Holsten ialtfald vilde være mindre, end om

et stort Stykke af Slesvig fulgte med, saa antager jeg, at Hertugdømmerne ved de mange Baand, som sammenknytte dem og skulde vedblive, om den fælles Forvaltning end hævedes, og ved en ensformig Udvikling ville holdes fastere sammen end efter Delingen den nordlige og sydlige Del af det danske Monarki, da disse sandsynligvis vilde blive udviklede i forskjellig Retning. Skjøndt jeg ikke anser det for en Lykke, at vi have Tydskere Nord for Eideren, kunne de dog, da vi nu engang have dem, gjøre Nytte ved at holde fast paa deres Brødre Syd for Floden. Ved deres Forbindelse mod Nord hindres de derhos fra at følge bemeldte Brødre. Angaaende Delingen kunde vel endnu nogle Betragtninger være at tilføie, men, da Papiret er fuldskrevet, vil jeg standse for denne Gang.

Med uskrømtet Høiagtelse Deres ærbødigste og hengivneste A. W. Scheel.

Høivelbaarne Hr. Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet, Dr. Madvig, Ridder af Dannebroge pp.

Kjøbenhavn den 10de Januar 1851.

Høistærede Hr. Kollega!

Ved Deres forestaaende Reise[135] ere det danske Monarkis fremtidige Udviklings-Udsigter fra deres Side, som hidtil have holdt paa Danmarks Ret ligeoverfor Slesvigholsteinismen eller den denne optagende gamle Helstat, lagte saaledes i Deres Hænder, at det i det Ringeste er klart, at man ikke vil kunne komme tilbage fra, hvad De, omend uden Fuldmagt til at afslutte Noget, foreløbig indrømmer og anerkjender, eller senere fastholde eller tilbageerobre, hvad der ikke nu for visse Eventualiteter reserveres. De vil da tilgive, at jeg i Erkjendelse af Øieblikets afgjørende Vigtighed med faa Ord privatim og med den af denne Meddelelsesform følgende Uforbeholdenhed udtaler for Dem, hvad der ligger mig paa Hjerte, om jeg end derved for den allerstørste Del kun henviser til Punkter, der af Dem ere overveiede, og hvorom nu hverken Beslutning kan tages eller Forskrift gives. De véd, at for mig personlig de praktiske Vanskeligheder, det i mine Tanker Kunstige og Komplicerede ved det Organisationsprojekt, som De i Grundtræk medtager, har en stor Vægt trods den Dygtighed og Kløgt, hvormed det er udkastet og motiveret. Men, afset herfra, kan jeg ikke tænke mig, at det vil lykkes Dem enten at faae Fyrst Schwarzenberg selv til at gaae saaledes ind derpaa, at man havde en nogenlunde Sikkerhed for dets Gjennemførelse, naar Preussen og det øvrige Tydskland gjorde Modstand — som de visselig ville —, eller at bevæge Baron Meyendorff til bestemt Virken derfor enten nu hos Schwarzenberg og Østerrig eller siden mod Østerrig og Tydskland, især da det Sidste vilde være betinget for en Del af Englands Anskuelse og Optræden. Det Høieste, De i denne Retning vil kunne opnaae, er i mine Tanker en mindre Paatrængen paa, at vi øieblikkelig og før "de agtbare Mænds" Sammentræden skulle erklære os for en Helstat bygget paa den ugunstige Fortolkning af status quo ante. Der bliver da tilbage at undersøge, hvorvidt man kan aabne en Indgang for saadanne Forslag og

Ideer, der, naar det principale Forslag maa frafaldes, dog yde Danmark nogen Løn for Kampen og nogen Sikkerhed for Fremtiden. Det gjælder at vinde, hvad der kan vindes, for den danske Nationalitet baade i og for sig og som eneste solide Bærer af et politisk Legeme med Sammenhængskraft og af en selvstændig politisk Eiendom for Kongehuset, naar dette skal betragtes som Statens Eier efter autokratiske Synsmaader; men naturligvis maa Nationaliteten saalidet som muligt fremtræde som Noget, hvorfor der gjøres Fordringer for dens egen Skyld; den maa (hos Meyendorff overveiende) betegnes som politisk Moment og *Middel*, tildels (hos Schwarzenberg) som en Hindring, som ikke kan omgaaes; jeg skulde aldeles ikke beklage mig, hvis jeg ad usynlige Veie kunde høre Dem baade hos M. og Schw. spotte lidet, trække med nogen Medlidenhed paa Skuldrene over de bornerte nationale Bestræbelser osv., naar kun Formaalet i Realiteten fremmedes; anderledes vilde det tildels forholde sig hos Englændere; der kunde Nationalitetshensynet med tilbørlig Forsigtighed — især befriet fra al Bismag af professorship — mere direkt gjøres gjældende. Særdeles magtpaaliggende maa det i mine Tanker være, forsaavidt man kommer ind paa dette Thema, at adskille Nationalitet og Skandinavisme og fremhæve, hvorledes Savnet af Tilfredsstillelse og Tillid hjemme, af en tryg Overvægt i den egne Stat er det, der i Danmark lettest fremkalder de skandinaviske Ideer og Stræben for deres praktiske Realisation. Det forekommer mig dernæst, at, ligesom Successionssagen i og for sig er af største Vigtighed, saaledes vil ogsaa et stærkt fremtrædende Ønske om dens Ordning som det, der skulde give det i Spidsen trædende dynastiske og hel-monarkiske Princip fornyet Styrke og Fasthed, være egnet til at skaffe andre beskedent bagefter fremtrædende Synspunkter en velvilligere Betragtning. Den Tanke, som jeg nu for min Del ønsker under denne Form forberedet, sat i fornyet Bevægelse, prøvet med Hensyn til dens mulige Antagelse — thi videre kan der jo *nu* ikke gaaes —, kjender De altfor vel, til at jeg her udførlig skal komme ind paa dens Fremstilling; hvorledes den bedst forskjønnes i den Retning, der kan regne paa Bifald, vil De udentvivl selv bedst udfinde. Naar det Søgte betegnes som en indre, Lovgivning og Administration lettende, det materielle Samkvem mindst mulig afficerende og ligeoverfor Udlandet forsvindende Demarkationslinie, der for Fremtiden skal befrie Kongen for de besværlige Forhandlinger og Foranstaltninger i Anledning af Nationalitetskonflikter, afviges der ikke fra Sandheden; Delingsnavnet maa jo undgaaes saameget [som] muligt og det Hele fremtræde som en Koncession til Holsten og navnlig til det holstenske Ridderskab og Godsbesidderklassen, der, naar Dänischwold og Schwansen administreres med Holsten, næsten bliver uberørt af Demarkationslinien, en Omstændighed, der ogsaa i Virkeligheden skaffer Tanken Indgang hos Nogle af Klassen. I Wien vil der vel ikke være nogen særlig Adgang til at erfare, hvorvidt Tanken paa en saadan Løsning aldeles og endelig er opgiven og bortkastet af Lord Palmerston, men, træffer De Lord

Westmoreland, vilde det vel endda ikke være saa vanskeligt at føle sig frem. Men, hvad det især ligger mig paa Hjertet at udtale, er Følgende. Jeg tør ikke lukke Øinene for den Mulighed, at De ligesaavel finder Adgangen spærret for en til Delingen sig nærmende Tanke[136], til hvilken De jo heller ikke har den Tillid som jeg, som for en Løsning i Retningen af det udkastede Projekt, og at det forekommer Dem umuligt og unyttigt at udskyde Fastsættelsen af Grundformen for den endelige Ordning endog blot til de "erfarne Mænds" Sammenkomst; jeg haaber og ønsker af Hjertets inderste Grund, at dette ikke maa være saa; men jeg vil og tør ikke undlade at tænke mig, at De kunde bringes til at anse en anden og virkeligere Helstat end den, De forleden kaldte saaledes, for en uundgaaelig Nødvendighed og da med Deres deciderede og paa det Praktiske rettede Karakter besluttede selv at gaae ind paa Tanken og at træde i Spidsen for dens Gjennemførelse til mindst mulig Skade for Danmark. For dette yderste Tilfælde anraaber jeg Dem da ret inderlig om at redde det eneste Værn for Nationaliteternes ligeberettigede Stilling i Slesvig, den eneste Form, hvorunder denne kan blive til en Virkelighed, derved, at det nordlige Slesvig i det, der mest umiddelbart berører og bestemmer Folkedannelsen, i Kirke- og Undervisningsvæsen underlægges en med Kongeriget fælles Bestyrelse, saaledes som hidtil Als og Ærø (skjøndt paa Als med mindre Virkning formedelst Hertugens Indflydelse) og det Tørninglehnske, hvilke Deles hidtilværende Stilling afgiver det bedste Udgangspunkt for at skaffe denne, den beskedneste og sidste, Fordring Indgang som præfigureret i status quo ante. Hvad derved vil være reddet, er, skjøndt lidet af Udseende, endda et værdifuldt Resultat, især i Forbindelse med Toldgrændsens Ophævelse; nu derimod at opgive ogsaa her, hvad der ved Tillisch's Bestyrelse er vundet, gjenoplivet og forberedet, vilde være at slaae Danmarks Sag det sidste og dybeste Saar. Naturligvis hører med hertil Retten til slesvigske Embeder efter en Dannelse, vunden ligegyldig om i Kjøbenhavn eller Kiel. At jeg ved saa særdeles at lægge Vægt paa denne Sag som det Sidste og Yderste, der maa søges reddet, ikke just ledes af Stræben efter at udvide min Virkekreds og Indflydelse, behøver jeg ikke at sige. Under en saadan Sagernes Vending vilde der ikke være Spørgsmaal for mig om nogen Deltagelse i Regjering eller høiere Bestyrelse, en Sphære, hvorfra jeg, ogsaa hvis vore Anliggender, som Gud give, tage en bedre Gang, saare gjerne trækker mig tilbage. Intet vilde falde mig lettere end at gjøre Plads for en Anden, hvis en god eller taalelig Løsning kunde vinde større Udsigt ved at befries fra Andel i det Skin af ensidig Nationalitetsbestræbelse og doktrinært Demokrati, der nu engang, det vide vi jo alle, klæber ved Ministre, der 1848 vare Professorer.

Held og Lykke ledsage Deres Reise til vort Fædrelands Bedste!

Deres ærbødigst hengivne J. N. Madvig.

Hr. Finantsminister, Grev Sponneck, R. af D.

Kjøbenhavn, den 23de December 1863, Aften.

Deres Excellence

véd, at jeg siden Hans Majestæts Thronbestigelse to Gange, foruden de officielle Leiligheder, har havt den Ære at tale med Hans Majestæt om offentlige Anliggender: Mandagen den 14de dennes og i Løverdags. Den første Gang dreiede Samtalen sig væsentlig kun om Muligheden af at bevirke Forfatningsloven af 18de November tagen tilbage ved det da endnu samlede Rigsraad, hvilken Mulighed jeg efter min Overbevisning maatte saagodtsom bestemt benegte; i Løverdags havde jeg at meddele Hans Majestæt Resultatløsheden af den imellem de dengang samlede Mænd førte Forhandling, et Udfald, jeg iforveien anede, især efterat have mærket Stemningen hos de Enkelte, medens vi samledes og nogle Øieblikke ventede Hans Majestæt. Der foresvævede, frygter jeg, Allerhøistsamme en Tanke, som ikke lader sig realisere: Dannelsen af et moderat Koalitionsministerium uden en forudgaaende Fastsættelse af og Enighed om de Hovedpunkter, der, medens Andet lades tilside og henstaaer aabent, ikke noget Øieblik kunne være uafgjorte, fordi der strax skal handles med Hensyn til dem. Jeg var ikke berettiget til i det sildige Øieblik, da jeg bragte Meddelelsen, medens de øvrige Herrer endnu ventede, at gaae ind paa en almindeligere Udtalelse om Situationen, hvortil jeg ikke var opfordret af Hans Majestæt, og jeg indskrænkede mig altsaa til væsentlig at berette, at de Forsamlede med ringe Nuancer og én Afvigelse, som jeg nævnte, havde udtalt sig for Bibeholdelsen i det Hele af det hidtilværende Ministerium. Tillad nu, Deres Excellence, at jeg, dreven af Øieblikkets Alvor og Vigtighed, forelægger Dem et Par Bemærkninger, som jeg vilde ønske, jeg havde havt Ret til at udtale for Hans Majestæt Kongen i Løverdags, og som i den Tid af to Dage, der siden er hengaaet, have paatrængt sig mig stedse stærkere. Det er en overordentlig bekymringsfuld og farefuld Stilling, at vi endnu intet Ministerium have. Ikke blot lide øieblikkelig de største og vigtigste Interesser og Anliggender, men der tilføies os ved den blotte Udsættelse stor og varig Skade. Jeg vil antage, at Krigsministeriets Virksomhed fortsættes, at Hæren med hvert Øieblik bliver kampdygtigere for det Tilfælde, at der skal kæmpes, at vi ikke overraskes halv-organiserede; og dog maa Krigsministeren nødvendig savne fuld Autoritet og sikker Ledelse fra den almindelige Politiks Synspunkt med Hensyn til Anordningen af Forsvaret; men dernæst forsømmes Alt, hvad der skulde foretages fra Udenrigsministeriets Side til kraftig Protest, til Indsigelse og Bearbeidelse; et Anarki, lig det i Holsten (hvor man har været utilgivelig svag ved Hesteudredningen og meget andet), kan begynde i enkelte Dele af det sydligste Slesvig; men fremfor Alt vor hele Stilling ligeoverfor Udlandet svækkes; vi faae Udseendet af at være i en Opløsningstilstand, tvivlende om vor egen Ret, den Regjering, der endelig dannes, betragtes som revolutionær, og her hjemme lammes ethvert Opsving. Gud bevare mig nu fra at give Kongen Skyld herfor; jeg véd, siden jeg igaar (Søndags) om Morgenen Kl. 11 forlod Geheimeraad Hall ved Hans Majestæts Palais, ikke

et Ord om, hvad der senere er forhandlet; men jeg frygter én Ting: at Hans Majestæt ikke med tilstrækkelig indtrængende Aabenhed af Hall er opklaret om *den absolute Nødvendighed af en decideret Politik*, et fast System, der maa være tilstede før og med Mændene, og at maaske det personlige Spørgsmaal heller ikke opfattes ganske klart, hvortil selve Udtalelsen i Løverdags kan have for en Del bidraget. Hans Majestæt vil ikke uden yderste Nødvendighed styrte sig og Landet i en Krig fuld af Farer og rig paa Offre og Byrder; Hans Majestæt vil, selv naar Krigen tages, have antydet sit til Forsoning villige Sindelag, og han troer, at Personerne kunne bidrage til at betegne denne Forsonlighed, ikke at tale om, at der kan være Personer, med hvilke det kan falde Hans Majestæt mindre let at forhandle, naar han nødtvungen maa gaae den haardere Vei, fordi han troer, at de ikke vurdere og føle, hvad han maa overvinde. Men, Deres Excellence, der gives i dette Øieblik ingen Koncession (— uden Henvisning til en Forhandling og Afgjørelse af Alt under fremmed Medvirkning og Mægling —), som Kongen med Nytte kan gjøre, uden saadanne, der ligge aldeles udenfor Muligheden ligeoverfor Indlandet og Folket (Folket i bedste Forstand). Preussen og Østerrig vilde ikke standse Exekutionen uden Opfyldelse af Forpligtelserne fra 1852. Men hvorledes skulle disse, om vi end nok saameget gaae ind paa Østerrigs og Preussens Fortolkning, kunne udfindes og formuleres, da begge Magter aldrig have villet formulere dem? Men sæt, at vi fandt, hvad man tidligere vilde, og indrømmede det, om det end var det mest Ydmygende og Umulige! Kunde Østerrig og Preussen *nu* hæve Exekutionen i Henhold dertil? Lad Kongen erklære — hvad han aldrig uden at sætte sin Throne og sit Hus i den øiensynligste Fare herhjemme kunde erklære —, at han indrømmer Slesvigs og Holstens administrative og i det Indre lovgivende Forening, at han i Fællesstaten giver Slesvig og Holsten ligesaamange Repræsentanter som Kongeriget! — Vil det hjælpe Noget? Vil ikke det frankfurtske Tydskland og ville ikke de tydske Stormagter, drevne af uimodstaaelig Magt, nu fordre i ethvert Tilfælde Afgjørelsen af Arveretten baade i Holsten og Slesvig, altsaa en Supremati over Slesvig, der er lig med dets Inddragen i Forbundet, men dernæst Hertugdømmernes Adskillelse fra Danmark? Er ikke Scheel-Plessen bleven afvist med Personalunion og Slesvigs Deling? Alt Andet, hvad Hans Majestæt kan og vil indrømme, og som muligvis tilsidst maa indrømmes med Hensyn til Finantsforhold, Sprogforhold osv., vil til at standse Stormen fra Tydskland i dette Øieblik være aldeles magtesløst. En anden Sag er det, at Hans Majestæt ligeoverfor de andre Magter kan antyde vid Frihed for Underhandlinger om disse Anliggenders Ordning; men Kampen kan ikke afvendes uden ved den Art af Indrømmelser, der gjøre Underhandlingerne overflødige, men tillige — jeg siger det aabent — Dynastiets Bestaaen i Danmark tvivlsom. *Efter* en Kamp, ja da kan og maa man finde sig i store Opoffrelser, hvis Kampen er endelig afgjort og ulykkelig uden Hjælp, og den Konge, med hvem man har kæmpet og ligget under, vil være Folket en

kjær Ulykkesfælle, til hvem det vil være stærkere bundet; men *før* Kampen — det gaaer ikke an. Men, er dette nu saaledes, da maa Hans Majestæt se at finde et Ministerium, der uden Overmod, uden Trods, men med Kraft og Enighed optager Kampen, leder den og Landets Anliggender under den og under de, om muligt, samtidige Underhandlinger andetsteds. Det kan kun skade i Ministeriet at optage Mænd, der enten slet ikke ville Kampen under nogensomhelst Betingelse, eller som dog *ene* have Øiet heftet paa de Mangler, der kunne hefte ved den hidtilværende indre og ydre Politik, og ville begynde med *enkelte* Koncessioner før Underhandlingerne. Og det er dette Forsøg, jeg er bange for, man gjør, idet man stræber efter et *ved Blanding* modereret Ministerium; et saadant faaer man langsomt, sandsynligvis *slet ikke* istand; faaer man det, vil det hverken vække stor Tiltro eller handle med Kraft, og om føie Tid vil det opløses ved Splid. Systemet: Modstand for at hævde Danmarks og Slesvigs Uafhængighed af Tydskland og Holsten og Lauenburgs Forening med Monarkiet *enten* i en Fællesforfatning, hvorom man er villig til at forhandle under Mægling, *eller* i Personalunion, maa *nu* tages helt og decideret, men med al mulig Fjernelse af Revolutionsaand, Nationalfanatismus eller haardnakket Paastaaelighed i, hvad der er Gjenstand for Lempelse og Udjævning. Kan der nu til dette System findes brugbare Mænd (endog blot dygtige Forretningsmænd uden politisk og parlamentarisk Fortid), der ikke ere mærkede saaledes ligeoverfor Udlandet som et Par af de nuværende Ministre, nu vel, saa tage man dem; ja, gives der til at gjennemføre dette System en anden Udenrigsminister og Konseilpræsident end Hall, da tage man ham; Halls Navn har ogsaa sin Misklang, og jeg vil ingenlunde sige, at han har den Alvor, Fasthed, Forsynlighed, Energi og Utrættelighed, som kunde ønskes; men i vort lidet Land og ved den nu engang bestaaende Adskillelse af Partier og Anskuelser véd jeg ikke, hvor den bedre eller ligesaa gode Mand til begge Poster, der i dette Øieblik ikke let lade sig adskille, skal findes. Altsaa, mod at tage andre, mindre markerede, ved deres hele Opfatning, Væsen og Optræden Hans Majestæt mere tiltalende Personligheder er der ingen Indvending, jeg troer ikke engang imellem dem, der betegnes som Ministeriet Halls Venner: men Systemet kan ikke let forandres med Undtagelse af en freidigere Indgaaen paa Forhandlinger, et villigere Initiativ til at *søge* Løsning og fjerne underordnede Punkter, og, kan Systemet ikke forandres, tør der ikke dannes et Ministerium, der fra den første Dag bærer Spiren til Halvhed og Uenighed i sig. Det kan være tungt, meget tungt for Kongen at hengive sig til et System, som han ikke troer frit for Ensidighed; men han *maa*, og hans Fjender have, synes mig, gjort Valget lettere ved at afkaste enhver Bro, hvorover han kunde nærme sig. Staterne af den 3die Gruppe i Tydskland (— jeg siger ikke: alle Fyrsterne personlig —) ville i dette Øieblik et fra Danmark adskilt Slesvig-Holsten, og hverken Preussen eller Østerrig har Mod og Kraft til alvorlig at vise dem tilbage. Wrangel og Prinds Friedrich Carl af Preussen ville ikke

kæmpe *imod* Sachserne og Hannoveranerne, og de ville ikke staae stille og se disse kæmpe. Men, kunne og ville Preussen og Østerrig holde igjen, da ville de det kun, naar vi med Bestemthed erklære og fastholde, at, efterat nu Exekutionen er indtraadt uden Modstand fra vor Side, have vi ikke Mulighed til nogen Indrømmelse, førend vor Konge er anerkjendt og internationale Underhandlinger aabnede om hele Anliggendet, idet vi afvise enhver tydsk Afgjørelse af noget Spørgsmaal for Slesvigs Vedkommende. Hvad Forhandlingerne ville føre til, maae vi afvente og maaske finde os i Noget, der forekommer os haardt og meget ubilligt; men vi kunne ikke begynde anderledes.

Jeg har følt mig destomere opfordret og forpligtet til at udtale dette for Deres Excellence, som jeg i det Øieblik, da jeg i Løverdags talte med Deres Excellence, førend jeg gik til Hans Majestæt, kun uden nogen egentlig Motivering ytrede Tvivl om Nytten af at forhandle om Dannelsen af et Ministerium af *moderate Mænd*, førend man nogenlunde var enig om Opgaven for dem. Tillad mig endnu, hvad Hans Majestæts og hans Dynastis Interesse, forsaavidt den tænkes for sig, angaaer, ganske kort at formulere min Mening saaledes: Ved en vidtgaaende Indrømmelse i dette Øieblik er Hans Majestæt udsat for Intet at opnaae i Udlandet, men vis paa at tabe i Indlandet; ved en Optræden for, hvad Danmark anser for sin Ret, kan han muligen blive Hersker over et formindsket Land, men han bliver sikkert Hersker; thi fra Danmarks Throne vil Ingen fortrænge ham.

Undskyld, Deres Excellence, min Paatrængenhed med min Hengivenhed for Hans Majestæt og den udmærkede Høiagtelse, hvormed jeg har den Ære at være

Deres allerærbødigste J. N. Madvig.

Hans Excellence, Hr. Overhofmarechal, Generalmajor Oxholm, Stork. af Dbg., Dbgsmand, pp.

Fodnoter

[1] I den nyere Tid ere dog flere Stykker af Lyngheden blevne indtagne til Skovplantning, andre opdyrkede.

[2] Rødbøgen er først i den senere Tid indplantet paa Øen.

[3] Med Navnet Skvalpekirken betegnedes i samme Egn en lille Kløft og Aabning imellem Strandklipperne, hvor det indstrømmende Havvand bevægede sig paa en særlig Maade, og der benyttedes af Pigerne ved Vask af Tøi.

[4] Af de tre Oldtidslevninger paa Bornholm, der bære Navnet "Borg", ere de to, som hedde "Gamleborg", der ligge i Almindingen og paa Høilyngens østlige Del, kun Voldpladser uden Bygningsspor, indenfor hvilke de nærmeste Omboere med Kvæg og Eiendom maae antages at have søgt Tilflugt ved fjendtligt Overfald. "Lilleborgs" yderst indskrænkede Murlevninger i Almindingen hidrøre enten fra en Røverrede eller fra Boligen for en ringere Embedsmand under Befalingsmanden paa Hammerhus eller for denne selv ved særlig Leilighed.

[5] Udgiverens Anmærkning: Hele denne særlige Arvegang m. m. er, som bekjendt, først bleven hævet ved Lov af 8de Januar 1887.

[6] I Aaret 1770 fremkaldte endog to nye Skattepaalæg, som ansaaes stridende imod Privilegierne, en Modstand og Bevægelse paa Bornholm, der foranledigede Udrustning af et Par Krigsskibe og Oversendelsen af en Kommission med Høiesterets Justitiarius i Spidsen, men som bilagdes under Mægling af den fra Bornholm stammende berømte Jurist Peder Kofod Ancher.

[7] Der maaltes i min Tid endnu paa Bornholm efter gamle Skæpper, 5 paa en Tønde, og Slettedalere paa 4 Mark vare ikke ganske forglemte.

[8] I 1843 havde jeg i Kjøbenhavn en bornholmsk Tjenestepige, der iagttog forskjellige overtroiske Skikke og fortalte mine Børn meget om Spøgeri og deslige fra Bornholm. Da Børnene indvendte, at deres Fader ikke troede paa disse Fortællinger, svarede hun meget tillidsfuld, at han troede derpaa ligesaagodt som hun, men ikke vilde være det bekjendt som lærd Mand.

[9] Denne Urne af den gamle danske Adelsslægt var den Hofjunker, om hvilken Christian den 6te (se Jens Møllers Mnemosyne) havde antegnet i sin Skrivkalender: "U. duer ikke meget; kan blive Amtmand i Norge." Han kom istedet til Bornholm, hvor han forresten efterlod sig et godt Navn.

[10] Hendes Brodersøn sendte som Eier af Gaarden, der iøvrigt senere brændte, for nogle Aar siden til en Udstilling i Kjøbenhavn et velbevaret Interiør i gammel Stil fra et eller to Værelser paa Gaarden.

[11] I min Faders sidste Leveaar tilstodes der det aldeles utilstrækkelig lønnede Embede et Tillæg af 250 Rigsdaler Sølv af den saakaldte Justitskasse, men Tillæget kom saaledes først hans Eftermand tilgode.

[12] "En Dreng" betyder paa Bornholm (nærmere ved den gammelnordiske Sprogbrug) en Karl; hvad vi paa Dansk kalde en Dreng, hedder en "Horra", et Navn, om hvis Oprindelse jeg forgjæves har søgt Oplysning hos nordiske Philologer.

[13] Denne Protokolføring ved Auktioner stillede mig et af de første philologiske Problemer, der beskæftigede mig i flere Aar, da jeg Ingen fandt, som kunde løse mig det, nemlig hvad det af mig idelig nedskrevne Ord: *ditto* (— jeg udtalte og skrev som Andre *d̆ĭto* —) eller endog *ditto ditto* betød, indtil jeg endelig derunder opdagede den italienske Form af det latinske dictus. Endnu tidligere havde et dansk exegetisk Problem plaget mig, idet jeg aldeles ikke kunde forstaae den sidste Linie i det da bekjendte Vers under Luthers Billede bagpaa Omslaget om Katekismen: "Hør mig, du Papst" osv. Jeg læste nemlig, ubekjendt med Imperativen: "Var" (= vaer), især i Betydningen: "giv Agt", og med Interpunktionens Love: "Det siger, Luther var derpaa".

[14] Udgiverens Anmærkning:

Efter Byskriver Madvigs Død maatte den tidligere omtalte fædrene Gaard med Jorder, hvori ogsaa hans Børn vare fødte, sælges (den er senere helt ombygget), og, skjøndt der, saavidt jeg har kunnet erfare, blev saameget tilovers, at Enken kunde kjøbe det Hus Øst for Raadhuset, hvori hun derefter boede til sin Død, og beholde en lille Eng i Byvangen, hvorpaa hun kunde holde en Ko, var dette dog i Forening med hendes meget ringe Pension selvfølgelig ikke nok til hendes og Børnenes Underhold, og hun skal derfor i en Række af Aar have været nødt til at skaffe sig en Biindtægt ved at tage om i Byen og paa Landet for at forestaae Tilberedelserne ved Begravelses og andre Høitideligheder.

[15] Hertil hørte ogsaa Anskaffelsen af Brøders latinske Grammatik paa Dansk, som jeg i September 1817 satte mig til ivrig at læse.

[16] Med denne Mand traf jeg vel senere i mine Kandidat- og første Docentdage sammen enkelte Gange, men uden da at vide, hvad jeg saaledes vistnok skyldte ham, og jeg blev aldrig nærmere bekjendt med ham.

[17] Medens jeg førte Forsædet i Rigsraadet, spurgte en Dag en ubekjendt Herre, der paa Tilhørertribunen havde taget Plads ved Siden af en tilfældigvis tilstedeværende Slægtning af mig, denne om, fra hvilket Land dog vel den Præsident var.

[18] Til Norge havde mit Sind vendt sig baade ved Læsning (Clausens Udtog af Snorre og Rothes Tordenskjold) og ved et Par tilfældige Omstændigheder. Jeg blev baaren til Daaben af den daværende Byfogeds Hustru, og denne Byfoged P. A. Heiberg forflyttedes siden til Frederiksstad i Norge, hvor han 1814 døde som ivrig Modstander af Foreningen med Sverig. En norsk Fændrik, der da laae paa Bornholm for at hverve Rekrutter, havde derhos staaet Fadder til mig og havde efterladt et godt Minde i mit Hjem.

[19] Fra dette Næstsøskendebarn, hvis Fader efter sin Moder havde optaget Navnet Madvig istedetfor Mikkelsen, nedstammer den eneste Familie Madvig, der, mig bekjendt, foruden min Faders Afkom hidtil har boet i Kjøbenhavn.

[20] Hospitalsbygningen er siden bortsolgt og ombygget, men Forstanderboligen staaer endnu uforandret med Undtagelse af Vinduerne i Stueetagen.

[21] Citat af Iliadens 6te Bog, Vers 208.

[22] Af den Mindetale, som jeg i Februar 1831 ved en Sørgehøitid holdt over ham og derpaa udgav, vil jeg her hidsætte følgende Ord, fordi de endnu for mig have Betydning ved, hvad jeg baade med Hensyn paa Bendtsen og mig selv sagde og ikke sagde: "Og, som Ingen er i Sandhed ærværdig, uden at han er from, saa var, saasandt en villig og hengiven Underordnen af det Personlige under almindelige Love af et guddommeligt Udspring og den inderlige Erkjendelse og Følelse af et høiere Liv, til hvilket det enkelte er knyttet, fortjene Navn af Fromhed, Bendt Bendtsen et fromt Menneske."

[23] Af ældre Disciple fra Frederiksborg Skole, der senere have opnaaet en mere fremragende Stilling i Staten og Litteraturen, og som ikke stode meget fjernt fra mig i Tiden, vare P. G. Bang, T. A. Ussing og Chr. Gad allerede dimitterede flere Aar, før jeg kom ind i Skolen, og P. G. Brammer og C. H. Visby dimitteredes, medens jeg endnu var i næstnederste Klasse.

[24] Fællesskab i forladt Stilling og i Savn indgav mig en særlig Interesse for tre ugifte tyske Kvinder, den yngste ikke meget over min Alder, der ved en forunderlig hemmelighedsfuld Skæbne fra de fyrstelig Salm-Salmske Besiddelser i den preussiske Provinds Münster vare forslaaede til den sjællandske Kjøbstad og levede som Pensionærer i meget tarvelige Kaar i samme Hus som jeg, med Længsler og Blikke vendte mod det fjerne Hjem, kun ufuldkomment det danske Sprog mægtige. De forsvandt dog først efter min Bortreise fra Frederiksborg, ligesaa hemmelighedsfuldt; vi vidste kun, at deres Anliggender besørgedes igjennem det kjøbenhavnske Handelshus Duntzfelt.

[25] Som Minister for Kirkevæsenet modtog jeg i 1849 eller 1850 et Brev fra en Præstekone i Jylland, hvori hun, mindende mig om, at jeg vel oftere havde set hende i Frederiksborg under Navnet K. M., bad mig om at hjælpe hendes Mand til en i flere Henseender ønskelig Forflyttelse. Heller ikke med hende havde jeg nogensinde vexlet et Ord, men jeg tilstaaer, at jeg blev glad ved at se, at hendes Mand efter alle vedtagne Regler var den nærmeste til at indstilles til et godt Embede i Sjælland, og ilede med at underrette hende om Indstillingen; ogsaa hun havde indtaget en Plads imellem Tyrannerne.

[26] Da jeg kort efter Examen skulde nyde min Triumph i Frederiksborg, afkjøledes mit Mod noget paa en eventyrlig og besværlig tretten Timers Nattereise dertil, paa hvilken jeg mistede samtlige mine akademiske

Dokumenter, derimellem ogsaa den saakaldte akademiske Stilebog, hvori det ovenfor nævnte latinske Poem indeholdtes.

[27] Jeg kan ikke uomtalt forbigaae det Ædelmod, der betegnede mit første Sammentræf med den Mand, med hvem det blev min Skæbne siden at mødes i Danmarks Statsraad. Da jeg i Oktober eller Begyndelsen af November kom ind til Greven, bad han mig komme igjen ved Terminstiden i December. Da jeg til den Tid indfandt mig, lagde han efter nogle venlige Ord og med den ham under slige Forhold egne Forlegenhed en Hundrededalerseddel i min Haand og sagde, at jeg skulde komme igjen næste Juni Termin. Da gjentog han det Samme med Opfordring til mig om atter at komme i December, og jeg troede naturligvis, at det var en af de bestemte Stipendielodder, der paa denne Maade udbetaltes mig; men i December 1821 sagde Greven mig, at det var ham en Glæde nu at kunne tilstaae mig Stipendiet; de to forrige Terminer havde jeg altsaa modtaget en privat Gave. Man maa herved ikke glemme, at en saadan Gave under de daværende Godseierforhold var langt betydeligere, end den nu vilde være.

[28] T. Algreen Ussing: "Bevis, at Adam Øhlenschlæger er gaaet fra Sands og Samling" (i Kjøbenhavns Skilderi).

[29] Der herskede dengang den stygge Skik, at de Kandidater, der skulde examineres, Dagen forud indfandt sig hos vedkommende Professorer for personlig at betale Honoraret for denne private Forelæsning, hvilket da, ofte med et større eller mindre Tillæg lagdes paa et Bord, eller for at forevise eller tilbyde at forevise et testimonium paupertatis. Ved denne Leilighed spurgte saa den yderst godmodige Degen hver Kandidat om, i hvilket Afsnit af Skolekurset eller det i Forelæsningerne Foredragne han ønskede at examineres; man opgav da Geometri, Arithmetik med eller uden Læren om Ligninger o. s. v., og dertil holdt han sig saa ved Examen. — Betalingsmaaden selv blev senere efter min og nogle Kollegers Andragende forandret til Indtegning hos og Betaling til en af Docenterne antagen Kvæstor, medens Bestemmelsen om Fritagelse derfor overdrages til en Komité.

[30] Forordningen af 24de Oktober 1818 savnede enhver Bestemmelse om, hvorledes Examenskarakteren skulde fremkomme, og hvorledes Udfaldet i de enkelte Fag med de yderst forskjellige Fordringer skulde sammenlignes og afveies, og hvilken Indflydelse de forskjellige Examinatorer skulde udøve. Ved en Art mindelig Overenskomst dannedes en vis Praxis, ifølge hvilken Examinatorerne i Latin og Græsk fik Hovedindflydelsen, de i Historie og Hebraisk den næste og de øvrige, som tilbørligt var, en meget ringe, thi der krævedes i Philosophi og Mathematik ikke Andet, end hvad der forlangtes til 1ste og 2den Examen, i Mathematik endog med stor Lemfældighed, og i Theologi en meget begrændset Oversigt over Dogmatiken. Til en fast Regel kom det aldrig før den nye Anordning af 1849. Den godmodige Theolog, siden Biskop, P. E. Müller gjorde mig ved Slutningen af sin Examination den ironiske Kompliment:

Video te, qui in ceteris disciplinis habitas, ne in theologia quidem hospitem esse.

[31] At iblandt andre Savn ogsaa Følelsen af, hvor lidet min tidligere Dannelse havde bragt mig i Berøring med Erkjendelsen af det indre Naturliv, gjorde sig stærkt gjældende, derom mindes jeg ved Erindringen om, at jeg som fleraarig Professor et Semester igjennem meget stadigen hørte en af Experimenter ledsaget Forelæsning over elementær Kemi hos Professor Zeise og siden læste en Korrektur paa min Ven og Kollega Forchhammers ikke fuldendte Lærebog i Kemien for med ham at diskutere visse almindelige Spørgsmaal. Et Forsøg paa veiledet af min Ven: Professor Chr. Jørgensen at vinde et Indblik i Integral- og Differentialregning og derved i den høiere Mathematiks Tænkningsform afbrødes ved en ham paakommen heftig Sygdom.

[32] Udgiverens Anmærkning: Endnu i et af de sidste Aar før 1860 tog min Fader i længere Tid Undervisning i at tale og skrive Fransk.

[33] I de senere Aar af Maanedsskriftets Bestaaen hørte jeg, uagtet jeg holdt ud i Redaktionen, til dem, der klart saae Manglerne ved samme og ved hele Redaktionsformen, der efterhaanden førte til Mathed og Fladhed, og jeg stemte derfor ivrig for Firmaets Ophør.

[34] Som Exempel paa, hvorvidt denne Kaadhed kunde gaae, skal jeg fra det Aar, da jeg selv var bleven Student, anføre to Træk. En Gadedreng, der havde gjort sig bemærket ved den Paatrængenhed, hvormed han ved Postgaarden tilbød sine Pibekradsere tilsalg, hvervedes en Dag til midt i Timen at komme ind i Auditoriet hos Professoren i Latin og trænge sig frem til Kathedret med det gjentagne Udraab: "aa gode Herre, en Pibekradser" og maatte, da ingen af Tilhørerne rørte sig, føres ud af Professoren selv. En anden Gang overraskedes man under et Examinatorium ved paa engang at høre en Examinand foredrage Oversættelsen af nogle Vers i Ovids Fasti med en saa slaaende Efterligning af Professorens Stemme og Deklamation, at der opstod en ustandselig og dog for de Bedre uhyggelig Latter.

[35] Om den komparative Sprogforskning i dens Forhold til den almindelige Sprogbetragtning og til Fremstillingen af de enkelte Sprog har jeg udtalt mig noget nærmere i et Program fra 1871: "Sprogvidenskabelige Strøbemærkninger, 4de Stykke" og i Fortalen til den anden Udgave af min græske Syntax.

[36] At min kjære Ven Bojesen i sin "Haandbog i de romerske Antikviteter", der første Gang udkom 1841, i Fremstillingen af hele Statsvæsenet, baade hvad Stoffets Anordning og dets Fremstilling angik, ganske havde lagt mine Forelæsninger, fornemmelig de til anden Examen, til Grund, var tydeligt nok og var sket med min Indvilgelse; men Undladelsen af udtrykkelig at omtale dette i Fortalen paadrog Bojesen en Anklage (i nordisk Litteraturtidende for 1846 Nr. 40 af endnu levende Overlærer Ostermann), som jeg maatte betage dens Braad ved en Erklæring

(i Nr. 42 for 27de Oktober). Igjennem Bojesens paa Tydsk oversatte Bog gik Paavirkningen noget videre omkring.

[37] Deri understøttedes jeg af Haandskriftshjælpemidler, som min noget ældre Ven, Dr. N. B. Krarup havde medbragt fra Paris.

[38] Begge Samlinger have i mange Aar været udsolgte, og jeg har gjentagne Gange været opfordret til at foranstalte en ny Udgave; men jeg har undslaaet mig paa Grund af Besværligheden ved de Forandringer, Forkortelser og Tilføielser, som enkelte af Afhandlingerne fordrede, just fordi saa Meget af Indholdet nu var gaaet over i andre Forfatteres Skrifter.

[39] En ny Udgave blev dog senere paabegyndt under Forfatterens Medvirkning og var saagodtsom færdigtrykt ved hans Død samt er nu udkommen.

Udgiverens Anm.

[40] Den blev i 1842 oversat paa Tydsk af Sarauw.

[41] Mod den Maade, hvorpaa en aandrig, men ikke altid aandelig ædruelig Kollega nogle Aar efter med en aldeles uvæsentlig Modifikation af Udgangspunktet optog Afhandlingens øvrige Indhold som sit eget i et større Værk og derfor af en ungdommelig Tilbeder pristes som den, der havde naaet et høiere Stade, maatte jeg nedlægge en Indsigelse, der ikke blev modsagt. Forholdet imellem mine almensproglige Afhandlinger og Amerikaneren Whitneys Skrifter vil jeg faae Leilighed til at berøre, naar jeg senere kommer til at omtale mine i 1875 udgivne "kleine philologische Schriften".

[42] Et i New-York paabegyndt eller udkommet Eftertryk har jeg ikke set. — Det vilde være uskjønsomt ikke her at nævne, at min jævnaldrende Discipel Wesenberg, der allerede tidligere havde givet Supplementer til min Behandling af Ciceros Taler, atter ved dette Arbeide fra dets Begyndelse af ydede mig Bidrag af kritisk og sproglig Art.

[43] For Øieblikket er en magyarisk Oversættelse under Arbeide; paa Græsk har jeg kun set en Oversættelse af Formlæren (fra 1846).

[44] I Fortalen til denne engelske Oversættelse forekommer en meget karakteristisk Ytring om Englændernes og Tydskernes forskjellige Forhold til en dansk Videnskabsmands Arbeider paa hin Tid, især naar en Modsætning til visse tydske philologiske Skoler kom til. — Jeg bør vel bemærke, at jeg ikke har gjort det mindste Skridt til at fremkalde nogen Oversættelse enten af Grammatiken eller Syntaxen udenfor Tyskland, og at de fleste Oversættelser ere foretagne mig aldeles uafvidende.

[45] Det der tilbageviste Angreb havde en lidt komisk Anledning. Biskop Münter udbad sig et Exemplar af min Magisterdisputats for at sende det til en Ven i Tydskland, nemlig, som det viste sig, Creuzer i Heidelberg, der i Forening med en Discipel Moser havde besørget en Udgave af Ciceros Skrift *de legibus*, og han havde ikke undladt ved Oversendelsen, ganske vist uden nogen Forespørgsel hos mig, at tilføie, at den unge Forfatter paa det Ærbødigste ønskede sig anbefalet til Geheimehofraaden. Nu vilde

Skjæbnen, at Creuzers og Mosers Arbeide af mig efter Fortjeneste var bedømt meget strengt, og, medens Creuzer bittert beklagede sig hos Münter, søgte Moser i en Anmeldelse Beskyttelse ved at tillægge mig Yttringer om andre Lærde, som jeg ikke havde brugt eller i fjerneste Maade tænkt paa at bruge.

[46] I en Anmeldelse i de berlinske "Jahrbücher für wissenchaftliche Kritik" af Napoleon III's "vie de César" bemærkes det, at Keiseren kun har benyttet og citeret tre tydske Lærde: Mommsen, Zumpt og Madvig, "den wir uns erlauben bei dieser Gelegenheit zu annectiren."

[47] Paa Forskjellen imellem Fjernelsen af en temmelig grov Feiltagelse uden al Strenghed i Udtrykket og fortjent skarp Tilrettevisning af næsten uredelig Besmykkelse af og Forsvar for Feiltagelsen vil min philologiske Læser finde et Exempel i den første Afhandling i første Bind af mine Opuscula og det dertil føiede Tillæg S. 26. Hvorledes man mere eller mindre langsomt og med nogen Gnavenhed har bøiet sig for beføiet Tilrettevisning, vil kunne ses i Klotz's Udgaver af Cicero og i Weissenborns af Livius sammenlignede med flere Steder i 1ste Bind af mine Opuscula og med mine Emendationes Livianæ.

[48] Et kort Omrids af den i denne Afhandling udviklede Betragtning af den klassiske Skoleundervisnings Betydning og Berettigelse er i mine "kleine philologische Schriften" S. 285 ff. føiet som Anhang til Afhandlingen om de grammatiske Betegnelser. En Skolemand i Schweitz, der vilde skrive om den klassiske Skoleundervisning, bad mig, efter at have læst disse korte Antydninger, om at skaffe ham vedkommende to Bind af Maanedsskriftet, idet en dansk Dame havde lovet at hjælpe ham til at forstaae Afhandlingen. Efter et Par Maaneder meddelte han mig, at han efter Læsningen havde opgivet sit eget Forsæt. "Sie haben mir" — tilføiede han — "Viel zu denken gegeben."

[49] Ved en Finantsforhandling paa en Tid, da Monrad var Kultusminister paany, havde Tscherning paastaaet, at det var urimeligt i Kjøbenhavn at have to offentlige Bibliotheker, og at Kongens Bibliothek og Universitetsbibliotheket burde sammensmeltes. Monrad affordrede i den Anledning Werlauff, Thorsen og mig en Erklæring, som han naturligvis ventede skulde yde ham en Støtte ligeoverfor Tscherning. Men ved vor første Sammenkomst erklærede begge Bibliothekarer med blødende Hjerter, at det jo vilde være aldeles unyttigt at kæmpe mod den almægtige Tscherning, og at man uden Nytte lagde sig for Had ved at gjøre Modstand. Jeg skammede dem ud og forelagde dem nogle Dage efter Udkast til en Betænkning, hvori det udvikledes, at man vel neppe, hvis der var Spørgsmaal om i det Øieblik at forsyne Kjøbenhavn med offentligt videnskabeligt Bogforraad, vilde oprette to Bibliotheker jævnsides, men at Sagen stillede sig ganske anderledes, naar man, som Tilfældet her var, fra Fortiden havde modtaget to ved store private Gaver og Legater forøgede og udstyrede Bogsamlinger, der tildels stillede sig særlige Opgaver, idet den

ene i muligste Omfang anskaffede den rent og strengt videnskabelige Litteratur, den anden særlig sørgede for Professorernes og Studenternes Behov, for de sidste navnlig ved Anskaffelse af Haandbøger, Lærebøger, Kommentarer og deslige, tildels rentud til at opslides, hvorhos det eftervistes, at hele Besparelsen vilde blive temmelig illusorisk ved Nødvendigheden af et aldeles nyt, meget stort Lokale og ved Personalets Forøgelse. Begge Bibliothekarerne erkjendte den hele Udviklings Rigtighed og Gyldighed, men krympede sig endnu ved at underskrive, indtil de beseiredes ved Forestillingen om, at der ligeoverfor Tschernings Tordenrøst vilde hæve sig en streng Anklage mod deres Svaghed. Erklæringen afgaves da aldeles efter mit Udkast. Sagen blev af Tscherning slet ikke forfulgt videre.

[50] Efterat jeg i 19 Aar havde været Professor ved Universitetet, var jeg i 1848 endnu paa Grund af Avancementsforholdene kun extraordinarius og havde som saadan ikke Sæde i Konsistorium, hvortil der da slet ikke skete Valg, og var saaledes afskaaren fra Deltagelse i Universitetets almindelige Korporationsforhandlinger og fra alle de Stillinger, hvori man som Professor kunde komme til at optræde som Ordfører for Universitetet eller for sit Fakultet. Jeg tilstaaer, at jeg under disse Omstændigheder ikke følte stor Tilfredsstillelse ved at indsættes i endel Komiteer, hvis Arbeider overgaves til Konsistorium, hvor man ikke kunde følge dem, for at hendøe der eller senere ved Universitetsdirektionen.

[51] Hvor tidlig Muligheden, ja Sandsynligheden af en saadan voldsom Rystelse fremtraadte for mig, derom har jeg et Vidnesbyrd i en Samtale, som jeg erindrer at have ført med den i 1843 afdøde Kaptain i Artilleriet Bendz, en anset Mathematiker, om Forholdet imellem de fra begge Sider disponible militære Kræfter ved et slesvigholstensk Oprør. Det var mig mærkeligt, hvorledes Bendz paavirkedes af den freidige Selvbevidsthed, med hvilken den militære Standsfølelse fremtraadte i Fæstningen Rendsborg i Modsætning til Officerskorpsets adspredte og trykkede Stilling i Hovedstaden, og hvorledes ogsaa han i Prinds Frederik af Augustenborg saae den ungdommelig kraftige Fører i Modsætning til gamle, af tunge Erindringer bøiede Mænd. Lykkeligvis gjorde disse gamle Mænd senere den unge Prinds til Skamme.

[52] Med det her Sagte og nærmest Følgende kan sammenholdes en kort Artikel af mig i Historisk Tidsskrifts 5te Række 5te Bind Side 98, hvor nogle Træk fra Kristian VIII's Tid ere meddelte, der ikke skulle gjentages her.

[53] Et lille Sammenstød, hvorved jeg, idet jeg hævdede mit Embedes Ret ligeoverfor en af Kongen begunstiget Tydskers Arrogance, neppe gjorde mig behagelig i Kongens Øine, er fortalt i den ovenfor nævnte Meddelelse i Historisk Tidsskrifts 5te Række 5te B. S. 98, men tilføies bør det, at jeg aldrig mærkede mindste Spor til høiere Ugunst i den Anledning.

[54] Ved en besynderlig Forglemmelse har Clausen i sit Skrift om

Kjøbenhavns Universitets Virksomhed i Aaret 1837 i sin Oversigt over de i dette Aar i Konsistorium førte Forhandlinger om denne Gjenstand aldeles forbigaaet Diskussionen i Aarene 1829—1832 om mine da opstillede Forslag og betegnet som Udgangspunkt et Udkast af Etatsraad Kolderup-Rosenvinge fra 1836.

[55] Det var endnu dengang en besværlig Reise, hvorfor jeg ogsaa kun to Gange til i hele dette Tidsrum kom derover: den ene Gang i 1843 med mine to ældste Børn, ligesom min Moder kun besøgte Kjøbenhavn éngang: i 1840.

[56] Ved Normalreglementet for Universitetet af 13de Novbr. 1844 blev min Gage som Professor 1600 Rdl., hvori var indbefattet et mig den 25de Marts 1843 tilstaaet personligt Tillæg af 200 Rdl. og den tidligere Godtgjørelse af 100 Rdl. for at skrive Universitetets Programmer, hvortil Forpligtelsen da var bortfalden.

[57] Den 23de Juni 1836 var jeg bleven valgt til Medlem af Berlinerakademiet, ligesom jeg i 1840 blev Medlem af det nederlandske Institut, i 1847 Medlem af philological society i London og i 1848 af Videnskabernes Selskab i Trondhjem.

[58] Længere hen i Marts Maaned sammentraadte et lille Antal ældre og yngre akademiske Borgere, imellem hvilke den senere Rigsdagsmand og Forfatter H. E. Schack vel var den betydeligste, med det Formaal at lede og moderere Studenternes Optræden under den politiske Gjæring og Bevægelse og anmodede mig om som Formand at slutte mig til dem. Jeg erklærede mig beredt dertil under den Forudsætning, at man som Grundlag vilde anerkjende, at Studenterne vel ubetinget sluttede sig til den patriotiske Bevægelse for Landets Ære og Forsvar, men skulde afholde sig fra som Stand at ville gribe ind i de specielle politiske Forhandlinger og Foretagender. Hermed var Schack enig, og de øvrige traadte til. Der holdtes nogle Møder paa Borchs Collegium, men til en virksommere Optræden blev der ved de akademiske Borgeres egen Besindighed ingen Anledning.

[59] En Aften henimod Slutningen af Marts kom jeg for at søge Efterretninger op i Athenæum og traf i Konversationsværelset nuværende Geheimeraad Andræ i Samtale med Kaptain Læssøe, maaske ogsaa med senere afdøde Professor V. Bierring. Pludselig henvendte Læssøe, som jeg kun sjeldent havde talt med, det Spørgsmaal til mig, hvad jeg vel vilde raade til at gjøre med den Troppestyrke, der stod i Begreb med at rykke ind i Slesvig. "Trænge rask frem langs Østkysten med Kavalleriet udimod Heden og søge Kampen saa sydlig som muligt i Slesvig for strax at hæve Modet hos Armeen og den tro Befolkning" svarede jeg. "Det er just ogsaa min Mening" gjentog Læssøe. Næste Dag saae jeg, at han var udnævnt til Stabschef for Hærafdelingen i Slesvig. I det samme Værelse maatte jeg efter Modtagelsen af Efterretningen om Kampen ved Slesvig berolige og opmande dem, der ved første Gang at læse om talrige Døde og Saarede og om Tilbagetog ganske tabte Fatningen og til Sandheden føiede

forunderlige Misforstaaelser, og henlede Opmærksomheden paa det Ærefulde og Dygtige i Kampen.

[60] Ministerlønnen var i den Tid, hvori jeg fungerede, med Undtagelse af de allersidste Maaneder, 4500 Rd. med Fradrag af en Krigsskat af over 300 Rd. — Jeg bør dog ikke her lade uomtalt, at der ved Udgangen af 1849 gjennem nysnævnte Hansen fra en Rigmand, hvis Person baade da og altid senere holdtes bestemt skjult for mig, tilstilledes mig 4000 Kr., forat jeg, lettet for økonomisk Tryk, kunde vie al min Kraft til den mig da paahvilende Gjerning. Efter den smukke Maade, hvorpaa det skete, mente jeg ikke at turde fastholde min første Vægring ved at modtage Beløbet.

[61] Engang gik denne Uvillie saavidt, at han i Statsraadet efter en Udtalelse af mig erklærede, at han vel ikke havde hørt, hvad Kultusministeren sagde (— Hansen var virkelig noget tunghør —), men forud vidste, at han var uenig med ham; jeg undlod ikke meget skarpt at hævde hans Forpligtelse til Opmærksomhed for hans Kollegers Meninger og deres Grunde, og denne Paamindelse blev ikke uden Virkning.

[62] Til den Formløshed, der karakteriserede den Tid, hvorpaa Novemberministeriet dannedes, og den nærmeste Tid derefter, hørte det ogsaa, at Ministrene slet ikke forestilledes for Medlemmerne af Kongehuset, selv ved det første Sammentræf med et Par af disse (Prinds Ferdinand og Landgreven af Hessen) hos Kongen. Det tog sig under slige Forhold temmelig besynderligt ud, at, da der kort efter Novemberministeriets Dannelse arrangeredes et meget beskedent Festmaaltid i Anledning af Overhofmarskalk Levetzau's Embedsjubilæum, jeg, der visselig hidtil havde staaet ham og hans Embedsstilling saare fjernt, opfordredes til at udbringe Festskaalen, fordi Levetzau havde modtaget en Plads som Overdirektør for de kongelige Samlinger under Kultusministeriet. Jeg benyttede Leiligheden til at udtale min Erkjendelse af Formens og Anstandens Betydning for det offentlige Liv og min Paaskjønnelse af Levetzau som Repræsentant for denne Form og Anstand. Jeg følte virkelig denne Paaskjønnelse. Levetzau var ingen Mand af dyb Dannelse eller streng Karakterfasthed, men han var en velvillig Personlighed med smuk og ædel Form.

[63] Besynderligt er det, at der i Rigsforsamlingen fra ingen Side reistes noget Spørgsmaal om, hvilken Betydning den i Udkastets § 23, Grundlovens § 24, indeholdte Bestemmelse om, at Rigsdagen ikke uden Kongens Samtykke kan blive sammen udover to Maaneder, skal have ved Siden af Bestemmelsen om en Finantslovs Nødvendighed og Manglen af enhver Forskrift om Rigsdagens eller de enkelte Things Pligt til inden en vis Tid at fuldende dennes Behandling. Dette er et Vidnesbyrd mere om, at man slet ikke tænkte de Finantsloven vedkommende Spørgsmaal fuldt tilende.

[64] Om Foranstaltningerne vedkommende Universitetsbiblioteket er det nok at henvise til Lindes Meddelelser.

[65] Ved at gjennemgaae mine Rigsdagserindringer har der paatrængt sig mig en Sammenligning imellem min tilbageholdne Optræden og noget trykkede Stilling ved denne Leilighed, og hvad der noget over 20 Aar senere tildrog sig paa det samme Lovgivningsomraade. Hall oprullede da som Kultusminister, i Rigsdagssamlingen 1871—72 i Landsthinget, under stærkt Bifald et tiltalende Billede af en omfattende Reform af Almueundervisningen. I den næste Samling (1872—73) fremlagde han i Folkethinget et Lovudkast om Almueskolevæsenet, hvorover der efter en lidet gunstig første Behandling afgaves en ikke opmuntrende Udvalgsbetænkning, og som ikke fremmedes videre; i næste Samling (1873—74) forelagdes Udkastet i Landsthinget med Antydning af, at Ministeren var villig til ikke uvæsentlige Modifikationer; men heller ikke her naaede Udkastet videre end til første Behandling. Hvad jeg under denne udtalte (Landsthingstidenden Sp. 153 ff.), indeholdt ikke uvigtige, men heller ikke ganske behagelige Sandheder.

[66] Imellem dem, hvem det Spandetske Lovforslag i høi Grad havde ængstet, var ogsaa den fromme Enkedronning Marie Sophie Frederikke, der i den Anledning kaldte mig til en Audients, ved hvilken jeg første Gang havde den Ære at tale med hende. Fornemmelig paa Grund af Hendes Majestæts Tunghørighed havde hun ved Audientsens Slutning Forestillingen om en ikke lidet større Enighed imellem hende og mig, end der virkelig fandt Sted; men jeg troer ikke, at hun vrededes over det endelige Udfald.

[67] Ved kongelig Resolution af 13de April (Raadstueplakat af 24de April) 1851 gjennemførtes en for Kjøbenhavn ikke uvigtig, men vistnok Kirken selv saare lidet berørende Foranstaltning, nemlig Forbudet mod al fremtidig Begravelse paa Kirkegaardene inde i den gamle By.

[68] Ved samme Finantslovsbehandling havde jeg Leilighed til at afvise adskillige Misforstaaelser og uvillige Ytringer om de geistlige Embeders Indtægter; kun med stor Møie lykkedes det mig af Fyens Bispestols besparede Indtægter at faae 2000 Rd. bevilgede til Understøttelse for aldeles utilstrækkelig lønnede Præsteembeder.

[69] At jeg ikke blot selv viste Mynster den Opmærksomhed, som skyldtes ham, men ogsaa forlangte den vist af Andre, derom har jeg bevaret en ret karakteristisk Erindring. Grundtvig overraskede mig i 1850 eller 1851 med et Besøg for at udbede sig Tilladelse til en kort Reise til Sverrig. Da jeg ytrede, at en saadan Reisetilladelse for Geistlige altid forlangtes hos og gaves af vedkommende Biskop, sagde han, at jeg nok vidste, at han ikke stod sig godt med Mynster, og at det derfor var ham ubehageligt at henvende sig til denne. Jeg svarede da, at personlige Misstemninger slet Intet havde at gjøre med den regelmæssige Forretningsgang i Embedssager, og henviste ham til at følge denne. Paa hans yderligere Spørgsmaal om, hvad der vilde skee, hvis han reiste uden Tilladelse, svarede jeg, at jeg under andre Omstændigheder neppe vilde have lagt

Vægt paa en ringe Uregelmæssighed, men at jeg nu, da jeg forud var underrettet om, at han med Forsæt vilde forbigaae sin foresatte Biskop, ikke vilde kunne undlade, hvis han udførte Forsættet, at give ham en streng Irettesættelse. Alt ordnedes derefter i tilbørlig Form.

[70] Den samme snevre Synskreds og Fortabelse i Smaating (navnlig nye Benævnelser) viste sig over alt i det Udkast til en Kommunallov, som den flittige og kundskabsrige Indenrigsminister selv udarbeidede og forelagde Statsraadet efterhaanden i Løbet af Vinteren 1850—1851. Naar i Statsraadsmøderne, der den Vinter sædvanlig holdtes om Aftenen i et Værelse paa Kristiansborg, de til Afgjørelse nærmest foreliggende Sager vare behandlede og Theen indbragt, pleiede Grev Moltke med godmodig Resignation at sige: "Saa maae vi vel have lidt Kommunallov", hvorpaa et langt, roligt Foredrag af Indenrigsministeren begyndte, af og til afbrudt ved en høist mistænkelig Lyd fra Marineministerens Lænestol. I Rigsdagssamlingen 1852 indbragte Rosenørn som Medlem af Folkethinget sit Forslag til liden Glæde for Thinget og for sig selv.

[71] Thorsøe lader i sit Værk: "Kong Frederik den Syvendes Regjering" denne Plan være General Hansens egen; maaske var den begges i Forening.

[72] Udgiverens Anmærkning: Blandt min Faders Papirer har jeg fundet flere Breve fra nævnte Feltpræst (Feltprovst?) Boisen, skrevne fra Fredericia i 1849, som bekræfte det ovenfor berørte, ialtfald forbigaaende Indtryk af Mismod, og hvoraf derhos et af 27de Mai, der bl. A. handler om de ovenomtalte Ytringer i en Skrivelse til ham af 24de Mai fra min Fader, viser, at denne — der vistnok forlængst havde glemt, at han havde bevaret disse Breve, — ikke har husket Indholdet aldeles nøiagtig. Det hedder nemlig deri: "Til min Prædiken idag (1ste Pintsedag) gav Ministerens Skrivelse mig egentlig Stoffet, idet jeg viste, hvorledes baade Himmelfreden og Landefreden maatte tilkæmpes, og hvor vigtigt det var ikke at blive træt, men at holde ud til Enden. Jeg viste ogsaa Kommandanten den Del af Deres Skrivelse, som De havde paalagt mig at kundgjøre, og han glædede sig i alle Maader over Deres Ord; men, da han endog forlangte en Afskrift deraf, troede jeg mig uberettiget til at opfylde dette Ønske, og Ministeren vil vist bifalde det, naar jeg siger Dem, at han vilde have denne Skrivelse for at retfærdiggjøre nogle nye Forsøg paa at afvinde Fjenden Fordele, selv om han skulde udsætte Armeen for store Farer og Byen for Ødelæggelser". Den 28de Mai er derhos tilføiet: "Jeg traf iaftes igjen Kommandanten, og han begjærede atter at læse det af Deres Brev, som jeg havde meddelt ham — —; hans Ytringer i denne Anledning vare af den Beskaffenhed, at de høilig foruroligede mig. — Imorges skrev jeg derfor til ham, at Hensigten med Deres Ytringer kun var, at jeg skulde bruge min Indflydelse til at styrke Mandskabet til Udholdenhed og umulig kunde være at udøve den allermindste Indflydelse paa de Kommanderendes militære Foretagender, ligesom at intetsomhelst Ansvar kunde falde paa den *private* Brevskriver. — — Jeg fik i Middags Svar fra Kommandanten,

hvori han aldeles beroliger mig med Hensyn til min ytrede Frygt." — De nævnte Breve tjene iøvrigt til at bekræfte, at der hos adskillige Militære havde dannet sig den Anskuelse, at Krigsministeren ikke lod Generalkommandoen have fornødne frie Hænder.

[73] Det hørte overhovedet med til den lidet gunstige Eiendommelighed ved Stillingen i Aarene 1848 og næstefter, at Danmark i Udlandet overalt repræsenteredes af Mænd, der stode en national dansk og en konstitutionel Opfatning fjernt, og som derfor, hvor personlig hæderlige de end vare, ikke egnede sig til hos Fremmede at klare Forestillingerne om, hvad der foregik og tænktes i Kjøbenhavn. Men til en Fornyelse af det diplomatiske Korps savnedes ganske Midlerne, omend Grev Moltke ellers havde været Manden til at udføre den. O. Lehmanns Reise til Paris og London i 1848 var ikke det heldigste Forsøg paa en Modvirkning.

[74] De i Mai 1850 af Grev Sponneck og mig paa Statsraadets Vegne førte Samtaler med tre fra Holsten til Kjøbenhavn sendte saakaldte Tillidsmænd, af hvilke dog Reventlow-Farve holdt sig aldeles skjult, vare paa Grund af det af dem medbragte Grundlag saa aldeles uden Betydning, at jeg kun finder Anledning til her at bemærke, at Heinzelmann gjorde mig mærkelige Tilstaaelser om de virkelige Sprogforhold i Mellemslesvig, hvilke han kjendte fra tidligere Ansættelse hos Amtmanden i Flensborg. Denne havde ofte paalagt ham at tale med Bønderne fra Landsbyerne omkring Slesvig, fordi Amtmanden selv ikke tilstrækkelig forstod Dansk.

[75] Som Følge af Freden bleve flere af Ministrene dekorerede, jeg (den 14de Juli) med Dannebrogsordenens Kommandeurkors.

[76] Et Par enkelte Smaatræk ville give en Forestilling om, hvorledes Uvisheden pinte Sindet. Da Statsraadets Medlemmer om Formiddagen den 22de Juli 1850 omtrent ved Middagstid gik ned ad Trapperne fra den Sal paa Kristiansborg, hvori de havde holdt Møde med Bevidstheden om, at den afgjørende Kamp forestod i de allernærmeste Dage, og med Følelsen af i Øieblikket at være lidet oplagte til det daglige stille Arbeide, lød der et enkelt heftigt Tordenslag, medens Himlen kort iforveien havde været klar og strax derefter atter opklaredes, hvilket Tordenslag paavirkede os alle nervøst. Jeg gik hjem for med min Hustru og min ældste Datter (mine andre Børn vare bortreiste til Frederiksværk) næste Dag at seile ud til Humlebæk, hvor jeg vilde søge Ro og Hvile et Par Dage, idet jeg efterlod Forskrift om ad hurtigste Vei at sende mig enhver fra Hæren indløbende Efterretning. Da jeg imidlertid den 26de Juli om Morgenen endnu ingen saadan modtog, men i min Uro hvert Øieblik syntes at høre Kanontorden, leiede jeg noget efter Middagstid en Vogn for at kjøre ind til Kjøbenhavn. I Rungsted modtog jeg Underretning om, at to Dampskibe vare komne til Kjøbenhavn med Saarede og Fanger (fra Kampen ved Helligbæk den 24de), i Skodsborg havde man Rygter om, at en dansk Korvet "Diana" i Farvandene Vest for Slesvig skulde være tagen af tydske Kanonbaade, og, da jeg under et optrækkende og løsbrydende Tordenveir imellem Kl. 9 og 10 om Aftenen

naaede til Tuborg paa den indre Strandvei, fik jeg af en Fodgænger, der havde kjendt mig, tilraabt den korte, da i Kjøbenhavn indtrufne og udbredte Efterretning om et vundet blodigt Slag og om Besættelsen af Byen Slesvig. Ankommen til mit Hjem, gik jeg strax hen til Konseilpræsidentens nærliggende Palais, men fandt Alting i natlig Ro; Krigsministeriet var forladt, og jeg maatte den Aften nøies med et paa Gaden kjøbt og læst Skillingsblad. — Da jeg den 4de eller 5te Oktober s. A. kom ned i Kultusministeriet, mødte den Kontorchef, der skulde referere nogle Almueskolesager, mig bleg og forstyrret med den i et nys modtaget Nummer af "Hamburger Correspondent" indeholdte Efterretning, at Frederiksstad var erobret af Slesvigholstenerne. Jeg beholdt Fatning nok til at opfordre ham til ikke at skænke en saadan Kilde Tiltro og gik over til Dagens Gjerning, skjøndt visselig ikke uden Angst. Endnu den 6te Oktober ved Lykønskningskuren hos Kongen i Anledning af hans Fødselsdag meddelte nuværende Admiral Irminger mig, at et kort forud modtaget Brev fra hans Broder, Oberst I., der kommanderede en Brigade i Svabsted, som skulde danne Forbindelsen mellem Frederiksstad og Hovedkvarteret i Slesvig, indeholdt, at Byen vel endnu ikke var tagen, men at der kun var saare ringe Haab om, at den kunde holdes. Samme eller næste Dag indtraf imidlertid Efterretningen om, at Angrebet var afslaaet. Man maa erindre, at der dengang ingen elektrisk Telegraf havdes.

[77] Udgiverens Anmærkning: Som Supplement til, hvad der her og nedenfor er meddelt om min Faders Stilling i Novemberministeriet og Arbeide for Delingstanken, henvises til de som Tillæg II aftrykte Aktstykker.

[78] Som et Kuriosum anfører jeg, at jeg nogen Tid efter modtog anonyme Breve med Bebreidelser for, bevæget af en Pengegave, at have tvunget Biskop Mynster til at vie Kongen. Mynster selv, med hvem jeg ikke fik Leilighed til at forhandle om Sagen, gjorde, saavidt jeg véd, ingen Vanskelighed, idet han foretrak, at det temmelig skandaløse Forhold dækkedes ved Ægteskabets Form. Hvorledes de øvrige Ministre stillede sig til det nye Forhold, véd jeg ikke; Rosenørn og jeg afleverede, da vi nogen Tid efter Giftermaalet indfandt os til Referat paa Frederiksborg og forudsaae, at vi efter Referatet som sædvanlig vilde blive tilsagte til Taffelet, vore Kort hos Grevinden og saae hende derpaa ved Taffelet, uden at der iøvrigt foregik nogen Præsentation.

[79] Min Gage i de to Embeder blev saaledes 2200 Rdl. og 1000 Rdl.

[80] Ved de af mig selv foranledigede Bestemmelser om Adgangen til Husleieportion vilde jeg senere have lidt et Tab i saa Henseende, hvis ikke mine Kolleger uden Opfordring havde vedtaget at indføre mig paa min tidligere Plads i Aldersrækken.

[81] Udgiverens Anmærkning: Min Faders Tale og "Fædrelandets" Angreb paa ham i den Anledning findes i det nævnte Blad for 23de November 1863.

[82] Destoværre vare disse Drillerier mod Thronfølgeren og denne gjentagne Fremdragen af Carl XV af Sverrig og Norge, f. Ex. da denne var

tilstede ved en Høstmaneuvre i Dyrehaven og sammes Omgivelser, hvor Prinds Christian kommanderede den ene af de to mod hinanden opererende Afdelinger, ved hvilken Leilighed Carl XV i "Fædrelandet" i Modsætning til vor Thronfølger fremhævedes, som om han var en prøvet Feltherre, stundom ikke Frederik VII ubehagelige.

[83] Om de i den Anledning stillede Opfordringer og udspredte Rygter og af mig offentlig afgivne Erklæringer henvises til Bladene for det nævnte Tidspunkt.

[84] Mit Valg dengang foregik kun med en meget lunken Understøttelse, for ikke at sige ialtfald delvis Modstand fra det Partis Side, der betegnedes som det nationalliberale, til hvilket jeg ikke af samme blev henregnet eller med Rette kunde henregnes.

[85] Den udkom samtidig paa Tydsk og oplevede tvende Oplag.

[86] Naar jeg har maattet bestemt benegte, at Bismarck i Oktober 1863 havde givet nogetsomhelst Løfte om at ville respektere et Danmark til Eideren, og tvertimod hævde, at han paa det Tydeligste havde taget sit Forbehold i denne Henseende med en Antydning om at ville gjøre Tilstanden lige utaalelig for begge Partier, har jeg naturligvis dermed slet ikke villet negte, at han ved Frederik VII's Død gjorde en saare paafaldende Vending og indtog en anden og langt fjendtligere Holdning end før. — En kyndig Ven har iøvrigt gjort mig den Bemærkning, at der dog ved Opfattelsen af Bismarcks Holdning og Ytringer i Oktober 1863 burde tages Hensyn til den Forbitrelse, som den daværende engelske Gesandt her: Lord A. Paget viste over Protesterne i November som aldeles stridende mod tidligere Erklæringer. Men dertil maa svares, dels at Paget udentvivl væsentlig havde sin Forestilling om, hvad der var sagt i Oktober, fra Hall, dels at Bismarcks Optræden i November maatte overraske i Sammenligning med hans tidligere Tone, selv om han slet intet Tilsagn havde givet.

[87] En med Bogstavet g betegnet, af mig skreven Artikel i "Dagbladet" for 2den Februar 1864 — "Hvor er i dette Øieblik Faren for Danmarks Ret og Selvstændighed?" — viser, at jeg dengang nærede Frygt for, at Monrad skulde lade sig drage ind i Forslag og Tilsagn, der tilsidst vilde føre til Opgivelsen af alt nationalt Grundlag for vor Politik.

[88] Denne Artikel fremkaldte selvfølgelig forskjellige Modartikler, deriblandt særlig i "Flyveposten" for 8de og 10de Marts af afdøde Major Dinesen til Katholm, som jeg imødegik i "Dagbladet" for den 17de Marts. — Jeg troer ikke ganske at burde forbigaae, at jeg senere paa en noget særlig Maade kom tilbage til Talen om det saakaldte Kjøbenhavneri. Under Kongens Reise i Jylland i Eftersommeren 1864 blev der i et Referat i "Berlingske Tidende" lagt ham nogle Ord i Munden, i hvilke Jydernes besindige Fredsommelighed rostes i Modsætning til Kjøbenhavnernes uforstandige Raab paa Krig. Jeg gik ud til den nye Konseilpræsident Bluhme og gjorde ham meget indtrængende opmærksom paa, hvor uheldigt det var at lade Kongen paa denne Maade tage Parti, især

ligeoverfor hans Hovedstads Indbyggere, og hvor ubillig i sig selv Bebreidelsen var mod Kjøbenhavnerne, der havde hengivet sig til en ikke unaturlig og af Regjeringen selv tidligere begunstiget Stemning. Efter en temmelig varm Debat lovede Bluhme mig en Berigtigelse af Referatet, og den kom et Par Dage efter.

[89] Nogle Ytringer i 3die Stykke af min ovennævnte Artikel om Forpostfægtninger vilde være faldne anderledes, hvis jeg dengang havde vidst saa meget om Bagladegeværet, som jeg snart efter lærte.

[90] Du Plat var just en af de ovenfor betegnede lidet konstitutioneltsindede eller specifik nationale Officerer, men med den ubrødeligste Pligttroskab og Æresfølelse.

[91] Til et andet lille Skrift, som jeg udgav i det følgende Aar: "Personalunion mellem Danmark og Slesvig-Holsten" (først trykt i "Dagbladet"), er det vanskeligt nu at forstaae Anledningen. Dengang var der imidlertid virkelig i Anledning af opstaaede Rygter og Forhaabninger Grund til at paavise, hvor ydmygende for os og hvor farligt for vor Selvstændighed det vilde være, hvis vor Konge tillige blev Fyrste i en fuldstændig i Tydskland indlemmet Stat: Slesvig-Holsten, og hvor uheldigt det vilde blive for vort Kongehuses Forhold til Folket, hvis den Tro udbredte sig, at slige Drømme næredes af Kongen og hans Slægt.

[92] Landsthingstidenden for 1866—67 Sp. 4224: "Jeg gaaer ud fra, at vi, ikke blot fordi vi faae et Fæstningsartilleri, maae have en Fæstning eller Fæstninger, men at vi maae have en Fæstning, fordi vi maae have en Hær, og fordi jeg ikke kan tænke mig en Hær, der ikke har en stærk Vaabenplads."

[93] Udgiverens Anmærkning: Allerede i August 1852 forundtes der min Fader Tilladelse til at udsætte Begyndelsen af sine Forelæsninger i samme Efteraar noget paa Grund af en da indtraadt sygelig Tilstand af det ene Øie. Et lignende Anfald tvang ham til i Sommeren 1857 i nogen Tid ganske at standse sit Arbeide. Den senere Svækkelse hidrørte fra, at der paa begge Øine udviklede sig Stær, som man ikke turde gjøre til Gjenstand for Operation under Hensyn til en ganske vist hævet Nethindebetændelse paa det ene Øie, der befrygtedes at ville gjenindtræde ved en Operation og da at ville medføre fuldstændig Blindhed, medens nu dog en lille Rest af Synet paa det ene Øie var tilbage.

[94] Dette gav atter Anledning til, at jeg i 1881 efter Opfordring kom til i "Vort Forsvar" at anmelde v. Hallers Skrift: "Om Strategi og Politik."

[95] "Dagbladet" gav mig dog i Anledning af dets Anmeldelse af min Piece Plads for nogle Modbemærkninger i dets Nummer for 15de August ("Endnu nogle Bemærkninger om Neitheorien").

[96] Udgiverens Anmærkning: Naar min Faders Piece: "Den frivillige Selvbeskatning til Fædrelandets Forsvar og det første Fort ved Kjøbenhavn", der udkom i December 1885, ikke findes omtalt her, er det selvfølgelig kun begrundet i, at han allerede i Foraaret forinden havde

afsluttet Diktatet af sine Livsoptegnelser. I det jeg derfor kun nævner samme her, skal jeg ligeledes blot nævne den i November f. A. kort før hans Død som Manuskript i 50 Exemplarer trykte Piece af ham: "Om og i Anledning af Høiesteretsdommen den 15de Oktober 1886", der imod hans Villie blev Gjenstand for offentlig Omtale, idet jeg tilføier, at hans Børn have ment ikke at burde efterkomme de til os fra forskjellige Sider efter hans Død rettede Opfordringer om at offentliggjøre Piecen.

[97] Udgiverens Anmærkning: Det bør her endnu nævnes, at min Fader i 1878 under Mærket: "en Mand af Høire" havde i "Dagbladet" for 2den Februar og 13de Marts skrevet to Artikler om "Stiftsmidlerne (Kirkemidlerne) og Lovgivningsmagten", den sidste fremkaldt ved en mellemliggende Modartikel.

[98] I Forbindelse hermed skal jeg endnu nævne en af mig i "Dagbladet" for 3die Januar 1876 skreven Artikel: "Et Par Ord om Examenskommissioner" af en "Ikke-Theolog" og en Artikel i "Berlingske Tidende" for 28de Marts 1882 under Navn, betitlet: "Et Par korte Bemærkninger i Anledning af Forhandlingerne om Ophævelsen af den philologisk-historiske Embedsexamen".

[99] Den findes, stenografisk gjengiven, trykt i den af Universitetet besørgede Beretning om Festlighederne.

[100] Allerede adskillige Aar tidligere, nemlig i 1858, havde ældre og yngre Kolleger og Disciple glædet mig og min Familie ved en Gave af min Buste i Marmor, udført af den ældre Bissen, og paa 50 Aarsdagen for min Docentvirksomhed i 1876 hædrede 12 ældre og yngre philologiske Disciple, der virkede i forskjellig Retning, og hvoraf én Nordmand, mig ved Udgivelsen af et Festskrift, ligesom det da i Kjøbenhavn samlede 1ste nordiske Philologmøde overleverede mig en Adresse.

[101] Kjøbenhavn den 22de Febr. 1880.

Deres Excellence!

Af "Berlingske Tidende" for igaar Aftes, der først idag er kommen mig tilhænde, erfarer jeg til min store Overraskelse, at Deres Excellence til tredie Behandling af Finantslovudkastet i Folkethinget har stillet og Udvalget tiltraadt et Forslag om en Hædersgave til mig af aarlig 2000 Kroner. Idet jeg dybt paaskjønner den store og for mig ærefulde Velvillie, hvorfra dette Forslag er udgaaet og hvormed det er modtaget, ser jeg mig dog nødsaget til indstændig at bede Deres Excellence at tage dette Forslag tilbage, som jeg da haaber, at Ingen derefter vil optage. De Grunde, der bevæge mig til denne Bøn, skal jeg i al Korthed tillade mig at antyde, idet jo et rent personligt Skjøn og en Følelse bestemmer deres afgjørende Vægt for mig. Allerede de mange Beviser paa Regjeringens Naade og Kollegers og Medborgeres Velvillie, der i Løbet af forrige Aar bleve mig til Del, maatte hos mig stundom fremkalde en ængstende Tvivl om, hvorvidt jeg ved min videnskabelige eller øvrige offentlige Virksomhed havde fortjent dem, og denne Tvivl vilde ligeoverfor en Hæder og Belønning som den nu

foreslaaede blive forstærket og mere trykkende ved et andet Hensyn. Vistnok har jeg i mit lange Embedsliv, dog ikke ganske uden egen Skyld, havt at kæmpe med økonomiske Sorger, og vistnok forlader jeg Statens Tjeneste som en ganske uformuende Mand; men, foruden at jeg er vedbleven at oppebære min fulde Embedsindtægt i flere Aar efter at min Virkekraft var meget væsentlig svækket ved mit Syns Svaghed, har jeg ikke blot ved min Afsked opnaaet den høieste lovbestemte Pension, men tillige næsten samtidig havt det Held ved kongelig Udnævnelse til Medlem af Direktionen for den Hjelmstjerne-Rosenkroneske Stiftelse at opnaae en forholdsmæssig betydelig Biindtægt, ved Siden af hvilken jeg oppebærer en mindre for et andet lignende, om endog kun midlertidigt Hverv. Derved ere mine Vilkaar som pensioneret Embedsmand blevne saa gunstige i Forhold til andre ikke mindre fortjente Embedsmænds og Videnskabsmænds Indtægter under deres Embedsvirksomhed eller efter den, at en yderligere Forbedring af min personlige Stilling fra Statens Side vilde gjøre Sammenligningen meget trykkende for mig selv, ganske bortset fra Andres Vurdering. Jeg ønsker og haaber, at min Betragtning, der ikke formindsker min Taknemmelighed, maa findes fyldestgjørende til at begrunde den Bøn, jeg ovenfor har fremsat og ikke kan frafalde.

Allerærbødigst

J. N. Madvig.

Kjøbenhavn den 22de Febr. 1880.

Idet jeg har den Ære at tilstille Folkethingets Finantsudvalg igjennem dets Formand Afskrift af en Skrivelse, som jeg afsender til Hs. Excellence Kultusministeren i Anledning af et mig vedkommende Forslag til 3die Behandling af Finantslovudkastet, beder jeg det meget ærede Udvalg at modtage min oprigtigste Tak for den hædrende Velvillie, hvis Resultat jeg af de i Skrivelsen anførte Grunde ikke ser mig istand til at modtage.

Med største Høiagtelse

ærbødigst

J. N. Madvig.

Til

Formanden for Folkethingets

Finantsudvalg.

[102] Her skal jeg i saa Henseende særlig nævne de af mig under 27de Februar 1855 efter Aftale med Ministeriet udsendte trykte: "Bemærkninger om Behandlingen af den danske Retskrivning nærmest i de lærde Skoler, henstillede til Lærernes Overveielse af Undervisningsinspektøren", fordi disse Bemærkninger gjentagende have været gjorte til Gjenstand for Omtale fra andre Sider. — En senere Opfordring fra Ministeriet (i 1867) til at udarbeide en egentlig Retskrivningslære, som det skulde paalægges Skolerne at gjennemføre, mente jeg ikke at kunne efterkomme.

[103] Kultusministeriet bestyredes efter min Udtrædelse og indtil min Afgang fra Undervisningsinspektoratet af P. G. Bang (udnævnt 7de Decb.

1851), Simony (3die Juni 52), Ørsted (29de April 1853), Hall (12te Decb. 1854), Monrad (6te Mai 1859), Borgen (2den Decb. 1859), atter Monrad (24de Februar 1860), Engelstoft (31te Decb. 63), Heltzen (11te Juli 1864 ad interim), Bræstrup (7de April 65 ad interim), Rosenørn-Teilmann (6te Novb. 65), Kierkegaard (4de Septb. 1867), Aleth Hansen (15de Mai 1868), E. Rosenørn (23de Septb. 1869), Hall (28de Mai 1870).

[104] Fra denne Periode skal jeg dog blot tillige nævne to Artikler i "Dagbladet" for 11te og 13de Februar 1855, hvori jeg under Mærket "j" imødegik fremkomne Ideer om Nedlæggelse af vore offentlige lærde Skoler.

[105] Som bekjendt, har Praxis søgt at raade Bod paa, hvad der ved de offentlige Skoler tabtes ved de to Klassers Nedlæggelse, gjennem Oprettelsen af Forberedelsesklasser, ledede og underviste af Skolernes Lærere og i meget nær Forbindelse med Skolerne. Privatskolerne nedlagde naturligvis ingen Klasser, men udstrakte tildels den forberedende Undervisning endnu længere nedad.

[106] En til den sidste Periode af min Virksomhed som Undervisningsinspektør henhørende vigtig Erklæring angaaende Sorø fra 1868 er omtalt ovenfor Side 162.

[107] Se ovenfor Side 107.

[108] Ved den tyske Bearbeidelse havde jeg det Uheld, at den forresten samvittighedsfulde holstenske Skolemand, der skulde staae mig bi ved Oversættelsen og Korrekturen (tidligere en kort Tid min Tilhører), var betagen af en Forkjærlighed for gammeldags Udtryk og Vendinger (f. Ex. "Mund" for "Vormundschaft", "sintemal" o. s. v.), der beredede mig ikke ringe Besvær med Fjernelsen og hist og her efterlod Spor, der ikke gjorde min sammentrængte og noget tunge Stil lettere.

[109] I denne Sammenhæng skal jeg endnu kun anføre, at jeg den 21de Marts 1884 i Videnskabernes Selskab fremsatte nogle "Bemærkninger om Forskjellen mellem de hos Grækerne og Romerne gjældende Bestemmelser og Vedtægter om Slavers Frigivelse og de Frigivnes Stilling" (trykte i Oversigten over Selskabets Forhandlinger), og at jeg den 23de April 1885 i philologisk Samfund leverede et Par Bemærkninger til Livius (om Centumviralretten m. m., se Udsigten over dets Virksomhed for 1884—1885).

[110] Udgiverens Anmærkning: Til den til Erindring om den afdøde unge, dygtige franske Philolog Charles Graux, med hvem min Fader var kommen i venskabelig Forbindelse, udgivne Samling: "mélanges Graux" leverede han endelig en lille Artikel om Fragmenter af græske Digtere hos Athenæus.

[111] Udgiverens Anmærkning: Det bør maaske rettest her nævnes, at min Fader i 1868 var bleven Medlem af Videnskabernes Selskab i Upsala, i 1869 af Videnskabernes Akademi i München, i 1871 af de tilsvarende Selskaber i Gøttingen og St. Petersborg, i 1876 af det tilsvarende Selskab i Kristiania og af det franske Instituts "academie des inscriptions et belles lettres" (hvis "Correspondant" han havde været i flere Aar), i 1877 af

"academia dei Lincei" i Rom, i 1878 af "the royal society" i Edinburg og i 1885 af det helleniske philologiske Selskab i Konstantinopel.

[112] Udgiverens Anmærkning: Det bør dog maaske bemærkes, at i Kommunikationsskrivelsen fra den russiske Undervisningsminister, Grev Tolstoy betegnedes Modtageren som: "considéré à iuste titre comme doyen des latinistes du monde entier".

[113] Frankrig har jeg dog besøgt, men med Rusland er jeg aldrig traadt i anden Forbindelse, end at jeg i 1874—75 for de fire danske Philologer, som da modtog Ansættelse i Rusland, førte Forhandlinger derom gjennem det danske Gesandtskab i St. Petersborg med det russiske Undervisningsministerium.

[114] Ogsaa mit Valg i 1876 til udenlandsk Medlem af det franske Institut: "academie des inscriptions et belles lettres", efterat jeg i flere Aar havde været dets "correspondant", skyldtes maaske noget en Sideindflydelse: Forstemningen mod Tyskland.

[115] Paa en noget lignende Maade var jeg nærmest som Følge af min Nærværelse som en af vort Universitets Repræsentanter ved Universitetsjubilæerne i Leyden, Kristiania og Lund bleven udnævnt til Ridder af den nederlandske Løveorden (i 1875) og til Storkors af Nordstjerneordenen (i 1868) og St. Olafsordenen (i 1871). — Da jeg i 1869 under mit Ophold i Italien blev Ridder af den preussiske Orden "pour le mérite" (dens Fredsklasse), var det derimod unegtelig en Ære, der vistes Philologen, uden at jeg her skal komme ind paa de Betænkeligheder, som jeg under Hensyn til Tydsklands Forhold overfor Danmark nærede ved at modtage samme, men som jeg — paa forud underhaanden sket Forespørgsel — troede at burde tilsidesætte.

[116] Som Følge deraf kunde jeg ikke modtage det mig i 1884 ved Universitetsjubilæet i Edinburg tilbudne Valg til "Doctor of laws".

[117] Under Besøget i 1883 afholdtes der den 24de April et smukt Festmaaltid for mig af en stor Del Nordslesvigere, hvilket selvfølgelig beredede mig en stor Glæde, om end blandet med megen Vemod.

[118] Dér havde jeg ogsaa særlig Leilighed til at fortsætte min Samværen med forskjellige yngre philologiske Studenter, idet mit svage Syn gjorde mig det nødvendigt at have en saadan boende i min umiddelbare Nærhed for daglig at assistere mig i flere Timer som Sekretær, — og der samledes jævnlig uden særlig Indbydelse Venner af mig og mine Børn med os saavel som om Vinteren Onsdag Aften i min Bolig i Kjøbenhavn.

[119] Jeg kan ikke negte mig fra denne Fodvandring at hidsætte et Par Træk til Betegnelse af, hvorledes jeg paa den frigjorde mig fra Studerekammerets Erindringer og hengav mig til Omgivelsernes friske Indtryk. Fra Giessbach steg jeg uden nogensomhelst Veiledning gjennem en vildsom og skovrig Klippeegn ned i den nedre Haslidal; pludselig overraskedes jeg af en voldsom Larm og Banken, der syntes at foregaae indenfor de glatte Klippeflader paa min høire Haand, og blev et Øieblik

noget uhyggelig tilmode, indtil jeg opdagede, at det Hele kun var Gjenlyden af de Arbeider, der foregik ved et Veianlæg i det ligeoverfor mod Nord liggende Bjergpas Brünig, og paa en Gang fik Klarhed over, hvorledes de oldnordiske Forestillinger om de i Bjergenes Indre smedende Jætter rimeligvis ere opstaaede. I Rosenlavi paadrog jeg mig en heftig Forkølelse ved hed og træt at lægge mig til at sove i det eneste Værelse i Hotellet, der kunde indrømmes mig, men hvor Gulvet lige iforveien var vasket. Forkølelsen blev efter den umiddelbart paafølgende Vandring over "Grosser Scheideck" i Grindelwald og efter Besøget af den nederste Del af Gletscheren til en Feber, som jeg paa egen Haand kurerede ved et varmt Bad i en meget primitiv Badeanstalt for Fragtmænd og Bjergførere, idet jeg ledsagede Badet med en dygtig Slurk Vin for at falde i Søvn. Næste Dag var jeg istand til med en Fører at ride over "Kleiner Scheideck" til "Wengern-Alp" ad Bjergstier, der unegtelig saae noget betænkelige ud for en Mand, der aldrig havde været Rytter eller havt Talent i den Retning, og som ikke siden 1846 (paa Kahlenberg ved Wien) havde besteget en Hest.

[120] Jfr. Side 43.

[121] Da jeg fra Rom ankom til Jernbanestationen Palos og der traf sammen med den ene Forpagter ved den Vogn, der var sendt ham imøde fra Forpagterboligen ved det saakaldte Slot, var hans første Spørgsmaal til Kudsken, om den dobbeltløbede Bøsse, som denne førte med, var vel ladet. Da jeg i den Anledning spurgte, om Egnen var saa usikker, at han ikke turde kjøre det korte Stykke, vel noget over en Fjerdingvei, uden Vaaben, svarede han, at Egnen vel i Almindelighed ikke var usikker, men at han imellem disse Mennesker, der vidste, at han i Rom havde hentet Penge til Betalingen, ansaae det for sikrest at have et godt Vaaben hos sig. Paa Tilbageveien til Rom traf jeg i en stor Jernbanevogn af ringeste Klasse sammen med det vildeste Selskab, hvori jeg, saavidt jeg erindrer, nogensinde har befundet mig, nemlig en Mængde aldeles berusede, skrigende og bandende hvervede Rekruter af forskjellige Nationer: Franskmænd, ogsaa tydske fra Elsass, Belgere og Irlændere, der under nogle gamle Underofficerer førtes til det pavelige Zuavecorps. Imellem Rekruterne havde forvildet sig en stakkels Tyrk, der efter Krimkrigen var kommen til Paris og nu vendte tilbage til sit Hjem; under idelig Fremstammen af tyrkiske Bønner nedslugte han halvt nødtvungen den Vin og Brændevin, som Zuaverne bød ham. Da vi nærmede os Rom og Kasernen, indtraadte dog en melankolsk Taushed hos de fleste, tildels vel af Træthed.

[122] Som Lærer og Parleur i Italiensk anbefalede Skandinaverne en uægte Søn af en ældre bekjendt svensk Billedhugger, og jeg antog ham da ogsaa til at give mig nogle Timer; han begyndte Undervisningen med en særlig overfor mig overmaade snurrig Undersøgelse, om jeg var saaledes i Besiddelse af almindelige grammatikalske Begreber, at han kunde spare sig Forklaringen af, hvad en Artikel var, osv.

[123] Anmærkninger af Udgiveren:

1) Til Supplering af Billedet af min Faders Virksomhed i det sidste Aarti troer jeg endnu her at burde nævne følgende af ham ikke ovenfor omtalte, mig bekjendte Artikler fra hans Haand i vore offentlige Blade for de paagjældende Aar: "De klassiske Forestillinger for Ubemidlede" af "j" i "Dagbladet" for 18de Oktober 1875, "Om Ministerpensioner" af "n" i "Dagbladet" for 7de December 1875, "En Indsigelse fra en Lægmand" i "Dagbladet" for 5te December 1876, rettet mod Cand. juris, nu Professor Lassens Artikler kort forud i "Dagbladet" om Lægmænds Deltagelse i Strafferetspleien, "1ste Juli 1677 til 1ste Juli 1877" i "Dagbladet" for 30te Juni 1877 til Anbefaling af Oprettelsen af Monumentet for Niels Juel (— min Fader var Formand for den Komité, der havde dannet sig i dette Øiemed, og holdt Talen ved Monumentets Afsløring den 21de September 1881, se Bladene for samme Dag —) og "Om det paatænkte Monument for Maleren Carstens" under Navn i "Fædrelandet" for 30te April 1880. Tilføies bør det ogsaa her, at min Fader i "Illustreret Tidende" for 1ste Januar 1865 og 30te Juli 1871 havde skrevet udførlige Nekrologer over sine Ungdomsvenner Rektorerne Bojesen og Henrichsen.

2) I nogle fundne, iøvrigt ganske kortfattede Optegnelser med min Faders egen Haand fra 1845 om hans Livsforhold indtil da, som jeg ikke véd benyttede nogetsteds, indeholdes følgende Udtalelser om ham selv fra den Tid, der synes mig ikke at savne al Interesse, idet de, skjøndt over 40 Aar gamle, ganske vise den samme Grundanskuelse som hans seneste Meddelelser: "Hans (ɔ: min Faders) Fremstilling vil altid synes at savne Fylde, Rigdom og Lethed, fordi han stedse vil søge at reducere de omkring Punktet ubestemt oscillerende og flerformige Tankebevægelser og Tankeudtryk til den muligst korte og stringente Formel. Hans videnskabelige Karakter, saaledes som han i det Ringeste selv opfatter den, er en Stræben efter sikker Klarhed gjennem Skepsis og udtømmende Diskussion og Grundlag. Han er derfor i visse Maader langsom og streng i sin Bedømmelse af Undersøgelser og Systemer, hvori han troer at se rutineret Bevægelse i givne Formler og uprøvede, ikke faste Kategorier istedetfor virkeligt, til det Inderste gjennemført Tankearbeide. Han har havt at forsone og bringe i Ligevægt en Aand, der i visse Retninger hænger stærkt sammen med det nordiske Hjem og deler de romantiske og moderne Interesser, og som paa den anden Side tidlig havde hengivet sig til den klassiske Oldtid som Kulturforudsætningen for den nyere Tid. I hans Sysselsættelse med Oldtiden kunde der, efterhaanden som Forholdene klarede sig for ham, ikke være Tale om en paa særlig Congenialitet beroende Hvile og Nydelse i Oldtiden — med en Opfattelse af samme som den *bedste* Tid i den Betydning, hvori gammeldags Philologer toge dette, eller som det forstaaes af Philosopher, der lade de af dem selv opstillede, men med den haardnakkede Nutid i Strid værende Idealer boe i den ingen haandgribelig Modstand gjørende Oldtid —, men meget mere om en klar

streng videnskabelig Methode i Behandlingen af Grundlaget for al Oldtidskundskab, nemlig Sproget og de gamle Skrifters Kritik og Exegese."

[124] Se Talen ovenfor Side 289 til 292.

[125] Med Bestemthed véd jeg, at Hertugen af Holsten-Glücksburg, vor nuværende Konges Fader, ved Siden af Opgavens andre Vanskeligheder ogsaa nærede Betænkelighed med Hensyn til de Karaktertræk, der allerede da fremtraadte hos Prindsen.

[126] For ikke længe siden læste jeg et forunderligt Forsøg paa at forklare Kongens Fortælling til en høi hannoveransk Officer, der som Afsending var stedt til Audiens hos ham, om sin i Slaget ved Idsted haardt saarede Haand. Jeg erindrer meget tydelig, hvor uhyggelig alle Nærmerestaaende dengang berørtes af denne Scene. Men hvad vil man da sige til det i Thorsøes Skrift om Frederik VII's Regjering S. 259—261 aftrykte Brev fra Frederik VII til Kong Oskar, i hvilket han paa det Klareste antyder sin personlige Deltagelse i den første Indrykning i Slesvig i April 1848, Fægtningen ved Bou og Flensborgs Indtagelse? Med dette Brev maatte en dansk Officer reise til en fremmed Monark, som naturligvis havde fuld Kundskab om det virkelige Forhold. Ved et Besøg i Jylland fortalte Kongen nogle Bønder, imellem hvilke befandt sig den oplyste og hæderlige forhenværende Stænderdeputerede og Rigsdagmand Ole Kirk, om Grundlovens Tilblivelse, at han som Kronprinds, da hans Fader tænkte paa at give en Forfatning, men naturligvis af de gamle Ministre modtog ubrugelige Forslag, havde udbedt sig selv Tilladelse til at levere et Udkast; dette var af hans Fader blevet henlagt, men af ham selv efter Thronbestigelsen fremdraget fra dets Gjemme og forelagt den grundlovgivende Rigsforsamling.

[127] At en saadan uregelmæssig Levemaade ved Siden af legemlig Anstrengelse og Uforsigtighed under den som Adspredelsesmiddel grebne antikvariske Undersøgelse af en Mose var stærkt medvirkende til at fremkalde Kongens sidste Sygdom og give den en uheldig Vending, derfor har jeg modtaget personlige Vidnesbyrd af den paalideligste Art.

[128] Tidsskriftet "Deutsche Rundschau" bragte for nogle Aar siden et i det russiske Udenrigsministerium affattet Dokument for Lyset, hvori den østerrigske Stats i dens brogede Folkeblanding grundede Svaghed paa det Skarpeste var udviklet tilligemed Ruslands Interesse i at bevare og benytte denne svage Skabning.

[129] Disse Breve ville efter fornødent Gjennemsyn blive afgivne til en af vore offentlige Samlinger.

[130] For at [hans] Stilling kunde forblive uafhængig, maatte han ikke være Medlem af de særlige Regjeringer i Slesvig og Holsten, men staae over dem begge.

[131] Feilskrift for Hans. Udgiveren.

[132] En Prinds af Oldenburg? Udgiveren.

[133] Et Brudstykke af dette Brev af 8de Juni 1850 findes i Clausens Levnedsoptegnelser S. 372. Udgiveren.

[134] Meyendorff og Reventlow-Preetz? Udgiveren.

[135] Den bekjendte Reise til Berlin, Wien osv. om Notabelprojektet (Projektet om "de agtbare Mænd").

Udgiveren.

[136] Tilføiet Randbemærkning: Skjøndt jeg vil være en af de sidste til at troe paa Umuligheden, maa jeg resignere.